

KORUNK

ADY ENDRE ÉS BONCZA BERTA
LEVELEZÉSÉBŐL • ADY ENDRE
LÍRÁJÁRÓL • NAGY LÁSZLÓ: A
FÖLTÁMADÁS SZOMORÚSÁGA •
ADY TEGNAP, ADY MA • ION
MINULESCU: ZILAHAI EMLÉK-
BESZÉD • ESTÉINK AZ ADY-
KÖRBEN • LÁSZLÓFFY ALADÁR:
ADYVAL TŰZES SZEKÉREN •
MIÉRT AKARTA ADY MEGKAR-
MOLNI AZ AGG ROZMÁROK AR-
CÁT • ADY ÉS A KALEVALA •
PRÓFÉTÁK VAGY SZAKEMBEREK

1977 • 9

KORUNK

XXXVI. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM • 1977. SZEPTEMBER

- ADY ENDRE • Mag hó alatt 675
LÁSZLÓFFY ALADÁR • Adyval tüzes szekéren (vers) 676
KIRÁLY LÁSZLÓ • Ady (vers) 677
BORI IMRE • Ady Endre lírájáról (Évfordulója ürügyén) 678
BALOGH EDGÁR • Ady tegnap, Ady ma 682
NAGY LÁSZLÓ • A föltámadás szomorúsága (vers) 688
PAUL DRUMARU • Töredékek. Ady fordítása közben (Szilágyi N. Sándor fordítása) 689
GÁLL ERNŐ • „Próféták“ vagy szakemberek? 691
PALOCSAY ZSIGMOND • Éjféli délibáb (vers) 702
BUSTYA ENDRE • „Most épitem vulkánokra a fészkeket“ (Ady Endre és Boncza Bertá 1914. szeptember—novemberi levélváltása) 703

ADY HAZAI FOGADTATÁSA ÉS UTÓÉLETE

- SÜTŐ-NAGY LÁSZLÓ • Három találkozás 725
BARABÁS MIKLÓS • A gimnáziumban kezdődött 728
BÜCHL ANTAL • Új időknek új dalai Temesvárott 730
SZABÓ ZSOLT • Egy nemzedék hivatása (Ady Endre költészetének hazai fogadtatásához) 734
KUNCZ ALADÁR • Ady Endre 738
ION MINULESCU • Zilahi emlékezés 742
RITOÓK JÁNOS • „Verseinek gyökere-törzse: a gondolat“ (Ady hazai német visszhangjából) 743
DORA DAISA • Bibliográfiai adalékok Ady román fogadtatásához (K. E. fordítása) 746
SZENTIMREI JENŐ • A Holnap hőse 748
CSEKE PÉTER • Útitársam, Adyfalváért hadakozó Papp Aurél 751
BÜLÖNI SÁNDOR • Estéink az Ady-körben 754
* * * Miért akarta Ady megkarmolni az agg rozmárok arcát? (Andrási Katalin, Balla Zsófia, Egyed Péter és Szöcs Géza ankétja) 756

JEGYZETEK

- SZILÁGYI ISTVÁN • Ady 759
BÁLINT TIBOR • Álmodók légója 759
SASZET GÉZA • Százéves leltár miatt zárva 760
TERÉNYI EDE • Csönd és lárma 761
KÁNTOR LAJOS • ... a hangja, hangjai 762
GELLÉRT SÁNDOR • Levél Anna-Maija Raittilának Tapiolába a nyugdíjba vonulásom utáni lelki válságról 763

HAZAI TÜKÖR

- KENÉZ FERENC • Vasárnap délután II. (Egy lakatos az „úgynevezett Tehnofriggépyár“-ból) 765

KATEDRAKÖZELBEN

- KULCSÁR TIBOR • Piaget útja 770
FARKAS MAGDA • Stratégia a lélektani tesztek használatában 773
(Folytatása a III. borítón)

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rác Győző
Felelős titkár: Ritoók János
Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Móccok útja 3.
Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).
Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

ADY ENDRE (1877-1919)

1919

MAG HÓ ALATT

Gyötrött és tépett magamat
Régi hiteiben fűrésztve
Vérből, jajból és lángból
Szedegetem össze
S elteszem mint életes holtat.

Kell még Tegnapról hív tanu
S kell talán az én hadi-sarcom,
Hogy drága mementóként
Fölemeljem arcom
Egy új emberű új világra.

Vád nélkül széttelintgetek
Majd vertségek és diadalmak
Földjén, hogy a kaoszból
Harsos ígét halljak
Vagy harsos ígét én hallassak.

Hős emberségem, váraozz,
Szép álmokat aludj, lefénylett
Jós és jó magyarságom,
Hívni fog az élet
S föltámadások örök Rendje.

Most tél van s szegény mag-magam
Megnémítva és behavazva
Rendeltetés hitével
Őrzöm meg tavaszra,
Igazimnak sarjadásáig.

1914. október

Ady Endre

ADYVAL TÜZES SZEKÉREN

Az Úr Illésként elviszi mind,
Kiket nagyon sujt és szeret:
Tüzes, gyors szíveket ad nekik,
Ezek a tüzes szekerek.

Itt por, ott füst, valaki álruhában így őszönként,
tavaszönként visszajár a tájra, akácfák csontjaiba
temetve hajdani fia az égnek, a földnek, bús,
bocskoros, lelkétől-nemes, mint azok az
önmagukat tüzes trónra emelő magyar parasztkirályok,
lehet, hogy valaki álruhája most is a testem, mely akár
költőt is befogad, és el se engedi, miután
elállt a nagyidő, akkor se, mikor már hajnalodik, akkor
se indulhat tovább, csak nyomai vezetnek eddig:
a Földön minden csillagpor, pereg a homlok-óra,
testből lélekbe pereg; de hasonlít-e egymáshoz
a sárkány tizenkét fejének tizenkét arca? rendre
idehúzódot mindenik több-Napos, több-Holdas rokonom,
a szülőföld is, az idő is kinek-kinek otthonos egyszer:
amikor él, de el nem szabadul többé, ha elég hosszasan
beleátkozza magát a vagyok-vizébe, a voltam-szelébe, a
teknősbéka is örökös arkangyal a maga tengerében: repül;
lassú tánca a mindig csak félig megművelt ugarnak felveti
valaki-versek, örökre-mondatok csontjait az ingerült óceán
olvasott felszínére, hol szülőföld hullámszik egy
világ tetejére terítve: a csipke, a nyelv csipkéje, ez az
emberi ajkon a semmiből lett semmi, a semmiből lett
minden, a mindenből lett semmi, hol semmiből
akármit venni és lenni a legtisztább dicsfény-veszély; a
semmi mártírja a költő, kiből a józan polgárt, a hazafit,
az ifjút, a férfit, a halhatatlant külön-külön öli
meg valami időre-hasonlító méreg; mégis egyetlen
kívánsága ez az egyszeri semmi, ez az akkori minden,
egyetlen szövetsége ez a sok; és megannyi igen, és ugyanannyi
nem, és ezek az igenek s nemek együtt legelésznek a
világ összes színhelyein, azokon a vulkáni dombokon,
melyeken csipkébe csavarva, csecsemő-édesen alszik
és ébred a világirodalom, hát csipkébe pólyálva ébred
a világra ő is, aki még megszületni is türelmetlen, hát
még élni és meghalni, mikor annyit kellene
végezni közben, inkább és helyette, hogy inkább
nem-élni, vagy akár élni is, csak meg nem állni! valami
bégető ágyúörgés vagy nyavalygó haragszó figyelmezteti
arra is, hogy letelt az ideje, az övé, a mindig-rövid,
a tiszser-mérhető-mégis, pedig jaj épp most, épp akkor,
épp mindig nem volna szabad abbahagyni: épp ott
vagyok azok felett a mélységek felett és máris a
halottak élén! dehát a testem fogva van két helyi
kis legenda közé és megáldva eleve, csipkék jóvoltából
a meztelen szerelem örök délutánjain azzal a
harcost gyengítő magán-magánnyal is, melyre
igazság szerint köpni kellene, mikor az igazi kérdés,
hogy mi lett a fontosabb: utóvéd-harcot vagy avantgard
támadást vállalni, venni a világ-forma ellen, az
élet dühítőn gyönyörű alakjáért, ó ha legalább
a legközelebbiek segítenének, a jó kor, a szép kor,
vagy lehetnének tulajdon megbölcseült őseink, hogy mi
bezzeg ugyanúgy csináljunk mindent, mely idevezet;
így lehet, hogy lehanyaglunk, lehet, hogy büntetve
kísért majd ezután égről égre minden fiatalon halt

nagyfata-költő s jaj lesz, ha lassacskán egy legutolsó
ki fogja ejteni kezéből azt a csipkét és eljön az ő
pihenése is az ordításban, hogy valami végleges
esteledéstől óvja az emberiséget sosincs-nyugalmunk
átvitt értelme, az értelmes égen tüzes szekéren újra
meg újra átvitt halála, mely el soha nem ismeri,
amit a magával megint megismételt bizonyíték mond,
hazudik, tanít, kiált ki, hogy az erőseknek nem
kell szerencse, anélkül is meg kell hogy mutatkozzék
sorsuk fölénye, a példa, ha volt, van, van, van,
lesz a parancs, aki ő volt és te vagy és én vagyok végig.

KIRÁLY LÁSZLÓ

ADY

A Költészet tüzesős éjszakáin
— Míg a mélyben lázadó múlt dobog —
Szép gögös tekintete ránk világít
S vörösbe borítja álmaink.

A Költészet tüzesős éjszakáin
— „Ime, itt van, ez volt az élet:“ —
A meg-nem-halhatók bús fölénye
Ajkaik szomorún fölragyog.

Harangszó-hangja mögött fölsejlenek
Verből épített katedrálisok,
S a Költészet tüzesős éjszakáin
Az öröklét hús szárnya meglegyint.

És nem távolodik tőlünk semmi már
Tehetatlenség kódébe veszve,
Míg ifjú szívekben maga tündököl,
S szava fényt gyújt az arcokon.

Gál Éva: Ady-illusztráció

Ady Endre lírájáról

Évfordulója ürügén

Az elmúlt ötven esztendő távlatából szemlélve Ady Endre költészetét, mind egyértelműbbé válik annak összefoglaló jellege. Nem kezdett, hanem lezárt egy költői (s nemcsak költői) korszakot — olyan módon, hogy benne a magyar líra közelmúltja éppen úgy tükröződik, mint ahogy azok a költői törekvések is üzennek, amelyek a tizes és húszas években bontakoznak ki. Szinte költőnemzedékek munkáját végezte el annak a lobogó életvágynak az ihletében, amely századunk első évtizedeiben fogságában tartotta a művészeket. Egy költő, akinek a művészi és ideológiai teljességet mintegy kezére játszotta korszaka történelmi-társadalmi, eszmei-művészi állapota! Nem korán s nem

későn érkezett, időben jött költő volt Ady Endre, s nem is jelképes, valóságos érvénnyel bíró tény, hogy élete is azzal a világgal ér véget, amely művészetének és eszmerendszerének az alapját képezte. Reprezentáns költője tehát annak a korszaknak, amelynek hajnala a múlt század utolsó évtizedeiben volt, delelőjére az 1900-as években ért, agóniája pedig a tizes években kezdődött, hogy az évtized második felében ágyúdörgés, vér, emberi jajsavak orkánjában jusson pusztulása pillanatához.

Reprezentáns volt világlátásban is. A magyar polgári gondolat benne öltött valójában testet, s ebben a költői megvalósulásban szemlélhetjük nagyságát és tragédiáját egyaránt, hiszen Ady nemcsak ösztönösen fejezte ki korát, hanem benne mintegy a tudatosság teljességet igénylő fokára is emelkedett ez a gondolat, és érkezett a maga tagadása szükségességének felismeréséhez is. Ady Endre ideológiájáról nagyjából már van megbízható képünk: legutóbb Király István vette számba Ady-monográfiája első két kötetében, már nem pusztán a gyakorlati világnézet, hanem a világlátás vonatkozásaiban is. A „polgár“ lép fel Adyval a magyar irodalomban — Petőfi után először oly meggyőző és kétségbevonhatatlan módon. Ady azonban már nem klasszikus polgáregyéniség. Amikor ő megszólal, Magyarországon is vége a hőskorszaknak, és az az eszményi kapitalizmus, amelynek képét még Jókai Mór melengethette pár évtizeddel azelőtt, éppen úgy vágykép lehetett csupán, mint a szocializmusé, amelynek lehetősége Ady szeme előtt rajzolódott fel a Monarchia társadalmi-politikai térképére. Ady is a válság gyermeke volt, s rá nagyobb buktatók, gyorsabb sodrású örvények vártak, mint az akkoriban oly boldognak képzelt polgárnemzetek fiaira. A magyarországi kapitalizmus alakulástörténetében van tehát a magyarázata Ady oly jellegzetes ellentmondásainak: felléphetett a polgárnak olyan emberigényével, amelyet nyugat-európai művész-társai már nem ismerhettek, s olyan eszményeket is megkívánhatott, amelyek amazok számára még elérhetetlenek és megközelíthetetlenek voltak Ady történelmi évtizedeiben. A világ, amelyben a XIX. század örökségeként tovább tartott a magyar nemesség kapitalizálódása és a magyarországi polgárság feudalizálódása, lépten-nyomon reprodukálta a „régit“, és produkálta az „újat“, az akkori modern Európa mögött kullogott, és egyszerre meg is előzte nem egy vonatkozásban (miként azt a Monarchia népeinek művészete oly meggyőzően példázza!) — kivételes módon lehetett talaja egy olyan művészi teljességkonceptciónak, amelyet Ady elvitathatatlan sajátjának tudunk. Az ellentmondások teljessége ez, s csak halvány példája lehet, hogy az induló *Nyugat* vezércikkének *Kelet népe* a címe, vagy hogy Ady világának határai között maradjunk, hadd jelezzük, hogy annak a polgárnak, aki Ady Endre volt, tradíciói jellegzetesen a magyar kismemesség történelmi örökségéből valók a pozitív magyar polgári múlt oly szembeötlő hiányai következtében. „Kétlelkűségének“ sajátos vonásait tehát az ilyen szférákban kell keresnünk, s ha nem érzékeljük Janus-arcúságát, költészetének valóságos arányait sem tudjuk felmérni. Vissza- és előrepillantó volt egyszerre érzésekben, gondolatokban, ízlésben és esztétikai megvalósításaiban egyaránt.

Kivételes jelenségnek látszik — korától és két költői évtizedének művészeti törekvéseitől elszakítva. Így azonban elhomályosodnak valóságos arányai, költészetének értelmezése elé pedig legyőzhetetlen akadályok tornyosulnak. Költészet-

történeti helyének leírása például ezért késik mindmáig. Szimbolizmusának felfogását alapjában véve még manapság is Horváth János egykori magyarázata határozza meg, a szecesszióval szembeni fenntartások ugyanakkor lehetetlenné teszik, hogy ennek ideológiai-ízlésbeli körében keressük helyét, holott kézenfekvőnek tetszik: a „polgár-Ady“ szecessziós költő is. Nyitott kapukat döngöztünk állításunkkal? Diószegi András 1964-ben idézi Adyt: „Az én szecesszióm a haladás harca a vaskalap ellen.“ (Ady, Csáth és a szecesszió.) Pók Lajos *A szecesszió* című könyvében (1972) emlegeti Ady szecesszióját. Király István ugyanakkor az „esztétizáló modernség“ körében akarja szemlélni Ady-monográfiájában (1970), mondván, hogy a szecessziófogalomnak „egyszerre szűkítő-torzító s ugyanakkor tágító-parttalanító jellege“ van, s Komlós Aladárral egyetértve vallja, hogy a szecesszió elismerése „túlságosan a német, illetve az osztrák törekvésekkel“ kötné egybe a magyar művészeti életet. Az ünnepi pillanat nyilván nem alkalmas vitákat provokálni. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a szecesszióknak az elismerése nélkül Ady költészetének egy nagy korszaka be nem illeszhető sem a magyar társadalmi alakulástörténet kontextusába, sem a művészetek történetébe. Ha más nem, a nemrégén Párizsban megrendezett kiállítás (*Az 1900-as évek művészete Magyarországon*) mindenkit meggyőzhetett a magyar szecesszió általános jellegéről és egyetemesebb jelentéséről, az élet minden területén jelentkező voltáról. Nem lehetett kivétel az irodalom sem, s ha az egykori kortársaknak nem, kései utódaiknak megadatott a szecesszió ízlésrendszerének az áttekintése is.

A „szecessziós“ Ady-költészet az Ady-értés kulcsa ugyanis. Különösen, ha nem csupán eszméinek egy elvont, költészeti képrendszerétől elvonatkoztatott körét akarjuk magyarázni, hanem Ady művészetének teljességét tartjuk szemünk előtt — egyrészt a tartalmi-jelentésbeli-alaki összefüggések, másrészt pedig a költői pálya egésze vonatkozásában, hiszen a sokat emlegetett teljességprobléma csak ilyen módon vehető fel. Ady Endre költészete ugyanis nem az *Új versek* című kötetével kezdődött, s nem 1906-ban. Megcsonkítanánk életművét, meghamisítanánk a polgári korszak magyar költészetének alakulástörténetét, ha nem vennénk tudomást a költő első két kötetéről. Mert Ady Endre költészete mintegy reprodukálta majdnem egy fél évszázad költészetét: Reviczky Gyulától az expresszionista és szürrealista indításokig. Hogy ez az út a szecessziós költészetet át vezetett Ady költői gyakorlatában is, kétségtelen, hiszen az 1906-os nevezetes költői fordulatát a szecesszió csillagképe jegyében hajtotta végre. Ebben — Lukács György szavaival — a „sors poetizálásának“ a folyamata éppen úgy benne foglaltatik, mint a szecessziós ízlés elhatárolódása a költői képekben, az „esztétikai kultúra“ problematikájára, amely „a sorsalkotás igénye“ meghirdetésével szorul háttérbe, majd az ebben való hívés elvesztésével egy újabb költői-eszmei fordulat bekövetkezte. Ady költészetében tehát a költői énről és az emberi létezés lehetőségeiről való tudásnak és művészi kifejezésének három fokát szemlélhetjük. A polgárművész „fejlődéstörténetének“ három szakaszáról van tehát szó: a XIX. század második felében gyökerező kezdeteiről, a századfordulótól az 1910-es évekig tartó delelőjéről s az 1910-es években a válságérettel összeforrt helyzetrgőzítő törekvésekről.

Az első szakasz a magyar irodalomban is az ember és társadalom között addig létezett patriarchális harmónia bomlását tükrözi. Ady azoknak a költészetét követi, akik már érzékelik: a népnemzeti iskola a kapitalizálódás korában az emberről és a világról nem tud tartalmasan, lényegest mondóan szólni. Már a „modern“ költő kérdéseiről volt szó, akinek a szeme láttára válik problematikussá a világban a „való“, és aki az álrealitások hazájában honját sem lelheti. Kezdeti korszak ez, kevesebb hát benne az esztétikai kérdésselvetés, de felhangzanak érzelmi jelzések, amelyek a modern művész tragédiájáról adnak hírt. A közvetlen ábrázolás még az eszmény éppen ezért, holott ez válik mind lehetetlenebbé. Az eltűnő valósággal egyetemben tűnőben van a költői személyiség is, aminek nemcsak az alacsony főfokú közlésmód lesz a következménye, hanem a vallomás kevésbé általános érvényűsége is. Megkívánja a századvég modern magyar költője tehát a jelképet már, amely az élet integritásának vélt illúzióját dajkálja, de a költői ént autonómmá tenni még nem tudja.

Ady Endre (és a magyar költészet) nagy fordulata akkor következik be, amikor az emberi sors már emlegetett poetizálása lehetőségét ismeri fel, azaz a költő-ember a költői ént ruházza a közlés feladatát. Leegyszerűsítve nevezzük szecessziós szerepjátásnak az *Új versek* című kötetével új szakaszába lépő Ady Endre költői gesztusainak sorát, hiszen az átpoetizálás enélkül nem játszódhatott volna le. Az átpoetizálással a stilizálás is együtt járt, és az 1900-as évek végén már kialakulnak a frontvonalak: az egyik oldalon ott vannak azok, „akik az életet félig-élik“ (*Új könyvem fedelére*), másikon a világból kiszorult Művész, akinek

„rudása“ magáról és az életről olyan új minőségeket mutat, amelyek pár esztendővel azelőtt elképzelhetetlenek voltak a magyar költészetben. Valóságos emberi politikai, érzelmi-gondolkodásbeli konfliktusait adott társadalmi körülményeivel, de emberi valójával is, csak ebben a szecesszionista koordináta-rendszerben tudta magas művészi szinten megfogalmazni — mintegy stilizálások változataival érni el a „valóságot“. A legkézenfekvőbb példája ennek a stilizáló átértelmezésnek az Ady-versek Lédája, akinek több művészi köze van egy Rippl-Rónai József képeinek nőalakjaihoz, mint Brüll Adélhoz, akivel a köztudat egynek tudja. Különben az *Elbocsátó, szép üzenet* híres sorai („Általam vagy, mert meg én láttalak / S régen nem vagy, mert már régen nem látlak.“) egy ilyen átképzésre utalnak. Szuverén költői világ autonomitása — ez Ady műve az 1900-as évek második felében, s hogy költőnk egyik kedves jelképével éljünk, nevezzük költői életfának, hiszen egy ideológiai, művészi szempontból egyaránt terebélyesedő, lombosodó költészetet látunk kibontakozni, a szüntelenül épülőt figyelhetjük. A hagyományos tükrözésemeléttel nyilvánvalóan nem lehet az ilyen költészetet megközelíteni sem a társadalmi élet, sem pedig a költő magánélete vonatkozásaiban. Több és más ez a költői világ, mint az adott realitásoké: gondolati többlete, hogy végül is a világ megváltoztathatóságának igénye szólhat meg benne, s művészeti többlete az Ady motívum-rendszerének rácsára vetített képvilág — szecessziós rajzú „égi mása“ a szürkébb és primitívebb valóságnak. Hogy közben gondolati-költői értelmezésének a folyamata is adott, egészen kézenfekvő s megvizsgált kérdése az Ady-irodalomnak. Nagy gondolati útról van tehát szó. Kezdeteinél a költőt látjuk, aki művészi hontalanságában arra döbben rá, hogy a világ tele van emberekkel, akik az életet csak félig élik, mert teljességétől meg vannak fosztva, végpontjához a filozófus költőt látjuk érni, aki megállapítja:

*Minden Egész eltörött,
Minden láng csak részekben lobban,
Minden szerelem darabokban,
Minden Egész eltörött ...*

(Kocsi-út az éjszakában)

Ne zavarjon bennünket, hogy egy 1909-es verssel jeilöljük egy nagy és jelentős költői pályaszakaszhát végét, holott a költői gyakorlata bizonyítja, még az 1910-es évek elején is az eszmei-művészi megoldások már kialakult rendjét követi. A *Kocsi-út az éjszakában* című versével ugyanis az új, lényeges vonásaiban az előző korszakától különböző költői világ üzent, ez adott jelt magáról, hogy a tízes években mindinkább elszaporodjanak azok a vonások, amelyek alapján Adynak önmagáról s az emberi lét lehetőségeiről szerzett tudása új szakaszáról beszélhetünk.

A „Művésztl“ az „Ember“ veszi át a szót a tízes évekkel kezdődően, hogy 1912 után ez hangosodjék fel Ady egész költészetét betöltő erővel. Részletesebb leírása máig sem készült ennek a költészetnek, a Schweitzer Pálé dicséretes kivétel itt (*Ember az embertelenségben*. Budapest, 1969), aki a háborús évek verseinek szimbolikusmotívum-csoportjait vette számba. Pedig nem közönséges költői váltásról van szó. Költészettörténeti szempontjai legalább olyan jelentősek, mint Ady költészete öntörvényeinek alakulása új tünetei szempontjából a megfigyelhető változások. Aival ugyanis a magyar költészet itt, ezen a ponton haladja meg az ún. polgári költészetet mind gondolati, mind pedig esztétikai vonatkozásaiban. Az 1910-es években tehát Ady költészetének már szinte nincs köze a „nyugatos“ költészetéhez, nem Babitsékat magyarazza, hanem Kassákéé felleléptét profétálja. Eszmei síkon a szocialista forradalom eszméjének megkívánása hozza az újat, és ez olyan távlatot biztosít Ady „Ember-költészetének“, amely nélkül a modern magyar költészet egészére sem vonhatnánk le messzemenő következtetéseket, annak ellenére természetesen, hogy Ady e forradalom 1912-es be nem következését tragikus módon élte meg, a világháborút pedig az emberi létezés mélypontjának tartotta. Nem véletlen tehát, hogy egy egész forradalmárnemzedék a tízes évek második felében ebben az Ady-költészetben fedezte fel a forradalmi cselekvés vállalásának érzelmi-emberi, mondjuk így: antropológiai „okát“ — ahogy azt Lukács Györgytől Sinkó Ervinig a példák bizonyítják. Mert annak tényét, hogy „Egész világ szóttja kibomlott“, élesen, emberileg és költőileg kiélezett, s végleit is jelző módon Ady Andre költészete rögzítette, minthogy Ady érzékeltte, megszűnt a dialógus lehetősége, a „másik“ ember is már fikció csupán, maradt a magánbeszéd, a monológ-vers. S ha előbb Lédát hoztuk fel példának, írjuk most le Csinszka nevét, hogy a hozzá írt versekkel bizonyítsuk, mennyire elérhetetlen messziségbe került az egyik ember a másiktól ebben az egyetemes bomlási folyamatban.

Nem kevésbé jelentősek a tízes években írott Ady-versek esztétikai tanulságai. A korszak polgári gondolkodását meghaladó Ady Andre versében feltűnnek

ennek a ténynek esztétikai konzekvenciái is. Hogy megfigyelhető az expresszionista versre jellemző vonások frlerősödése, már ennek a bizonyítéka; csak az ilyen irányú elemzések hiányával magyarázhatjuk, hogy a költő expresszionista költészetéhez közelítő verseiről oly keveset tudunk. Ezért szokták *A Kalota partján* című költeményét is impresszionista jellegűnek tartani, holott e vers színhasználata már jellegzetesen expresszionizmusról tanúskodó: az ő színei már „töltéssel“ bírnak, intenzitásukkal kitörnek az impresszió köréből. De nem szeszély mondatta a költő Nagy Lászlóval sem: „Ady verse, A föltámadás szomorúsága, élén járhatott volna a világhódító szürrealizmusnak.“ Tamás Attila már kimutatta (*Költői világek képe fejlődése Arany Jánostól József Attiláig*, Budapest, 1964) Ady verseiben a szabadabb asszociációs munka nyomait, és leszögezte, hogy „spontán módon Ady közeledik olyan líra megteremtéséhez, mely a szürrealistákéval rokon“: „Egy-két verse mintha a Breton megfogalmazta program szellemében íródott volna, aki a szellem és a dolgok felszabadítását követelte a valóság törvényei alól, »a szellem diktatúráját«. Ezek mintha csakugyan valamilyen »valóság fölötti« világ képét adnák. A képzettársítások bizonyos fellazítása, a belső világ enyhén homályos, enyhén hullámos tükrén lágyan egymásba mosódó, majd egy-egy ponton hirtelen élesen kirajzolódó, a külvilágot egyszerre tagadó és igenlő ábrázolásmód a francia szürrealistákat jellemzi; némely elemei azonban itt-ott már Adynál is megjelennek.“ A csak szimbolizmusra figyelő irodalomtörténetírás nyilvánvalóan nem értékesítette (és nem értékesíthette) az Ady-líra ilyen jelenségeit, következőképpen költésztörténeti jelentőségét sem tudta felmérni az erre következő ötven esztendő alakulástörténete távlatából, amelyben különösen az expresszionizmus és szürrealizmus jelentős szerepet játszott. A magyar avantgarde-ra néző költészet tehát az 1910-es években Ady Endre lírája; jelentkezését mintegy magyarázza, mutatva, hogy mind eszmei, mind esztétikai szempontból megért rá az idő.

Egy költői korszak zárult le 1919-ben, halálával: a magyar polgári korszak lírája vele jutott delelőjére — akik utána léptek fel, tovább képviselték ezt a lírát, a teljességnek a gazdagságát azonban már nem adatott meg nekik ismerni. Az Ady-lírában érvényét megszerző költői logika egyértelműen jelezte a líra fő útját a magyar irodalomban is: Kassák Lajos kezdeményezésein át József Attila költészetéig. S ez volt a természetes alakulási iránya is a magyar lírának.

Simon Sándor: „Az Illés szekerén“

Ady tegnap, Ady ma

Az Ady-centenárium óhatatlanul felveti a kérdést: irodalmi klasszikussá szelídült-e a költő, avagy még ma is harci zászló? Az elkerülhetetlen mérték bizonyára az, vajon korbizonylaton, művészi szépségeken kívül mit bontnatunk ki mailag is az ő sajátos képletéből?

Az ellenőrzést már Révai József megkísérelte, több szakaszos Ady-tanulmányozása során felvetve és megválaszolva a kérdést: „Mi hat ránk ma Adyból? Hatnak ránk forradalmi versei, hat ránk költészetének nagy változásokat hirdető és sejtető szándéka, a történelmi fordulóponthoz levegőjét lehelő szenvedélyessége és intenzitása. Hat ránk mindaz, ami előremutat benne: a vágy az élet gazdagságára és teljességére.” Egy 1949-ben kiadott szövegből idézünk, de a pozitív kiemelés követi a nemleges is. Az osztályharcos ideológus utal Ady megejtő „dekadenciájára”, s a maradandó értékekről leválasztja azt, amivel a költő szerinte „csak vágyódní tud az igazi jövőre, de e vágyával leplezi beletörődését”. Bár később Révai rátalált Ady költészetében a forradalmi hazafiság nagyon is mához szóló mélyebb értelmére, hosszú időn át és szinte mindmáig elsődleges megítélései váltak közhasználatúvá, azzal súlyosbítva, hogy a kérlelhetetlen idő előrehaladtával a forradalmi Ady-versek maguk is már idejüket történelmileg betöltött irodalmi hagyatékká váltak, s az új nemzedék írói köreiben — gondolkjunk nálunk Székely János, Szilágyi Domokos kérdőjeleire — újra felbukkant Kosztolányi Dezső szűk esztétizáló válogatása és tagadó magatartása az Ady-egésszel szemben.

Tagadhatatlan, hogy az a feudális-polgári Magyarország, amelynek urai ellen Ady oly hévvel küzdött, immár a múlté. Több évtizeddel a Révai-féle Ady-értékelés után nem feszít már mindaz, ami Ady írásaiban — a versekben éppen úgy, mint a velük egybefonódott novellákban, s különösképp a gazdag Ady-publicisztikában — korjelzően forradalmi volt. Mindez iskoláskönyvek és történelmi viszszaemlékezések dokumentációjává kristályosult a benne lévő szép-érték marandóságával, mai dolgainkhoz azonban aligha szól már hozzá. De hiszen még Révai József szűrőjén is marad egy rés, nyitva mára és jövőre, amikor az élet gazdagságára és teljességére irányuló vágyak megfogalmazásáról van szó, s az is kérdés, vajon tényleg beletörődést sugalmazott-e a vágyódás, vagyis mulandó érték-e az, amit Révai Ady vágyainak költészetéből lefaragna.

Feladatunkat a bő újabb Ady-irodalom könnyíti meg. Varga József Ady-pályaképe (1966) bármily szétforgácsolással szemben a teljes Ady-világot nyitja meg, kiegészítve Ady lírájának régebbi vizsgálatait a költő-politikus publicisztikájának, sőt levelezésének bizonyító tanulságaival. Ezt az életmű-egységet viszi tovább a ma elérhető tökélyig Király István kétkötetnyi Ady-elemzése (1970) Ady világképének felrajzolásával. Ő sem vonja kétségbe Révai úttörő értelmezéseit, de utal azok korbeli kötöttségére, s az azóta eltelt időszak új kérdéseire. Műve előszavában írja Király István: „... a változott feladat, a maga titkait mind teljesebben feltáró történelem, a költői arc más vonásaira figyelmeztet már. Egyre inkább láthatóvá lesz az az Ady Endre, aki nem pusztán a megkésett polgári demokratikus forradalom szószólója volt, de megélve az egykorú magyar valóság problémáit, megélte egyben a kor egészét is, megélte az imperializmus és az ellene forduló forradalmak korát: megélte a huszadik századot.” Ady világnézete került tehát előtérbe, ez az érzelmi forradalmiságtól a plebejus-népiségen át a valóság forradalmáig, az öntudatosodott imperializmus-ellenességig jutó pálya-egész, s bár Király elsősorban a verselemzések útján bizonyít, történelmi szempontja Adyt mint gondolkodót — költőnél többet — mutatja be, aki „— lehúzó, bénító szomorúságokat hordva magában, az emberi lét elintézetlen kérdéseivel megterhelten is — szeretne volna ébren tartani a meg nem alkudó, kemény, büszke dacot: a mégis morálját, a Minden akaratát; szeretne volna ébren tartani a gondolkodó, értelmes élet vágyát, igényét.”

A formálódó, mind teljesebb és maibb Ady-képhez e sorok írója is csak a Révai-féle szemlélet meghaladásával tudott eljutni, akár Ady Asszony-ideáljának (1963) erkölcsi bizonylatával, akár a politikai Ady (1969) keleteurópaiságának kifejtésével. A mai nagy Ady-bibliográfia éramlatában csak az ad bátorságot újabb

okfejtésekre, hogy a nemzetiségi élet logikai mélységéből, az együttélés sajátos romániai tartalékaiból új s újabb alátámasztást kaphat mindaz, ami Ady Endre tudatában is erdélyi gyökér, a szülőföld törvénye volt.

Ady Endre teljesebb megértéséhez és jelentőségének korszerű felújításához elengedhetetlennek látszik a betekintés a költő műveltségébe. Mintha máig kísértené vele kapcsolatban a vadzseni-elmélet, a pusztá ösztönösség ama mítosza, mellyel a magyar irodalomtörténetben már Petőfi, Móricz Zsigmond, majd Tamási Aron és József Attila értékelésekor is meg kellett küzdeni. Mint már ezek esetében, úgy Adynál is számításba kell vennünk az író olvasmányait, egyáltalán nem az eredetiség, a saját eszmei kibontakozás valóban rendkívüli jellegének csökkenésére, hanem ellenkezőleg, annak hangsúlyozására, hogy a maga felfogásának és magatartásának kialakításában milyen szerephez jutott a tájékozódás, mire támaszkodott, mihez mérte magát önkifejtésében alkotóink bármelyike.

Ady esetében hozzátévelegesen tudunk Nietzsche, Schopenhauer, Spencer, Bergson ismeretéről, tudjuk, hogy olvasta Bebel, magyarsága védelmében utasította vissza Gobineau árja fajmádatát, járatos volt a Bibliában s a német és orosz klasszikusokban, barátja, fordítója, eszmeterjesztője az új, szimbolista francia íróknak. Mégsem ez az irodalmi olvasottság (s természetesen az egész régi és új magyar irodalom ismerete) volt műveltségének alapja. Egyáltalán: mit is tekintünk műveltségnek? Bölöni György, a leghűbb barát az igazi Ady értelmezésekor (1934) elég gorombán veri vissza Kassák Lajos — éppen munkásíró! — vádaskodását, amikor leszögezi: „Adyról a tudatlanság állíthatja azt, hogy műveletlen volt, ha nem is bújta a könyvtárakat, nem falta a könyveket, s egy érdekes és fordulatos észjárású emberrel való beszélgetés számára lenyűgözőbb élmény és nagyobb gyönyörűség volt, mint átböngészni egy ismeretlen író, akivel mindjárt tisztába jött a harmadik oldalon. A szobornál, könyvnél, képnél többre becsülte az életet...“ Meg is ismerjük Bölöni könyvéből Ady olyan szélsőséges informálódását, mint az újságolvasás túlhajtása, s azon belül is kedvenc napi foglalkozásként az apróhirdetések végigböngészése („ezeknél őszintébb tükre nem is volt a magyar társadalomnak”), vagy éppenséggel ősdi kalendáriumok csucsai lapozgatásáról hallunk (Ady „minden nyomtatott papíron tudott valami érdekeset felfedezni”). Bármennyire kezdetlegesnek tűnik is az ilyen adatgyűjtés, mégis forráshasználatra figyelmeztet, s ha sorra vesszük a költő politikai írásait, nemcsak honi, hanem európai, sőt világméretű jártasságot csodálhatunk, az irodalompolitikai írások, könyvrecenziók és kritikák pedig egyenesen filológiai alaposságot árulnak el.

Ady egy híres tanulmányában azok közé sorolja Petőfit, akik „mindent tudnak, megtanulnak, ami nekik kell, s akik okvetlenül meglik azokat az olvasmányokat, amelyekre szükségük van”. Nos, Ady itt tapasztalatból beszél.

A művelődés különb, mélyebb járatairól van tehát szó Adynál. Nem egy öncélú, papirosszagú anyaghalmozásról, hanem az életvállaló elme mindenkorai életkereséséről, a dolgok logikájába foglalva a valóság porzó, zúduló, kavargó elemeit. Igen, a legjobb lesz Ady műveltsége esetében Ady gondolatiságát vallatnunk. Az a pompás dokumentumgyűjtemény, melyet Babits Mihály Adyval kapcsolatban írásaiából állított össze Gál István (1975), pontosan idevág. Babits a költőtárs szimbólumrendszerét vizsgálva jelenti ki, hogy ebben a különös költészetben minden „úgy eleven, mint a régi látnokoknál, akik a dolgok mögé látnak...“. Ady nyelvezetét tanulmányozva, Babits szerint „titkos összefüggéseket lehet felfedezni, furcsa visszatérést képzetkapcsolásoknak, melyek a fantázia fejlődését vagy változatlan-ságát, egyszóval a költői alkotás lélektani kulisszáit illusztrálják“. A legjobban azonban mégis maga a költő jellemzi a maga gondolatiságát, azt a nyugtalan és megszemélyesült figyelmet és figyelmet, amely össze tudja kapcsolni „a legantipodikusabb ideákat“.

Igaz, ez a vallomás *A magyar Pimodán* Tas Péterének ugyancsak „ködszerű történet-kosztüm“-ében hangzik el (verseinek novellába-tünéséről szól így Ady), méghozzá a bor mámorának dicséretéért, no de minden szimbólum visszafejthető, s Ady jelképrendszerében újra meg újra a saját nagyon finom idegrendszerére remeg. Ebben az áttételben kerül szóba „a nagy távolhelyek játshi áthidalása, az új ige, a bátor szökellés, az ismeretlen ihleték átkölcsonzése“, csupa olyan jellemző, amely a poétára üt, arra a különbségtételre, mellyel Ady a maga bölcsességét az iskola-filozófusokétól elválasztja: „A hivatásos bölcs tanároknak dolgozik, az egyéniség viszont a saját maga filozófusa.“ Nem áll különben távol Adytól a „gondolat“ szó és fogalom tudatos élrehelyezése sem, hiszen Apáczai Csere Jánost idézve a gondolatért hív harcba, nem más gondolattal szemben, ami más tájak harca, hanem a korabeli hivatalosság „gondolatiszony“-a ellen. A gondolat azonban Ady nagyon reális, nagyon a valóságból vett felfogásában nem más, mint maga az élet.

Nem véletlen, hogy egyik Párizsban kelt írásában Rodin híres Penseurjét Ady „Az élet szobrának“ keresztelte el. Ahogy Petőfi „bámult és látott“ (Ady a kitételt megismétli: „nem írhatnám le elégszer ezt, bámult és látott, bámult és látott ő, akiben minden csak akként és akkor létezett, ha belsőjében élt“), úgy gondolja végig s fogadja magába Ady is a körülötte élő-haló, titkok titkaként bíborló magyar valóságot. Minden elvont spekulációt nélkülöző, ezer gyökérrel a valóságból merítő s a valóságra visszahatni kívánó *clairvoyance* ez, kora sajátos körülményeinek tehetetlenségi nyomatakával küszködő tisztánlátás.

Adynak a valóság mélyét felvillantó, látomásos gondolatlatisága egy csodálatosan megújuló magyar nyelvezet összes húrjain szólal meg, s nincs Ady-kutató, aki ennél a jelenségnek meg ne állna. Itt derül ki leghamarabb, hogy a költő plebejussága a vidék felgyülemlett erőtartalékai felől, parasztmilliók és bocskorosnemesivadék népi értelmiségiel kereszteshadával közelíti meg a jövő kulcsát, a városos világot, ismerve és vallva magát „veszettül európaiatlan magyarnak, aki kacagató fanatizmussal és komolysággal él-hal Európaért“. Számára a nyelv nemcsak művészi, hanem politikáló szerszám is, annak minden ősi kifejezőerejével, hagyományos tisztaságával és szépségével. Az anyanyelv élő és termő természetességével akar új fogalomvilágot felépíteni, elutasítva akár egy meddő csak-nyelvezésedés mesterkéltégeit, akár egy zagyva, zürzavaros metropolis-elidegenedés „színtelen, alkalmazkodó, csigerszerű, más nyelvekből fordított s csak néha komikusan magyarkodó“ zszargonját. A demokráciával együtt jut majd szerepe érvényre az az értelmi táruklkozás is, amely mint „gazdag, buja, különös és szép nyelv lent lakott“. Sajnos, mind a mai napig nincs még Ady-szótárunk, pedig milyen felséges egybevetésre adna alkalmat azzal a nyelvkincessel, amellyel Szabó T. Attila műve, az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* napjainkban ajándékozza meg a magyar irodalmat. A társítás nem önkényes. Maga Ady Balassáékra, a kurucokra, Csokonaiékra hivatkozva büszkélkedik azzal, hogyan iparkodott ő is „régii szavakat rálopni Erdélyből [...] az újonnan jött fogalmakra“.

Csakis az évezredekben át kicsiszolódott népi és történeti kifejezőmód lehet az alapja annak a műszaki szabatoságnak, amely a sablonokat elkerülve a gondolat összes rezdületével, ízzel-zamattal, egy-egy szó többszörös életbeli változatának teljességével tölti be a megsejtetés minden fogását. Félreértés ne essék: Ady nyelvtörténeti jelentősége nem az archaizálás, hanem az ősi nyelvkincs modernizálása, a népi készségek mai bevetése, a jövő magyar nyelvének forrásnyitása. Varga József kifejezésével ő a mi „egyik legnagyobb nyelvzadagító lírikusunk“. Szabédi László egy Ady-alkotta szóról szólva (1955) azt a tanulságot vonja le, hogy „Ady költészetének mélyebb megértéséhez feltétlenül szükséges Ady sajátos nyelvezékének, mondhatnám így is: az Ady-szövegek nyelvtanának, elsősorban szóalkotó technikájának elmélyült nyelvtudományi elemzése“. Nem is kell ahhoz különösebb nyelvmágia, hogy Ady dús nyelvezetében történelem és népiség, filozófia és erkölcsiség sajátos ötvözetét, gondolati tartalmát, páratlan logikai hálózatát felfedezve, a költő műveltségének mélyébe lássunk.

Ki hasonlította össze legelőször Adyt Dantéval?

Bizonyára a Dante-fordító Babits Mihály. A Gál-féle új *Babits Adyról* dokumentumgyűjtemény közli a *Nyugat* 1920-as nagy Ady-tanulmányát, ahol Babits így vonja meg a nagyszerű párhuzamot: „Nincs a világirodalomban költő, aki következetesebben, mélyebben, lényegesebben szimbolista volna. Talán az egy Dantét kivéve. Azért mondom, meggondoltan, Dantét, mert Adynál is, mint Dantéban, az egész világ szimbólumok óriási láncolata, szimbólumoké, melyek szigorú egymásba-illeszkedésükkel szinte a valósággal egyértékű szövetet alkotnak. Hogy Ady éppen úgy benn él ezekben a szimbólumaiban, mint Dante az övéiben, azt legjobban mutatja, hogy nem ejti el őket, visszatér hozzájuk, nő, gazdagodik, de ugyanaz marad benne ez a szimbólumvilág, elfelejtettnek hitt szimbólumok merülnek föl évek után újra...“ Itt, a szimbólumokra hivatkozó Ady—Dante egybevetésnél, ragadhatjuk meg Ady Endre klasszikussá válásának, örök irodalmi maradandóságának törvényét. A forradalmi törekvések köznapi szószólója nyilvánvalóan történelmi lecke marad, mint ahogyan ennyi marad volna Dantéból is, a tűzhalálra ítélt fehér guelf pártvezérből, ha eredetileg politikai pamfletnek szánt életműve, az *Isteni színjáték*, nem emeli nagyon is konkrét ítélezéseit hatalmas művészi képbe. A városából száműzött szerző keserű haragjában egy elretentő Pokol-vízio bugyraiba zárja politikai és eszmei ellenfeleit, de a költői szimbólumvilágba való átemelés nagyszerű gesztusában a dantei mű több lett, mint várostörténeti és pártdokumentum. Ugyanez áll Adyra, aki — amint ezt Babits más alkalomból írja — „lírájában egy egységes világlátomás szimbólumrendszerét rejtette el, keményebbet és komplikáltabbat, mint akárhány látnok és filozóf“. Ha negatív és

pozitív hősei a geszti bolondtól és Pavlik úrtól Zubolyig és a második Bocskayig a múltba is vesznek, akárcsak Firenze bűnös urai a Pokol bugyraiba, az Ady-életmű sem sorvadó, a távolodó időbe vesző, muzeális dokumentáció, hanem egyre fényesebben felragyogó eszmei érték, kincs-örökség.

Bármely művészi szimbólumrendszer is elmúlhat megalkotójával, ha csak személyhez kötődő s különösebb gondolati tartalmat nem hordozó egyedi játék, Ady azonban a valóságból fogant és teljes emberségre táruló képzelés (akár Dantéé). Amikor Ady Maurice Maeterlinckben és más „belgák” szimbolizmusában az emberséget köszönti, így határozza meg az öreg allegória pompás megújulását: „Ez a kivonata s megértetése az életnek.” A jelkép, a művészi felnagyított elvonás és beszemélyesítés tehát éppen nem távolodás a valóságtól, hanem annak mintegy észbeli összesítése.

Ismernünk kell Ady sokszor kifejtett esztétikáját.

Szerinte Kosztolányi Dezső „irodalmi író” négy fal között, saját maga azonban egyáltalán nem akarja „az életet, mely cselekvést jelent, betűs álmodozásokra elfecérelni”. Embernek lenni szerinte csak úgy „gyönyörű dolog”, ha cselekvők vagyunk, forradalmárok! Ars poeticája visszautasítja a csak-költőiséget, íme: „... a poeta-mesterség isteniségével, gyönyörűségeivel éppen tele vagyok, torkig vagyok, s jaj volna nékem, ha csakugyan úgy volna, hogy poeta vagyok s ezzel vége. Nem, nem, s úgy gondolom, s ez az egy éltet, valaki és valami más is volnék, s ha egyéb nem, de emberi és kiváltképpen magyar értelmeik és avult értelmi gazdaságok nyugtalanítója, gyűjtogatója” (*Poéta és publikum*). Versei saját vallomása szerint „életdarabok”, s ha úgy kell, mint „teljesen élő poeta” odavágja a háború alatt nacionalista-klirikálisokkal egy gyékényre került barátja, Ignotus szemébe, hogy „nincsenek régi, mai s leendő esztétikumok, csupán igazak vannak”. A valóság sűrített másáról van tehát szó Ady szimbolikájában, nem legendásító, balladás mítoszteremtésről. Éppen egy minket közvetlenebbül érintő, erdélyi eseménnyel, a hírhedt úri „székelymentés”-sel — ezzel a Benedek Elek kezéről leütött, grófi járszalagra került népmozgalommal — kapcsolatban mondja ki az újságíró Ady kijózanító ítéletét: „Egyáltalán a kábitó legendákat kellene ez országban mind megölni, s akkor jobbra fordulna itt a sok — valóság.”

Ady acéltükr-mélyében egy ellentmondásos világ tombol, harsog és robban, de mert ebben a harmóniátlan zűrben, a valóság művészi átförresében az élet-Mindennek értelme születik, s ez a félelmetes szorongások és győzelmes vállalkozások skálájából irányt mutat a teljes emberséghez, tehát az ember önhibe és minden nagysága felé, ezért van a tényektől, a körülményektől, a pillanatoktól és helyzetektől elszakadóban is ennek a költészetnek-közírásnak maradandó aktualitása.

Igazán nem kell féltreagymagaráznunk, ha Fėja Géza — még az elátkozott magyar ugarról, a Viharsarok sűrűjéből — Adyhoz mint „vallásalapító”-hoz zarándokol (ki is kap ezért a fogalmazásért a *Korunkban*), hiszen jelképes beszéd volt ez is, maga a szerző feltételesen szól: „Talán merész szó, de Ady mindenesetre abba a szellemi táborba tartozik, mely a modern ember számára megteremtette a hihetés új kótbláit.” Nem mondott kevesebbet — már jóval előbb — Babits Mihály sem, aki az Ady-rendszer központjában „az Emberség nagy vallásának” megnyilatkozását látja. Aki Babitsnak „az Élet költője”, az Fėja szerint „etikai zseni”, s egyben „élő valóságérzéke népének”. Szép jelzőkkel élünk mi is, újra meg újra körülírva a Bölöni György kimondotta „igazi Ady” sokszerű-egy teljességét. Lehetnek a jelzők pazarok és bizarrak, valahol mégis mind a költő valójából vettek, abból a bonyolult képletből, amelybe már keletkezőkor is, de a klasszikussá válás csillagpályáján is az össz-humánium belefér.

Maga Ady állandóan látta önmagát, s amikor barátja, Hatvany Lajos *A Magunk szerelme* kapcsán kifogásolja, hogy a kötet egésze „valahogy kalimpál, nyugtalan, kigyózó...”, a válasz egy túlságos irodalmasítással szemben újra a művészet olybá értelmezése, hogy az „igazában minden nagyszerűbb és hatóbb élet koncepciója”. Ady nem tagadja, hanem a koncentrátság külön példájává emeli a maga „műveletlen s koncentrálatlan” voltát, hozzátéve: „Meglátod valamikor, hogy eszem is van, s ezt nehéz meglátni másoknak, akik elhelyezkedő, törekvő képességben látják az esszéességét.” Fogadjuk csak el az elpergett évtizedek új távlatából ezt a reális paradoxont: egy irodalomba nem zárható élet-költészet önmagában hordhatja klasszikus örökségének nagy titkát, az irodalmi életbenmaradást. A művészi folytatólagosságot embersége minden szerepében.

És még hozzáfűzhetjük, maga Ady is hasonlót várt költészetének mindennapos szerepén túl a maga irodalmi jövőjétől. A jó öreg Bölöni-könyv számol be egy párizsi vitáról. A szerző igazi kielégülésnek azt vélte, ha az író keveseknek dolgozik, már azoknak, akik csakugyan megértik. Nem így Ady. Letorkolta barátját, s „ki is fejtette nyomban, hogy minden művészi teremtés csak akkor vál-

hatik igazán nagygyá, akkor lesz beteljesülés, ha kilép az elszigeteltségből, és mindenki számára érthetővé lesz. A remekmű valahogyan akkor éri el célját, ha brutalisan mondva, művészi giccse válik: mindenkié. Ez a népszerűség titka. Ő például nem Verlaine-je, inkább Victor Hugója óhajt lenni a maga magyar korának: bent mindenki szívében...“

S a ma ellentmondásaihoz, válságaihoz, köznapi kérdéseire Ady költészetének nincs többé szava? A csillagtávolság örök-igazán innen nem kapunk már az Ady-képletből bátorítást, tanulságot és indítékokat?

Egy-egy részlet kiragadásával és általánosításával meg-megjelent a köztudatban a nyugatos Ady, a vallásos Ady, a halálvirágos Ady, a szex Ady, a mámoros Ady, a dekadens Ady... megannyi torzító kivonat a Minden Adyjából. Hiszen Ady utóéletében még olyan kísérlettel is találkozunk, amely az ellenforradalom szülte neobarokk vizsgálás szekerébe akarta fogni emléket és örökséget. Klebelsberg Kunó gróf mint kultuszminiszter a magyar egyetemi hallgatóság növekvő Ady-kultusza során — a sarlósok, a Bartha Miklós Társaság, a Szegedi Fiatalok erjedése idején — úgy akarta a maga „européer“-politikájára átkapcsolni a népi ellenzéki-ség Ady-áramát, hogy vezércikkben sajtótította ki egy felsőbb elit Nyugat-imádata számára a „Szabad-e Dévénynél betörnöm...“ dalnokát. S céljaival nem is állt egyedül, mert a „nyugatosság“ volt a varázsszó haladó liberális meg radikális polgárok körében is, óvatos duhajtságban ama feudális maradványok ellen, amelyekkel a finánctóke imperialista szövetségében már régen szövetkeztek. A részlet-kisajátítások ellen csakis az Ady-életív teljes szemléletében lehet sikerrel fellépni. Az Ady-aktualizálás kérdésében is itt kell keresnünk a választ.

Az a világ, amely ellen Ady Endre küzdött a századelőn, csak nálunk változott át, a szocializmus feljövő, teljesedő időszakában, de másutt vagy fennmaradt még régi átkaival, osztályellentétéivel, faji megkülönböztetéseivel, üzleti ideológiájával, gazdasági válságaival, háborús fenyegetéseivel, vagy csak éppen most emelkedik fel a gyarmati sorsból „véres panorámák tavaszán“. Ez a másik és harmadik világ is visszatükröződik nálunk, hatásaiban éppen úgy, mint saját ideológiai kiforrásunk, erkölcsi magatartásunk zökkenőiben, így az időben meghaladott Ady-igék jelentős része még korántsem sülyedhet könyvtárak mélyére merőben klasszikus eszme- és erőtartaléknak, szép hagyományoknak. Ady-verseknek még mindig lehet szerepük, újra zászló lehet belőlük mindaz, ami a nagyvilághoz való viszonyulásunkban még mindig helytállásra bátorító erkölcsi tanulság.

Egy mai Ady-szerephez az egykori Párizs-fordulat ad kulcsot. Mindmáig él a közvéleményben Ady nagy nyugati lehorgonyzásának, Párizsnak — és természetesen a Léda-szerelemnek — varázsos bűvölete, noha a legilletékesebb kortánú, Bölöni György már 1909-ről keltezve bevallja: „Ady számára Párizs teljesen elvesztette régi értelmét.“ S idéz Ady egyik leveléből is: „Párizs nekem nem Bakonyom már, de Ördögzigetem.“ Vétkes torzítás volna, ha a magyar „Ugar“-on eszmélkedő, a magyar „Pokol“ ellen lázadó, Nyugatra menekülő fiatal költő életéből leértékelnök akár a nagy lélegzetvételt, a párizsi önösszeszedést, akár a magyar irodalom legszebb szerelmi költészetét kiváltó Léda-élmény Párizsral oly jelképesen egybeforrt jelentőségét; a valóság törvényei azonban éppen a valóságot felfokozottan élő költő fejlődésében válnak döntőkké. Újra csak Bölönit idézzük, a meghitt párizsi társat, aki szemtanúja Léda és Ady egymást marcangoló harcának, s egy életszakasz végét jelzi így: „Igézetét veszette az Asszony — igézetét veszette Párizs.“ (A periodizálás nemcsak a miénk, hiszen *Az igazi Ady* szerzője szerint a Lédával szakító Ady-verssel 1912 májusában „Ady életének — ő tudta és akarta — lezárult egy szaka“. Ez a jelképes szakítás Párizsral időben szinte egybeesik Budapest munkásságának forradalmi megmozdulásával, ama Vértörös Csütörtökkel, amely után hamarosan Ady bekerül a hazai szociális forgatagba, s — Bölöni szavával — „megsokasodnak“ magyar sorsproblémás versei.)

Meghamisítanók Adyt akkor is, ha lecsökkenők mindazt, ami fiatalsága kitörő, lázas szakaszában a szabadelvű polgársághoz, később pedig kimondottan a Jászi Oszkár vezette polgári radikális csoporthoz fűzte, viszont közismert, hogy megőrizve a konzervatív vidékkel szemben szerzett többletet, mégiscsak túlhaladt a polgári hatáskörökön, egyként szembezállva mind a politikai hatalom grófjaival és dzsentri-hadával, mind a Lipótváros újgazdagjaival, értve korifeusokat, lakájokat és ideológusokat egyformán. Eljutása a „véreim, magyar proletárok“ új Csabánéphez nem volna elég világos, ha törésben, fordulaban, átcsapásban nem tudnók megragadni a költő alakulási folyamatát. Sajátos történelmi felismerésre vall Adyban, hogy eredeti módon rátalált a demokratikusból a szocialistába átvezető forradalom gyakorlati teóriájára: forgathatta Martinovics apát forradalmi kátéit egy kettős-forradalom szükségességéről, átértelmezve ezt a maga korának osztályvi-

szonyaira, vagy a dolgok logikáját olvasta ki a valóságból, mint Lenin. Egy pillanatig sem utópista, s ha a *Petőfi nem alkuszik* harcos gondolatmenetében ki is mondja, hogy „ördögbe is, a kapitalista civilizáció nem a non-plus-ultra”, a polgári demokráciában pedig családott már, mégis ezt tartja „okvetlen és elkerülhetetlen lépésnek a haladás felé...” Igaz — s itt kerül szembe radikális polgári barátaival, sőt a szociáldemokrácia gépezetével is — a döntő lépést, a forradalmat nem a burzsoáziától várja, hiszen a magyarországi körülmények közt „a polgárságot akarata ellen a polgárság ellenségének, a proletárságnak kell talpraállítania”. A munkásosztály szerepének felismerése a demokratikus mozgalomban olyan benső Ady-vívó, aminek kipattanója Király István mai módon is értelmezhető szavával: „a Nyugat-mitosz vége.”

Az elszakadás Párizstól, a korabeli nyugati plutokrácia visszautasítása s vele együtt a kijózanodás mindabból, ami Adyt a századelő polgári demokráciájának hiedelméhez fűzte, egyben — és törvényszerűen — a hazaiság, az itthoniség, s a környező valósághoz igazodva egy reális Duna-völgyi—kelet-európai betájolódás, a szláv—magyar—román egymásraultalság tudatbeli elmélyülésével járt. Itt, ebben a mindennapra-ébredésben honi adottságaink közt, villan fel Ady mai mondanója, a még el nem évült, a feladatokat hordozó korszerűség. Király szemléletváltásról beszél, amikor kielemez, hogy *A Gare de l'Est-en* költője még vágyón Párizs felé nézett, de *A téli Magyarország* megírásakor „nem kívülről, Nyugat felől, de alulról, a tanyák felől nézte már a költő a magyar életet, onnan nézte magát és a sorsot. Az »európai magyar« helyett a lenttel azonosulni vágyó ember jelent meg: a művész-élmény helyét a népiség élménye foglalta el.” Megint a megőrzve meghaladás dialektikájáról van szó. Az európai szintet-rangot áhító, de Európába beelátott költő önerőből, nép és táj eredetiségéből kívánja be is hozni, felül is múlni a történelmi és társadalmi különbségeket. Élő, mindmára átható, a szocializmusban is sarkigazsággá vált jelszava: „Nyugat ellen Nyugatot hozz...” (*Utálatos, szerelmes náción*). Ez az, amit nem akarnak a „vad, úri tatárok”, de nem értenek meg a Mitteleuropa-kompromisszumra kész „vak szívű, hideg szemű barátok” sem.

A Párizs-imádatot feladó szemléletváltás terebélyesedik a következő évek során azzá a konkrét forradalmisággá, amelyben kulcsszó: a „nép”. A minden úri elit-elfogultsággal vagy ellenkezőleg, bármely vak-sektség elszigeteléssel szemben elvállalt, a munkásság forradalmába lendülő paraszti tenger. Nos hát, ez a honiság és népiség az, ami az individualisták világgép-bontásával szemben a teljes emberség, a közösségi világszemlélet zászlaja is, pajzsa is. A szocialista rendszerré emelkedett népi valóság ideológiai készenléte. A mai Ady.

Igenis, Ady ma már klasszikus kincsünk (s megismeri majd a világ, mint Dantét, a sorjázó századokban), de egyben élő igazunk is mai törekvéseinkben, mi magunk korszerű megtartásáért, szocialista emberségünk kibontásáért.

Az ő élő nemzetközisége különösképp mindennapos lelki jelenség a románsággal együttélő magyar nemzetiség szellemi életében. Már az is, ahogyan Octavian Goga rabsága ellen tiltakozott vagy Emil Isac levélváltó barátja volt, ahogyan Bukarest növekvő kelet-európai jelentőségét üdvözölte, s a *Magyar jakobinus dala* szélesebb ölelése, Ady kiállása az újvidéki szerb diákok követelése mellett, még nagyobb karolással a lengyel anyák dicsérete s az 1905-ös „lángolni kitéző, szent Oroszország” köszöntése, a mindenén átzengő százados erdélyi humánus, a költő előtt megnyílt „Bolyai- s Csere-sírok” tüzfénye — nem ez éled újjá Kós Károly keleti tájolású honi eredetiségében, Szentimrei Jenő „magyar európaiság”-tételében vagy Kacsó Sándor „kisebbségi humánus”-hitében? Mindazok a szellemi mozgalmak, amelyek Ady után indultak nálunk, őt idézték, rá hivatkoztak, egy néptestvériségben bízó, jellegzetesen népi demokrata, népfronti, népforradalmi erjedésben és tisztulásban segítették érvényre az új társadalom történelmi osztályerőit. Az élő nemzetköziség, a nemzetinek és az egyetemes emberinek ez a benső azonossága, ez „Ady igaza”, amiről Fábry Zoltán vallott Stószon, itt gyökerezik Gaál Gábor nagy törekvése, hogy egy tér- és időbeli „itt és most” realizmusára oktasson új magyar nemzedékeket a „romániaiság” adott képzetében.

És ma? A vágyott béke és boldogság mámoros Ady-igéi a szocializmus új s újabb látványításában talán már nem jelentenek programot? Egyetlen válasz: igen! Vele valljuk ma is, újra meg újra „az ember Szépbe-szótt hitét”, az ő öröme, „a gondolkodás gyönyörűsége”, saját korán túl is érvényes igényünk, s védekezésben talajvesztés, elidegenedés, néptől-elszakadás, a hon elhagyása, üzlet, gengszterség, terror és háború veszélyeivel szemben, Adyval hirdetjük meg az eredetiség népi-honi erejét, ma is „Friszt dobogva az Élet-dobogón...”

A FÖLTÁMADÁS SZOMORÚSÁGA

Akik Ady Endrét az öröklétben sértegetik, a tőrdbálóknak ne legyen irgalom. Nem főséges, nem szent merénylők, csak a tűrhetetlen nagyság ellen fenekedők. Labancnak is rösszak. Nem kapván mesteri áldást beállnak a gyötretökhöz. Iskolás mérlegeken hogyan is lehetne lemérni a nagy cethalat, akitől megöszült a tenger.

Mondják, ez alig művészet, inkább téboly, parázna nyihogás, vörös hahota. Akiknek ország nem fáj, azoknak: póz-magyarság, akiknek semmi se fáj, azoknak póz-emberség. Póz-e, ha embert is magához mérhetőt kíván? Különben beköltöznének hajába a férgek, petéznének isten-üstökébe. Mondják, ez a kín a lueszé. És odanézzetek: sebeit viseli mandzsetta-gombnak! És persze, garázda mutatványos. Ők: esztétikus szemfényvesztők, csak nyuszi-farkot varázsolnak a hölgyek lázverte szelencéjébe — püder-pamacsnak. Kérlekalássan, ez a poéta, ez egy hamisítatlan vidékfi. Igen, a rezgönyárfát nem téveszti össze a diófával. Ez a cigány Ady Endre cifrálkodik! Uraim, Godolphin Arabian sallangosan is a telivér ménék királya. Pedig vonszolt vala vizes-lajtót, és vala szomorú próbamén, ami jelenti, hogy csupán a csiklandozásra jogosult. Ám az ő lelke ezt nem tűrheté, pördítvén lovászokat félre, a kiváltságos ellenfelet megtépázva, vérben és tajtékban felküzdé magát fekete koronának a Szerelemben. És akkor megadaték neki a legfőbb rang, viselhetta a legékeőbb szerszámokat. Kár, hogy a művészetben a silány-ságot szaporítják, uraim.

Mondják, a Léda párizsi kalapja árnyékot vetett agyára, úgy utazott példakért a Romlás Virágaihoz. Mondják, utazott megkésve, mert a Baudelaire-versnek, mint az ökörvérszínű mellénynek, divatja múlt. Simítsa meg rángó szánkat a mosoly. Uraim, a benső tartást lemásolni máig sem lehet. A költői vakmerőségnek nincs köze máig sem a divathoz. De bizony, hogy kiszemelik az ösők az utódokat. Rámutatott a gyémántos franciára a templomépítő Dante, rá az iszákos Edgar Poe is. Lát Ady Endre kéklángú ujjakat feléje nyúlni a hazai sötétből, idegen éjből. Láthat X.Y.Z. is, de utód nem lesz belőlük, mert hamis a káprázatuk: így épülnek templomok almaspítéből.

Mondják, villogtatva a magukét. Kérdik, mért nem hág egy fokkal magasabbra, a csillag-bánatú Apollinaire-höz. Tudjuk, ez a meglőtt szürrealista fej nemcsak a sebészi pólyától magasodik, akár egy havas. A Magas Tátrában tébolyog Ady Endre régen, vele a Föltámadás szomorúsága. Nézi szög-helyes tenyerét, belenez a Csorba tóba, mint később a csorba tükörbe, görbe tükörkébe, és nem ismer magára: Föltámadtam, jaj, föltámadtam!

A virágdobálókat szeressük-e? Hullt a virág, szakad a virág azóta is. Dobálják barbárok, igazi szeretők, sznobok. Lehajol néha a költő, megtisztel egy-két szálát, feltűzi lidérces kalapjába. Aki annyira kívánta a hódolatot, bolyongó szelleme csömört kap inkább. Lelkebe néz, mint hajdan a Csorba tóba, és nem ismer magára: Föltámadtam, jaj, föltámadtam!

A darabolókat, a koncolókat megvessük-e? Ezek a belsőséget marcangolók, idő múltával mindig mások, megjelennek szolván: Nekem az epéje a kedves, nekem a csiger-ímádó gyomra, nekem istenes lelke, nekem az istentelen, nekem a fekete ménsége: mímelem, nekem vérszínű orátorsága: fölveszem. Költők, esztéták s egyebek, én a szentséges testet megtartom türetlenül.

Szóljon a végszó a kufárlelkeknek, az adóvevőknek. Már émelyítően be-cukrozva a nép, és alulról fölfelé is esúsznak a romlasztó csókok. Látok én csillagra akasztva egy elárvult ostort. Nekem Ady Endre ostora tetszik.

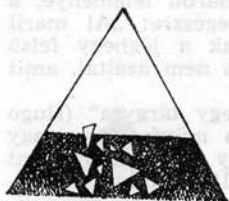
BARDÓCZ LAJOS: ADY

Éppen egy pillanat megfeszít
Néhány más orvosi nem hatol
(Harc a nagyúrral)

Töredékek. Ady fordítása közben

1. „A vers mint olyan lefordíthatatlan“ — mondotta Gottfried Benn. De *mint olyan* — minden lefordíthatatlan. Lehet az egy táj, egy élőlény, egy állapot, egy esemény. A történelem, a jelenségek. S mi mégis annyiban létezőnk, amennyiben mindezeket kifejezni törekszünk: ábrázolunk, értelmezzünk, fordítunk. A lét a világ lefordítása közben ébred öntudatra. Lefordított elemek végtelen szövevénye — s mindegyik elem maga a lefordíthatatlan. Hiszen — leszűkítve a kört — mi is az, amit le lehet fordítani, ha még a szinonímia sem jelent azonossgot?

Talán nem fokozottabban, de mindenképpen nyilvánvalóbban ütközik bele az ember ebbe az azonoszágnélküliségbe, hogyha költői megfelelések után kutat. Vajon azt jelenti ez, hogy a fordítás az irodalomban a fordítás lefordítása, hogy másnak a kifejezése és nem önkifejezés? Azt is mondhatni, hogy míg a költő előtt „nem áll semmi“, a fordító előtt ott áll a költő, szövegével, életművével. A költő „nem tudja, mit mond, amíg ki nem mondja“ (Eliot). Bizonyos szempontból — mindenesetre: gyakorlati szempontból — a fordító tudja, mit *kell* mondania, még mielőtt kimondta volna. Minthogy a költeményt (az eredetit), ahogy világra jön, megérinti a másság szele, „objektívalódik“, az esélyek sokaságából, a születése előtti lappangó lehetőségekből kiválasztja kimondatásának egyedüli valóságát. A végtelennel vége lesz, mert megmutatkozik, ám a forma, a vég egy kör.

Egy ilyen (hozzáférhető) kör előtt áll a fordító, legalábbis a vers és általában az irodalom esetében. S most egyelőre csak a helyzetet, a viszonyulást vettük tekintetbe, és semmiképpen sem azt a sajátos anyagot, amely a költőnek is meg a fordítóknak is a rendelkezésére áll, ha netalán nem éppen ők állnak annak rendelkezésére.

2. Tudatában kell lenni annak, hogy minden szó, amelyhez hozzáérünk, versbe szólítjuk, történelemmel megrakodva, viszontagságainak jegyeit viselve jelenik meg. „A költő beleszületik anyanyelvének gondolatformái és akusztikai lehetőségei közé“ (Zolnai Béla). Ezért aztán a költő esetében a legnagyobb szuverenitás annyi, mint a legnagyobb hozzáigazodás. Az alkalmazkodás foka a fordító esetében is számlásba jön. Hozzáigazodni saját nyelvéhez, de munkájának tárgyához — az „eredetihez“ — is, amely szavakra és szavakból épül, olyan nyelven, amelyben — talán — „... ől a fény és a szó“, és „Közöttünk egy rettenetes / Mély, ásító, hűvös, vak árok“ (Ady: *Északi ember vagyok*). Lehet, hogy a fogalomátvitel ezért kelti a fordítóban a hasznos munka látszatát, lévén a fogalom története — a szóétól eltérően — egyetemes. A fordítás gyakran csak látszólagos információk átcsempészése: az, amikor az úgynevezett „hűség az eredetihez“ a *piros* = *roşu* típusú megfeleltetésben nyilvánul meg, ami, nem tagadjuk, *néha* csakugyan sikerrel jár, de valahogy még ez a siker is független a „hű“ fordító szándékától: a vers véletlenül, a jelentésmezők szerencsés egybeesése folytán marad életképes. Az esetek többségében azonban az ilyen értelemben vett hűség eredménye nem más, mint a szövegösszefüggés letargiája.

Milyen információt hordozhat egy költemény? Hogy szomorú vagyok, hogy élvezem a napfényt, hogy „utálom a rózsát“, „holdfény alatt járom az erdőt“, „szeretem a beteg rózsákat“ vagy „En nem leszek a szürkék hegedőse“.

Azt hiszem, végzetes hiba volna azt állítani, hogy a vers szavakból áll, a szavak jelentenek valamit, e jelentésekhez megvannak a szavak a másik nyelvben, így hát — megkeressük őket, és összerakjuk úgy, hogy a verset újra felépítsük. Mert, ha úgy vesszük, a *vörös* vagy *piros* jelenthet pirosat, de jelenthet éppen sárgal két is!

3. És, talán hogy még bonyolultabb legyen a dolog, ha valamely fordító valamely költő műveit fordítja, a fordító irodalma (és nyelve) is ugyanolyan mértékben fordítja a költő irodalmát (és nyelvét): ha pedig a költő nyelvében és irodalmában, amit minden vektorában magával hoz, a *vörös* hasonló utat járt be, mint a fordító nyelvében a *kék*, majdnem ugyanúgy, majdnem ugyanolyan tájakon és eseményeken át, *majdnem ugyanazon jelentések és szavak társaságában és*

kötélékében, akkor a vöröst kékek kell fordítani, nem pedig vörösnek vagy valamilyen vörös-árnyalatnak.

Ily módon a költeményhez mint valami paradoxális *mi?*-hez közeledünk: a vers mindig nagyobb (tartalmasabb) önmagánál. Az a gondolat pedig egyenesen lenyűgöző, hogy Ady fordításán például Eminescu is, Blaga is, Bacovia is, Barbu is, Argehei is munkálkodik: egyik nyelv szimpátia-megnyilvánulása a másik iránt. Bár az ilyesmi talán nehezen érzékelhető, a dolgok ilyen állása néha konkrét megnyilvánulásaiból tetszik ki: A *Halál rokona* román változatában tudatosan használtam fel egy barbu szókapcsolatot, amely, ha nem is Ion Barbu leleménye, a román olvasónak őt juttatja eszébe, sajátos fényt vetve az egészre: „Al marii Morți, al Morții sfinte“ (*Joc secund*). De egy ilyen példa csak a jéghegy felső részét mutatja, és csak azáltal jelent valamit, amit feltételez, és nem azáltal, amit szemléltet.

4. Ady azonban még nem úgy tekintett a versre, „mint egy tárgyra“ (Hugo Friedrich). Az ő verse — ha nem is mindenekelőtt — ének; a művészet (vagy költészet)en kívüli indulat féktelenül dül soraiban, a szenvedély gyakran mindent elsöprő: az ember, akinek élete ez a költészet, élénk jön, elállja utunkat, és követeli jogait. Nem tekinthetünk el sem attól, amiről tudjuk, hogy költői és politikai hitvallása volt, sem pedig attól, amiről tudjuk (már amikor tudjuk), hogy köze van a verseihez, és attól sem, hogy láttuk ölelésből kibontakozó faun-arcát, és tragikus ábrázatát, amely mintha egy expresszionista Haláltáncból vált volna ki. utolsó fényképét, amelyen már csak a költő láthatatlan kezét fogó Halál viseli az élet nyomait. Egymást követő képei, egymásra következő versei, megvívott csatái — mindezek folyamatosságuktól megtisztítva élnek bennünk, s a fordítónak illik behatolnia e sugárzó körbe, hogy onnan folytassa az éneket, ugyanazt és mást, újabb érzékenység, újabb nyelv térségei felé. Ha pedig így áll a dolog, ha szűkség van az áttételre, akkor a fordítás impressziók együttese, és minden fordítás — mindenek előtt és mindenek után — impresszionista. Ismerni lehet a lefordítandó nyelv sajátosságát, és ismerni is kell, ismerni lehet az illető irodalmat, és ismerni is kell, a költőt azonban, túl a tudáson és ismereten — érezni kell. És inkább, mint képeire, metaforáira, témáira és visszatérő motívumaira: a hullámhosszára kell ráhangolódni.

És számolni azzal, hogy a vers abban az átnyilalló illúzióban marad meg, hogy mást mond, mint amit kimond. Hogy gyémánt-létének egyik kristálylapja a helyettesítés állandó kísértése. Innen tűnik ki a mágiával való rokonsága. És ugyanitt rejtőzik talán az egyedüli kilátás arra, hogy épp a lefordíthatatlant lehessen lefordítani.

5. Adyt fordítva nem mondhatom el Schöpflinnel, hogy „az irodalomról való egész felfogásom módosult e hatás következtében“, ha nem egyébért, már csak azért sem, mert egy József Attila vagy még közelebről Szilágyi Domokos költészetén innenről nézve az Ady újszerűségéhez való viszonyulás már más; újítói jelentősége csak az irodalomtörténetben marad érvényes. Igazi újdonsága, amit akárhányzori olvasásakor is érzünk, a magával szembeni: a belső megújulás állandó képessége.

Ha pedig az esztétikai élvezet egyik oka és feltétele a *felismerés*, nem kevésbé igaz az, hogy a nagy költők minden találkozást a meglepetés ünnepévé tudnak avatni.

Mikor az első Ady-verseket fordítottam, kíváncsiságból felolvastam őket valakinek, aki Adyt csak homályosan ismerte, csak annyit tudott róla, hogy ki volt, és milyen helye van a magyar költészetben. Anélkül olvastam fel a verseket, hogy a szerzőt megneveztem volna. „De hiszen ez egy Baudelaire-hez fogható költő!“ — „Baudelaire-hez hasonlít?“ — „Nem éppen. De ugyanaz az erő, ugyanaz a feszültség.“

Hinni szeretném, hogy itt fejeződik ki a lényeg. A többi csak exegézis. Azaz hallgatás.

Szilágyi N. Sándor fordítása

„Próféták” vagy szakemberek?

S megint élek, kiáltok másért:
Ember az embertelenségben.

ADY ENDRE

A címbe foglalt dilemma egyike az értelmiség mai helyzetével kapcsolatos kérdéseknek. Szűkülő szakmai profilú, társadalmilag, erkölcsileg semleges specialista-e a ma és a holnap írástudója, vagy korszerű marad a hagyományosan neki tulajdonított, lelkiismeretet felrázó, jövőbe tekintő hivatás? Mit rejt magában a jövő: a technokratáknak nyújtja-e a pálmát, vagy a „küldetéses embert” fogja változatlanul az értékškála magasabb szintjére helyezni? Az ilyen és hasonló alternatívák abból a felismert követelményből származnak, hogy bizonyos jelenségek és tendenciák alapján újra kell gondolni számos az írástudók társadalmi helyzetéről az utóbbi 20-30 évben megfogalmazott felfogást. Amióta ugyanis az „értelmiség értelmiségének” képviselői (Mannheim, Weber, von Martin, Geiger, Benda, Schumpeter, Aron, Mills és mások) kidolgozták a rétegük funkciójáról, felelősségéről s más osztályokhoz, csoportokhoz fűződő kapcsolatairól szóló nézeteiket, sok minden megváltozott, ami e kategória létkörülményeit és státusát jellemezte. A tudományos-technikai forradalom kibontakozása, a nagy társadalmi átalakulások világszerte mély hatást gyakoroltak az intellektüelek számára, fajsúlyára, szakosodására, tudatára és magatartására, az értelmzők pedig szenvedélyesen vitatják a változások következményeit. (Ezek a metamorfózisok természetesen különféleképpen érvényesülnek az eltérő, ellentétes társadalmi rendszerekben.)

Az Ady-centenárium — többek között — felhívás számunkra, hogy mind az értelmiség valóságának, mind az említett elméleteknek a módosulásaival szembenézzünk. Annak a költőnek a felidézése, aki oly nagy érzékenységgel élte meg „a magyar messiások” megpróbáltatásait, s aki hit és reménytelenség, magány és misszióstudat között örlődve vállalta, hogy — Lesznai Annával szólva — nevet adjon az addig névtelennek, kitűnő alkalom az egész időszerűsített problémakör s az egymással ütköző vélemények számbavételére.

Egyfajta szellemi visszaszámolást követve, időrendileg legutóbb Helmut Schelsky nyugatnémet szociológus *Die Arbeit tun die Anderen* (Opladen, 1975) című, nagy vitákat kiváltó könyve irányította a figyelmet az írástudók funkciójában megállapítható azon új mozzanatokra, amelyek — paradox módon — a régi profétai-váteszi szerep felújításának vélt vagy tényleges pretenciójára utalnak.

A tulajdonképpeni botránnyó Schelskynek az a tétele volt, hogy Nyugaton új, sajátos szociális vallás szerepét betöltő üdvtanok terjedtek el, képviselőik pedig modern papi rendként tömörülve akarják a hatalmat megszerezni, illetve gyakorolni. Az üdv — Schelsky számára — az életfeladatoknak az értelem egész kereteiben történő, boldogságot kiváltó megoldása. A mai üdvtan evilági transzcendenciát s olyan reményt hirdet, amely egy eszményi társadalom megvalósulását ígéri. Biztató távlataiban az az önmagát megvalósító személyiség jelenik meg, aki elválaszthatatlan az ugyancsak önigazgató, szabad közösségtől. Az új üdvtan — akárcsak a régi — igazi valóságnak a jövőt tekinti. Feloldja a múlt, a jelen és a jövő tényleges, empirikus kapcsolatát, hogy helyébe a tőkéletes, „a daloló holnapok” vágyképét vetítse ki. Drámai színekkel ecseteli a jelen nyomorúságát. Megbélyegzi a (gyakran felnagyított) visszásságokat, s egy elvont emberség jegyében a földkerekségen észlelhető bármilyen igazságtalanság áldozataival való szolidaritásra buzdít.

Napjaink világi vallásában tehát — Schelsky értelmezésében — két, egymással összefüggő mozzanat különböztethető meg: az eszményi társadalomba, illetve az emancipált személyiségbe vetett hit és az adott valóság bírálata, elutasítása. A konzervatív felfogásáról ismert szerző számára persze nem léteznek vagy legálábbis nagymértékben eltűntek az üdvtanok megfogalmazóitól felszínre hozott

szociális bajok. Sőt, a „jóléti társadalom” — állapítja meg Schelsky — megengedi magának, hogy kitartott utópistái, akiknek nem kell dolgozniuk, mert azt mások végzik el helyettük, befektítsék valóságát, s kiagyalt üdvтанаikkal az embereket manipulálják, uralják.

Meggondolkoztató, hogy Schelsky támadása nem a kommunista pártokba szervezett vagy velük rokonszenvező irástudók ellen irányul. Kirohanásait inkább az új baloldaliak ellen intézi; öbennük látja a nyugati rendszert komolyabban veszélyeztető erőt. Ők azok ugyanis, akik a „kritikai reflexió” fényénél, az igazság egyedüli letéteményeseiként egyrészt moralizálnak, másrészt *mindent kérdéssé tesznek*.

Ilyenformán érthető, miért marasztalja el Schelsky mindenekelőtt a frankfurti iskolát, s miért teszi felelősekké főként Adornót, Horkheimert, Marcusét, Habermast és Negtet az üdvtanokban kifejeződő „értelmiségi felelőtlenség”-ért. Schelsky ugyanis úgy ostorozza a — felfogása szerint — futószalagon képzett diplomás tömegek konjunktúráját kihasználó, a hatékony közvélemény illúzióját ébren tartó, a magán- és a közélet közötti választalat ledöntő üdvhirdetőket, hogy feleleveníti mindazokat a bírálatokat, amelyek több-kevesebb indoklottsággal már a múltban az irástudók bizonyos csoportjait érték. Elsősorban Sorel utódjának vallja magát. Őrá hivatkozik, mint aki elsőnek diagnosztizálta „a hitehagyott papok”-nak minősített utópisták kísérletét egy világi egyház létrehozására.

Georges Sorel — mint ismeretes — részben a zsidó-keresztény próféták hagyományára, részben pedig Szókratészre vezeti vissza a modern szocializmusban is jelentkező társadalomváltoztató szándékot. Az athéni bölccsel kezdődik továbbá — szerinte — a szellem elgyökérlenedése, valamint az a pretenció, hogy az államnak az értelem szavára kell hallgatnia. A gyökerét vesztett szellem azzal az igénnyel lép fel — állapítja meg elítélően Sorel —, hogy határokat és korlátokat nem ismerve alakítsa át a világot. A történelem kohójában spontánul létrejött rendszereknek és intézményeknek nincs előtte tekintélyük. Semmi sem elég jó, semmi sem elég tökéletes a számára. Ez a szellemi attitűd munkát a fizikai munkától mentesített modern értelmiségben is, amelyre az önisztentés, a valóság és a gyakorlat minden törvényének fittyet hányó eksztatikus magatartása jellemző. Sorel víziójában az értelmiség-vallások kirajzolódó korszaka világtörténelmi fordulatot jelent, s egy új apokalipszishez hasonlítható (i.m. 43—81.).

Schelsky koncepcióját nem csupán a radikális irástudók bírálták, hanem a polgári társadalomtudományok elfogulatlan művelőiben is komoly fenntartásokat ébresztett. A „jóléti társadalom” védelmében kifejtett apologetikus tételeit éppen úgy visszautasították, mint ahogy nem fogadták el az értelmiséget *grosso modo* here életmóddal vádoló (könyve címében is jelzett) nézeteit sem.

Persze, Schelsky könyvét nem lehet egyszerűen hamis tételek gyűjteményeként elintézni. Tévedések és helytálló megfigyelések ötvözete ez a munka, amely — többek között — nyomatékosan figyelmeztet az ún. „negyedik szektor” (a tanárok, kutatók, publicisták, a tömegkommunikáció szakemberei, tervezők stb.) növekvő fajsúlyára, észrevehetően erősödő befolyására.

Erre a valós megállapításra hivatkozva azonban Schelsky nem tesz különbséget befolyás és hatalom között. A kettő, noha összefügg, mégsem azonos egymással. A befolyás önmagában — szögezi le Richard Löwenthal (*Merkur*, 1975. 9.) — még nem biztosít hatalmat. Valaminő tényleges új hierokráciáról csak akkor beszélhetnénk, ha a hagyományos papság funkcióját átvevő üdvhirdetők a szellemi-lelki kényszeren kívül (amely nem lévén monopólium jellegű, amúgy is kivédhető) még a fizikai kényszer eszközeivel is rendelkeznének. Tudjuk, a célba vett irástudók többségénél erről nem lehet szó. De hiába keresnők náluk a politikai hatalommal kiépített együttműködés nyomait, ezek sem találhatók meg. A negyedik szektorba tartozó értelmiségiek nem alkotnak egységes társadalmi csoportot. Nincs belső hierarchikus szerveztségük. Vannak közöttük nyilván olyanok, akik a fennálló hatalom oldalán vagy annak szolgálatában tevékenykednek, s így különböző előjogokat élveznek, illetve kisebb-nagyobb befolyást gyakorolnak a hatalmat valóban birtokló döntéseire. Ennek elismerése viszont még senkit sem jogosít fel arra, hogy őket — minden fenntartás nélkül — az utóbbiakkal azonosítsa. Az üdvhirdetők java része — mint láttuk — éppen a hatalommal szembeni kontesztációt képviseli.

Másról van itt szó. Arról, hogy a Schelsky észlelte növekvő presztízsük egy olyan társadalmi rendelésből származik, amely éppen napjainkban különös erővel érvényesül. Az egyéni és kollektív lét értelmének meghatározására irányuló igény türelmetlen jelentkezésére gondolunk. Ez az elvárás pedig azért is mind sürgetőbben megfelelő választ keres magának, mert a nyugati világ, a fogyasztói társadalom embere válságtudattal küzd. Mindazok a célok, mindazok az értékek, ame-

lyek eddig életének, munkájának és erőfeszítéseinek értelmet látszottak biztosítani; meginogtak. Amit az átlagpolgár többé-kevésbé homályosan észlel, azt a negyedik szektor értelmiségije, akiket Schelsky találóan „értelemközvetítőkné” (Sinnvermittler) nevez, a maguk felfokozott empátiájával — mindenkit megelőzve — tudatosítanak és megfogalmaznak.

A kései kapitalizmus öngazolási nehézségeit elemezve, Jürgen Habermas például „az értelem forrásainak beszűküléséről” értekezett, Elisabeth Noelle-Neumann pedig demoszópiái vizsgálatokkal bizonyította az életmeghatározó értékeknek az összes társadalmi rétegeknél bekövetkezett változását.

Az ötvenes években Schelskytől felismert, s „a szkeptikus nemzedék” fogalmával találóan megjelölt jelenség újból diagnosztizálható. Az ifjúság részben kiábrándult eddigi eszményeiből, részben pedig új értékek után kutat. A keresztény erkölcs több évszázados vonzereje éppúgy csökkent, mint annak az aufkláriszta haladáseszmének a varázsa, amelynek felhőtlen bizakodását a mai világ súlyos dilemmái és veszedelmei (atomkatakizma, ökológiai válság, a nyersanyagforrások lehetséges kimerülése stb.) árnyékolják be.

Az autentikus ember azonban értelmet kíván életének adni. Nehezen viseli el hagyományos értékei összeomlását, s minden újabb erkölcsi krízissel átértékelésükre törekszik. Arnold Gehlen és Helmuth Plessner kultúranropológiai nézeteire hivatkozva, Schelsky is abból indul ki, hogy az ember olyan lény, aki csak úgy tud élni, ha önmagáról és a világról képet alkot, s így életének tartalmát, értelmet kölcsönző célokat fogalmaz meg. (Ennek szükségességét hangsúlyozza biológiai érveléssel egyébként Selye János is.) Hatványozottan jelentkezik ez a nembeli vonás azoknál az értelmiségieknél, akiknek funkciója éppen az értelemmeghatározás, az értelemközvetítés lenne. Egyben ők azok, akiket a tájékozódást szolgáló értékkála válsága a legérzékenyebben érint. A krízisből aztán a hónapok felé mutató üdvtan, a remény elvétől sarkallt tökéletes közállapotok hirdetésével próbálnak kitörni.

A modern üdvtanok és képviselőik körül kirobbant vita új szempontok szerint eleveníti fel az utópiák és az értelmiség viszonyának régebbi kérdését. Schelsky könyvének bírálata ismét időszerűvé tette mindazoknak a felfogásoknak a kritikai áttekintését, amelyek az értelmiségi hivatás profetikuss, váteszi és utópikus jellegét emelik ki. Láttuk Sorelnél, majd rá való hivatkozással Schelskynél, ez a megközelítés egyben éles kritika is. Az ilyenfajta, kategorikusan elutasító értelmezések azonban nem alkalmasak az említett viszony történelmileg hiteles bemutatására. Az egyértelműen elmarasztaló ítéletek itt sem tarthatók fenn. Árnyalt vizsgálódásokra van szükség, amelyeknek eredményei főként a remény, az utópia és az értelmiség szociológiájának határterületein várhatók.

Karl Mannheim az elsők között ismerte fel az utópia, ideológia, szociológia és az értelmiség kérdéseinek érintkezését. Az utópia és az értelmiség kapcsolatának elmélyültebb elemzése nála azonban még csak lehetőségként, még csak termékeny virtualitásként adott. Gramsci érdeme viszont, hogy ugyancsak az elsők között szakított a rendszerint lekicsinylő, becsmlő értelmezésekkel. Felfogásában ugyanis az utópiák (ő főként a francia forradalom előttiekre gondolt) a lázadó, nonkonformista gondolat kifejezései, amelyeknek értelmiségi szerzői az alsó társadalmi rétegek törekvéseit tolmácsolták. Az utópiákban — szerinte — a humanista értelmiség politikai kiáltványait ismerhetjük fel, s társadalmi szerepükhöz tartozott, hogy az értelmiség és a nép kapcsolatát biztosítsák. (Vö. Antonio Gramsci: *Marxizmus, kultúra, művészet*. Budapest, 1965. 293—294.)

Gramsci szellemében kell visszanyúlnunk a profétai-messianisztikus vonulat tradíciójához is, amelyre való hivatkozásokat ugyancsak nem engedhetjük át teljesen a szocializmust s a marxizmust többnyire jobb felől bírálóknak. A marxizmusban, illetve a vele érintkező más haladó társadalmi elméletekben felfedezett (tényleges vagy vélt) messianisztikus vonások rendszerint a kompromittálás célját szolgálták. Igaz, a profétai attitűd, még ha el is tekintünk fideista felhangjaitól, nem jeleskedik túlzott valóságközelséggel és türelemmel. Ez a körülmény azonban nem feledtetni, hogy hagyománya nehezen választható le a társadalmi igazságosságért síkraszálló írástudók immár évezredes történetéről. Emlékeztetni szeretnénk arra, hogy a szocializmusnak és a társadalmi harcoknak Max Beer-féle krónikája, amely annak idején hézagpótló szerepet töltött be a hazai munkásoktatásban, a proféciát az ókori osztályellentétek összefüggései között elemezte. Számára a proféták az „erkölcs hősei” voltak, akik vallási mezben, lángoló hittel hirdették az egyetemes testvériség és egyenlőség korszakának eljöveteletét. A kufárok, uzorások és hatalmasok bűneit ostorozták, s miközben az önzés, irigység és nyereszkeskedés okozta romlás apokaliptikus látomásával riasztottak, híveiket a reménytől sem

fosztották meg. (Vö. Max Beer: *A szocializmus és a társadalmi harcok története*. Kolozsvár, 1948. I. 15—25.)

Láthatjuk, az interferenciák említett hálózatából a vallásszociológiának sem lenne szabad hiányoznia, s az az új kutatás, a remény szociológiája, amelyet Henry Desroche könyvének címe is jelez (*Sociologie de l'espérance*. Paris, 1973) pontosan arra vállalkozik, hogy az őskereszténység kora után fellépő messianisztikus-millennarista mozgalmakban feszülő ösztályharcos törekvéseket feltárja. Tudjuk, a remény kiürülhet, ha új elnyomás váltja fel a régit. Erejét vesztheti, és fellángolását az apátia korszakai követik, ha az egykori remény felidézése csupán ünnepi pillanatok eksztázisát fűti. És végül csapdába eshet a remény, ha csak a menekülést, a tényleges problémák előli kitérést szolgálja. Desroche szociológiailag kimutatja: „az ezeréves istenország” chiliasztikus vágyalmában annak a reménye munkált, hogy vissza fog térni az őskommunista aranykor, s vele együtt a teljes egyenlőség boldog állapota. A chiliasztikus tanokban s az általuk ösztölkélt mozgalmakban — vallásos parabolák közvetítésével — mindig az elnyomottak próbálták (legalább képzeletben) igájukat lerázni. E tanok és mozgalmak elemzése vallások, messianizmusok, forradalmak és ideológiák bonyolult, gyakran ellentmondásos képletét mutatja, amely a maga összetettségében a látnoki szerepet betöltő írástudókat és az ezeréves birodalom eljövételén szívós hittel csüggingő tömegeket egyesítette.

Primitív lázadások (Budapest, 1974) című munkájában Eric J. Hobsbawm, a XIX. és XX. század archaikus társadalmi megmozdulásait boncolgatva, visszautal chiliasztikus-millennarista előzményeikre is. Az utóbbiak lényegét keresve, az angol kutató kimutatja, hogy a világ teljes és gyökeres megváltoztatásának a reménye éltette őket, s ez a remény híveiket a modern idők számos forradalmárával rokonítja. Jellemző volt még rájuk a kortárs, rossznak bélyegzett világ maradéktalan elvetése; bizonyos, a zsidó-keresztény messianizmusból táplálkozó, sajátos ideológia; s végül elmosódó, bizonytalan elképzelés a jövő eszményi társadalmának gyakorlati megvalósításáról.

Vittorio Lanternari és Peter Worsley kutatásaira hivatkozva, Paul Wilkinson rámutat a millenarista várakozások és hiedelmek mai szerepére, különösen a harmadik világ társadalmi és nemzeti felszabadító harcaiban. A népi mozgalmakat ösztönző szellemi áramlatok között — szerinte — nem szabad figyelmen kívül hagynunk azokat a millenarista áramlatokat sem, amelyek minden olyan alkalommal fellépnek, amikor gazdasági válság, nemzeti megalázás vagy katonai vereség kiváltóképpen fogékonnyá teszi a tömegeket az evilági megváltás reménye iránt. (Vö. Paul Wilkinson: *Social Movement*. London, 1971. 74—75.)

Hobsbawm is a chiliasztikus mozgalmak túlnyomórészt népi jellegét hangsúlyozza. A mi vizsgálódásunk szempontjából viszont különösképpen a forradalmi mozgalmak utópizmusáról tett megjegyzései az értékesek. Szerzőnk az utópizmusban ugyanis olyan társadalmi mechanizmust, „cselofogást” lát, amely a forradalmak emberfeletti erőfeszítéseinek a kiváltásához szükséges. (*I.m.* 95—100.)

Ha Hobsbawm a chiliasztikus-eretnek mozgalmak utópizmusának népi fogantatását emeli ki, A. L. Morton a népi utópiákban a humanista írástudók utópiáinak előzményeit látja. Európában majdnem mindenütt megtalálhatók ezek az ősi legendákból sarjadzó folklorisztikus alkotások, amelyek egy hön óhajtott földi paradicsom képét rajzolják meg. Persze, a népi ihletésű közösségi vágyalmok művészi-fogalmi formába öntése költőkre, filozófusokra, nagy mesterekre is hárult. Morton e tekintetben Brueghel egyik vásznára hivatkozik, amelyen az egyszerű emberek álmai elevenednek meg. A háztető kalácsból van, a pecsenyének elkészített malac késsel az oldalában szaladgál, s látható a galuskahegy a heverésző polgárokkal együtt, akik tényleg azt várják, hogy a sült galamb a szájukba röpüljön. Az angol utópia történésze meggyőzően bizonyítja, hogy a chiliazmus hívei nem csupán a szegény, tudatlan rajongók köréből kerültek ki. Az ezeréves istenország reménye — mutatis mutandis — tovább élt a XVI—XVII. század utópistáiban is, akiknek művei azonban elsődlegesen a humanizmus eszmevilágából merítettek. A derűlátó humanizmus — mint ismeretes — a feltörekvő polgárság ideológiája volt, s az emberiség szinte korlátlan képességeibe, lehetőségeibe vetett bizalmat szóltatta meg. A középkor, a skolasztika uralma alól felszabadult nagy szellemek a jövő felé fordultak. Tőle várták az eszményi állam megvalósulását. Morus, Bacon és társaik az egész emberiség boldogabb jövőjét kutatták, e jövő tervezőinek, előkészítőinek érezték magukat. Platon utópisztikus államelmélete is serkentette őket, de még több ösztönzést nyertek a tudományok rohamos fejlődésétől. A tökéletes társadalomról szóló terveikben ezért is biztosítottak oly fontos helyet a tudományos ismeretek tanulmányozásának és terjesztésének.

Az angol utópia — A. L. Morton felfogása szerint — a polgári értelmiség

alkotása. „A polgárok bizalommal tekintettek előre — írja —, és Utópia volt legkifejezőbb jelképük; azok pedig, akik szűkebb osztályérdekeiknél távolabbra tudtak pillantani, és a polgárság fejlődését az emberiség fejlődésével azonosították, már látták is ott tornyosulni az út végén. Reményteljes látomás volt, még ha nem is mindig derűs; még ha egyes utópisták látták is, hogy a polgári forradalom nem váltotta be ígéreteit, bíztak benne, hogy némi jó tanáccsal, a helyes út felé irányuló enyhe noszogatóssal, minden jóra fordul.“ (A. L. Morton: *Angol utópia*. Budapest, 1974. 314—315.)

A vátesz, a látnok-költő a jelent ostorozóknak s a jövőbe nézőknek abba a vonulatába tartozik, amelyet a proféták, a chiliasztikus tanok terjesztői s az utópisták képviselnek. Valamennyien az elégedetlenség, a meg nem alkuvók — a forradalmárok családjának tagjai. Ha Bacon *Új Atlantiszának* hatása nyilvánvalóan felismerhető az enciklopédisták nézetein, a Sturm und Drang, majd a romantika eszmévilágának jellegzetes termékét és hordozóját a titánban, a lángészben kell látnunk, aki a vátesz közeli rokona. A titanizmus képviselői lázadó szellemükkel azt a jövőt akarták előkészíteni, amely a földet az emberi szabadság otthonává teszi. A zseni, a vátesz-költő küldetésnek érzi, hogy a megalázottaknak és elnyomottaknak evilági megváltást hirdessen.

A Prométheuszban a Jupiterrel szembeszegülő titánt s a dolgozó emberiség emancipációjának prófétikus jelképét köszöntö Shelleyvel jelentkezik a vátesz-költő, akinek hagyományá az ókorba, a reneszánszba s a jakobinusok citoryenforradalmiságába nyúlik vissza.

Ady vátesz-költészetében a magányból, reménytelenségből kitörő érzelmi forradalmár fűtöttsége, a tehetetlenség érzésével, a koránjötttség komplexusával dacoló gőg feszül. Kortársainak legjobbjai a magyar ugarból kinőtt profétaként rajongták körül. És valóban: ő a régi proféták szigorával ostromozta a nemzeti bűnököt, amelyek noha borúlátóvá is tették, küldetésében sohasem szerelték le. Lukács György már 1909-ben, mint harci dalt, mint harsonát és lobogót fogadta, Jászi Oszkár 1912-ben a progresszió törekvéseinek „legteljesebb költői szintézisét“ látta benne, Juhász Gyula és Tóth Árpád pedig új megváltóként köszöntötte.

Ady elhivatottsága tehát két eszmei forrásból táplálkozott. Kései rokona volt egyrészt Shelleynek, Heinének, Byronnak és Victor Hugónak, másrészt pedig őseit Csokonaiabn, Vajdában és főként Petőfiben kell keresnünk. Irodalmunk nagyjai közül Petőfiben és Adyban élt legerősebben a költő, az író messianisztikus küldetése. Joggal állapíthatta meg Révai József Petőfiről: „Jellemző, hogy politikai költészetében ugyanazt a hűrt pendíti meg, amit sokkal később Ady Endre; ugyanazzal a felfokozott öntudattal szól, mint Ady: »Egy ember szól, de milliók nevében!« Ezt a mondatot majdnem ugyanígy Ady Endre is mondhatta volna.“ (*Petőfi koszorúja*. Budapest, 1973. 512.) És Ady tudatosan Petőfi utódjának vallotta magát. Az ő példája lebegett előtte, amikor *Petőfi nem alkuszik* című tanulmányában — régebbi véleményét is korrigálva — költői hitvallását foglalta tételekbe. „Az elkötelezettség jegyében vallva Petőfiről mindenekelőtt a művésznek a társadalomban elfoglalt helyét fogalmazta újra Ady Endre — írja Király István. Az »odi profanum« jelszavával élő, elkülönülő, homályt hirdető enigmatikus költészettel szemben a tömeghez szóló, *neptribuni líra* lett számára a cél.“ (Király István: *Irodalom és társadalom*. Budapest, 1976. 45.) Ha Adyról mondták, hogy hangot adott olyanoknak is, akik az ő hiányában némák maradtak volna, és szárnyakat kölcsönözött azoknak, akik nélküle talán porban botorkálnának, Ady számára Petőfi volt az a költő, aki „tízmillió embernél tisztábban látott, jobban látott“. A XIX. század vátesz-poétáját jellemezve, Ady Endre tehát a maga XX. századbeli feladatát öntötte szavakba.

Ady költészete és vátesz-tudata nem volt azonban teljesen elszigetelt, egyedi megnyilvánulás. Nem tekinthető véletlennek, hogy az a Lukács György, aki életének egyik utolsó interjújában elhatározó erejű Ady-élményről s arról számolt be, milyen nagy hatást gyakorolt Ady Szabó Ervinre, Jászi Oszkára és a *Huszádik Század* egész társaságára, maga sem maradt mentes bizonyos messianisztikus, chiliasztikus vonásoktól. Tudjuk, eszmei fejlődésének volt egy olyan szakasza, amelyre valaminő ateista franciskánizmus volt jellemző, s ez az erkölcsi töltésű orientáció feltehetően szintén hozzájárult ahhoz a messianisztikus-utópista várakozáshoz, amellyel a húszas évek elején a mindent megoldó világforradalom eljövételében reménykedett. Chiliasztizmus volt ez a javából, olyan hit, amely a marxizmus—leninizmust — Hermann István szerint — valahol az utolsó ítélet gyakorlatával azonosította. Perse ettől a sajátos chiliasztizmustól Lukács éppúgy elhatárolta magát, mint ifjúkori „nevetséges utópizmus“-ától. Ez a körülmény sem ment fel azonban minket a jelenség meghatározóinak megvizsgálása alól. Tanulságosnak ígérkezik, ha ebből a szempontból Sinkó Ervin messianizmusát is bevonjuk vizsgálódásunkba.

Kiindulásként talán a Petőfihez való viszonyának alakulását vegyük tekintetbe. Bosnyák István kutatásaiból tudjuk, hogy (Adyhoz hasonlóan) Sinkónak is meg kellett haladnia korábbi elutasító véleményét ahhoz, hogy jóval később (1946-ban) eljusson annak a költői vízióknak az elfogadásához, amelyet Petőfi forradalmas utópizmusának minősített. A kínai forradalmi költészet német nyelvű antológiájáról a *Nyugat* 1927-es évfolyamában közölt esszéjében azonban még kritikailag ír Petőfi forradalmiságáról, amelyet chiliasztikusnak tart, mert azt a várakozást fejezte ki, hogy az igazság apokaliptikus módon az egész világon győzedelmeskedjék. Sinkó ezzel kapcsolatos szkepticizmusának mélyén — Bosnyák találó értelmezése szerint — saját egykori messianisztikus hitének bírálata rejlik. Az 1927-es esszé szerzője nem lett hűtlen régi forradalmi eszményéhez, de sok keserű tapasztalat alapján már idegennek érezhette ifjúkori chiliasztikus mámorát.

Az 1946-os Petőfi-tanulmány különös értéke abban rejlik, hogy nem csupán méltatja Petőfi forradalmiságát, hanem érvényes magyarázattal is szolgál e forradalmiságban megbúvó utópizmust illetően. Sinkó nem elégszik meg azzal, hogy a Petőfi világszemléletében található történelmietlen, illuzórikus elemeket (amelyek „egy szabad parasztokból álló, nemcsak prekapitalista, de prefeudalisztikus köz-társaság”-ra vonatkoztak) a nagy költő türelmetlen forradalmi vérmérsékletével magyarázza, hanem kimutatja, hogy ez az utópizmus az adott társadalmi közeg elmaradottságában gyökerezett. Petőfi váteszségében az az „előrefutott” forradalmas lángész jelentkezik, akinek tragikuma, hogy a forradalom szempontjából éretlen országban kell a jobb jövőt sürgetnie. „Ami Petőfiben szinte megfoghatatlanul nagy — írja Sinkó —, az egyben az ő tragikumának eredete is: ő a forradalom költője, ő anticipálja a szociális forradalmat egy országban, ahol még a polgári forradalom következetes keresztülviteléhez szükséges társadalmi feltételek hiányoznak.” Figyelemre méltó, hogy e tanulmány horvát változatában Sinkó már a forradalmi álmódozást igazoló Leninre hivatkozva áll ki Petőfi, illetve a forradalmi utópizmus védelmében. (Bosnyák István: *Vázlatok egy portréhoz*. Újvidék, 1975. 325—330.)

Sinkó Ervin Petőfi-értelmezése is mutatja, milyen küzdelmet vívott szemléletében a messianizmus a kétellyel. Ha Lukácsot és Sinkót ebből a szempontból vetjük egybe, nem csupán arra figyelhetünk fel, hogy hitük valahol Ady Endre proféciainak a hatását is magán hordozta, hanem megállapíthatjuk, hogy míg Lukács megtagadta chiliazmusát, Sinkót az említett kettősség egész életén végigkísérte.

Petőfi utópizmusának Sinkó-féle szociológiai megvilágítása a vátesz Ady jobb megértéséhez is kulcsot ad. Elősegíti a jelenség kelet-európai méreteinek és jellegének felismerését. Mert Ady küldetéses költészetében sajátos kelet-európai funkció ragadható meg. E tájakon a vátesz másutt nem teljesíthető hivatást töltött be. Nem csupán Petőfinek kellett „előrefutnia”. Elmaradottságból, magányból feltörő apostoli hang volt a Mickiewiczé, az Eminescué, a Botevé, a Nerudáé. Nyugat-Európa titánjai többé-kevésbé beérett anyagi feltételek között hirdették meg azt a jövőt, amelyet a fejlődés elért szintjéről — látnoki módon — előre jeleztek. Gyakran merészen, a képzelet szárnyain anticipáltak, de már maguk mögött érezhették a jóslataik beteljesítésére gyülekező, felfejlődő társadalmi erőket. Profétai szenvedéllyel ostorozták az észlelt bűnöket és viszonyokat, de a kipellengérezett közállapotok és közérkölcsek csak kísérő jelenségei voltak az Engels által oly szuggesztíven jellemzett folyamatnak: „Ma tudjuk, hogy ez az ész birodalma semmi egyéb nem volt, mint a burzsoázia eszményített birodalma; hogy az örök igazságosság a burzsoázia igazságszolgáltatásában találta megvalósulását...” (*Marx—Engels Művei*. 20. Budapest, 1963. 18.) Keleti társaik, utódaik viszont a polgári demokratikus forradalmi átalakulás kiteljesedése előtt, annak elmaradása következtében léptek fel, hogy megalkuvás, elvételt, elárult antifeudális mozgalmak, műveletlenség és gerinctelenség fojtogató légkörében, reménytelenséggel küzdve nyújtsanak reményt. Tudjuk, Európának ebben a részében a költészetnek, az irodalomnak sokszor ideológiapótló szerepet kellett betöltenie. Némegyszer fordult elő, hogy írók és költők adtak hangot olyan társadalmi-nemzeti törekvéseknek, amelyek tudományos szintű átfogó programokat igényeltek. A megkészttség, a hatékony szociális-nemzeti mozgalmak hiánya ily módon ösztönző tényezőnek is bizonyulhatott: a vátesz-írók hangja nagy mozgósító erővé vált. Ezek a modern proféták közvetlenül a plebejus demokratikus ideológiát hordozó értelmiség szószólói voltak. Ha szözataik, felhívásaik olykor irreálisaknak, romantikusaknak tün-tek, a történelem menete megmutatta, hogy legtöbb esetben nagyon is valóságos, nagyon is jövő társadalmi-nemzeti tendenciákat fejeztek ki. A látnok-költőben s az őt követő értelmiségiekben tetet öltő személyiségmodell a kortársak számára sokszor a délibábokat kergető álmódozót jelenthette, ám ugyancsak a történelem

tanúsítja, hogy éppen ezek az életidegen benyomást keltő írástudók őrizték meg s adták tovább a legmostohább időkben a haladó nemzeti értékeket. Közismert, milyen pótolhatatlan missziót teljesített (például az ország szétdaraboltsága idején) a nyelvvel értelmiség, a művelődés, általában a közösségi lét fenntartásában. Nyilvánvaló, hogy erre a szerepre az olyan vátészek, a nemzeti kultúra olyan apostolai vértették fel, mint Mickiewicz vagy Sienkiewicz.

Kelet-Európa lánglelkű költői nemcsak saját népeiket ébresztgették. Nem csupán országaik számára hirdették meg az eljövendő társadalmi és nemzeti felszabadulást. Sokan közöttük a tekintetben is messzebbre láttak kortársaiknál, sőt közvetlen utódaiknál, hogy korán felismerték e táj népeinek egymásraultaltságát. A magyarok és nem magyarok összefogását sürgető Ady Endre ebben a vonatkozásban vátész volt a vátészek között.

Ady Endre küldetéstudatát is részletesen elemző nagy monográfiájában Király István egybeveti a vátészt és a voyant-t. Leszögezi, hogy a kettő között nincs jelentésbeli különbség, hisz mind az egyik, mind a másik: jós, látnok, próféta. Ennek ellenére, a két fogalom a küldetéses ember két — egymástól némileg eltérő — típusát közvetíti: „A vátész mint társadalmi küldetést fogta fel próféta-ságát, azt érezte feladatának, hogy a körülötte lévő valóságot alakítsa át, a vallásos köntös ellenére is lényegéhez tartozott az evilágiság. A voyant ezzel szemben épp ellenkező irányban haladt. Modern misztikus volt, az ismeretlenbe — rimbaud-i szóval — »az egyetemes lélekbe« vágótt áttörni, transzcendencia tartozott hozzá. A vátész a néppel akart találkozni a maga küldetéses hitén át, a voyant viszont sosem tudta levetni arisztokratizmusát: minél messzebb kívánt távolodni a tömegektől, a rimbaud-i »surhomme«, a nietzschei »Übermensch«, a barrés-i személyiségkultusz; a culte de moi, a george-i laicizált papság hívta őt eszményként.“ (Király István: *Ady Endre* II. Budapest, 1970. 297—298.)

Adyban — az idézett monográfia szerzője szerint — mindkét küldetésstudat munkált. E dichotómia hangsúlyozása jó alkalom egyébként számunkra, hogy az Eminescu életművében is található démoni, titáni, vátészi vonásokat kiemeljük. Az *Új versek* megjelenése idején (1906) másfél évtizede halott román géniusz költészetének titanizmusa — Dumitru Popovici szerint — ugyancsak kettős jellegű. Ezt a kettősséget pedig a titán és a zseni Eminescunál megfigyelhető különbségében, illetve találkozásában ragadhatjuk meg. Popovici rámutat arra, hogy az európai romantikával összefonódó titanizmus haladást hirdető és serkentő áramlata mély befolyást gyakorolt Eminescura, de ezt a hatást Schopenhauer később háttérbe szorította. A titánt, a vátészt Eminescunál ugyancsak társadalmi cselekvés, lázadás jellemzi. Maga a proletár is titáni tulajdonságokkal rendelkezik; az igazságtalan rendszer megdöntésére felkelő népben szintén titáni erők feszülnek. Az eminescui titán a romantikus forradalmárnak a szocialista eszményekkel és mitológiai emlékekkel való találkozásából születik, alakulása során azonban a zseni alakjába tűnik át, s ebben a metamorfózisban éppen azok a vonások (sorsba való belenyugvás, borulátás, elitizmus) válnak uralkodókká, amelyeket Schopenhauer nyomtatékosított. (D. Popovici: *Poezia lui Mihai Eminescu*. București, 1969. 208—303.) Láthatjuk, Eminescuban és költészetében, akárcsak Adynál, jól megfigyelhető a vátész és a voyant jelenléte. Ez a párhuzam még akkor is helytállóan mutatkozik, ha náluk a két elem eltérő arányban keveredik.

A titáni, démoni, vátészi motívum Eminescunál egyébként több jelentésű, sőt ellentmondásos tartalmakat közvetít. Zoe Dumitrescu-Buşulenga szinte katalógus-szerűen csoportosítja az álom, a vízió, az illúzió s az álmodozás változatos eminescui jelentéseit, és erre az elemzésre is építve jut el az ún. „román titanizmus“ meghatározásához. A vihart és apokalipszist hirdető Eminescu messianisztikus hangja — szerinte — annak a román titanizmusnak a kórusába tartozik, amely a romantika, a Sturm und Drang hangszerelésére emlékeztet. A kései román felvilágosítók, a polgári demokratikus forradalmárok, az ún. paşoptisták útik le először akkordjait, majd különös erővel az eminescui profétikus, démoni-lázadó hős szólatatja meg. És itt újból Ady-vonatkozásba ütközünk. Zoe Dumitrescu-Buşulenga ugyanis — George Călinescu nyomán — az eminescui hatást továbbéltető Gogában jelöli meg e titanizmus folytatóját. Szerzőnk nyilván csak a társadalmi és nemzeti felszabadulás egykori úttörőjére, arra a Goga Octavianra gondolhatott, akit Ady Endre még barátjának tartott. (Vö. Zoe Dumitrescu-Buşulenga: *Eminescu — cultură și creație*. București, 1976. 283.)

És most felmerül a kérdés: mit tartogat a jövő a holnapok hirdetőinek? Összefegyeztethető-e a vátészi szerep a modern idők követelményeivel? A válaszok megfogalmazásában, előbb talán egy másik kérdésre kellene feleletet keresnünk. Ez pedig így hangzik: szüksége van-e az emberiségnek a küldetéses emberek mes-

sianisztikus hitére, a reménynek arra a felfokozott, eksztatikus fokára, amely bizonyosságnak veszi a hirdetett közüdv bekövetkezését? Ha a missziós tudattól áthatott költő és író hite, hinni akarása úgy serkentett tetteire és kitértésére, hogy egy nehéz, sokak számára talán kilátástalan helyzetből fakadó elbizonytalanodást és demoralizáltságot ellensúlyoz, akkor ez a hit, ez a remény pótolhatatlan. Bizonyos hitre és bizonyos reményre mindenkinek szüksége van ahhoz, hogy az életének értelmet nyújtó eszmények és elvek sikerében bízassék. Ha a *carpe diem* gyakorlatát követő percemberké, a cinikusok, a desperádók nélkülözni is tudják, az értelmes életre törekvők nem mondhatnak le arról a reményről vagy hitről, amely valahol megmarad a ráció s a nem kevésbé nélkülözhetetlen kétely ellenőrzése alatt. A vakhít szinte elkerülhetetlenül fanatizmussá torzul, a délibábos remény pedig saját ellentétébe, a teljes reménytelenségbe csaphat át. Ha a fasizmus átmeneti győzelmének előestéjén Walter Benjamin úgy látta, hogy a remény nekünk csak a reménytelenség miatt adatott meg, akkor ez a többértelmű megállapítás számunkra ma azt jelenti, hogy egyrészt még reménytelennek tűnő helyzetekben sem szabad — a valóság próbakövén ellenőrzött — eszményeinkről lemondanunk, másrészt pedig semmitől sem kell jobban reményeinket, várakozásainkat óvnunk, mint az abszolutizálástól. A sokszor lehúzó valósággal csak az a remény dacolhat, amelyet az eszmények sugallta kellés etikuma táplál, s azok élesztgetik, akik újból és újból megkísérlik, hogy a többség számára kilátástalannak mutatkozó helyzetből kiutat keressenek. Ha pedig mindehhez a vátesz hangja erőt ad, sőt tetteire buzdít, akkor ígét mi sem nélkülözhetjük. Az a *poeta sacer*, akit Hamvas Béla türelmetlenül várt, hogy pátoszos, hősi, de nem kevésbé tragikus érzékenységgel a nép sorsát, törekvéseit átérezze és magára vegye — a komputerek idején sem lett korszerűtlen. Talán éppen ő az, aki oroszlánrészt vállalhatna a Rudi Supektől megjelölt feladattól, az ún. „etikai halasztás”-ból, amely a csalódások hullámvölgyéből a jövőbe menti át elkötelezettségeinket, s teszi ezt anélkül, hogy pusztá illúziókkal hitegetne. Supeknél az etikai tudat — boldogtalan tudat, hisz igen gyakran eszmények és tények Szkülájája és Kharüdisze között hányódik. A váteszes írástudó, a *poeta sacer* tragikumája ugyancsak elválaszthatatlan a jövő távlatai felé forduló reménytől, s ebben a kettősségében sem vált, nem válhatott anakronisztikussá.

Hit és kétely, remény és ráció, álmodozás és bírálat találkozása és egysége szavatolja nem csupán a prófétai elhivatottságtól fűtött gondolkodói vagy költői alkotások mai és holnap érvényét, de ennek a kettősségnek a tudatosítása kínálhat eligazítást az értelmiség és utópia — már jelzett — viszonyának jövőbeni alakulásában.

Láthattuk, a modern üdvtanok s hirdetőik ellen irányuló bírálatok az utópiák és utópisták ellen intézett régebbi és újabb támadásokhoz csatlakoznak. Ha René Dumont sokat idézett könyvének címe: *Utópia vagy halál!* (*L'utopie ou la mort!* Paris, 1973) a hatvanas években még az újrafelfedezett utópiákba vetett — szinte korlátlan — bizalmat fejezte ki, a humanizmus 1976. évi salzburgi kerekasztal-értekezletének jellegje már így hangzott: „*Búcsú az utópiától?*” A mottó utáni kérdőjel az értekezlet folyamán felkiáltójelle módosult, s ez az átalakulás is jelezte, hogy a nyugati kontesztációs mozgalmakhoz fűződő vérmes remények meggyengülésével az újabb profetikus megnyilvánulások hitele ugyancsak csökkent. Az utópiák ellen már régebben elhangzott kifogások (a maguk módján elképzelt boldogságot próbálják az emberekre kényszeríteni; eszményeinek deklarált rendszerük az élet minden megnyilvánulását zárt keretek közé szorítja stb.) ismét erőteljesebb visszhangot nyertek. Úgy látszik, az inga most az utópiák elmarasztalása felé mutat, miután az előző évtizedben éppen az ellenkező irányba lengett ki. Jellemző, hogy Ralf Dahrendorf tanulmánykötete (*Pfade aus Utopia*, München, 1974), amelyben a mai szociológia elméleti és módszertani kérdéseit boncolgatja, címe szerint az utópiából kivezető ösvényeket szeretné kifürkészni. Dahrendorf tételesen is summázza az utópiaellenes kifogásokat (nem ismerik a maguk eszményi, tökéletes jellegével a változást; nincs múltjuk és jövőjük; ellentmondásmentes harmónia honol falaik mögött; elszigeteltek; ha mégis történik kereteik között valami, ez semmi esetre sem érinti a status quót; nem fogadják el az alkati konfliktusokat; az outsiderset egyszerűen betegeknek tekintik), s ezzel az összegezéssel csak kiegészíti azt az ellenszenves jellemzést, amelyet mások, többek között R. Ruyer, magukról az utópistákról adtak. A francia szerző ugyanis, aki egyike a leghevesebb bírálóiknak, profetikus mezben moralizáló zsarnokoknak látja őket. Ha meggondoljuk, hogy Sorel számára az utópista valahol az értelmiségivel volt azonos, felismerhetjük, hogy az utópistákat ért bírálatok grosso modo az értelmiségieket ítélik el.

Persze, a vélemények nem mindig ilyen egyértelműen elmarasztalók. Az in-

kább konzervatív beállítottságú Dahrendorf is elismeri, hogy az utópisták az emberi gondolkodás történetének ahhoz az erkölcs hirdető-vitátkozó vonulatához tartoznak, amelynek érdeme a valóság visszasságainak feltárása. A salzburgi vitán Manès Sperber — többek között — annak a vágyának adott kifejezést, hogy az utópisták közelében maradjon, s egy „realista képzelőerő“ nélkülözhetetlenségét bizonygatta. Roland Barthes pedig a párizsi *Le Monde* anketjára adott válaszában (1974. november 15.) valaminő egyensúlyt próbált teremteni, kijelentvén, hogy az értelmiség nem mondhat le sem elemző, sem utópiákat kidolgozó szerepéről. Nem csupán a világ nehézségeinek, hanem vágyainak is hangot kell adnia.

Hiba lenne — véleményünk szerint —, ha ez a szintézisre törekvés mellőzne az ellenutópiák szerzőit, ha nem számolna azokkal a gondolkodókkal és írókkal, akik sokszor apokaliptikus látomásaikkal — a régi prófétákhoz hasonlóan — a jelen visszasságait és bűneit pellengérezték ki. A. L. Morton — Nyikolaj Bergyajevre és Aldous Huxleyra hivatkozva — elhatárolja magát azoktól, akik félnek a megvalósítható utópiáktól, mert attól tartanak, hogy az általuk ígért „tökéletes“ jövőben a szabadság számára nem marad hely, s így ez a jövő talán rosszabb lesz a jelennél. A már felismerhető veszélyekre való figyelmeztetés, a lehetséges buktatók előrejelzése nem azonosítható azonban egyszerűen a maradisággal. A gyanútlan s olykor bárgyú optimizmus nem szolgálja jobban az emberiség érdekeit, mint az a — sokszor pesszimistának bélyegzett — ellenutópia, amely a nemkívánatos jövő felvázolásával tulajdonképpen a már kivehető fenyegetés elkerülésére mozgósít. A Kasszandrák sorsa rendszerint mostoha; az emberek nem szívesen hallgatják intelmeiket és borús jóslataikat. Az önpusztításra immár képessé vált emberiségnek azonban nem szabadna szolgálataikról lemondania. Az álmodozást és bírálatot egyaránt igénylő haladásnak azokra a — profetikus, vateszi hagyományokat továbbéltető — írástudókra is szüksége van, akik nem csupán a reményre jogosító jelenségeket képesek felmutatni, de észre tudják azt is venni, ami ezeket a reményeket elsorvasztaná.

Igaz, a messianisztikus hiteket hirdetőik gyakran hajlamosak a hübriszre. Vágyaik és reményeiket könnyen valóságnak vehetik, s az emberi megismerés viszonylagos eredményei pedig azzal a téves bizonyossággal töltetik el őket és híveiket, hogy mindentudókká váltak. Ettől az önámítástól nincs távol az a hiedelem sem, hogy a történelem zökkenésmentesen irányítható folyamat, amely mindig a ráció szavára figyelve, engedelmesen halad a boldogító végkifejlés felé. Ha — mint láttuk — az utópistákat bíráloik több-kevesebb joggal azzal gyanúsították, hogy önteltségükben zsarnokságra is hajlanak, ezt a fenntartást egy olyan megállapítás is indokolhatta, hogy nem csupán maguk az utópiák állnak ellen a változásnak, hanem az utópista-messianisztikus szellemben fellépő társadalom-reformerek is nehezen lépnek ki a jövő alakítását célzó elképzeléseikből. Ezért maradt oly időszerű és megszívleendő Marx tétele: „Mi nem akarjuk dogmatikusan anticipálni a világot, hanem csak a régi világ kritikája útján megtalálni az újat...“

A vatesz idő- és korszerűségén elmélkedve, felmerülhet még a kérdés, nem veszik-e át szerepét a mostanában oly népszerűvé váló jövőkutató szakemberei? Nem szorítja-e ki a tudomány ezen a téren is a költői látomást, illetve a filozófus vagy az ún. makrotörténész jövőt firtató elgondolásait? Ha a hónapok előrejelzésén pusztán mai tendenciák extrapolálását, számítógépek lélektelen kombinációit, vagy nem kevésbé érzéketlen — tokbabújt emberekhez hasonló — specialisták latolgatásait értjük, akkor bizony nem mondhatunk le a vateszről. Nélkülözhetetlenek bizonyulna ő abban az esetben is, ha a jövőkutatók csak az ún. leíró előrejelzésre korlátozódná, ha passzív módon megelégedne annak körvonalazásával, hogy milyen is lesz a jövő, s tenné ezt a hozzá való azonnali alkalmazkodás érdekében. A jövőt hatékonyan előkészítő prognózis azonban cselekvően viszonyul tárgyához, s bizonyos értékpreferenciák alapján tette készlet. Normatív jellegű ez az előrejelzés, s azok, akik távlatait kibontják, prospektív humanizmusnak vagy kritikai jövőkutatásnak nevezik. Ez az irányzat nem mondhat le arról, hogy a valóság kategóriájaként kezelt lehetőség feltárásában — a tervezés mellett — ahhoz a jövő-filozófiához is folyamodjék, amely a hónapok humanizációjához a legtöbb biztositékot nyújtja. A merész filozófiai anticipáció vagy a képzelet szárnyain kibontakozó vízió ösztönzőnek bizonyulhat azok számára, akik az „értelmes remény“-t hordozó utópiák kritikai-forradalmi megvalósítására törekcszenek.

És még valami. Pótolhatatlannak ígérkezik a vizionárius költő, író és gondolkodó az Alvin Toffler meghatározta „jövősokk“ okozta károsodások csökkenésében, annak a „szédületes dezorientáció“-nak az elkerülésében, amelyet a jövő idő előtti megérkezése okozhat. A gyorsuló idővel való versenyfutásban, a nagy sebességű technikai és társadalmi mutációk kiváltotta megrázkódtatások kivédésé-

ben „a túlélés stratégiájá”-hoz hatékony szövetségesre találhatunk abban a láng-lelkű küldetéses emberben, akinek szava jóra és rosszra egyaránt felvértez. Mert az esetleges kedvezőtlen irányú alakulásokkal is számolni kell. A lehetséges jövők kiválasztásában, a jövőkutatás során is érvényesülő racionalitás és irracionalitás konfliktusmezőjében el kell háritani azokat az opciókat, amelyek károsan befolyásolhatnák a holnapok arculatát.

Egy ilyen törekvés nem csupán gyakorlati, hanem elméleti szempontból is gyümölcsözőnek ígérkezik. A Föld nyersanyagtartalékainak végeességével s a környezetvédelem követelményeivel számolva, Wolfgang Harich például újragondolandónak véli a kommunizmusról szóló marxi meghatározást. Az emberi szükségletek kielégítését csak az ökológiai szempontok megszabta feltételek között tartja megvalósíthatónak. (Wolfgang Harich: *Kommunismus ohne Wachstum?* Reinbek bei Hamburg, 1975. 179.)

A küldetéses írástudó jelene és jövője nemcsak s nem elsősorban elvi viták, pró és kontra érvek összecsapásának kérdése. Az értelmiség mai és holnapi helyzetét, mai és holnapi funkcióit alapvetően objektív társadalmi folyamatok határozzák meg. Ezért, e vizsgálódás címében vaglyagosan jelzett két csoport, illetve két tendencia tulajdonképpen nem alternatívát kínál. Valójában nem arról van szó, hogy profétákká vagy szürke szakemberekké váljanak-e az értelmiségiek, hisz a jövő fejlődési irányait nem pusztán alanyi döntésekkel alakítjuk ki. Noha a tudati-akarati tényezőknek igen nagy a szerepük, az értelmiség jövőjének előrejelzésében is az osztársadalmi mozgást megszabó törvényszerűségekből kell kiindulni.

Az értelmiség szociológusai már hosszabb idő óta hangsúlyozzák a nagy gazdasági és politikai szervezetek s a kereteik között érvényesülő ellenőrzés fokozódó szerepét e differenciált társadalmi réteg életében. Itt újból és nyomatékosan utalnunk kell a különböző társadalmi rendszerek feltételei között végbemenő alakulás sajátosságaira, s csak ezeknek az eltérő vagy éppen ellentétes vonásoknak a figyelembevételével szögezhetjük le, hogy napjaink írástudói között a szakemberek száma szüntelenül növekszik. A szakemberek gyorsan növekvő kategóriájánál pedig azok a jellegzetességek állapíthatók meg, amelyek az alkalmazott státusban lévőre, s az ún. „szervezeti ember”-re jellemzők. E típus művelődése — a túlnyomórészt még mindig egyoldalú szakosodás következtében — beszűküléssel fenyeget, gyakorlati tevékenységében a csoport- és rutinjellegű feladatok uralkodnak. A termelő s a kutató egységekben folyó intellektuális munka sem kivétel a bürokratizálódás okozta torzulások alól. Mindez pedig nem ösztönzi az újító-alkotó, nonkonformista gondolkodást. Számolni kell az anyagi függés különböző méreteivel, a manipulációval, az önkorlátozás változatos formáival. Nem szabad szemet hunyni a privatizálódás jelensége fölött sem, amely a felelősségtől való önelidegenítő menekülésben, az ún. kényes kérdések előli kitérésben, előnyös személyi kapcsolatok ápolásában, elvtelen alkalmazkodásban stb. nyilvánul meg. Az értelmiségi munkakörökben is megjelenik a menedzser, a szervezés szakértője, gyarapodó fajsúlyának arányában pedig tért hódít a hatékonyságot az értékrend legmagasabb szintjére helyező mentalitás. A nyárspolgári szellem szintén otthonosan terjed e körülmények között, amelyek egyébként a karrierizmusnak s az uniformizálódásnak is kedveznek.

E jelenségek nyomon követése és leírása során alakult ki az a nézet, hogy különösen a modern változásokra való tekintettel különbséget kell tenni a szellemi dolgozók szélesebb s az alkotó értelmiség szűkebb csoportja között. Míg az utóbbi kategória az előbbi szerves részét alkotja, magától értetődően nem minden szellemi dolgozó sorolható be az alkotók közé. Ők ugyanis azok, akik valamilyen területen új kulturális értékeket hoznak létre. (Az ilyen s a hasonló osztályozások szerzői tisztában vannak egyébként az egész megkülönböztetés viszonylagosságával.)

A két csoport közötti választóvonal bizonytalanságából származó nehézségek ellenére maga a megkülönböztetés a mi vizsgálódásunk szempontjából is hasznosnak mutatkozik. Nem nehéz felismerni, hogy a küldetéses gondolkodó, író és költő felhívásainak, intelmeinek és jövőt idéző szavainak főként az alkotó írástudók körében támadhat élénk visszhangja. Ez az az érzékeny, minden újat lelkesedéssel felkaroló közönség, amely felfogja és tovább sugározza a vátesz üzenetét. A Schelsky-féle „értelemkövetítők” is ebből a milióból kerülnek ki, s ha — a már említett — negyedik szektor társadalmi fajsúlyban és presztízsből gyarapodó összes szakemberei ex offo nem is sorolhatók közéjük, bizonyos, hogy sokan közülük az emberiség létproblémáival való küszködést élethivatásuknak tekintik. Az is biztos, hogy ha a bürokratizálódó szellemi dolgozók felelősségtől, elkötelezettségtől való menekülésében az elidegenedés jellegzetes értelmiségi megnyilvánulá-

sát, „az írástudók árulását“ fedezhetjük fel, az alkotó értelmiség bővülő felelősségvállalása egyben hatékony küzdelem az elidegenedés ellen.

A vatesz, a voyant érezheti magát magányosnak, s mint „előrefutott“ jövőhírnök kerülhet is olyan helyzetbe, hogy szavára ideig-óráig csak kevesek figyelnek fel. Ha azonban felhívásai és jóslatai az idők parancsát tolmácsolják, hangja nem vész, nem veszhet pusztába. Az alkotó értelmiség fogékony közegében a válasz nem várat sokáig magára, e közeg reléi pedig megannyi eszmei közvetítőállomásként széles körben elterjesztik a jó hírt, az üdv új tanát. Ezért e kategóriának nem szabad valamilyen elitzemlélet vagy arisztokratikus magatartás mögé zárkóznia. Ha a századfordulón Stefan George szellemi elitet kívánt maga köré szervezni, s az új közösség költőjeként — Szerb Antal szavaival — mint „egy misztériumszekta főpapi énekesé“ lépett is fel, Adynál az ilyen velleitások nem tartottak sokáig. Az „új vizeken járó“ vatesz-költőt a hívek lelkes tábora, a „második reformnemzedék“, a galileisták, az erdélyi radikálisok és szocialisták százai vették körül. Ők vitték el szavát a néphez, amely később költészetében fájdalmaira és reményeire ismert.

Paulovics László:
„Az eltévedt lovas“

PALOCSAY ZSIGMOND

ÉJFÉLI DÉLIBÁB

Kabán József Ady-kollázsára

---

későn kett,

borong az Este,
tücskeket beseperte
köténye zsebébe;
felcsörren sebtében,
s hangjával elhal a Szélmadár

---

a Szorongás koronát,
zsolozsmát vár fejére,
jogart is ragadna göcsörtös kezébe,
vájkál ágbogak,
dorong és kés után,
de azt leli, mit ugar terem

---

muhar és dudva közt tüskét legyez,
hegyezne a bodza is már,
(lehet,
csak termőbb
alkalmat vár)

---

mert sepert szérű, az Ég-alja,
elhullatott csillag-magva
üszkös a Paraszt-nyárnak,
— Holdja kél lassan a Hortobágnak

MAGÁT hozza holtan,
véresen ölében
barna Bú párázik hülledő szemében

---

szeliddé: tejjé vál
Éjjélre az arca,
öklét könyökére
rá is támaszthatja

---

hol csúszik, — meggöcög

---

hántatlan az álma

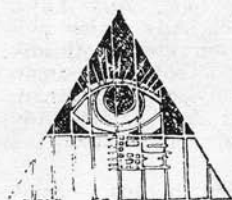
---

gallérja fehérlik
ajkig érő sárban

„Most épitem vulkánokra a fészkelem”

Ady Endre és Boncza Berta

1914. szeptember—novemberi levélváltása

A nagyváradai Ady Endre Emlékmúzeum nyolc, 1914 őszén kelt, Adyhoz írt Csinszka-levelet őriz. E levelek eredetileg abban a — számos Ady-, illetve hozzá írt levelet és több más becses relikviát tartalmazó — „fehér levelesládában” voltak, amelyet a költő édesanyja 1937. szeptember 9-én Zilahon kelt végrendeletével az egykori Wesselényi Kollégiumnak hagyományozott, s amelyet nem sokkal később, még az év november elején — mielőtt Budapestre utazott volna, hogy fia születésnapján virágot vigyen a sírjára — el is juttatott Ady zilahi iskolájába. Mint ismeretes, a 22-i születési évfordulót követő vasárnap (november 28.) délelőttjén özvegy Ady Lőrincé

Budapesten elhunyt. A Zilahon őrzött ereklyékről első ízben Vincze Géza (Alvinczy Géza: *A levelesláda kincseiből.* — Szilágyság, 1938. szeptember 30.), majd Koválovsky Miklós (*Ismeretlen emlékek Ady Endréről.* — Magyar Nemzet, 1941. április 13.) közzölt részletesebb ismertetést. A két újságcikk — a jellegéből természetesen legkevésbé vázlatossága ellenére — számos olyan értékes adatot és utalást tartalmaz, amely bizonyos azonosításokat lehetővé tesz. Varga József Ady-kutatótól származik a következő híradás (*Beszámoló romániai tanulmányutamról.* — A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, VII. Budapest, 1955); ő azonban az eredetileg több mint száz darabból álló levelezésanyagból már csak öt eredeti Ady-levelet és egyetlenegy hozzá írottat talált — 1954 október—decemberében — az intézet Ady-gyűjteményében, valamint 14 Adyhoz írott levél üres borítékját (az 1912—1914 közötti évekből).

A nagyváradai Ady-múzeum anyagának magva a város által 1942 decemberében Rozsnyay Kálmántól megvásárolt gyűjtemény (a megvásárlás és elszállítás előzményeit-körülményeit részletesen ismerteti az akkori főispán, Hlatky Endre beszámolója: *Ady Endre és a „Holnap” múzeuma Nagyváradon.* — Magyar Csillag, 1943. március 1.), illetve csupán a háborús felfordulást átvészelő töredéke, valamint a zavaros időkben nem kevésbé megapaszított zilahi gyűjtemény volt, amelyet a múzeumot szervező Tabéry Géza 1955 júniusában vett át az iskolától. Ekkor került Váradra a 14 üres levélboríték is. A két alapgyűjtemény „háborús veszteség” címén elkönyveit hiányzó darabjainak visszaszivárgása azonban már a múzeum 1955. november 26-i megnyitását megelőzően elkezdődött, és tart — sajnos, inkább csak igen-igen gyéren cseppelve, mintsem csurranva — mind a mai napig: különböző „magántulajdonosoktól” került vissza ajándékozás — és még ez a méltánylandóbb gesztus! — vagy vétel útján nem egy olyan dokumentum, amelynek eredete — az említett leírások vagy más jegyzékek-leltárak segítségével — minden kétséget kizáróan azonosítható. Így jutott a múzeum birtokába például egyazon „ajándékozótól” — miként arról egy újsághír (— m. i. —: *Látogatás a készülő Ady-múzeumban.* — Fáklya, 1955. november 1.) tudósít — Emil Isacnak Adyhoz írott három levele, valamint nyolc Csinszka-levél, amelyből négy pontosan beleillik Zilahon árván maradt borítékjába.

Mind a nyolc levél keltének időpontját sikerült megállapítanom: 1914. szeptember 8. és november 14. között íródtak Csucsán, azon időközökben, amikor Ady egy budapesti (szeptember 4—16.) és két érmindszenti (szeptember 28.—október 7.; november 12—21.) útja alkalmával távol volt menyasszonyától. Ady válaszlevelei — szám szerint tíz — két budapesti közgyűjtemény tulajdonában vannak: kilenc a Petőfi Irodalmi Múzeumban, egy pedig a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában; ugyancsak az akadémiai könyvtárban található az a két Csinszka-levél (november 15- és 18-i), amely szintén e levelezési periódusok fennmaradt anyagához tartozik. A Budapesten őrzött tizenkét levél eredetijét személyesen nem láttam, csupán gépirásos másolatukhoz jutottam hozzá kollegiális szíveséggel folytán — illesse érte köszönet Vezér Erzsébet és Láng József irodalomtörténészeket. Lehetővé vált

tehát, hogy a negyváradai Csinszka-leveleket ne egymagukban, hanem az érintett három időszakból ránk maradt levelek együttesében mutathassam be, s mindössze abba a szépséghibába kellett beletörődnöm — és érette az olvasó elnézését kérem —, hogy az elmondottak okán a húsz levélből csak az Ady-múzeumbeli nyolcnál érvényesíthetem maradéktalanul a betűhív szövegközlés elveit. E fogyatékos-ságról viszont — úgy vélem — bőséges kárpótlást kínál a bemutatásra kerülő anyag tartalmi teljessége.

Az Ady—Csinszka-levelezésből — kerek számmal — mintegy százharminc fentmaradt levélről van tudomásunk, ebből hatvanat Ady, hetvenet pedig Csinszka írt; az Ady-leveleket kb. fele-fele arányban az említett két budapesti gyűjtemény őrzi, a Csinszka-levelek fele az Akadémia könyvtárában található, hat az Országos Széchényi Könyvtár, nyolc a váradi Ady-múzeum tulajdonában van, míg a fennmaradó húsznak csak az adatait ismerjük az Ady-irodalom, főleg Ady Lajos (*Ady Endre*. Budapest, 1923) hosszabb-rövidebb szövegidezéteiből. Ady Lajos például tizenöt Csinszka-levélből közöl tizenhét fölöttébb töredékesen kiragadott idézetet, ám a könyve megírásakor birtokában lévő, idézett tizenötből ma csupán két levelet sikerül felfedeznünk a különböző gyűjtemények nyilvánartásaiban; ugyanúgy nyomuk veszett, mint bátyjához írt saját leveleinek: Ady Endre—Ady Lajos levelezéséből a költő fennmaradt 135 levélével szemben mindössze hét Ady Lajos-levél hullé — és szövege! — ismert.

Ady Lajos legalább filológiai szempontból elfogadható módon, pontos — vagy ahol ez nem lehetséges, megközelítően meghatározott — keltezéssel, a kihagyások jelölésével, a töredékjelleg feltüntetésével stb. idéz, Révész Béla (*Ady Endre tragédiája, I—II*. Budapest, 1924—1926. és *Ady trilógiája*. Uo., 1935) azonban a Csinszka-hoz írt különböző Ady-levelekből kiragadott — többnyire egyetlen mondatnyi, sőt nagyon gyakran csupán mondatföredéknyi — egy vagy több részletet az időrend és a levélbeli sorrend teljes figyelmen kívül hagyásával, keltezetlenül és összevissza keverve ömlesztli könyve szövegébe, csupán a kötete végére illesztett nyolc levélhasonmásnak lehet — már amennyire keltezés nélkül lehet — valamicske hasznát venni.

Ezzel el is érkeztünk az Ady—Csinszka-levelezés ismeretének, illetve hozzáférhetőségének kérdéséhez. A kötetben eddig megjelent, tehát gyakorlatilag elérhető leveleknek már ez a Révész-féle nyolc szövegközlés is tekintélyes hányadát képviseli, ugyanis az egyetlen Ady-levelezéskötet (*Ady Endre Válogatott levelei*. Budapest, 1956) Csinszka-hoz írt nyolc Ady-levele közül hétnek a szövege a Révész-kötet hasonmásainak ismétlése, tehát a két kötet összesen kilenc levélszöveget tartalmaz; a Csinszka levelei közül hatnak a szövege található meg a levelezéskötetben. A százharminc daraból álló levelezésanyagból kötetben megjelent — tizenöt! Az egytizedes arányon némileg javított, ám a levelek hozzáférhetőségét vagy pláne ismertté válását azonban vajmi kevésé mozdította elő a Csanak Dóra közlésében (*Ady és Csinszka levelezéséből*. — Új Írás, 1963. 6—9.) megjelent tizenhét Ady- és nyolc Csinszka-levélszöveg; negyven levélközléssel szemben még mindig több mint kétszer annyi: kilencven a kiadatlan levelek száma. Valamivel rosszabb az arány a Csinszka-leveleknél: tizennégy szövegközlés — ötvenhat kiadatlan levél.

A levelek közzétételének nem kis filológus-adóssága (a hozzávetőlegesen háromezzerre tehető Ady-levelezésnek egynegyede ha hozzáférhető!) azonban eltörpül az ítélezők „nagyvonalúsága“ mellett, hiszen szerzők nevét, műveik címét sem szükséges említenünk ahhoz, hogy bárki az eszébe idézhessen nem is egy csalhatatlan kinyilatkoztatást, ami eleddig elhangzott az Ady—Csinszka-(képzelt)pörben. A kérdés teljes „megvilágításának“ igyekezetében e szerzőket nem zavarta, hogy a mégiscsak döntő jelentőségű levelezésanyag töredékének ismeretében manipulálnak, sőt még ez a kevés is túl sok lehetett igazaik bizonyításához, mert nagy részét elhallgatták (elhallgattatták?).

Jól tudom, hogy az itt bemutatásra kerülő húsz levélszöveg közzététele — és ezúttal is csak folyóirathasábokon — vajmi keveset javít az imént vázolt arányok mérlegén, de talán mégsem minden haszon nélkül való a teljes Ady-levelezésanyag majdani kiadását előkészítő-megkönnyítő illetén „kispárclánkénti“ feldolgozás, hiszen csakis az időben-tartalomban együvé tartozó, egymásba illő levélpárok megkeresésének és összeillesztésének aprómunkája nyomán válhat lehetségessé a túlnyomórészt datálatlan levelek elrendezése: pontos vagy legalábbis megközelítő keltezésük megállapítása-kikövetkeztetése, helyes sorrendjük kialakítása. Ez a munka viszont megköveteli a különböző gyűjteményekben szétszórtan fellelhető teljes levelezésanyag összevetését és együttes vizsgálatát. Talán ezzel is magyarázható, hogy — miként az a levelekhez fűzött bibliográfiai jegyzeteinkből kiolvasható — egyik közgyűjtemény sem a valóságnak megfelelő keltezéssel szerepel-

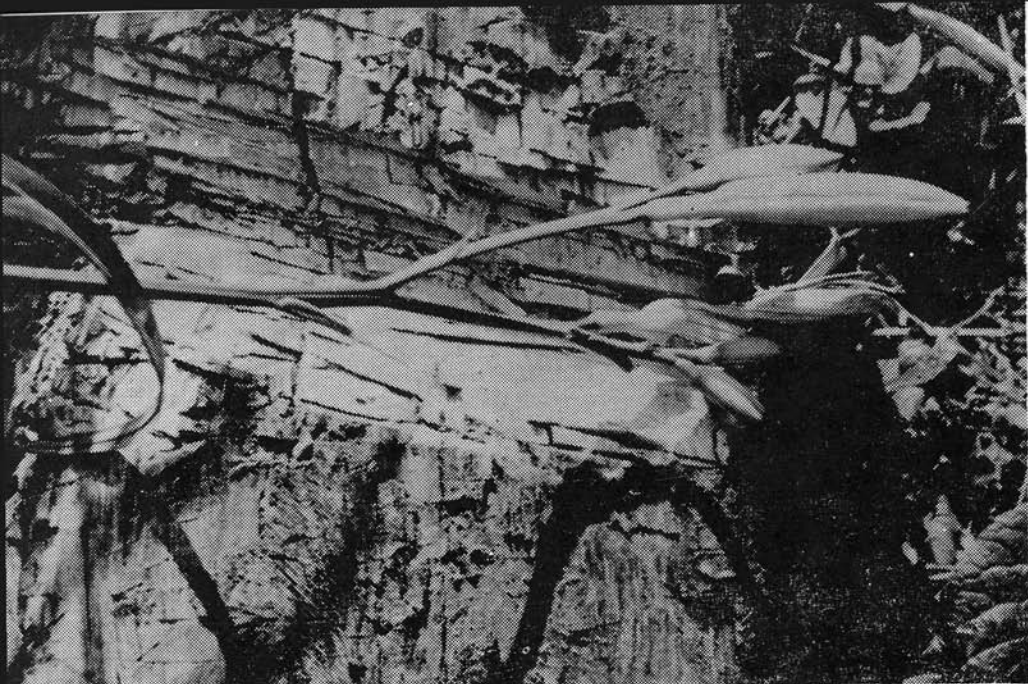
WEISS ISTVÁN: IN MEMORIAM ADY ENDRE

KABÁN JÓZSEF: „A RÉG-HALOTTAK PUSZTÁJÁN“

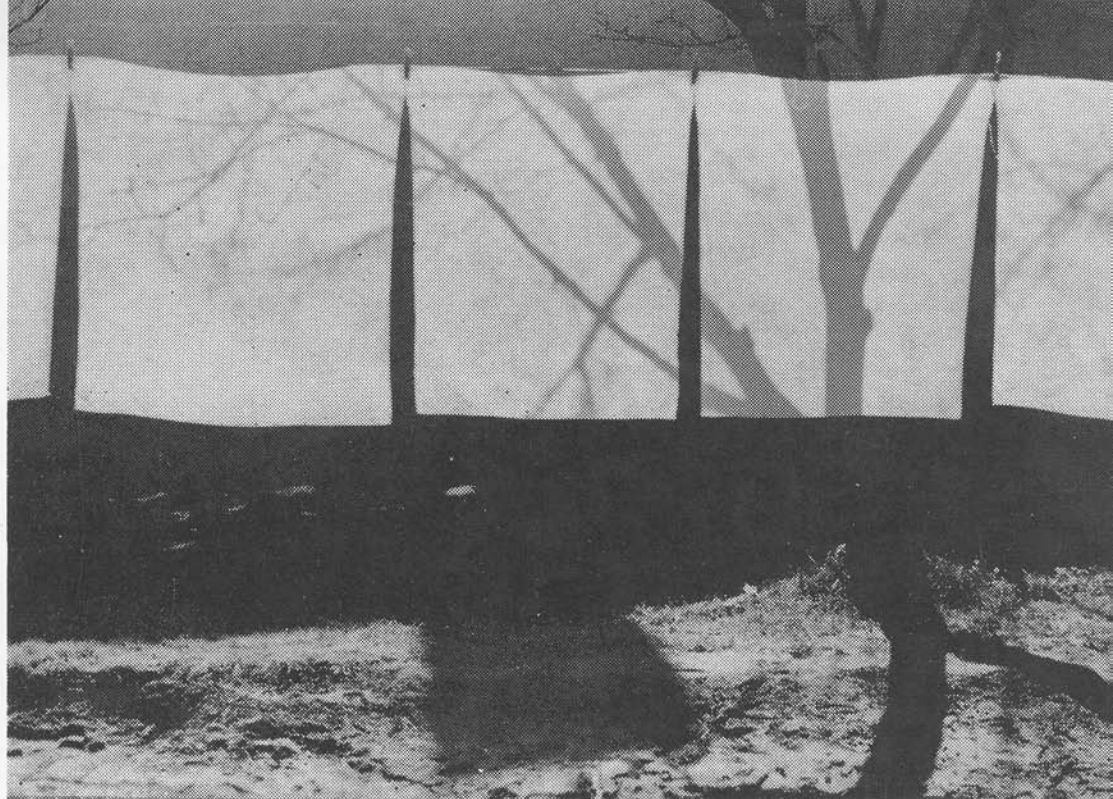

SZENTES LAJOS: „BŰCSŰ“

ÁBRAHÁM JAKAB: „SÖTÉT GOND“

ÁBRAHÁM JAKAB: „A PATYOLAT ÜZENETE“
„A KÍSÉRŐ HÁZAK“
„SÖTÉT GOND“

tette nyilvántartásában az itt következő leveleket, hanem — bizonyára a teljes anyag áttekintése híján — kisebb-nagyobb tévedéssel vagy csupán durva megköze-
lítéssel sorolták időrendbe őket. Igyekezetemnek tehát elsősorban e tévedések
korrekciójának megkísérlésére kellett irányulnia, és csak ezt követően vállalkoz-
hattam a levelek érdemi tartalmának a költő életrajza, illetve művei megfelelő
időszakához illesztésére, hogy egymást kölcsönösen megvilágító és tisztázó-magya-
rázó rendeltetésük érvényre juttatása révén a mindkét irányú hasznosítás lehetővé
váljék.

Biztosság, nyár, szépség és nyugalom.

Jól ismert vers, *A Kalota partján* zárósora — ám jelentősége túlnő költészetén,
túl egyetlen nép irodalmán, de még történelmén is: országok-népek, egy egész
földrészt — ha ugyan nem földrészek — huszonnegyedik órája előtti pillanat-
tördékében utolszor rögzíti azt a — valójában képzelt és felszínes, de éppoly
valóságosan létezett és domináns — életérzést, amelyet évtizedeken át szívo-
sán továbbélő — többé-kevésbé csalóka, de szintűgy többé-kevésbé valóságdarabokból
álló — emlékek és nosztalgiai a „boldog békeidők” jellemzőjeként őriztek milliók
tudatában.

Ez az egyetlen vers-mozzanat is döbbenetes bizonyossággal igazolja, mennyire
távol állott minden túlzástól Bóka László, amikor pontosan húsz esztendővel ez-
előtt írt tanulmányában gazdag és tekintélyes névsorát idézte századunk első két
évtizede lírikusainak, nevekét, amelyek viselői „mind döntő szavait mondták ki
a világirodalomnak”, hogy nyomban e megállapítás után megkérdezhesse: „De ki
az e gazdag névsorban, aki a legdöntőbb percekben úgy szólt, mint Ady...?“,
és hogy e kérdéssel — minden felkiáltójellel támogatott állításnál erősebb érvény-
nyel — hitelesítse tételét: „van a világirodalomnak egy olyan szakasza, melyben
ővé a legtisztább emberi hang.”

Ilyen egyetemes érvényű pillanatrögzítés a *Nyugat* 1914. június 16-i számának
ez a verse, amely együtt jelent meg a *Vihar és fa* cíművel, a költő benső mikro-
kozmoszát uraló, de a makrokozmoszával harmonizáló érzés versbe-örökítésével:

*Lombosnak érzem a lelkemet
S az Élet szíve dobban
Ott künn és a szívemben is.*

És még mielőtt a *Nyugat* következő száma megjelenék — mindkét élet
szívdobbanására bénító ütést mér június huszonnyolcadika: a szarajevói revolver-
dörrenést, amellyel „Egész világ szóttje kibomlott”, alig egy-két óra választhatta
el a pillanattól, amikor Boncza Miklós felbontja a Csucsáról érkezett levelborítékot,
és kezébe hull Ady Endre 26-án kelt leánykérő levele meg egy másik papírlap
a jól ismert írással, tulajdon leányáéval, „aki nagyon kéri, ne szembe, de *mellette*
álljon...”

A kettős — „a világé meg a saját” — háború szorításában: a „Minden Külön
össze-szibolygott / S mégis mindenek szét-szakadtak” heteinek-hónapjainak egyre
fojtogatóbb ölelésében és „az összebuvo félelem órái” egyre perzselőbb szenved-
lélyel egymásba simuló szerelmes karolásában átél napok szinte mindegyikét
fennmaradt levelek őrzik — hív tanúként. Ady Endre „bénasággal sújtottságában”
is legmozgalmasabb nyarának-őszének, a háború kitörésével „felgyorsult idő” sze-
mélyes eseményeinek csaknem minden mozzanata életre kelthető e gazdag leve-
lezésanyag segítségével. (Az első két háború hónap — július-augusztus — java-
részt kiadatlan, kisebb részben szétszórtan közölt Ady-levelezésének mintegy het-
ven leveléből alig húsz, az Ady—Csinszka levelváltásnak az áprilisi, első személyes
találkozástól augusztus végéig ismert csaknem negyven leveléből pedig csupán öt
jelent meg gyűjteményes kötetben. Ezért szándéksom ez utóbbiak szövegét — azaz
az itt közölt levelezést közvetlenül megelőző időszak anyagát — is egyidejűleg
másutt közlőtetni.)

A levelek keltezésének és sorrendjének megállapítása tette lehetővé Ady
— ekkor már inkább csak Csucsá és Érmindszent közötti ide-oda cikázásokra kor-
látozódott — utazgatásai adatszzerű rögzítését is, hozzásegítve az eddig csak hozzá-
vetőlegesen vagy éppen tévesen ismert adatok és események helyesbítéséhez, il-
letve tisztázásához, s miként azt egy korábbi közleményemben (*A rehabilitált „ölelő
júniusi nap*”, Utunk, 1971. június 4., XXVI. évf., 23. sz.) már jeleztem, első csucsai,
majd kalotaszentkirályi látogatása pontos időpontjának kiderítéséhez.

Röviden — csak amennyire a szeptember—novemberi időszak közvetlen előz-
ményeként ismernünk szükséges — tekintsük át az első csucsai látogatást (1914.
április 23—24.) követő eseményeket. A Budapestre visszatkozó Ady a *Nyugat* leg-
közelebbi (május 1-i) számában közzéteszi az első Csinszka-verset (*Vajjon milyen-*

nek láttál?), majd május 22-én hazautazik Erindszentre, s megindul a forró — és egyre forrószobább — hangú levelek áradata — többnyire naponkénti levélváltással — Mindszent és Csucs között. A levelezést csak a közbeékelődő újabb csucsai látogatások szakítják félbe: a június 7—12-i (ennek első napjára esik az emlékezetes kalotaszegi kirándulás, majd a leánykérés), aztán — öccsével, Ady Lajossal együtt — a hivatalos leánykérő levél megírása miatt döntő, június 24—28-i. Mint ismeretes, a háború bizonyosságát megpecsételő szarajevói merénylet híre Nagyváradon éri: délelőtti beszédet mond az Országos Polgári Radikális Párt zászlóbontó nagygyűlésén, verssel (*Várnak a táborozók*) is közzéontva az akkor még sokat ígérőnek hitt eseményt, majd ebéd után a békés vasárnap délutáni kávéház teraszán elvbarátaival beszélgetve a délelőtti nagyszerű esemény lelkesedésének továbbbővülő hangulatában, minden derűs tervezgetésnek torkára forrasztja a szót a postai távirógépeken és a redakciók telefonjain Váradot is elérő hír. Három Szatmáron töltött nap után otthon, szülei mellett éli át a politikai események — Mindszentre csak megkésve eljutó — egyre aggasztóbb híreit, s a világra zúdult általános feszültség idegtepő várakozása mögé szorult saját „külön kis várnivalója” — a leánykérő levelét válasz nélkül hagyó, nem kevésbé vészjósló hallgatás — még tetézi emberi kinjait, ám szerelmes rajongása egyre forróbban csap ki a mind több szenvedést hozó napok Csucsára küldött leveleiből. A *Nyugatban* már július elsején megjelent a *Minden nagy megújhdottságom*, az ettől kezdve rendszeressé váló „Kicsi Csinszkámnak küldöm” ajánlást első ízben homlokán viselő vers, amely még a június 28-át közvetlenül megelőző napok töretlen ujjongásában fogant volt.

Július 8-án ismét Csucsára siet, s ott marad 21-ig; közben 10-én Kolozsvárt jár, hogy barátjaitól tanácsot és segítséget kérjen a szülői beleegyezést megtagadó Boncza Miklós ellen indítandó árvaszéki eljáráshoz a házassági engedély megszerzése végett; jogi tanácsért fiatal költőbarátja, az akkor épp Kolozson nyaraló Emil Isac édesapját, a neves és nagy tekintélyű ügyvédet, Aurel Isacot keresi fel, aki hasznos útbaigazítással látja el; az eljárás lebonyolítására — régi kolozsvári orvossa és jó barátja, Lukács Hugó ajánlatára — Hirsch Gyula ügyvédet kéri fel néhány nap múlva levélben, de már Erindszentről, ahova Zilahot érintve tért volt vissza.

A mozgósítás hírére Ady sem tud nyugodtan megülni falujában, alig négy napit otthontartózkodás után — a mozgósítás első napján, július 26-án — visszaindul Csucsára (Nagykárolytól az ottani pénzügyigazgatóság 24 éves fogalmazógyakornokával, az ezredéhez bevonuló Tabéry Gézával utazik Váradig).

Július 30-án Csinszkával együtt utazik be Kolozsvárra, ekkor ismerkedik meg személyesen ügyvédjével; tanácsára felkeresi s közbenjárásra kéri fel Dózsa Endre alispánt és Rohonczy Lajos árvaszéki elnököt, aki szintén megígéri támogatását és az eljárás minél gyorsabb lefolytatását. Csucsai tartózkodása idejére esett a Monarchia július 28-i hadüzenete Szerbiának és a 31-i általános mozgósítás, valamint az első tényleges háborús események kirobbanását követő világéges gyors elharapódzása: Németország hadüzenete Oroszországnak (augusztus 1.), majd Franciaországnak (augusztus 3.), amit az utóbbival szövetséges Anglia Németországhoz intézett hadüzenete (augusztus 4.) követ. Úgyszintén Csucsán íródott az augusztus 1-i *Nyugat*-szám két Ady-verse, az *Összebuó félelem órái* és *A Mindent hurcolva*, s nem sokkal később a *Világ* augusztus 9-i számában megjelenő, az *Ésaiás könyvének margójára*: „Hányszor kell még sirnia a szeretet és géniusz doboló vigasságának szűnésével a Földnek, megromolnia s megerőtlenedniök a Föld népe nagyjainak? [...] Vigyázók, hiába vigyáztok, óh, jaj, vigyázók, hiába vigyázunk, mert újra és újra leesik a sárba az Embernek arca.”

És Csucsán éri a háborús események megindulásával egyidejűleg életbe lépő cenzúra és a vasúti forgalomban augusztus 6-tól bevezetett „hadimenetrend”: a katonai szállítmányokon kívül csupán egyetlen postavonatot közlekedik naponként, a polgári személyforgalom csaknem teljesen megbénul, a leveleket és — ami még érzékenyebben érinti — a napilapokat csak többnapos késéssel kapja kézhez. „Csucsán rekedtem — panaszolja még aznap írt levelében ügyvédjének. — Holnap, vagy holnapután valószínűleg kocsin kell hazamennem Erindszentre. [...] *Nyugon fölfordította s ad graecas cal.* [ad Calendas Graecas = sohanapjáig] *tolta ki a mi ügyünket is ez a világtájfün.*” Hatvány Lajosnak is levélben zokogta el, már augusztus 2-án: „A nagy háború s a még nagyobb, az életemé, nagyon nyomorult, tehetetlen figurává tettek.”

Ismét a Meszesen és Zilahon át kényszerül hazamenni Erindszentre augusztus 11-én, de tíz nap múlva, 21-én már megint Csucsán van, 27-én pedig újból beutazik Kolozsvárra, hogy házassági ügyük intézését sürgesse.

A *Nyugatot* is sújtják a háborús korlátozások: augusztus közepén nem jelenhet meg, csak szeptember elején lát napvilágot augusztus 16.—szeptember 1-i

összevont száma — négy Ady-verssel: *En jó Hiszekegyem, Torony az éjszakában, Az Idők kedveltjei, A mi háborúnk.*

Miként Madáchnál a londoni szín Évája glóriával általlépi a pusztulás tá-
tongó mélységét, Adynál is a szerelemben fellelt megőrző öserő glóriáját zengő
Csinszka-versek himnikus sorai kerekednek az apokaliptikus látomások fölébe:

*A Halál szent parfüme terjeng
Forró, zaklatott ölünk körül:
Nincs oly isten, ki ellenünk merjen.*

(Az Idők kedveltjei)

A mi háborúnk: egymásnak rendelt férfi és nő minden korokat és minden
háborúkat túlélő örök háborúja — ez is ismerős, ez is madáchi sarjadzású gon-
dolat!

Egy rövidke recenziót (*Kozáry Gyula könyve*) találunk még Adytól e szeptem-
ber eleji *Nyugat*-számban és egy rövidségében is széles távlatú, sok tanulságú
jegyzetét:

„(Vigasztaló Anatole France.) [...] elolvastam France legutolsó könyvét, s
tele van a szívem hála-riadalommal. [...] Franciaország nem a mai kormányzat,
nem a mob, hanem egy örök francia génusz. Jaj volna nekünk magyaroknak is,
ha egy hirtelen és tudatlan helyzetből mondanának ítéletet rólunk. [...] Francia-
ország ma csúnya, kicsinyes, ostoba, dühös, de tessék elolvasni France könyvét:
a francia génusz él.“ — Ime, a háború másik túlélője: az emberi szellem.

De tallózzunk még egy keveset e világháborús augusztus levelezésében.

Önkéntes „kis titkárhoz“ (1912—1916 közötti állandó pesti hotelje, a Magyar
Király Étterme bérlőjének huszonegy éves fiához), az őt rajongva szerető „fogadott
fiához“, Steinfeld Nándorhoz írja 15-én Mindszentről: „Kétségbeesett vagyok s
katasztrófát érzek. Nagyon félek, hogy e világrobbajban mi válunk csöndes porrá.
[Jászi] Oszkár azt tanácsolja, ne menjek most Pestre, nincs értelme. Mégis föl-
szaladnék mindjárt, ha gyorsvonat kezdene járni.“ Másnapi levelében is „Nándor
fiúnak“ ír terveiről: „En megint készülök Csucsára, de a mai vonat-dolgok miatt
alighanem kocsin indulok s négyszer kell lovat váltanom. [...] az árvaszék keve-
sebbet nem is tehetne, mint most a háború miatt nem tesz. Az apa kérlelhetetlen,
a kislány szeret s én őt nagyon szeretem.“

Aztán a háború megcsúfolta huszadik században ő, aki tíz évvel korábban
„Európa leggyorsabb és lelegegánsabb vonata“, a Côte d'Azur Rapide egyik első
utasaként robotott Párizsból a Riviérára, most romantikus múlt századi gavallér-
ként, váltott lovakkal siet csucsai várkisasszonyához. Onnan írja 24-én régi hű
váradi barátja, a katonának bevonult Bíró Lajos Pesten maradt feleségéhez, Vészi
Jolánhoz, egykori főszerkesztője, szeretett „direktora“, Vészi József kisebbik leá-
nyához: „Nem hiszem, hogy mikor testileg majdnem baromilag jól vagyok, nálam-
nál valakit jobban lesújtottak volna ezek a mostani örületek. [...] mindent vi-
gasztalannak látok és reménytelennek.“

A Csinszkat és édesapját a Boncza-vár kertjében ábrázoló, „Nagys. Steinfeld
Nándor úrnak, Ady Endre titkára és tb. udvarmestere“ címzésű képeslapon írja
27-én: „Sok baj, bizonytalanság, de elég egészség s olykor-olykor sok öröm is.“

Szeptember 2-án Hirsch Gyulának ír: „[...] itt küldöm aláírva a kérvényt.
Kérlek láttamozzátok te és Hugó, vagy valamelyik kolozsvári barátom, mert mi
a csucsai intelligencia egyik tagját sem óhajtjuk az ügybe beavatni.“ Ügyvédje
késlekedés nélkül nyújtja be kérvényüket:

Tekintetes Vármegyei Árvaszék!

Alulírottak egymással törvényes házasságot kötni óhajtunk. Azonban
Boncza Miklós, ki nekem alulírott kiskorú Boncza Bertának atyám és így
törvényes képviselőm, házasságkötésünkhöz beleegyezését minden alaposabb
indok nélkül megtagadta. Minthogy Boncza Miklós úr az összes rokonok rá-
beszélése dacára ezen határozatától eltérni nem akar, kénytelenek vagyunk
kötendő házasságunkhoz a jóváhagyást a tekintetes Árvaszéktől kérni.

Tisztelettel kérjük, méltóztassék a szabályszerű eljárást megindítani, fent-
nevezett rokonságot és minket meghallgatni és annak megtörténte után a
gyámhatósági jóváhagyást megadni ahhoz, hogy alulírottak törvényes házas-
ságot köthessünk.

Előttiink:
Hirsch Gyula,
Dr. Lukács Hugó.

Tisztelettel
Boncza Bertuka,
Ady Endre.

Ugyancsak szeptember másodikán megszűnik a hadimenetrend, s — mint az újságok közlik — „az eddigi naponként egyszer közlekedő postavonat helyett több gyors- és személyvonat lép életbe“. Sor kerülhet a türelmetlenül várt utazásra. Ady Pestre kívánczása érthető, hiszen május 22-én utazott el onnan utoljára, s amióta „nagyon ránk sújtott a história“ (Bíró Lajoshoz írt, július 31-i levelében fogalmazta meg így), éppen a legsorsfordítóbb időkben kényszerült távol a fővárostól, az események perifériájára. De saját házassági ügyének előbbre vitelét is reméli Ady Budapesttől, ahol barátai talán sikerrel járhatnának közben Boncza Miklósnál, s a fővárosi árvaszéknél is meg lehetne sürgetni az eljárást. Szeptember 5-re virradó éjjel indul el Csucsáról, és reggel érkezik meg a háborús fővárosba.

Budapestre érkezése napján már táviratot kap Csinszkatól (a távirat szövege nincs birtokomban, de a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Ady Endregyűjteményének katalógusában — K 6/30. jelzettel — szerepel). Ady csak megérkezése másnapján ír:

[Budapest, 1914. szeptember 6.]

Drága, kicsi, bolond Csinszkásom, ne haragudj, de ceruzával kell írnom, sietek. A vonaton régi embereimmel, K. Nagy [kihúzott, olvashatatlan szó] Dezsővel utaztam. Ez jó volt, mert aludni nem lehetett s még a folyosók is rakva voltak. Fürdő, manicure stb. s utána rögtön lefekvés. A vonatnál Lajos öcsém várt és a titkár. Este felé keltem föl s a Bölöni párral s öcsémmel és a titkárral autóztunk, azután megvacsoráztunk a Márvány-menyaszonyban. Ma, vasárnap öcsémmel és a titkárral Bölöniéknél ebédeltünk. Nagy, franciás ebéd, jó kedv, te hiányoztál. Kérdeztek, szeretnek, várnak. Holnap délután vagy kedden Vésziéknél leszek, bejelentettem magam. Jolán Kassán van, mert Lajos mielőtt a frontra menne, kapott 24 óras szabadságot. Jásziékkal nem sikerült beszélnem telefonon sem, de holnap náluk leszek. Este ma Hatványval leszek a Bristolban [!], holnap Ignotussal ebédelek. Beszéltem telefonon Zsukával, kívül kedden találkozom. Sándornét nem találtam otthon. Láthatod, hogy ostobául sok mindennel kell foglalkoznom. Balázséknak is elígérkeztem egy vacsorára, holott a holnapra szállítandó Nyugat-versem sincs kész, egy sor sem eddig. Remélem bába és jó vagy és — egészséges. Légy okos, jó, én is az vagyok. Sokszor, erősen karollak, drágám. Csókolom a néniket. Tiéd nagyon, — sajnos, — a te Csinszkyd.

[A levél végén, más kéztől:]

Drága Bertuska,

jöjj minél előbb hozzánk, várunk nagy szeretettel

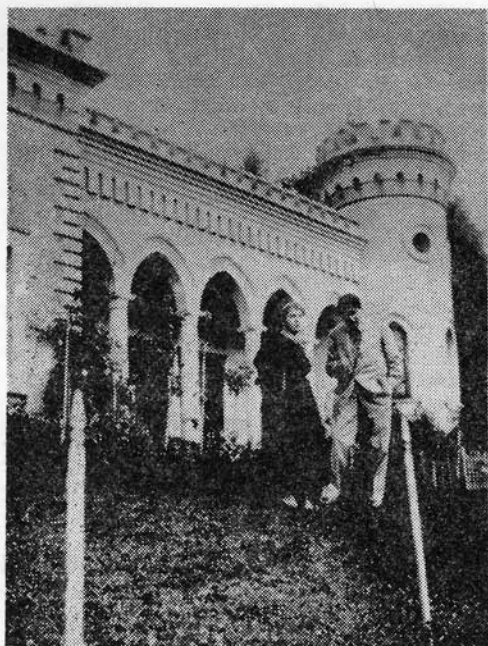
Itóka és Gyurka

(Levél. Keltezése a tartalomból. — *Lelőhelye*: Petőfi Irodalmi Múzeum [továbbiakban: PIM], Budapest; tévesen 1914. július végére datálva. — *Jelzete*: A 121/20. — *Kiadatlan*.)

K. Nagy Dezső talán a kolozsvári Újság szerkesztőségében dolgozó Kőműves Nagy Lajos nevének elírása, hogy a keresztnévben nem volt biztos, mutatja a kihúzás is; Pesten ezúttal is a Dorottya utca 2. szám alatti Magyar Királyban szállt meg; *Márványmenyaszony*: a budai Krisztinavárosban — Márvány utca 6. — ma is a hajdani nevén működő vendéglő; *Bristol kávéház*: a Mária Valéria (ma Apáczai Csere János) utca 4. szám alatti Bristol (jelenleg Duna) szálló épületében, Osvát Ernő törzskávéháza, a *Nyugat* folyóirat megalapítása és hőskorának emléke fűződik hozzá, egyébként ez az egyetlen Duna-parti szálloda, amely az egykori Ferenc József (ma Belgrád) rakparton átvészelte a második világháborút; *Zsuka*: Dénes Zsófia; *Sándor Lászlóné*: Ady Maria-Grünben megismert barátjáné, aki Nyanyuci néven szerepel az Ady-irodalomban; *Balázsék*: Balázs Béla és családja; *Nyugat-vers*: a folyóirat szeptember közepén sem jelent meg, csak a hónap végén a szeptember 16.—október 1-i, ezúttal is összevont szám, két Ady-verssel: *Az ősz dicsérete* (eredetileg: *dicséreti*) I—III., *Szerelem és ravatal*; *nénik*: Csinszka nagyanyja, özvegy Török Károlyné Boncza Berta — Boncza Miklós testvérénje és anyósa egyszemélyben —, valamint nővére, özvegy Kováts Károlyné Boncza Malvina.

[Budapest, 1914. szeptember 8.]
kedd d. u. 6 1/2

Édes, kicsi Csinszkásom, leveled még mindig nem jött meg. Talán a gyűrűt átlátszóan pakoltad s e miatt a posta visszaadta. Ha táviratozol [táviratozz-ról javítva], spórolj s csak a Hotel címét (Bpest, Magyar Király szálloda)

Két kevésbé ismert csucsaí fénykép. Emil Isac készítette 1917 szeptemberében.
(Az Emil Isac-emlékmúzeum anyagából)

2. Hányhoz kell még ír-
nia a geretet és gerincz
dobols vigasságának színe-
sével a Földnek, megro-
molna a megerőtlenedniök

Részlet az Ésaías könyvének margójára kéziratából

írd s ne az uccát és hákszámot is. Tegnap gyengélkedtem [az 1 utólag be-szűrva] s írni se tudtam. Egy kis hűlés az egész. Ma találkoztam Zsukával Gyurkáéknál. Imád és csókol. Délután Vészinel voltam, aki immár apa-helyettesed. Nagyon szeretnek, nagyon vártak. Vészi, bár tiltakoztam ellene, mindenképpen terrorizálni akarja apádat (az istenét apádnak) s [utólag ket-tévალasztva:] elakarja hivatni a klubba. Holnap, szerdán Vésziéknél vacso-rázok s Ignótussal ebédelek. Nagymama levélét ma kaptam. Én azt gondolom (szóljatok a jegyzőnek), hogy a kihallgatást Csucsán az elüljáróság is elvégzi. Én itt az árvaszéket megsürgettem az apád kihallgatására. Úgy-e jól vagy már legjobb Rosszam, kicsi Csinszkásom. A néniket szeretettel csókolom. Minden vágyával, mindig veled

Csinszkyd

(Levél. Keltezése a tartalomból. — *Lelőhelye:* A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára [továbbiakban: MTA], Budapest; 1914 őszére datálva. — *Jelzete:* K 10/38. — *Közölve:* öt mondata Révész Béla *Ady Endre tra-gédiája I.*, majd *Ady trilógiája* című kötetében.)

Nagymama levele: e levél szövege sincs birtokomban, de a Petőfi Irodalmi Múzeum nyilvántartásában — A 158/15. jelzettel — szerepel özvegy Török Károlyné 1914. szeptember 7-én Csucsán készült levele, tartalmára fényt vet a levélbeli utalás: a kolozsvári árvaszék szeptember 22-re idézte be a két nénit és a kiskorú meny-asszonyt.

[Csucsá, 1914. szeptember 8.]

Kedd.

Csinszky — féltett, drága, — Minden Élet — kedvem. —

Légy jószágon elnéző rendetlen betűimhez, stylusomhoz — egész kicsi belédsemmisült gyerekedhez; — tegyen Tiedde a tudat, hogy betűhibázó kezem — ölel, akar minden időben Téged, — hogy magam mellett érezlek állan-dóan. —

I. Bajom; — akarom muló legyen, — kicsit összekinzott, vékonyabbá tett, unom és még ágyhoz köt. — Csinszky én melletted nem akarok soha beteg lenni, engem isten megkell hallgasson — mert én adó, kárpótló, boldogaka-ratnak, erőnek, — Tiednek voltam teremtvé, küldve és megtartva — Neked —.

Furcsa, izgatott, lázas éjszakám volt a menésedé, nem hittem hogy nem vagy itten, hogy nem nyitsz be másnap pihenten, játékosan és nem csóko-lod meg Miskát. —

Milyen hosszú volt az éjszaka és milyen nagyon meghatott a Nagy-mamám ki szegény öreg testét a Salon diványon összehúzza virrasztott egész hajnalig. — akkor szivdobogást kapott és az egész ház fölfordult. — A szív krízis erős volt és gyors lefolyású — reám mindenki kimondta a difteritist. — Másnap jobban voltam (szombaton.) Kaszó D. — öreg volt falusi jegyzőnk és Macánk voltak vendégeink. — Akkor kaptam meg a Gerbaud, persze meg-osztottam vele, kezicsókolom érette. —

III. Azóta napjaim nyugodtabbak és kinzóak, de szavamra halk, kedves és példás magaviseletű gyereked vagyok hogy disze lehetek minden peda-gogiai sikerednek.

„Csak az öntorokecsetelés“ — című zord doktor parancs ellen revoltál-tam. — Nem bírom azt a torturát. — — Ne haragudj —.

4.) Csinszky drágám — hogy Vészinek még mind a mai napig nem irtam, de tudod — Minden, — igazán szenvedő, zavart, lázas és bajaimmal küzdő — voltam, hogy képtelen lettem volna egy korrekt = egyszerű — bemu-tatkozásra. Még — beszélmem is terhes volt nagyon de ma este vagy holnap ha visszaesésnek nem nézek elébe levelem úton lesz. —

5.) Árvaszéktől behívást kaptunk en famille e hó 22-re, — szeretném ha kivihető volna — az idekiküldése az ügyvédnek v. aki kihallgat, féltém az öregek dolgát az ilyen családi felvonulásokért. —

6.) Egy — 300 Kr. — házpenz postaszervényére — kerek gyöngybetűkkel írta le jó Apám — hogy az egy-isten a tanuja miszerint a nyomor, az inség — az éhhalál fenyegeti s ha jövő hónapra sem tud pénzt szerezni kénytelen minden ingóságát áruba bocsájtani. — (Az — istenit a nyomorának!) —

IV. Megint szégyeltem magamat jó Apám helyett ki rossz és izléstelen clown tempokkal veri össze réztányérkát. — Bár belátom, hogy nyomorba

taszítója — egyetlen lányja volt — kinek e szűkös pénzvilágba is kiállította millios hozományát — a derék ember. —

7.) Elsején Károly is irt, nem katona és pénzt — kér. — furcsa vonás — — egész — hónapban — kizozni minket a hallgatásával s csak a szükség szóllaltatja meg. —

8.) A vasgyűrűk kedves figyelem Nándor-fiunktól, kinek Te lévén apja, — anyja — vagyok. — Az én gyűrűm — kicsit nagy — és akarom h. Te huzd — végleg az ujjamra.

Csinszkym — be nagyon akarlak! De nagyon jó volna az összesimulás, a szád! —

Jaj Te ugy félek hogy az a sok intellektuel, — okos, ladylike ismerősöd nem előnyös lesz a Te szegény, zsvány — vadóc Miskádra. —

Küldöm a gyűrűt és unokánk üdvözlő vitorláit.

Le rat — egészen ügyes — számár-
ság. Irj

_____
_____
_____

[Ide egy női fej
profilja rajzolva]

Csókolunk

Lajos bátyámnak sok ölelés

Jászinak — üdvöz

Gyurkának — „

Nándornak —

fiammá avatás

Málinak = 1 drb csók

Itókának = 1 drb csók

Zsukának = 2 drb csók

Neked Dyska — ? —

én külön
nagyon

MYNDEN! —

(Levél. Cimzés a borítékon: A Monsieur E. de Ady Budapest Szálloda a Magyar Királyhoz Dorottya ucca 2 szám Expressz. — Postabélyegzők: Csucsca 1914. szeptember ? — Budapest 1914. szeptember 10. — *Lelőhelye:* Ady Endre Emlékmúzeum [továbbiakban: AM], Nagyvárad. — *Jelzete:* [levél] 1573., [boríték] 1432. — *Kiadatlan.*)

Gerbeaud Emil: cukrász és csokoládégyáros, a budapesti Gizella (ma Vörösmarty) téri nagy múltú belvárosi cukrászda egykori tulajdonosa, csokoládékülönlegességei is az ő nevének váltak ismertté; *féltém az öregek dolgát:* Boncza Miklós azzal fenyegette meg teljesen reá utalt két idős leánytestvérét, hogy minden anyagi támogatást megvon tőlük, ha leánya házassági tervét pártfogolják és támogatják; *Károly:* Török-nagymama fia, Csinszka unokabátyja, Török Károly festőnek indult, de könnyelmű, bohém életmódjával csak terhére volt családjának; az üdvözölt személyek: Jászi Oszkár és felesége, Moskovitz Amália (Máli), művésznevének Lesznai Anna, Bölöni György és felesége, Otilia Marchis (Itóka).

[Budapest, 1914. szeptember 10.]

Drága, féltett, rossz, kis Csinszkásom, leveled ma reggel jött meg a gyűrűvel. De táviratod aggodásban tart még mindig. Én majd megbolondulok Pesten. Tegnap Jásziéknál vacsorán fogott el egy idegroham. Úgy kell lennie, hogy amitől eddig távolsággal kímélve voltam, Budapesten egyszerre rámszakadt. Az emberek vagy piszkos cinikusak vagy szánandó jajongók vagy csöndesen és halálosan reménytelenek. Kár volt föl jönnöm [a második ő e-ről javítva]. Tegnap azt mondtam, hogy bármi módon fölvetetem magam katonának. S ha te nem volnál, te életemnél több, igazán így tennék. Apádat nem tudja Vészi előkeríteni. Jolán csak most jött vissza Kassáról Lajostól s ma Vésziéknél ebédeltem. Talán első jobb napom Pesten. Nagyon szeretnek minket, együtt ők. És ez meleg, szép, cifrázatlan, igaz. Jolánnak el ne felejtsd a fényképet elküldeni. Bocsáss meg, hogy nem küldöttem még csomagot. De talán magamnak kell elvinnem (ékszered már kész.) Nagykároly felé még mindig nincs vonat s talán kénytelen lesznek (valószínűleg szombaton) Csucsának indulni — Érmindszentre. A nagymamától kérj bocsánatot, hogy nem írok külön levelet. (A Nyugat írásából még mindig nincs egy szó sem s utolsó este). A jegyző által kérni kellene az árvaszéket, hogy költségünkre küldjön ki kihallgatásra valakit, mert félek az öregeket ilyen nagy útnak kitenni. Károlyt kerestem. Közben tegnap 6 keresett föl s ma újból nálam volt délelőtt 1/2 10től egészen 1 óráig. Kedves ez a fiú, kár érte [!], hogy az életre kevésbé alkalmas. Csókolom szeretettel a néniket. Te pedig légy az én egészségem mindenképpen, az én kárpótlásom, hívóm és hitem. Mint kicsi gyerek küldöm a fejemet édes, jó helyére

Csinszkyd.

(Levél. Keltetése a tartalomról. — *Lelöhelye*: PIM; tévesen 1914. július végére datálva. — *Jelzete*: A 121/21. — *Közölve*: nem egészen hat mondata Révész Béla említett két kötetében, három részre szakítottan.)

Csinszka második, szeptember 7-i táviratának is csak a létezéséről — MTA Könyvtára, jelzete: K 6/31. — van tudomásom, szövegét nem ismerem; *Nyugat-írás*: Földessy Gyula visszaemlékezéséből (*Ady-élmények*. Nyugat, 1923. augusztus 16., XVI. évf., 16. sz., 125—140. — Kötetben: *Újabb Ady-tanulmányok*. Berlin, 1927. 69—94.) tudjuk, hogy e levél másnapján, szeptember 11-én írta meg Ady *Az ősz dicsérete* című verset.

Hogy a *Nyugat*-szám második versét (*Szerelem és ravatal*), valamint az ugyanakkor megjelent két *Figyelő*-cikket mikor írta meg, nincs róla pontos adat, de mivel a „holnapra szállítandó”, illetve „utolsó este” utalások jelzik a megírás sürgőségét, valószínű, hogy ezeket sem halogathatta már egy-két napnál tovább.

Ady ún. „nagy” versei közé számítjuk *Az ősz dicsérete* címűt, amelyben társadalmi méretűvé, egyetemes emberivé tágitja az egyéni sorsot, a teljes Élet és a Mind(en) szimbólumával olvasztva szintézisbe (a Madách-reminiscencia burkolatlan!):

*Nekem az Ember egy folytonos ember
S nekem semmi ma sem vigasztalan.
Most építem vulkánokra a fészkem,
De fajtámra is mostan figyelek
S most hiszem el, hogy elhinni szabad,
Hogy milliókért élhet egy-nehány.*

Második verséből elég — mementóként — ennyit idéznünk: „Szeretlek / S ravatal-jussu az én szerelmem.”

Mindkét prózája (*Hősök a költető-gépben*, *Az egyetlenek sorsa*) a háború fojtogatásában vergődő humánus jajsikolya. Szinte vonal alatti jegyzet az utóbbi kis írás *Az ősz dicséretéhez*, és minden „jelentéktelenségében” még több nagy Ady-motívum, illetve gondolatkör felé — korábbi és későbbi versei felé egyaránt — tárlakozó távlatokat fedezhetünk fel benne: „Messziről és messzire megy ez élet / S csak: élet ez, summája ezrekének” (*Hunn, új legenda*); „S jelentnem kell mindennek a Mindent” (*A Mindent hurcolva*); „Ez a királyi: büszke megvetés, / Mikor eliszkol az olcsó gárda. [...] Amit adtam: örökség s nem divat” (*Megmaradok virágos mezőkön*); „Kell még Tegnapról hív tanu” (*Mag hó alatt*).

[Csucs, 1914. szeptember 11.]

Péntek.

Ölelni vágyott, drága — meleg Minden. —

Köszönöm, hogy beragyogtad írásod simogató szép jóságával a tegnapiat, olyan nagyon enyém volt, hogy sokáig nem éreztem, nem tudtam mást csak a szádat a számon. —

Akkor akartam írni neked Dyska, de a Vészi levele, Maca látogatása, fáradságom és lázam nem engedtek időhöz. — Nem baj, ma írás, sürgöny és minden adó, kérő szent ölelő vágyam Hozzád megy. —

És most idehallgas — Dyskám. —

Lassan, de gyógyulok. — Lázam este 38° de ezt hülésem mellett Mr. Loubet is okozza. Torkom kicsit dagadt, de már alig fáj, csak csunyan és sokat köhögök. — Megkérem a doktort lehessen fölkelni mert unós, szomorú az ágyrabság és nagyon elgyöngit. Most ki vagyok erősen éhezve. Naponta két pohár tiszta levesnél nem tudtam bevenni többet mióta elmentél. Most már mögöttem a baj és egy hét múlva mikor megint öllelek, mert mához egy hétre vége — betartásra esküvel kötelezett — szabadságnak — akarom ne érezd rajtam csunyító betegségem megviseltségét. — De nagyon várlak már!

— Vészinek — így és ezt irtam; engedje el nekem az idegenkedés formaságos félszeg tapogatózását. — Egy vagyok veled, — értem és tudom apai szeretete, baráti veled törődése értékét mit kérem ne vonjon meg tőlem se, ki jogot kér és érez kis lyányaként is bizon szolni és hozzátartozni. — Apámat, ki furcsán elfelejtett azt hiszem személyesen ismeri. — 20 éves életemről, családi helyzetemről Te elmondod a szükségesséket, kinek hite, szava, akarata és igazsága az enyém. — Történetünk mint egyetlen döntőn fontos és nagyon hozzám tartozó rövid, halk és nagyon a miénk. — Négy éve, Svájcba erőssen megéreztem Ady Endrét az embert. Azóta szeretem. — Szerettem dacos, akarón vad, gögös 16 évvel, szerettem anyás féltő simogatással, lemondó magamtemetéssel az el-

késettek resignáltságával és szeretlek ma — az időben érkezettek akadályt nem ismerő — boldog beléd semmisülésével. Kellesz — mert Te vagy nekem az Élet. Kellesz — mert a mesekirályfi jött el értem Benned, Te voltál minden ragyogás — és utánad semmi, semmi — nem kell, — mert minden kevés. Kellesz — mert én — Te vagyok.

És Neked is kell, szükséges az új Élet hullám, egy fiatal csikós nem várt szép versenyfutás, Én, a szerelmem stb. — Nincs joga — emberi önös erőszakoskodásnak, hóbortoknak — megsemmisíteni két ilyen szép, ragyogó egy-embert. —

Kértem vegye fel értünk a harcot, embernek, istennek és önmagának tetsző, előkelőn kiváltságos kardot húzni ügyünk szent, tiszta és jogos szépségéért.

— — Négy oldal volt a levelem, bár lázasan irtam, érzem szép volt — közvetlen, adón előkelő a bizalmam és az, hogy nem tettem semmit papírra jó Apám piszkosságaiból, familiáris bajainkról, nem sírtam, nem ébresztettem sértő és megalázó részvétet és nem panaszkodtam, nem árulkodtam. — Itt a fontosak Mink vagyunk — Te — meg — én, itt [kihúzza: a] fő a mi egyesülésünk. — De Te Csinszkym azt hiszem helyes ha elmondasz mindent amit jónak látsz a helyzetről, mert azt hiszem szükséges a teljes megvilágítása embereknek, bajoknak. —

Ma Annánk írta — hogy egy önkéntes regéje szerint a Mátkafim mellette lette korai halálát egy muszka golyótól, bár nem hiteles a hír — mégis nyugosztalja az — Úr. —

Semmi összefüggésbe — ez ifjuval — de nem nagyon bízom a háborunkba Csinszkym. Bár még magunknál is jobban féltem Párist. — Ez a város én voltam. — Minden színek, szépségek, — könnyűségek, szent örületek — dacos — nagyszerű temploma. A legraffináltabb és legigazibb gyermek ki jupe culottekba bujtatta — a prude külföld dámáit és meglobogtatta az első fehér női csipőt. — A forradalom sirásai, elszánt vadsága — s a csengő kacagások városa. — Ennek meg kell maradni különben nem érdemes hogy kő-kövön maradjon sem Eerlinbe, sem Budapesten, sem sehol. — Ignotus mai Világ [lát-húzza: Szerd] Csütörtöki szám) írása megint nagyon szép, k. b. két héttel — v. hárommal ezelőtt beszéltük együtt ugyan ezt a félfő-óvó — Párist imádó — megbocsájtást. Jaj — ha összetörök! —

Ma semmi nem jött Tőled Csinszky

Mi van Veled — egyetlen? Irod beteg voltál — talán most is az vagy jaj vigyáz magadra, 1 levelem meg kellett már kapjad, én kettőt kaptam tőled, még irhatnál. —

Miért nem vagy — itten, egészen itten, — mellettem, hogy fogj át a karddal és érezzem a tapadásodat. Be nagyon akarlak — Mindenkit szeretek Zsukát külön is nagyon

Téged — vágyva csókollak — ölelünk

Irj.

Csinszkád

(Levél. Címzés a borítékon: Nagyságos Ady Endre Budapest Szálloda a Magyar Királyhoz Dorottya ucca 2 szám Expressz. — Postabélyegzők: Csucsá 1914. szeptember 11. — Budapest 1914. szeptember 11. — *Lelőhelye:* AM. — *Jelzete:* [levél] 1570., [boríték] 1435. — *Kiadatlan.*)

Sürgöny: csak két nappal későbbi, szeptember 13-i táviratról — MTA; K 6/32. — van tudomásunk, amelyet viszont a későbbi levelek nem említenek, talán dátum-elírásról lehet szó (?); *Émile Loubet* (1838—1929): francia politikus, 1899—1906 között köztársasági elnök, az orosz—francia és angol—francia együttműködés előmozdítója, az „entente cordiale“ előkészítője; *Annánk:* Páll Anna, a kolozsvári egykori női iparművészeti iskola igazgatója, Csinszka édesanyjának, Török Bertának volt iskolatársa és jó barátnője, s az ő halála után is a család közeli bizalmasa maradt; *Mátkafim:* Csinszka vőlegénye, Lám Béla, akivel Ady miatt szakított; *jupe-culotte:* szoknyanadrág; *Ignotus Páris előtt* című írása a *Világ* 1914. szeptember 10-i számában jelent meg, a Párizs-féltést a nyugati front pillanatnyi helyzete, a német csapatok gvors előnvomulása, a francia főváros megközelítése tette időszerűvé, ehhez kapcsolódik majd a november 16-i *Nyugat* Ady-prózája: *Levelek Madame Prétérte-höz.*

[Budapest, 1914. szeptember 14.]

Drága, kicsi Csinszkásom, megint ceruzával és sietve kell írnom, bocsáss meg. Hétfő d. u. 4 óra van s én már nem bírom tovább Budapestet. Holnap,

kedden, este [kihúzott, olvashatatlan betű] bármilyen módon elutazom. Még pedig — mint írtam neked — Csucsának, mivel Nagykaroly felé még hadimenetrend van. Alig-alig tudtam dolgaimból valamit is végezni, csak a pénzemet pocsekoltam. Az árvaszéknél háromszor is voltam, de oda máig nem érkezett be semmi megkeresés Kolozsvárról. Különben is itt mindenki megháborodott s csak a saját kis és nagy hidegteleléseinek él. Van olyan ember is elég, mint Balázs Béla, aki beállott katonának az itthoni izgalmak elől. Majd be fogok számolni mindenről, mindenkiről. Ma a Bölöni-pár, Zsuka, Papp Viktor és Károly nálam ebédeltek. En ma valószínűleg Vésziéknél vacsorázom, itthon van Margit is. A néniknek a kezét szeretettel csókolom. Nygyn. jobban szeretlek, jó vagyok, kívánlak, kis rossz mindenem, —

Csinszkyd

(Levél. Keltezése a tartalomtól. — *Lelőhelye*: PIM; tévesen 1914. július végére datálva. — *Jelzete*: A 121/22. — *Közölve*: három mondata, külön-külön és felcserélt sorrendben Révész Béla említett két kötetében.)

Papp Viktor: műkedvelő zenész, minisztériumi tisztviselő, annak idején három osztállyal járt Ady alatt a zilahi kollégiumban, közeli barátság — a közös szilágysági származás jussán — csak később fejlődött ki közöttük; *Margit*: Vészi József nagyobbik lánya, Molnár Ferenc elvált felsége, festőművésznek készült, s a háború előtti éveket külföldön, főleg Párizsban töltötte.

[Csucs, 1914. szeptember 14.]

1914 szeptember. Hétfőn

Kicsi — legdrágább vágyott — Dyskám. —

Csütörtök d. u. írt leveled és pénteken feladott sürgönyöd óta csak ma reggel kaptam sürgöny — élet-jelt Tőled. —

Félítve, vágyva — legigazabb csókkal — kérdelek Tőled Minden, — mi van Veled? Ma már én is megfogya bár és elég sápadtan — de fölkeltem. — Köhögésem kivül más bajom nincsen, de ami volt azt ma már megírhatom h. egy — kisebb lejárátu tüdőgyulladásal állott egy nívón. — Mit csinálsz mindég Csinszky? Gondolj már a hazajövetelre — hozzánk — olyan nagyon várlak.

Vészi lépései jártak már valamelyes eredménnyel — ügyünket illetőleg? — Levelemet megfelelőnek [kihúzva: ért] érzed? Én másképpen nem tudtam írni és gondolkozni. — Csinszky — ugye nagyon vigyázol magadra, az idegeidre. Most, hogy — nem vagy itt és még sokkal előbbben élsz bennem — olyan gyöngéden — olyan mindentől védve, kimélve őrizlek magamba. — Dyskám — érzem, — mi boldogok, nagyon boldogok leszünk, mert akarod, akarom és minden emberi fájáson átmegyünk egymásért. — Tegnap száma a Világnak v. Estnek Nagy Endre — polgárőrségre való felhívását és elszánt indulását jelenti. — Fáj — mert természetellenes előttem. — Csinszky — ne gondolj — katonákra, — a mi nemzeti — életünk úgy is jövőtlen, valahogy lesz — mert sehogy sohse volt, — a Magunk Élete az egyetlen ami szép, — perspektívás és a Mienk. —

Itt semmi semmi ujság. Ma varronómet vártam, de nem jött, — tegnap Mily volt fönt, szegény — az ura — Galiciába — van — és else búcsuzhatott tőle, hamar és nem mifelénk vitték. —

Dyskám gondolj a hazajövetelre, — Csinszkásod váró ezercsókjára, ölelő — meleg — Neked őrzött szép simulására — arra hogy boldog — nyugodt kényeztetés vá read itt

kicsi
Csakazértis Miskádtól.

Csókolunk mind.

Mindenkit ki Tied — ölelek csókolok —

Uraknak — kezét rázatom általad. —

Noki a kezedet csókolja. Ma éjjel — illetlen volt és most szomorú.

(Levél. Címzés a borítékon: Nagyságos Ady Endre Budapest Szálloda a Magyar Királyhoz Dorottya ucca 2 szám Expressz. — *Postabélyegzők*: Csucs, 1914. szeptember 14. — Budapest 1914. szeptember 15. — *Lelőhelye*: AM. — *Jelzete*: [levél] 1571., [boríték] 1436. — *Kiadatlan*.)

Nagy Endre felhívása (*Budapesti férfiak!*) szeptember 13-án jelent meg *Az Estben*; *Noki*: Csinszka törpefoxija.

Kedd este.

Drága — Dyskám

most kaptam jöttödet jelző sürgönyödet és — mert ujjongva örülök közeledő szádnak — két szóra úgy, — olyan értelmetlenül bámulok — mint kis bornyú az új kapura. —

Az egyik — az „átutazóban“ kitétel. —

Mi ez — Csinszky? — remélem nem a 7kor induló autóval — akarsz át siklani Csucsán? Ez nagyon sértő és nagyon szerencsétlen ötlet volna Tóled, — 1. mert nagyonnál jobban várunk, másodsor mert nagyonnál jobban szeretünk, harmadszor mert hozzánk haza jössz, tiszta ágy, — ölelés, Csinszka, — egy jó kedvű és most már — erősödni — egészségesen meg edződni akaró — jósgót, nyugodtságot [áthúzva: akaró — föléje írva:] ígérő — Csinszka, — a Tied — vár — mindennél jobban; — és végre negyedszer — mert nem azért gyogyultam meg — hogy — ennyi kis recompenseot ne adjál nekem. —

— Jössz — Csinszkym — csókolunk várunk, akarunk, szeretünk a terminust jókedvünk szajba meg — s az elért vágyak mindennél szebbek, jobbak, — megérdemelten szentebbek. —

A másik zok-szó — Csinszky — Ady-aláírásod. — miért Ady — ? Imádom, ismerem és neved — a nevem de ez csak kalap — kell legyen mind irigyen — kíváncsian néz az idegen, — de magunk között bent a szobába — komikus — a használata.

De nagyon várlak már — Minden — soknál — többem, — Minden szépnél-szebbem. —

Jó tudni — hogy — hozzám visz a vonat, az utad — a Sorsod — és a nagy megállás —

erősen vár — csókol mindnyájunk ölelésével

Csinszkiád.

(Levél. Keltezése a tartalomból. — *Lelőhelye:* AM. — *Jelzete:* 1567. — *Kiadatlan.*)

Ady eredetileg azt tervezte, hogy Budapestről hazalátogat Érmindszentre, ahol már csaknem egy hónapja nem volt, és majd onnan megy Csucsára, de a vasúti korlátozások miatt nem tud hazautazni, hanem Csucsára érkezik vissza szeptember 16-án reggel — betegen. 23-án Csinszka siet megnyugtatni a mindszeni szüloket: „Hogy a háborús aggodalmak mellett nehogy Bandiért és hollétéért is izgatottak legyenek — engedje meg tudatnom, hogy az otthon után legjobb helyen, második otthonában, nálunk van. [...] mert kicsit összetörték és megviselték a főnt látottak s az idő is hihetetlenül rossz, itt fogtuk és mindaddig nem is engedjük el, míg egészen jól és a legszebb őszi napsütésben útnak nem indulhat. Kérem szépen, ne tessék megijedni, semmi kimondott baja nincs, csak fáradt és idegesen kimerült volt. Jókedvű, drága, szeretnivaló most már és Pestet csak felügyeletem alatt fogja megnézni a jövőben, ha majd a mi dolgunkat is megsegíti az Isten.“

A háborús fővárosban szerzett megrendítő benyomásokról írja Ady Hatvannak: „Én nem való vagyok a gyors »átértékelők« ügyes pesti fajtájából. Vallom ma is, hogy emberi dokumentumokat tudtam s talán tudnék ma is adni. De most ez senkinek se kell, de zavarodott vagyok s el kell engednem az életemet. [...] Ordítani szeretnék, ha lehetne, a dühtől, hogy a mi embrió-polgárságunk, melynek lelkévé szegődni akartam, milyen állatlan ordítja a vért. Ez sohase volt érdemes azokra a javakra, mikhez eljuttatni szerettük volna őket.“

Ady szeptember 28-án megy haza — autóbusszal indul, Zilah felé —, s október 7-ig marad Érmindszenten; ebből az időszakból valók a következő levelek.

[Csucsá, 1914. szeptember 29.]

Drága ezerszer kívánt Csinszkydysom. —

Mi van Veled —, hogy illön szokásos sürgönyöd elmaradt? Mióta elmentél én Nagy Vasárnapom Te, — itt hétköznapok vannak; — szürkéék, csöndesek — mindég elfoglaltak; — szükségesek. — Legyen térden értük [eredetileg két t-vel; a második t utólag kihúzva] az Élet áldva — meg Érted — Dysom. — És most —

— Im hald erényim rendjét Jehova: —

— Tegnap — hajnalba — mikor elmentél 8 ig — Macával jártam egyett a legelők felé — és ittam az Őszt. Még így — ahogy kapom is megörjít és bo-

londul — emlékeztet — nő — hajak — kibontott, — hullámos csodás — selymére, lobogó — sörényére. —

8-kor — haza-rohantam és este fél hatig vállaltam — Málvin néni mellett a vereskeresztességet.

Nagymama — az összes népség katonasággal — árul, szedeti a fákat — és eddig elé — az idei rongyos — természetből — mindennap — jön be 8-10 korona. — Ez is segítség — bár sajnos nincs sok eladni való.

Egész nap nyakig ültem — az üzleti dolgaim rendezésébe, — 2 drb — ruhámat — megigazitottam —, egy strapa blousomra rükköt varrtam. — Cipőimet — kifizettem — és lábamat lecsuktam egvelőre — az igények — mezejéről. Flegmannak — oktató levél kíséretében — beküldtem a kérdéses kék kabátos és nála készült tavaszi világos costumöm alját leeresztés — és gombkicszerelés — végett. —

Markovits-nak — a szemtelennek — erélyel — visszautasító irás — kíséretében — küldtem — azonnal — vissza — egy — doboz — minden kérés nélkül — nyakamra küldött — komiszul festett, felesleges — és csunyán utánzott prémet. —

1/2 6-kor este — fölváltott Nagymama — és én leszöktem pár percre jegyzőnközhöz — siettetni — és tudni egyet mást. — Nem volt otthon csak az aszszony, aki rosszkezdőn mérges és undorítóan tanácsadó volt. — Utáltam — de türtem — a végére pedig mulattam felbuzdulásán. — Kikelt, — de — dühvel — pesti esketésünk ellen — mihez pedig mondanom sem kell talán Neked — mennyi okkal — ragaszkodom — azt mondta — jó Atyám (az istenét Neked) ellen kiméletlen sértés és nem illő. — Összead — az ura — ha kell — ki is cífrázza a törvény szavait egyházi esküvőt pedig ha — fényeset akarunk ott van Hunyadról Bokor Marci dikciójik az. — Ez már groteskül vidéki és szemtelen jóakarát volt. — Megköszöntem és lezárva és kitérve előkelő némasággal — minden további tanács adás elől eljöttem azzal a felvilágosítással — hogy — a jegyző kérdései automatikusan tétetnek — s a felelet már szinte bennük van. —

A posta előtt Macám csatlakozott kinek naiv anyja — ügyefogyott — bájjal — és kedves együgyűséggel — tanácsolta, mondván szeretettből — hogy — ne menjünk, el az esküvő után de lakjunk Csuesán, Bonczánál a várba. Ez már nem is bosszantott, — ez már könnyesre nevettetett. — Macám föl-jött velem — és elfelejtvén az időt — itt ült 1/2 11 ig este. — Megvacsoráztattuk — és pokoli félelmekkel indult haza — anyai dorgatoriumra. — Különben tegnapi — szenzáció, hogy este a fűreszgyárban a gépház le-égett. —

— Nekem jól esett tegnap Maca, — mert meleg — volt, — zsidón belém-semmisült és epedő — egy — jobb kor után. —

Ma — fehérneműket, istennek hála az utolsókat küldtem be reggel 8-kor Voithnak — jegyezni. — Két bloust 1 aljat tisztíttatni — és Apámnak irtam — Málvin néni helyett — [kihúzva: a] havi pénz szükségletek — beszámolá-sáról — persze udvariasan de mellőzve a magam szerény személyét.

Bizonyisten sokat dolgoztam — hús könyvet összeadtam stb. Aztán a doktor jött és még aztán legmostam Hennával a hajamat. —

Délután Vészinek írok — v. Jolánnak — de mindenképpen mindenkinek. — Az idő a legfuresább — reggel — napsütés volt, szél — és most egy fél órája — erős jégeső — hullott.

Ma kaptam meg a hósapka anyagot és — „Ne fázz — Nándor“ — fölkiáltá-sal látok neki a szent munkának. —

Jaj — Dysó — csak már egyszer otthon legyünk, nálunk! — Be jó lesz — de ránk fér! —

Malvin néni csak-ugy van mint volt, öregén, köhögösen — gyöngén. — Sajná-lom szegényt — de — nincs — bennem ma más mint — az Életöszton, — ez a legagabb minden ösztönöm között és ez olyan erős, mint semmi — más. — A háborus bajokra hitetlenül rázom a fejemet, a magam ezer zilált Élet-szálával szembe nevetek — itt nincsen más csak Te meg Én, Mink, a Mi ügyünk — ez szép, — ez tiszta, ez jogosan, — szentül Nekünk adatott.

És most Dyskám kérdez meg — vágylak-e? — Ha vagy — az — hogy — minden csöp vérem összeszalad — a szívemre ha rád gondolok —, ha távolról megérezem az ölelésed — és istenem — mikor gondolok én egyébre? — Akkor — nagyon — és most is jobban — vágylak — Mamád kezét ezerszer csókolom — Veled együtt öleljük — csókol

Csinszkád.

(Levél. Keltezése a tartalomból. — *Lelőhelye*: AM. — *Jelzete*: 1572. — *Kiadatlan.*)

Malvin néni, Csinszka nagynénje ekkor már súlyos beteg, két hét múlva meg is hal; *jegyzőnkhez* — *siettetni*: Csinszka és a két öreg nem ment el 22-én az árvaszéki idézésre, hanem Koronka János csucsai körjegyző jelentette írásban, hogy „a kiskorú ágybanfekvő beteg, a nagyanyja és nagynénje pedig aggkorúak és gyengélkedő beteges állapotukra való tekintettel Kolozsvárra be nem utazhatnak”; várják, hogy az árvaszéktől hivatalos megkeresés érkezzék a jegyzőhöz, csucsai kihallgatásukra.

[Érmondszent, 1914. szeptember 30.]

Édes Csinszkásom, egyetlenem, Enyém, — iszonyú utam volt az érszentkirályi posta jóvoltából, mely távirattal hat órát késett. Még most is betegek vagyok ennek a pokoli éjszakai útnak, áthültem. Itthon nagy az aggodalom s én vacogva úgy sejtem, komoly ok van reá. Meglátjuk, mi történik s mit kell tennünk. Halálosan izgat, hogy ide a posta is rendetlenül jár, késve tudja meg az ember a megtudható keveset is. Hogy vagy én kicsi Roszszam, aki nagyon jó tudsz lenni, aki nagyon jó is voltál ezúttal. Igazán nincs most már életem nélkülöd és rajtad kívül és akármí jöhet, magunkban esodálatosan, nyugodtan bizakodom, még ha veszünk kell is. Időnk utálatos, hideg. Írtál-e kicsim Vésziéknek, illetve Jolánnak? Én tegnap képtelen voltam írni. Ma írtam a titkárnak és Biró Lajosnak. A kihallgatás megtörtént-e? Bármí is lesz, talán jobb, ha sietünk. A néniket enyéimmel együtt nagy szeretettel csókoljuk, illetve üdvözljük. Malvina néni jobban van-e? Levelet még nem kaptam tőled, imádtott kis jószágom. De hát a mi postánk szörnyű. Sietnem kell végeznem a levéllel, indítják a postát. Légy jó. Szeretlek mindennél és mindenkinél erősebben. Édesék csókolnak. És én? Érezned kell vágyakozásomat. Imádlak

Csinszkyd.

Macát üdvözlöm.

(Levél. Keltezése a tartalomból. — *Lelőhelye*: PIM; 1914. szeptemberre datálva. — *Jelzete*: A 121/24. — *Közölve*: egy mondata Révész Béla említett két kötetében.)

Steinfeld Nándort Ady megbízta aznap írt levelében, hogy a Hűvösvölgyben keressen lakást számukra.

[Érmondszent, 1914. október 1.]

Imádtott kicsim, Csinszkásom, enyém, most kapom a leveledet s táviratban s e pár sor írásban a posta miatt sietve kell válaszolnom. Jól vagyok, a gyomrom olykor fájdul egy kicsit. Csupán a fogam szenvedtet nagyon. Az arcom egészen dagadt. Itthon is nyugodtabbak az én édes öregeim, mióta jobb hírek jönnek. Én ugyan változatlanul sötétnek látom a helyzetet. Mindegy. Reád gondolok s bízom, akármí lesz. Mellékelem a kis titkárom levelét, hogy lásd, Erzsink és környéke milyen kedves hozzám és hozzánk. Gyurkával lehet, hogy visszamenet találkozhatom. A néniket csókolom. Egészen a tied s jobban szeret téged, mint te őt, —

Csinszkyd.

Enyéim szerető üdvözlöketek küldenek. Valamivel jobb az idő, de téliesen hideg van.

(Levél. Keltezése a tartalomból. — *Lelőhelye*: PIM; tévesen 1914. augusztusra datálva. — *Jelzete*: A 121/23. — *Kiadatlan.*)

[Csucsá, 1914. október 1.]

Csütörtök este.

Vésziéknek — írtam.
jegyző — napokba készül föl.

Kicsi — legdrágább — hiányzó Dyskám.
Negyedik napja, hogy — elmentél és két rövid, szűkszavu sürgönyön kívüül — nem kaptam semmit Tőled. — Ujságosan idegen és fájó — ez — Csinsz-

kym. — Bélyeg-sporolás, lustaság — posta vagy — unsz — nekem, velem beszélgetni? — Nem tudom, — de könnyesen jutsz — eszembe — érte. — Itt sok a baj, sok a dolog. Tegnap — egész délelőtt térdig — álltam a vizes fűbe gyümölcs behordásnál, szedésnél, mert Nagymamát Ferenc — szivdobogásig fölbosszantotta — s így én váltottam fel. — Átáztam nagyon — és ma több zsebkendő kell. — Délután Nagymama jobban lett — és a felső kertbe ment a házvezetés rám maradt és Malvin néni. — Egész délután a pincébe raktam az almát, sok nincs, de ami van, az is hoz pénzt — és az szükséges nagyon. — Később a jegyzőné jött beteget látogatni — még az ozsonát is összecsaptam a kislánnyal — mire jött Nagymama. — A mai nap megemléklődése a tegnapiak, — a különbség hogy eső helyett nap — sütött, hideg szél fújt, alma helyett szilvát raktunk el — és a jegyzőné helyett a patikusné láttam szívesen. A hősapkát is — kötöm már, bizony Isten és Nándor fiunk nem jár Bugyihoz hasonlóan — általam. Egész nap elvagyok foglalva látod drága és jó is így — különben még fájokban keresnélek. — Így is mikor kicsit engedi az időm sirón erősen gondolkodok reád Dyskám — egyetlen. —

Ma Berci bátyánk irt hosszan és semmit. — Levele — szól a koleráról, — a hadak utjáról, rossz szőlő terméséről, Anyámról kinek Apám — troubadurként küldte az intézetbe Madács; ember tragédiáját névtelenül — alá húzva az „ember — küzdj stb. — kitélt. Ez a szerelem halhatatlanságáról, Apám boldogságunk eseténi hozzánk hajlásáról stb. — Nagymama — kérése Károlyt illetőleg — természetesen durván vissza utasítatott a Cár — őkegyelmétől a cabinet irodán keresztül. Mondván e — jóságos — hozzánk hajladzó — agg; „pusztuljanak“! —

Ezt írja Berci bátyánk — reményteljes és optimista, sőt költői szárnyalású epistolájában — várva és híva a jobb kort mely után — mi — szegény Bugyiként kielégített népség — érdemesen és epedve várunk.

= Most jött az esti posta — 1 órai késéssel — Anikánk jó voltából és most olvastam el az írásod bocsás meg — h. mindennél jobban szeretlek — Minden. —

Milyen — meleg — milyen ölelőn drága minden szavad [kihúzva: H] hozzám. — Köszönöm nagyon — Dyska — nagy jót teszel velem. —

— Vágylak-e — kívánlak-e — szeretlek-e a magam felejtésig — csak én tudom. És tudod — ez nem nagy eset egy askétánál, egy önkorbácsoló — komoly — vértelen szűznél, de én ördög voltam és mindenké előtt páris, a rafináltan is örök kacagó — önző — könnyelmű, játékos gyerek. — Vége — és nem sajnálom, hogy vége. — Megtisztít, megfinomít és Hozzád csiszol reám nehezedett — Életem, — melletted a helyem áldott legyen ezerszer minden út ami Hozzád vezet. — Ne félj nem leszek azért soha szemforgató, álprűde és izléstelenül megjavult. — De ember leszek és kezdek már is lenni, könnyes, érző, higgadt, egyenes tenni, akarni, látni tudó — ember akinek szive és esze van. —

Boldog vagyok Dyskám — a rongyok és csillogó üres, semmittevő elpuhultságból — kivezet az utam nagy perspektívák felé — úgy bízom a jövőnkben! — Itt hagyjuk — majd ugye — a csúnya tegnapot, beteg, — korán megviselt idegeimet — s csak annyit viszünk magunkkal belőle [kihúzva: amennyinek] amennyinek a széphez köze van. Megható kezd lenni a falum — a sok — beszéd, rosszindulatú locsogás elnémult — s az — emberek melegen érzőn, megatottan néznek reám, reánk. — Kik dolgozunk napestig, erőt simulálunk és panasztalan viseljük előttük amit reánk mér az Élet. — Tudok ők is — saját — kaliberük szerint — de emberekké akarnak lenni és szép, — kedves — emberin nemes ez az igyekezet. — Ma Kvárra küldtem az ingedet csináltatni — furcsa, kedves — és — szeretni valók lesznek ha rajzom szerint csinálják őket. —

Muszkáékat illetőleg itt győzelmi hazugságokat hoznak a lapok. Csak ne is legyen semmi baj, bár ha kell — mi Élni — és Halni fogunk és tudunk — együtt. —

És gyorsan — szépen — gyereksírás nélkül — szájam a szádon nem is lehet csúnya — Sors az Dysom.

Remélve és akarva — hogy egészen jól — légy — Tiedet veled — öleljük

én külön csókollak nagyon — írj, jöjj

Mamádat várjuk szeretettel.

Csinszkáf

(Levél. Címzés a borítékon: Nagyságos Ady Endre Er Mindszent via Püspökladány-Nagykároly Expressz. — Postabélyegző: Csucsá 1914. október 2. — Lelőhelye: AM. — Jelzete: [levél] 1569., [boríték] 1434. — Kiadatlan.)

Berci bátyánk: Szombatfalvy Albert, Boncza közeli barátja, akit Csinszka levélben kért fel közbenjárásra; **győzelmi hazugságok:** az október elseji lapok öles betűkkel hozták a keleti hadszíntér hadijelentését: „Kiszorítottuk az oroszokat” —, de két nappal később az orosz csapatok elől kiűrik Máramarosszigetet, és csak a hónap közepén fejeződnek be a kárpáti hadműveletek.

[Ér Mindszent, 1914. október 4.]

Imádott, kicsi Csinszkám, borzasztó a közlekedés, csütörtökön írott leveledet ma (vasárnap) délben kaptam s tegnapi, nyugtalankodó táviratomra mostanig nem érkezett válasz. A körösmezői betörés miatt az egész vidéken szörnyű a pánik. Szegény öregeket nem merem ma még itt hagyni, de viszont gyötör a halális aggodalom értetek [!] is. Ha Zilahon át irányítod a leveledet, fél idő alatt kapom. Debrecen felé csak egy csöndes postavonat jár s csupa katona-szállító vonat. De ez már tárgyitalan. Ha a muszkák itt nem lesznek, kedden én indulok Csucsának. Majd meg fogom táviratozni pontosan. Sajnos az idegeskedés miatt a gyomrom is újból fáj holott már egészen jól voltam. Nagyon meghatott a leveled, habár — levél. De érzed — látom —, hogy életem vagy s egyetlen pozitívumom. Bármí jöhet Veled vagyok s leszek. Csókolom a néniket. Mellekelem Mylitta kedves levelet. Minden gondolatával, minden vágyával, mindent értted [!] vállalva csókollak kicsi Enyém.

Csinszkyd.

Az enyéim forró üdvözlöketek küldenek. Édes anyám nagyon vágya jönni, de ilyen kétségek, fenyegető válságok között lehetetlen. Én megyek, minélst mehetek.

(Levél. Keltezése a tartalomból. — Lelőhelye: PIM; tévesen 1914. szeptemberre datálva. — Jelzete: A 121/25. — Közölve: egy mondata Révész Béla említett két kötetében.)

Nyugtalankodó távirat: szövege nincs birtokomban (MTA; K 6/33.); **Mylitta:** Machlup Henrikné Zwack Mici, 1913 tavaszán ismerte meg Ady a maria-grüni szanatóriumban, s a *Ki látott engem?* kötetében egy egész ciklust (*Őszi piros virágok*) tesznek ki a Mylitta-versek (szeptember 24-i levelét — MTA; K 8/36. — Hegedűs Nándor közölte: *Ady Endre Mylitta-versei*. ItK, 1962. 223.).

Ugyane napról, október 4-éről több Ady-levelet ismerünk. Hatvany Lajoshoz írja: „a keresztesháborúk idején élehetett úgy odújában egy-egy leromlott úr, mint én most. Sopánkodó, remegő öregeimet őrzöm egy feneketlen sarú, vigasztalan, hideg faluban. Mutatnom kell magam bátornak, egészségesnek, holott minden nyavalyát magamban érzek. Amellett menyasszonyom is van [...] aki 150 kilométerre van s aggódik. Híreim persze nem a lapokéi, hanem be-beállít egy ijedt cseléd vagy szomszéd paraszt: »Az éjszaka három órán át ágyúzást hallottunk«. »M.-Szigetet fölperzselték, Szatmár alatt vannak a muszkák.« Úgy hiszem vagy nem hiszem, idegeim állapota szerint, mint az újsághíreket. Bizonyos, hogy menekültek jönnek északkeletről. Dolgozni nem tudok [...]»

Ezen a napon hallgatja ki Csucsán a jegyző a Nagymamát és Malvin nénit, akik kijelentik, hogy a házasságot helyeslik, mert „Ady Endrét kifogástalan, előkelő családból származó nagyjövőjű fiatalembernek ismerjük, kinek nagy tehetsége és írói képessége nagy jövedelmet biztosít, úgy hogy abból feleségét minden körülmények között eltarthatja“. A menyasszony pedig ezt mondja jegyzőkönyvbe: „A kötéendő házasságot minden külső kényszer nélkül akarom megkötni, arra nem kényszerít senki. Völegényemet szeretem s hozzá nagyon vonzódok. Édesatyám indokait a szülői beleegyezés megtagadására nézve nem ismerem, mert azokat előttem nem hozta fel.“

Csinszka azonban úgy látszik, szűkszávúnak találja jegyzőjük fogalmazványát, mert másnap, október 5-én, hétfőn reggel beutazik Kolozsvárra, és dr. Winkler Albert árvaszéki ülnöknek, az ügy előadójának a következő nyilatkozatot mondja tollba: „Én a völegényemet minden külső kényszer nélkül ösztíntén és igazán szeretem s minden körülmények között a felesége akarok lenni. Édesapám ellenzése okait nem tudom, de azok indokoltak és alaposak nem lehetnek, mert völegényem teljes előéletét, minden akaratát és gondolatát jól ismerem és teljes

lelki nyugalommal bízom az életem és boldogságom a kezébe. Kérem az árvaszéket, ne gördítsen akadályokat a boldogságom elé, mert az szerencsétlenséget hozna rám s boldogtalanságomat nem tudnám átélni. A nagyanyám és nagynéném kivül más rokonaim nincsenek. Édesatyám kihallgatásának eredményéről kérem engem értesíteni, hogy az esetleges vádak ellen bizonyítékaimat produkálni tudjam." A kolozsvári árvaszék „sürgös” jelzésű átiratban kéri a fővárosi árvaszéket, hogy mielőbb hallgassa ki „Boncza Miklós édesatyát”.

Két nappal később, október 7-én Ady visszaérkezik Csucsára, és ott marad november 12-ig. Közben meghal Malvin néni, s éppen ekkorra esik Bölöni György első csucsei látogatása. Hazalátogatott Szilágyosomyóra, és Pestre visszautaztában keresi fel Adyékát.

Október 16-án három Ady-vers jelenik meg a *Nyugatban: A csillag-lovasszékérből*, a jól ismert *Mag hó alatt*, amelynek gondolatcsíráit itt is nyomom követhettük az Anatole France-ról szóló írástól kezdve leveleken, verseken és prózai jegyzetein keresztül; Csinszkanak „küldött” vers a harmadik: *És mégis megvár-talak*.

Október 25-én Csinszka dedikált fényképet küld a néhány napja megismert Bölöni Györgynek, s a megismerni „vágyott” Itókának, levél kíséretében: „Báti úgy hiszem, holnap utazik fog-ügyben Kolozsvárra pár napra, én nagyon meghűlvé és bízón várom a sorsomat az árvaszéktől.” Boncza kihallgatása azonban még mindig nem történt meg, s ez tovább késlelteti az árvaszéki eljárást.

Közben megjelenik a november 1-i *Nyugat*, négy újabb Ady-verssel: *Tegnapi tegnap siratása*, *Új s új lovat*, *A Hold megbocsájt* és a negyedik a *Mégsem, mégsem, mégsem*:

*Úgy fáj ez a Most s mégsem, mégsem, mégsem
Szabad beállnom hívőnek hitetlen.*

A *Figyelő*-rovatban is van írása: *Az új militarizmus*.

Talán e nyomasztóan terhes, télen várakozásra kárhozott napok valamelyikéről való, amikor egymás bántásában vezetődött le az idegekben felgyülemlett feszültség, az a néhány kusza sor, amelyet Csinszka firkált egy papirosdarabkára:

[Csucsá, 1914. október 7.—november 12.]

**Csinszky — ha akarod és ha Neked úgy jó — Csinszka
boldogan — könnyen és emelt fővel huszonnégy óra alatt megszunik [!].
Nem hiszed?**

(*Levélpapír felére írt sorok*. Hátoldalán Csinszka rajza: női fej félprofilban. — *Lelehelye*: AM. — *Jelzete*: 1574. — *Közölve*: Kovalovszky Miklós *Ismeretlen emlékek Ady Endréről* című, a zilahi kollégium Ady-emlékeit és az ott őrzött érmindszenti Ady-levelesláda anyagát ismertető hosszabb írásában — *Magyar Nemzet*, 1941. április 13.; IV. évf., 84. sz.; 30. p.)

November 12-én Ady hazaindul Csucsáról, de nem Zillah felé, hanem vonattal, és a hónap eleje óta ismét Csucsán tartózkodó Török Károly is elkíséri Váradig, ahol kiszáll ruhát próbálni, erre céloz a másnapi Csinszka-levél.

[Csucsá, 1914. november 13.—14.]

Drága kicsi — Csinszky

nem tudom ki — lesz — többet veled — én-e vagy Török Károly, de — utolsónak — ő marad Nálad — azt tudom, sajnos! — Borzasztón vágyom rád — s hiszem — hogy a vágyam, — ennyi szent, igaz és tiszta vágy, — nem marad eredménytelen — és meghallgatatlan — sokáig. —

Már nagyon üres nélküled minden óra és minden perc — és nagyon utált, megunt és fölösleges — számomra minden ember — kivüled.

Szomorúvá, — magamra utaltá — tesznek mások ha — nem vagy — velem — utálok mindenkit, vagy nem is utálok — csak azt tudom — hogy idegenek, — fölöslegesek. —

Ugye — ha egyszer — Tied és Veled leszek — elkerülhetővé teszi józiséged — a familiáris összetartozás — túl dühöngését. —

Hidd — el — nem bírom ki. —

Nagymama — még — kell, — sirni fogok — őszintén, nagyon ha nem lesz. — De — Török Károly igazán sok — a jóból, bár — mostan szükséges.

— Paraszt, otromba, — izléstelen, oktató, — bölcselkedő, — erkölcsös és száz évig el-élhetetlenkedig [!] — egy — semminél. —

Az ember — legyen svihák, ötletes, — kedves, szép — ha kell — rossz — és hiábavaló, — de esztétikailag — ne — legyen — kellemetlen. —

Akarom — hogy — így szeress amilyen — vagyok, — akarom hogy — ezerszer végig csokolj s hogy a testem, — a drága bolond fehér — kis testem a te — kezdtől — remegjen először, — szűzín, — vágyón — Neked. —

Ez a bolond — írás — kis vagy — lehet ok nélkül íródott de — utálok — mindent és mindenkit nagyon rajtad kívül és vágylak bolondul, — szentül, jogosan —

Csinszkád

(Levél. Keltetése a tartalomtól. — *Lelőhelye:* AM. — *Jelzete:* 1568. — *Kiadatlan.*)

Egyidejűleg levelet ír Dénes Zsófiához: „Bandiért semmi áldozat nem áldozat [...]. Szeretem, úgy szeretem, hogy sokszor fizikailag fáj már ez a nagy, mindent megsemmisítő szeretet. Akarom, hogy egymásban legyünk erősek, szépek és boldogok, már amennyire ember az lehet, és hálás vagyok az életem minden bajának, örömének, hogy őt adta nekem. Hogy nem késtünk el egymástól. [...] Azt tudom, hogy soha nem fog eszembe jutni, »úgy jobb lett volna«. Adjon az Isten csukott száját, erős, meleg, szeretnitudó vállat és elnézést mindkettőnknek egymáshoz.“

Ady 14-én ér haza Érmindszentre, s másnap beszámol útjáról Csinszskának:

[Érmindszent, 1914. november 15.]

Egyetlen, rossz kicsi Csinszkám, no ez is szép út volt Csucsától Érmindszentig. Kezdődött Váradon egy napi késéssel, Püspökladányban 5 órai késés, persze semmi alvás. Nagykárolyban voltam majdnem délben s onnan fiakeron haza. Rögtön küldtem át táviratot Érszentkirályra neked. Gondolom Károly is legalább öt órai késéssel ért haza. Levelet nem tudtam írni, evvel is sietnem kell, hogy nyomorult postánkat Érszentkirályon beérjük vele. Én és édes anyám megyünk át, mert a Lajos apósa alighanem végét járja. Annus is otthon van s esetleg Lajosnak is haza kell jönnie. Imádlak kis rosszszam nagyon-nagyon és sietek vissza hozzád, leg és legkésőbb vasárnap érkezem az autóval, de valószínű, hogy hamarabb. Kedves, furcsa véletlenből Ladánytól Debrecenig Winklerrel utaztam. Ügyünk Pesten apád miatt késik. Írok Mellynek holnap. Winkler nagyon biztatott, hogy ők rögtön elintézik a dolgot. A háború megint muszka-veszedelmet ígér, nagy a félelem itt erre, nálunk. Nekünk mindegy minden úgy-e láánkóm, drágám. Légy jó kicsi lyány. Édesek üdvözetüket küldik. Édes anyám külön ír neked. Berta néni kezét csokolom. Károlyt ölelem. Minden szeretetével, amivel csak téged szeretlek, vágylak és csókollak

Csinszky

(Levél. Keltetése a tartalomtól. — *Lelőhelye:* PIM; tévesen 1914. szeptemberre datálva. — *Jelzete:* A 121/26. — *Közölve:* másfél mondata Révész Béla említett két kötetében.)

Melly Béla dr.: a Budapest székesfővárosi árvaszék elnöke.

[Csucs, 1914. november 15.]

Nem is tudod milyen nem élet az élet már ha nem vagy velem drága kicsi Dysom. — Karcsoval és Macával aki feljött máma, voltam egyet jární és a szükséges mozgáson és friss levegőn kívül bizonyisten unatkoztam. — Sár volt, piszkos, berugott, rossz szagu [emberek] érdektelen, fülem megett elhaló szavak. — Egyetlen mai, ünnepi örömm most Neked írni Csinszkym. — Jelzett írásodat mindennap — várom és boldog vagyok mert minden óra közelebb hoz — hozzám aranyos gyerekem. —

Be jó volna ha itt volna a fejed — szokott helyén. — Mit csinálsz mindég Csinszkym? — Én — veled vagyok, mindég Veled vagyok! — Néha „drágánkat“ serkentem, vagy próbálom földre állítani, olvasom Hermann — Transatlantiques-ját, akarok segíteni Nagymamának — ha tudok, rendezgetem semmiségeimet és örült, ujjongó boldogsággal nézek előre. — Néha pedig — halálosan fáradt, és szomorú vagyok. — Ilyenkor mint egy kis beteg

madárnak úgy ver a szívem és nagyon tudok sírni. — Akkor nagyon kíno-
zom magamat, magunkat mert jaj — be megmaradnak a szavak, az egymást
bántó rosszszavak. — Dyska Neked, mert több, erősebb, istenebb vagy nálam
jobban, szebben, — igazabban kell tudj felejteni. — Mikor illőn önostoroztam
szegény magamat érdemesen, Neked, karodba teremtve várlak és vágylak. —
Hiszek egymásnak teremtettségünkbe, hiszek gyönyörű simulásainkba és min-
denek előtt áldva hiszek magunkba. Kedves, melegszejű, friss, néha rossz
de mindég csókra érdemes kölyködként repülök a karodba és olyan jó tud-
nom hogy Enyém, vár, ölel és megtart a karod. — Ugye így van Adys? Csak
miért nem tudok semmit az ügyünkről? Miért hallgat Winkler? Jó — meg-
lepetés vagy tartós emberkínzás akar ez lenni? —

Itt semmi különös újság nincs. — Ma kaptál egy ajánlott levelet s mikor
láttam a borítékon hogy Kondor László verseket küld — mertem felbontani
és elolvasni őket. — Versek és nem is rossz versek csak miért jár néha a
Te lábodon Dyska? — Karcsoylal és mindenkivel példás békességben élek. —
Ferencünk volt az egyetlen csendhárborító ma ártatlanul megvervén szegény
Jánost. — Tisztára bolond az az ember. — Alig várom hogy útra — te-
hessük. —

Aranyos gyerekem gyere már. — Ugye nincs semmi bajod, nem hültél meg
Dysom? Ajszol eleget? — Eszel eleget? Tedd meg mindakettőt a ked-
vemért. — Ugye igen Dyskám? —

És gondolj ölelve, vágyón, szívesen néha reám. —

Ölelés, kézcsók, csók — Enyéimtől Mieinknek — mert ugye azok egy
kicsit.

Téged — nagyon — és vágyva csókol kis Csinszkád

(Levél. Keltezése a tartalomból. — *Lelőhelye*: MTA; 1914 őszére da-
tálva. — *Jelzete*: K 10/64. — *Kiadatlan*.)

Jelzett írásodat: ti. táviratban jelzett; *Abel Hermant* (1862—1950): francia író,
az Akadémia tagja, *Les Transatlantiques* (1897) című szatirikus élő regényében az
amerikai pénzarisztokráciának a francia születési arisztokráciára gyakorolt káros
hatását mutatja be.

A november 16-i *Nyugat*-szám Ady-versei: *Az eltévedt lovas; Élet, Élet, Élet;*
A jelen muzsikája. A Figyelő-rovatban: *Háború és háború*.

Ezúttal hosszabb lélegzetű prózája is jön a folyóiratban; a több mint másfél
évvél korábban (1913. február 1. és március 1.) megjelent két rész után félbeszakadt
Levelek Madame Prétéríte-höz harmadik darabja: „[...] eljött amaz idő, amikor
a Múltat leginkább fosztogatják s éktelenítik. Jó az ilyen agyonszántott föld, mint
én vagyok, az ilyen mag-örzésében kiszámíthatatlan szántóföld, melyben még a
Bizalom is megerem. [...] Olyan különös parvenüség lett úrrá a megkötöyagoso-
dott világon [...]. Bolond hisztéria csattog szertesztét, abban az örömben élvén,
hogy most már egy nem is új, de más világ jön. Hiszen igen, hiszen mindig új
és más a világ, mert mindig mások és másként szürcsölgetik. És mindig ugyanaz
mégis, mert az ember szürcsölő képessége alig-alig nőtt valamit [...]. A sok öröm
és a sok kín csak fantáziálás, az új nem új, a Múlt nem Múlt, de azért mégis
csak védjük meg a Múltat.

Jártunk-e mi együtt vagy együtt jártunk-e mi Párisban, Párisunkban, mely
kínokban vonaglik most, mint egy makrójától fojtogatott szabados delnő? [...] És
ne feledjük el, hogy Páris rabló volt, mint a szerelem, de a szerelemnél szebb
ajándékot nem kapott az Ember és Páris csakugyan az új Athén volt. Be rejtett
engem, be mámorosított, be rossz volt és be vidámító: kicsiny zugainak, groteszk
embereinek árnyai most megszentelődnek. [...] Óh, évek, szépségek, búsongások,
bujdosások, legénykedések, olvasások, nézések és suttagások és készülések. Hogyan
nem gondoltam én soha arra, ott, akkor, a Városban [...], hogy egyszerre csak
megőrülhet az egész világ?”

A *Nyugat* megjelenése napján íródott a következő levél.

[Érmeindszent, 1914. november 16.]

Drága jó Csinszkám, (no, rossz is.) az ostoba posta miatt megint csak
néhány sort írhatok. Szomorú az idő, az élet és minden. Te vagy csak va-
lamitérő nekem s bár sokszor nem tudsz ember lenni, én ma jobban sze-
retlek, mint valaha. Bölcsen, de esztelenül is. Tőled függ, hogy mindig így
legyen.

Nagyon imádnak az enyéim, még Annus is így mutatja. Az Annus apjának

állapota állandó, de gyorsuló haldoklás. Én alig várom, hogy visszaszaladjak hozzád. Ma sürgettem Mellyt. Berta nénit, Károlyt csókolom. Téged fölcsókollak minden vágyammal

Csinszky

(Levél. Keltezése a tartalomból. — *Lelőhelye:* PIM; tévesen 1914. szeptemberre datálva. — *Jelzete:* A 121/27. — *Kiadatlan.*)

Annus: Ady Lajosné Kaizler Anna, családja a Mindszettel szomszédos Erzsébetkirályon lakott.

November 18-án Ady Lajosnak írja: „Idegállapotom mintha kezdene kibíróbb, jobb lenni. Még a sorozás gondolata sem izgat túlságosan.“

[Csucsá, 1914. november 18.]

Drága Dysom.

Szerda

Égészen véletlenül jött kezembe a leveled. — Turkáltam az íróasztalon és komolyan megőrültem Neked. — Ne csodálkozz — ha — rólung rólam ez egyszer megfélemedtek, itt meszelés, kályha tapasztás és tisztítás van. — Fölfaltam aranyos rámgondolódodat és köszönöm kicsit sírós gyerek szájjal hogy az öleléseid megint végig korbácsolt lehet akaratlan kegyetlenkedéssel. — Hogy hol melyik szavad volt fájó, nyomot hagyó ütés, melyik vágott — drága simogatás érezd meg Te magad. — Én köszönöm hogy szeretsz. — Szeretlek — s az egyedül Neked ad jogot a földön engem csókolni engemet ütni. — Ha az utóbbit teszed — Neked van igazad s Te biztosan tudtad hogy miért fájsz, — és miért nem vagyok elég ember Neked? —

Kis megalázásom — azonban még ha drága és töled kapott is, mégis felüti a fejem s dacos nagy rajongással — nézek a szemedbe mint a Magaméba. — Nincs — egészen — jogom és igazam talán magamba szeretni, de látod öregem ez születési hiba — nálam. — Szeretem magamat — néha szinte perverzül nagyon, szépen és megbocsájtón. —

És akarom hogy így szeress Te is, mert csak ez az egy — krisztusi, szép, szent és nagyszerű. — És megérdemlem mert megérdemled Te is. — Ne mondjad — hogy „sokszor nem vagyok ember“ — hogy „Tőlem függ — fogsz-e mindég úgy szeretni mint ma vagy tegnap“ — hogy „csak valamid vagyok ma“ mikor egymáson kívül jól lehet semmink nincs. — És én mondom fiam hogy semmink, semmink nincs. —

Még az idő, a kor sem a mienk, csak a szád a számon. —

Ott — ahol — correctnek, embernek, tenni, akarni, hinni, józanul, — jaj az éveimhez túlságosan józanul — látó valakinek kellett lennem, — az voltam és az maradok. — És nagyon kevesen lettek volna azok — százszor változó helyzetemben — mi — mai lányok. —

Az hogy — itt, ott csirkefogón gazemberkedve csillan ki az eszem, a humorom és a vérem — örülj neki, mert ezerszer áldom ezeket a pillanatokat, amik ellensúlyozták bennem a bajok — magukkal járó koravétségét. — Mindez világért sem szemrehányás tőlem, csak fájtaal és nekem rá kellett mutassak a sebemre mert ha bennünk marad a keserűség nehezebben gyógyul, — a sebünk. —

Csókd meg — és légy nagyon jó hozzám mert különben halálosan szerencsétlennek kell éreznem magamat. — Ezt pedig bizonyísten nem érdemlem meg. Itt nálunk sok nagyon a baj, Károly is nagyon un már mindent, alig néz utána valaminek s azt is unszolva, nehezen, kedvtelenül teszi. —

Ismerem és ismerem magamat is s így nem is nagyon csudálkozom rajta csak Nagymamát szegényt sajnálom nagyon. Jaj — ha elviszik Károlyt katonáék. — Aranyos Dyskám — csak már mehetnének hogy csapódjon le utánam ez az amugyis rozsdás, idegen, szomorú kriptá ajtó. —

Ugye — nem fogsz bántani engem soha szeszélyből, meggondolatlan — fájó kedvből? Néha nagyon félek, nem az ütéstől de a foltjától ami jaj — mindég az ütő kézen marad meg. —

Igen — siess — nagyon vissza hozzám olyan nagyon várlak, olyan nagyon a Tied vagyok. —

Apám nem tudom mit gondol, mit csinál? — Nem tudok semmit, csak azt hogy jó volna ha itt lennél már s az enyém egészen. —

Ma — végre — már szinte minden dolgom — holmim megjött. — Flegman elküldte — magamtervezte fekete crèpe de Chine ruhámat egy — élő — csoda. — Örök időkre van egy ragyogóan egyéni, szép és elegáns fekete ruhám. — Nagyon fogod szeretni. Mit csináljak a nadrággal akarom — hogy — gyere már és húzd fel — itten. — Postáról fel hozattam. — Halálosan szeretlek és vágylak ugye nem haragszol mert széles erős, drága a vállad és nekem kellett sírni rajta. — Csók ölelés mindenkitől Tiednek — Nagyon Tied

Csinszka

[A levél elején, a megszólítás fölötti üres helyen, a megfordított levélpapír szélére írva:]

„Nyugati“ Csinszka versed egyetlen és legszebb a 3 közül.

(Levél. Keltetése a tartalomból. — *Lelőhelye*: MTA; 1914 őszére datálva. — *Jelzete*: K 10/67. — *Kiadatlan*.)

[Érminsztent, 1914. november 19.]

Imádott, kicsi lányom,
árva vagyok nélkülöd s talán már holnap, pénteken, de legkésőbb szombaton futok hozzád. Annus visszament Pestre, az öreg Kaizler agonizálása változatlan. Nem tudom, írtam-e neked, hogy nekem is sor alá fog kelleni állnom? Egészen 42 évig mindenkinek, mint ezt Jászi Oszkár jó forrásból megtudta és tudatta velem. Remélem, hogy reám nem lesz szükség. Mellyt sürgetni Lajosnak írtam, de válasz még nem jött. A Brachfeld-nadrág maradjon, míg odamegyek. Majd visszaküldöm, mert okvetlenül rossz s most küldtem neked Nagyváradról mértéket. Nagyon szeretlek kicsi leányom, tudnod kell, hogy szinte szégyenlem ezt a gyöngeségemet. Enyéimtől meleg üdvözetek tiednek-enyéimnek. Nagymamádat csokolom, Károlyt ölelem. Leg-erősebb ölelésével

Csinszkyd.

(Levél. Keltetése a tartalomból. — *Lelőhelye*: PIM; tévesen 1914. október elejére datálva. — *Jelzete*: A 121/8. — *Kiadatlan*.)

Brachfeld F.: pesti szabó, üzlete a Magyar Király hotellel szemközti épületben, a Dorottya utca 1. szám alatt volt.

Ady november 21-én indul vissza Érminsztentről — Zilahon át — Csucsára, s vele az édesanyja is, aki most találkozik először leendő menyével. Az Édes 24-én utazik haza. Elkeseredett panasz Ady 27-én Hatvány Lajoshoz írott levele: „Egyéb-ként utálatosan nyomorult vagyok s még nagyobb baj, hogy ezt érzem is. Nincs se hatalmam, se módorom, hogy elfordítsam az arcom a történések elől. Holott tudom, hogy igazam van s minden megvetésem akár cinizmusként érheti s veheti semmibe (egyelőre pláne bőrömrre se megy) a mai ostoba csodákat.“

Négy Ady-verssel jelenik meg a december 1-i *Nyugat*: *A Föld ébresztése*, *A halottak élen*, *A nagy Híd*; a sort ezúttal is a „Kicsi Csinszka-kának küldöm“ ajánlású zárja:

*Neked én vagyok neked-szántan
És hogyha nincsen örömed
És hogyha nem érted a mát,
Mindegy: én meg nem bántam.*

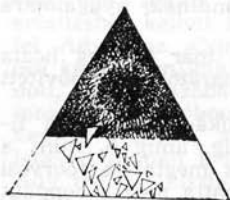
*Az adhatás gyönyörűsége
És a ma öröme telít
És hogyha véget mondanál,
Hát — akkor sincsen vége.*

(Akkor sincsen vége)

Csucsára csak december elején érkezik a híre, hogy házasságuk ügyét még bizonytalanabb távolba vetette Boncza Miklós november 27-én a budapesti árvaszék előtt tett nyilatkozata: „semmi szín alatt ahhoz beleegyezését nem adja, hogy leánya Ady Endre úrral házasságra lépjen. Ezen elhatározása mellett marad és lelkiismeretesen másként el nem járhat.“

SÜTŐ-NAGY LÁSZLÓ

Három találkozás

Talán nem lesz érdektelen szólnunk arról, ami 1909 és 1912 közt, Ady Endre újabb kolozsvári látogatásai idején, egy kolozsvári gimnáziumban történt. En ezekben az években az unitárius főgimnázium felsőosztályos növendéke voltam (1909—1910-ben hatodik osztályos, 1911—1912-ben nyolcadikos). A magyar irodalom legújabb korszaka még nem tartozott tantárgyunk körébe. De osztályunkból néhányan már a legújabb kornál tartottunk. Ady minden könyvét megvettük. Ismertük a modern írókat, költőket. Tisztában voltunk *A Holnap* megalakulásával, terveivel, céljaival. Olvastuk a *Nyugatot*, *Huszádik Századot*, *Világot*. Amit szeretett osztályfőnökünk, Kovács Kálmán hamar

észrevett. De ez nem volt baj. Az sem, hogy rövidesen Gál Kelemen igazgatónk és kiváló magyartanárnk, Borbély István is tudomást szerzett róla. Borbély, az egyébként jeles irodalomtörténész egy nap Ady első jelentős kolozsvári tartózkodásának már előre beszivárgott hírei után azzal lepett meg, hogy óráján Adyról és költészetéről tartott előadást, ismertetése után pedig megengedte, hogy mi is elmondjuk véleményünket. En ez alkalommal sem rejtettem véka alá nézetemet, s professzorunk rideg tárgyilagosságával teljes kézzel állottam ki a modernnek mellett, Adyt az új magyar irodalom vezérének méltatva. Borbély nem nehezelt meg merész állásfoglalásomért, elmondta az egész tanári karnak, s így történt, hogy vitánk híre egyre tovább terjedve eltartott egészen az érettségi vizsgálatokig.

Az érettségim akkori magyartanárom, Barabás Ábel, a Petőfi-kutató, Goethe-fordító, Petőfi-társasági tag, a kihúzott tételre adott feleletem után, a megszokott kérdésektől eltérően, a modern magyar irodalomról kezdett kérdezni. Hogy miért, miért nem; nem tudom, nyilván a változatosság kedvéért, vagy valami különlegességgel akart szolgálni az éppen jelenlevő s elnöklő Kuncz Elek főigazgatónak, elég az hozzá, hogy ismételen elmondtam álláspontomat a nyugatosokról, Adyról, a vezérükről, s bátorságomat még tetéztem azzal, hogy Kriza János nagynevű költő-püspökünk által alapított, *Remény* című önképzőköri lapunk néhány adys versére is hivatkozni mertem, bizonyosságul, hogy Ady szelleme, íme, teljes mértékben behatolt az ifjúság szívébe. Barabás Ábel, néhai kedves tanárnk huncutkás mosollyal leste szemüvege alól a hatást, a vizsgabizottság tagjai dermedten tekintettek Kuncz Elekre, Kuncz Elek főigazgató pedig, Kuncz Aladár édesapja lévén, ha derült is egy pillanatig sárgás bajusza alatt, belülről minden bizonnyal jólesően könyvelte el az annyit csepiült új irodalmi irány méltatását, ifjú szívekbe lopózását. Így tett hitet Barabás Ábel kollégiumunk szabad szellemű nevelése mellett, igazolta ifjai legújabbkori irodalmi jártasságát. Ami nagy dolog volt abban az időben.

Az ilyen szellemben nevelt ifjúság alkalmassá válhatott arra, hogy az életben teljes vértességgel álljon Ady és eszméi mellé. Lukács Hugónak, a modern irodalom kolozsvári apostolának mégis nagy érdemei vannak abban, hogy nemcsak Kolozsvár ifjúsága, de a város társadalmának tekintélyes része is kezdett behódolni a költőnek. Ennek a szellemi hatásnak tulajdonítom a harminc éven át fennmaradt szépirodalmi lap, az *Erdélyi Szemle* megszületését. Igaz, a lap szerény kezdése, első évfolyamának szűk kerete, bizonytalan kilátásai miatt nem merete Ady fénylő nevét zászlóként emelni magasra, de mindjárt első számában (akkor még *Kolozsvári Szemle* címen, 1915. szeptember 15-én) kemény bírálatban részesítette azokat a műveletlen barbárokat, akik gúnyverset mertek rögtönözni a *Nyugat* legújabb számának a kolozsvári New York kávéházba járó s köztulajdonnak te-

kinthető példányába, megzavarva ezzel mások irodalmi élvezetét. A *Budapesti Hírlap* sorozatosan indított támadásai után azonban már egy három folytatásban megjelent komoly tanulmányt közöl Halmágyi Samu tollából *Ady magyarsága* címmel a lap 1916. évi 15—17. számában.

Ezekből a szertelenül terhes időkből én két kolozsvári látogatására emlékszem. Az elsőre 1914 őszéről. Dénes Zsófia az *Elet helyett órákban*, a 189. lapon Csinszka szavaival emlékezik meg: „1914. október 30. Péntek... Zsukám... Bandi ma Kolozsvárt van...” Ady ekkor egyrészt házassági ügyében, másrészt katonai ügyben, de nem kevésbé egészsége újabb feljavítása érdekében időzik pár napig Kolozsvárt. Lukács Hugó hozta az örvendetes hírt az újságírók közé, felhóval vonva be az öröm kék egét:

— Csak pár napig lesz itt — mondta —, s amíg itt van, szigorú kúrára kell fognom. De azért valamelyik este behozom közeték, akármilyen rövid időre. De se riport, se nyilatkozat, jelentette ki Lukács, pihennie kel Bandinak, nyugalomra van szüksége, ne izgassátok fel fölös kérdezősgetésekkel.

E szigorú feltétel ellenére várva vártuk. S másnap este már tényleg hozta a Kikakker-kávéházba, az újságírók törzsasztalához, illetve a barátokkal kibővített s közössé telt nagyobb fogadóasztalhoz.

Úgy kilenc óra felé jöttek. Illő tisztelettel fogadtuk. Lukács ismételtlen figyelmeztetett, hogy csak rövid ideig maradhatnak. Csak addig, amíg ő, mint a Tanítók Házában levő katonai kórház parancsnoka, elmegy és megtartja főorvosi felügyeletét, onnan visszatérve, mennek is. Szegény Ady alig ihatta meg a roppant előzékeny tulajdonos, Kikakker Boldi bácsi által számára extrán készített feketét, alig válthatott néhány szót a társaság gyülekező tagjaival, alig szippantott néhány cigarettájából, mi pedig meg sem melegehdettünk a találkozás ünnepi tüzében, Lukács máris ott volt, s a szigorú doktor kérlelhetetlenségével ragadta ki közülünk rövid szabadságra engedett pártfogoltját.

Mintha most történe, oly tisztán, pontosan áll előttem a kép. S ahogy nem fogom soha elfeledni azt az Adyval való első találkozásomat, éppúgy nem feledhetem el ennek a kivételes embernek, az ország legnagyobb költőjének, egy új irodalmi korszak megteremtőjének, ennek a mindenkiel szemben szuverén, gögös, büszke úrnak engedelmes alázatosságát, rendkívüli tiszteletét, megbecsülését Lukácssal szemben. Ahogy szavait fogadta, ahogy nyomban reagált rájuk, vette a felöltőjét, s valóságos gyermeki engedelmességgel, ellenkezésre pillanatil sem gondolva követte barátját, kezelőorvosát.

Nem volt ilyen eszményien sima lefolyású másnap délután a New York kávéházbeli találkozó Lukács egyetemi kartársaival, fiatal professorokkal, magántanárokkal, adjunktusokkal, tanársegédekkel s néhány más 'entellektüellel, az úgynevezett Bolyai-társaság tagjaival. Ady régi barátai és tisztelői voltak köztük: Somló Bódog, Kanitz Henrik, Riesz Frigyes, Fejér Lipót, Gombocz Zoltán s más Ady-rajongók. Egy, már az alkonyba nyúló pillanatban feláll Ady, indul ki az előcsarnok felé, amit eszrevesz Öváry Elemér, a város ösbohém főjegyzője, utána megy, s már a söntésben sündörögnek Öváry félelmetes nevet viselő, de annál jámborabb társaságának, az úgynevezett Közvélemény-asztaltársaságnak a tagjai közt, amit Lukács távjelző pszichéje valósággal szeizmográfyszerűen érez meg, s már rohan ő is, s éppen jókor, mert poharak emelkedése közben lelkesen alakult már a város új, Ady-rajongó közvéleménye. Amit gyarapítani jó volt, de Lukács más módszereket óhajtott e célból alkalmazni.

Második, hasonlóan hű és eleven emlékem következő tartózkodása idejéről való. Adyt 1915. december 20-án Bánffyhunyonadon besorozták, 1916. január 17-én kellett bevonulnia Kolozsvárra. Lukács Hugó, Ady hűséges testőre, védőszelleme, ekkor már nem volt Kolozsvárt. Katonai szolgálatra máshová vezényelték. Ha nem így lett volna, nem történhetek volna meg azok a dolgok az idegileg teljesen agyongyórtott, megtépázott ellenállású emberrel, amik megtörténtek. Adyunk kivételesen megengedték a katonai parancsnokságon, hogy felmentése megérkezéig künn lakhassék a városban. Ebben nagy része volt Haubert Hugó ezredesnek, a kerületi sorozóbizottság elnökének, Haubert Kamilló költőtársunk édesapjának. Így költöztek be Csinszkával, aki Adyt elkísérte, a New York szállodába, egy kisebb, kétszobás lakrészbe. Kőműves Nagy Lajos újságíró kollégánk, Ady lelkes híve, nagy ünnepléssel kívánta köszönteni az érkező vendégeket. Terjedelmes cikket írt Ady költészetéről, s cikkében több beszélgetést közölt a város szellemi előkelőségeitől, egyetemi tanároktól, íróktól, társadalmi vezéregyéniségektől (a *Kolozsvári Hírlap* 1915. december 25-i, karácsonyi számának mellékletében). S miképp is történhetett volna másként, a városi notabilitások egész serege Ady ellen nyilatkozott. Kellhetett-e ennél több Ady-nak? A költőnek, újságírónak, a szellemi és erkölcsi méltóságában megbántott embernek, az új irodalmi és politikai irány meg-

koronázott vezérének? Az újdonsült férjnek? Ahogy Kolozsvárra érkezik, cikket ír az *Ujság* 1916. januári számába, s abban egyenként válaszol az elhangzott véleményekre. Szokás szerint — őszintén és alaposan. Keményen. Gyalui Farkas könyvtárigazgató-író, a *Budapesti Hírlap* évtizedek óta kolozsvári szerkesztője, ünnepi cikkírója, Rákosi barátja, sérelmesnek találta magára nézve Ady választát, és két jól fésült úrral provokáltatta Adyt. A lovagias affér a segítők józanabb belátása folytán simán bonyolódott le. De addig érhető izgalomban tartotta nemcsak Adyt és főleg Csinszkát, de a város egész közönségét. Második Duk-duk afférnak kereszteltük el a Kőműves Nagy Lajos által indított vihart, *Kolozsvári Szemle* című lapom hady-párbanak nevezte el az Ady—Gyalui összetűzést.

Mind többre vágyó fiatal szerkesztő lévén, magam is szerettem volna egy ver-set, novellát szerezni, nyilatkozatot kapni Adytól, vagy legalább cikket írni egy vele való találkozásról, érdemleges beszélgetésről. Ha Lukács Hugó ekkor Kolozsvárt van, semmi akadályát nem láttam volna vágyam teljesülésének. Így már erősítéshez kellett folyamodnom. Isac Emillel beszéltem meg, hogy együtt megyünk fel Adyékhoz. Csinszkával történt előzetes megbeszélésünkhöz híven délelőtt 12 óra körül mentünk fel a New York szállóba. Csinszka szívélyesen, kedvesen fogadott, a külső szobában. Isacot már ismerte, legalább névről. De azért látszott arca mosolyos derűjében, hogy valami feszélyezi. Néhány udvarias szót váltottunk, aztán bement Adyhoz, a belső szobába, hogy jelezze megérkezésünket. Pár pillanatig lehetett csupán benn, hamar visszajött, s kedvetlenül tudatta velünk a rossz hírt: Ady mélyen alszik, annyira mélyen, hogy költésére sem ébredt meg, amiből biztosan következtethető, hogy ma már lehetetlen lesz vele beszélni. Amikor Csinszka bement, a kissé nyitva maradt ajtón beláthattunk, Ady valóban aludt ágyában, mellette az éjjeli szekrényen akkor divatos hengeres háromszögletes, kúpalakú borosüvegek, különböző méretűek, de mind üresek, a földre is bőven jutott belőlük. Körülöttük cigarettacsutkákkal tele hamutartók, s a szobából vegyes bor- és cigarettaszag áradt kifelé a nyitott résen. Csinszka kér, hogy próbáljuk meg másnap, valamivel hamarabb.

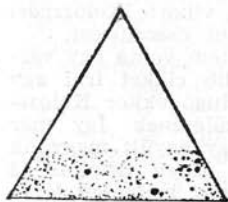
Másnap jó félórával korábban, tizenegy és fél tizenkettő közt ott voltunk. A fogadtatás hasonló szívélyességgel, kedvesen ment végbe. De Csinszka bájos mosolyából most sem olvastunk ki sokkal több ígéretet. Bement újra a belső szobába, ahol Ady éppen úgy az ágyban feküdt, mint előtte való nap. Most azonban mintha kevesebb üveget pillantottunk volna meg az ajtónyíláson át. Csinszka is mintha tovább maradt volna benn. S hallottuk, amint közli Bandival, hogy itt van Isac és egy szerkesztő barátja. Ady mozdult, ébredt. Csinszka biztatón jött vissza. Tessékelt befelé. Ady fölpillantott, balkarjára dőlt, Isacra tekintett, majd halkán üdvözölte. Szabad kezével lágyan, nőiesen kezelt fogott mindkettőnkkel. Látszott rajta, hogy szeretné barátságosabban üdvözölni mind régi barátját, mind vele együtt új vendégét. De szándéka teljesítésére nincs elég ereje, nincs kitartása. Látnunk kellett, hogy a beszéd is nehezebbre esik. Minden szó megerőltetésébe került. Az előző napon látottak után ez már nem lepett meg. Nem erőltettük hát. Igyekezünk néhány kedves szót váltani, azt is inkább Csinszkával, aztán elbúcsúztunk. Ady, mintha mi se történt volna, boldog békességgel fordult be a fal felé. Csinszka kijött velünk. Látszott rajta, hogy erősen feszélyezte a kényes szituáció. Mentette Adyt, s elnézésünket kérte.

Rám rendkívül mély benyomást tett ez a második vagy mondhatjuk, harmadik találkozásom. Valósággal megbénított, rázúdult az agyamra e nagy ember embertelen elesése. Annyira, hogy inkább egy szót sem írtam soha sehová e találkozásról, se a saját lapomba, se máshová. Ady, Lukács Hugó s a barátok azóta megnyílt vallomásai után azonban én is felszabadultabbnak érzem magam, s őszintén elmondhatom e repesve várt találkozók fiaskóit...

A gimnáziumban kezdődött

Századunk második évtizedében gimnáziumi tanuló voltam a kolozsvári Unitárius Főgimnáziumban. Akkor kerültek kezembe, Petőfi összes költeményei után, Ady Endre verseskötetei, a *Szeretném ha szeretnének*, *A magunk szerelme*, a *Minden-titkok versei*, majd a *Vér és Arany*. Nem mondom, nem volt könnyű közel kerülni szellemi nagyságához, a költői kifejezés gazdagságához, de valósággal faltam az ifjú szerelmes lélekhez közel álló sorokat. „Tengerpart, alkony, kis hotelszoba [...] itt volt, szeretett, karomba hullt, dalol a tenger, dalol a múlt.” Lélekben ekkor találkoztam első ízben Adyval. Magam is verselni kezdtem, s a tanórákon kis papírszeletekre

verseket faragtam, nem sokat figyeltem tanáraink magyarázatára. Történt azonban, 1920-ban, a gimnázium VIII. osztályában, hogy amikor irodalomórán felelet közben Petőfi költészete mellett Ady költeményeit is megemlítettem, irodalomtanárom (akit mi diákok melléknéven Vízilónak nevezünk) hirtelen fölháborodásában Ady költészetét valósággal „lelegette”. Ekkor volt Adyval újra lélekben találkozásom. Megcsendült fülemben a Hortobágy poétájáról írott verse, s éreztem, itt az a csorda, melyről ő írt; az ő szívéből nőtt virágokat „a csorda-népek lelegették”. Én is úgy hagytam el az osztálytermet, ahogy Ady írta: káromkodtam és füttyörészttem.

Ezt a személyes emléket (melyhez hasonlókat még bőségesen idézhetnék) néhány, nemrég kezembe került levél hívta elő; a levelek 1912 és 1914 között keltek, irodalomtudós bátyám, Barabás Ábel hagyatékában található. Endródi Sándor, a Petőfi Társaság alelnöke nyilatkozik bennük lekcisnyílőleg a nyugatosokról, „a nyugatisták ellenállhatatlan hódításai”-ról, hogy mit akarnak ők irodalmat és verselést. Ő épp akkor fogadja el az 1000 forintos, előre felajánlott tiszteletdíjat a Petőfi Társaságtól, hogy költeményeit kiadja; ő maga írja: „kipusztítottam fiókjaimat”, minden régiséget összeszedett, hogy egy kötetre való legyen; ugyanakkor „Ady Endre, ki olyan egyetlen költő, hogy arany kocsin kellene végigkocsikáztatni az egész világon” (Szép Ernő), anyagi nélkülözések között írja és jelenteti meg költeményeit. Ilyen volt az irodalmi légkör ebben az időben. Azután sósabbak lettek a könnyek. S a világ is milyen más lett. Mikor az érettségit letettük, bezárult előttünk a világ. Édesapám már 1918-ban meghalt, teljes nincstelenség vette körül a családot. Az életpályakezdéshez szükséges anyagi segítség híján, a teológia segítése mutatott szilárdabbnak látszó életkezdési pontot. A teológián újra találkoztam Adyval. A teológiai önképzőkör lapját, a *Jövendőt* szerkesztettem. Mindennapos viták indultak Ady költészetéről. Abban az időben került kezembe az *Arcok és harcok Ady körül* című könyv. Én Ady mellett húztam ki a kardot. Ebben a vitában ott volt Balázs Ferenc, Dobay István, Szentivány Sándor, Papp Sándor és más teológiai hallgatók. Akkor már ismertem Balázs Ferencet. Jó pár évig szemben ültünk egymással asztalainknál. Az akkor még forrongó, különcködő, sokszor lemondásban hullámozó lelkületű Balázs Ferenc barátomról sok emléket őrzök. Egy kis verset írt a *Jövendőnek*, mely így hangzott:

*Fáradt reménnyel jövök hozzád, reményt adó Atyám
Lelkem már nem zeng büszke zsoltárt, nem buzdulok szaván.
Fáradt lellem téged keres, emelj magadhoz, segélj és szeress.
Mert így reményre éled lelkem, remények adója, Istenem.*

Ezt a kis költeményt Útő Lajos kolozsvári kántor segítségével megzenésítette, s engem mint jóhangú énekest felkért, hogy egy előadáson, harmóniumkíséret mellett elénekeljem. Ez volt Balázs Ferenc első irodalmi (és zenei) alkotása. Balázs Ferenc a szakvizsga után megkapta a felajánlott tanulmányi segílyt, s e kiküldetéssel előtte kitarult a nagyvilág kapuja, bejárhatta „a kerek világot”.

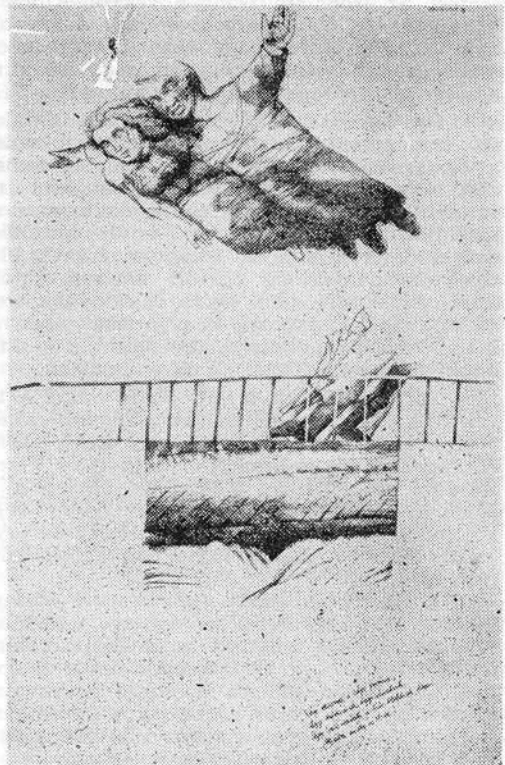
Mások előtt bezárult ez a kapu, csak egy-egy kis faluban nyílt ki a láthatár. Magam vidéki kisvárosba kerültem, az Órhegy aljába, Enyedre. Ady profétái hangja azonban ide is elkísért. Vállaltam küldetésem küzdelmét. A Bethlen-kollégiumban mint óraadó tanár ismeretségbe kerültem Áprily Lajos költő-tanárral, 1924-ben. Ő fedezte fel bennem a költőt. Már 1924-től az enyedi újság munkatársa lettem,

itt jelentek meg költeményeim, írásaim Krizáról, amerikai unitáriusokról stb. Ugyancsak Aprily Lajos adta a biztatást költeményeim önálló megjelentetésére, s a válogatást is ő végezte el, megjegyezve, hogy verseimen érzik az Ady-hatás. Így látott napvilágot *Lángok és tüzek* cím alatt, 1928-ban, a verseskötetem. Verset írtam benne Ady Endréhez, Szabó Dezsőhöz, Aprily Lajoshoz, Kriza Jánoshoz. Az Ady-hoz szóló költemény utolsó szakasza így hangzik:

*Az értől Óceánig futó haboknak
Én is egy ősi csermelye vagyok...
Engedd, hogy az én csermelyem is fusson a
Szent nagy érbe: Én élni akarok!*

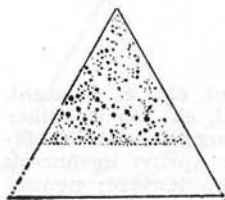
Nem fáradt reménnyel, hanem lelkesülten írtam: itt kell maradni, élni és dolgozni. Enyeden kerültem ismeretségbe Şireagu Octavian román költővel, aki ma is, mikor találkozunk egymással, fehér hajjal, így köszönt: üdvözöllek, lángok és tüzek költője. Ő is megajándékozott annak idején kiadott költeményeivel. Aprilyt ugyancsak emlegetni szoktuk, szívesen emlékezve vissza kedves, meglelklü lényére; nemsokára útra kelt Enyedról, csak költeményei zengtek még sokáig vissza az Órhegyre, és az ősi Bethlen-kollégiumot megidezve.

A későbbi évek viszontagságait átugorva, ugyancsak szívesen emlékezem vissza az 1944 utáni idökre, Enyed demokratizálódási folyamatára. A Magyar Népi Szövetség százaz bizottságában, Kurkó Gyárfás, Kacsó Sándor, Balogh Edgár, Méliusz József, Felszeghy Ödön, Takács Lajos, Szemlér Ferenc és mások társaságában dolgozhattam. A város és a megye titkáráként a reakciós Rádescu-kormány elleni tüntetést vezettem, amiért annak idején akasztófát ígért a Maniu-reakció. Itt kerültem ismeretségbe, a Kommünista Párt szervezetében, Patilineţ Vasiléval. A népért, a néppel vívtuk a harcot. Ebben a harcban is Ady szelleme kísért minket.

Paulovics László:
„Hiába hideg a Hold“

Új időknek új dalai Temesvárott

A magyar irodalomnak az a forradalmi megújulása, mely Ady Endre fellépéséhez és a *Nyugat* indulásához kapcsolódott, az egész magyar nyelvterületen érezte hatását, s állásfoglalásra készítetett írókat-olvasókat egyaránt, a „modernnek, újítóknak, merésznek” ellen vagy mellett. Nem érdektelen felidézni, hogyan, milyen körülmények között hódított teret az új irányzat Temesvárott, ahol a modern törekvések ellen kijátszott költő, a népnemzeti iskola egyik vezéralakja, Szabolcska Mihály élt és működött.

A század elején a városban két nagy példányszámú magyar nyelvű lap jelent meg: a konzervatív *Délmagyarországi Közöny* és a polgári liberális beállítottságú *Temesvári Hírlap*. Előbbiben jelentek meg a pap-költőnek, „a csendes, avitt érzéseket régi formában dalolgotó, egyszerű, nyílt lelkű akadémikusnak” és körének írásai, melyekben Ady és híveinek költészetét támadták, mint amelyhez „kell míg megértjük, vagy ezer esztendő”, és amelyről Szabolcska megjósolta, hogy „Új dalotok múltól lesz és veszendő, ha nem a nép lelkében gyökeredző.” („*Fiaim, csak énekeljete!*” DK 1908. október 17.)

A másik sajtóorgánium, a *Temesvári Hírlap*, rokonszenvezett az új törekvésekkel, beszámolt a forrongásról az irodalomban és művészetekben, figyelemmel kísérte „a nyugtalan vérű, megdöbbenően új, eredeti és diadalmasan szeniális lírikusnak”, Adynak költészetét, s helyet biztosított hasábjain az új szellemű íróknak, mert — amint leszögezte — „kezd kialakulni egy művelt, erős magyar temesvári társadalom, melynek szellemi igényei fokozottak, fogékonysága a szépművészetek, az irodalom iránt növekvőben van, és tudni, bírálni akarja a szárnyait bontogató, fejlődő, mélyebben szántó újabbkori magyar irodalom minden eredményét”. Tagjai „forrongó lélekkel ülnek tanácsot afőlött, hogy milyen módon, milyen eszközökkel lehetne a magyar irodalom termékeit terjeszteni és népszerűsíteni Temesvárott”. (*Magyar irodalmi törekvések*. TH 1908. november 15.)

De nemcsak a modern magyar irodalom népszerűsítéséről, terjesztéséről volt szó, hanem az új szellemű irodalom műveléséről is. 1908. november 22-i számában a *Temesvári Hírlap* jelentette, hogy a temesvári fiatal tollforgatók „*Dél* elnevezés alatt egy irodalmi egyesülésben kapcsolatot teremtettek mindazok között, akik egyformán merésznek, akik itt akarják magasan lobogtatni a modern magyar irodalom zászlaját, itt akarják fokozottabb mértékben felkelteni a közönség figyelmét és érdeklődését a magyar irodalom iránt”. Megjegyezte a lap, hogy az új irodalmi törekvéseknek nincs kijelölt vezére, tagjai nem csatlakoznak egyetlen irodalmi irányzathoz sem, nem nézik le mindazt, ami a múlté, nem rajonganak mindenért, ami új. Nem gúnyolnak ki olyanokat, akik nincsenek velük egy véleményen, és nem istenítenek olyanokat, akikkel nézetük — talán részben — megegyezik. (*A Dél. Irodalmi forrongás*. TH 1908. november 22.)

Tárcarovatában a lap be is mutatta a Dél tagjait oly módon, hogy egy-egy verset közölt Franyó Zoltán (*Zongora-sonáta*), dr. Gálos Rezső (*Halottégetés*), a Goór Pál álnéven író dr. Bürger Ernő (*Alkonyattól reggelig*), S. Hoffer Imre (*Tél*), Jögrné Draskóczy Ilma (*Dal nélkül*) és Vermes Ernő (*Járok a tarlón*) költészetéből. Későbbi számaiban a *Temesvári Hírlap* a fentiekben kívül még dr. Lengyel Ernő, Manojlovics Tódor és dr. Szávay Zoltán verseiből is publikált; Franyó Zoltán visszaemlékezéseiből pedig tudjuk, hogy Lengyel László, Lovas Antal, Pogány Mihály és dr. Böhm Árpád is tagja volt a Dél írócsoportjának. (*A pokol tornácán*. Bukarest, 1972. 392.)

A továbbiakban is a *Temesvári Hírlap* maradt az új formákat, új érzéseket, új hangokat kereső Dél orgánuma. 1908. december 13-án a lap ismét egy csokorra való költeményt mutatott be a Dél tagjainak tollából. A közölt költemények arról tanúskodnak, hogy az írócsoport költészetére a *Nyugat*nak nem a harciasabb, politizáló, a társadalmi változásokra érzékenyebben figyelő irányzata hatott, hanem inkább az az áramlat, amely az artistikumra, a művészi újításokra összpontosította figyelmét. Egyébként a csoport tevékenységét elszigetelt, egyéni törekvések, különféle irányban futó kísérletek jellemzik.

A Dél hű maradt egyik eredeti célkitűzéséhez is, a modern magyar irodalom népszerűsítésének, terjesztésének tervéhez; tagjai vitaesteket, irodalmi matinékat rendeztek, és haladó szellemű közönségük előtt több ízben tartottak előadást az új magyar irodalomról s főleg Adyról.

A hagyományörző temesvári irodalmárok bírálata a Dél csoportja ellen nem késett sokáig. Személyt vetették a népi hagyományoktól való eltávolodást, a versek érthetlenségét, s a mozgalmat fiatalok, „irodalmi kócosok“ próbálkozásának, az írói céhből (Arany János Társaság) kirekedtek „szakszervezeti alapon“ történő verselésének nevezték. Az ellentéték azonban nem voltak oly mélyek, hogy a Dél tagjai közül többeket, így Jörtné Draskóczy Ilmát, dr. Gálos Rezsőt, Hoffer Imrét az Arany János Társaság 1909-ben tagjai közé ne válassza, vagy hogy dr. Szávay Zoltánt vendégül ne lássa. „Mégsem lehet olyan szörnyen-rémesen büns ez a költészet — írta ez alkalommal Lengyel László —, ha egyik fiatal képviselőjét magához méltónak ítélte a Társaság.“ (*Hadakozás*. Magyar Dél, 1910. 6.)

A modernek és konzervatívok újabb összecsapására az a körülmény adott okot, hogy a *Temesvári Hírlap* 1909. április 20-án a nagyváradi *A Holnap* antológiából verseket közölt — Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Dutka Akos, Emőd Tamás, Juhász Gyula és Miklós Jutka költészetéből.

Szabolcska Mihály, kinek érzékenységet mélységesen sértette Ady *Üzenet Költőcske Mihálynak* című verse, megírta *A halál vidám szekeren* című holtnapos imitációjú gúnyversét, és így nyilatkozott: „Egy beteges irodalmi eltévelyedéssel állunk szemben, amelyre Madách szavait kell alkalmaznunk: Nézd komédiának s legott mulattatni fog.“ Ugyanakkor Bethfalvi H. István aláírással Adyt parodizáló vers jelent meg a *Közlönyben*, ezzel a címmel: „Üzenet Vad-ady Endrének — Válassz az Üzenet Költőcske Mihálynak szerzőjének.“ A nyilván álnévet használó szerző, ki a lap szerint „körülbelül torkig van Adyék poézisével“, Ady üzenetét, ezt a „szellemtelen, de azonkívül is gyöngé, sőt rossz verset“ ugyanolyan tónusú és formájú üzenettel kívánta viszonzni. (DK 1909. IV. 20.) Ezt követően a *Közlöny* számaiban egyre-másra jelentek meg gúnyos hangvételű holtnapos imitációk.

A kiújult irodalmi vitában Pogány Mihály, a *Temesvári Hírlap* főszerkesztője nem sok eredménnyel kísérlete meg a szembenálló felek kibékítését, annak hangsúlyozásával, hogy irodalmi alkotások elbírálásánál nem a költői irányzat vagy a poéta személye a fontos, hanem a mű esztétikai értéke, mert „ha szép a vers, akkor szép, akár Szabolcska, akár Ady írta.“ (*Irodalmi háborúság*. TH 1909. IV. 29.)

1909. május 30-án a *Temesvári Hírlap* ismét közölte a nagyváradiak több versét, nevezetesen Branyiczky Dező *Két elhullajtott róssa*, Emőd Tamás *Ének a végekről* című, Franyó Zoltánnak dedikált költeményét, Juhász Gyula *A csönd felé*, Kotzó Jenő *Nápolyban*, Miklós Jutka *Bovaryné* című versét, június 27-én pedig Tibor Ernő festőművész képkiállítására kapcsán a Dél csoportja és a váradi Holnap köre közösen rendezett irodalmi matinét a temesvári Vigadóban. Ez alkalommal Novák Rezső tanár üdvözölte a vendégeket, és bemutatta őket a közönségnek; dr. Nagy Mihály újságíró a Holnap szerepéről, céljairól és már végzett munkájáról beszélt; kifejtette, hogy szükséges az irodalom és művészet decentralizálása, hogy a perifériákon is éppen oly mozgalmat és értő közönséget neveljenek, mint a központban. Juhász Gyula, „a magyar bánatok és halk sejtelmek finomlelkű álmódója“ előbb Ady *Ós Kaján* című versét olvasta fel, majd Babits és Balázs költeményei után saját verseit adta elő, „néhányat szenzációs hatással“. Franyó Zoltán, aki a Holnapnak is, a Délnek is tagja volt, *Új napimádók* címmel esztétikai előadást tartott a modern költészet jellegéről és kifejlődéséről. Dr. Szávay Zoltán a déliek (Franyó, Goór, Lengyel, Manojlovics, Szávay, Vermes) verseiből, Emőd Tamás pedig a Holnap költőinek (Ady, Dutka, Emőd, Franyó, Juhász) műveiből olvasott fel.

A Holnap és a Dél közös matinéjáról a *Közlöny* ezt jelentette: „Június 27-én az úgynevezett modern magyar líra fiatal úttörői Temesvárott jártak, és matiné keretében bemutatták az új poézist. A matinét a Holnap és a Dél karöltve rendezte. A forrongó líra új, modern előharcosai — minden szertelenségük mellett is — kétségtelenül érdekesen mutatkoztak be a temesvári közönség előtt.“

Ez a békülékeny hang reményt ébresztett arra, hogy sikerül az irodalmi háborúság helyi csatározásainak véget vetni. Ekkor azonban az történt, hogy a nyugatos Lengyel Menyhért tehetségtelen poétának minősítette Vértessy Gyula temesvári tanfelügyelőt, a *Szomorúság tarlóján* című verseskötet szerzőjét. Vértessy így reagált: „Alakítsunk mi is irodalmi szakszervezetet lappal és Tegnapp kiadásokkal, ahol mi is megírhatjuk az ellentábor katonáiról, hogy tehetségtelen alakok, a magyar irodalom szegényfoltjai.“ (*Modern kritika*. DK 1909. VII. 3.) Hivatkozott arra a dícséretre, melyben könyvét a *Pécsi Napló* részesítette, mely szerint a költemény-

kötet túl fogja élni az összes Holnapok, Délek, Nyugatok műveit. (*Kritika kritika nélkül.* DK 1909. VII. 4.)

A Holnap és a Dél közös matinéjának mindenesetre megvolt az a hatása, hogy a közönség tartózkodó, bizonyos mértékben szkeptikus rétegének jó részét megnyerte a modern költészetnek, s ez a közönség már az új iránti lelkesedéssel ment el arra a matinéra, melyet 1909. október 17-re hirdettek, s amelyen „az új magyar költészet érdekes alakja, az oly sok elismerésben és támadásban részesített poéta, a modern költőgárda vezére“, Ady Endre és verseinek megzenésítője, dr. Reinitz Béla kívánt a temesvári közönségnek bemutatkozni. Ősszel ugyanis Franyó Zoltánnak sikerült a *Nyugatot* egy Temesvárott rendezendő irodalmi matiné tervének megnyernie. A falragaszokon meghirdetett műsor szerint a Vigadóban tartandó matiné keretében Ady fogja előadni néhány költeményét, Manojlovics Tódor Ady-verseket fog német nyelven, saját fordításában felolvasni, dr. Reinitz Béla pedig el fogja énekelni zongorakísérettel szerzeményeit.

A *Temesvarer Zeitung* beszámolója szerint a matinén megjelent közönség bizonyos elégedetlenségre talált okot amiatt, hogy a beharangozott közreműködők közül ketten nem jelentek meg. A lapokban ismertetett eredeti terv szerint ugyanis a matinét Franyó Zoltánnak, Ady barátjának kellett volna megnyitnia; mind őt, mind Manojlovics Tódort objektív okok akadályozták a megjelenésben. A háromnegyed óras matiné a *Temesvári Hírlap* beszámolója szerint a következőképpen zajlott le:

„Úgy Adyt, mint költeményeinek zseniális megzenésítőjét, Reinitz Bélát a temesvári közönség a legnagyobb szeretettel és a rokonszenves érdeklődés minden jelével fogadta, mint a diadalmasan előrenyomuló új magyar irodalom képviselőit. Az ünnepélyre lejöttek Budapestről a Nyugat szerkesztői: Fenyő Miksa dr. és Osvát Ernő. A matiné a legnagyobb siker jegyében folyt le. Elsőnek Ady lépett a felolvasásztalhoz a közönség lelkes ovációi közepette, és egy rövid felolvasás keretében, melyben írói pályájának kezdetéről, a Nyugat működéséről szólt, mutatkozott be a közönségnek. Majd saját, részint már megjelent, részben pedig egészen új, eredeti verseit olvasta fel. A közönséget először meglepték, majd lebilincseltek és újszerűséggel megragadták és megigézték ezek a költemények. A közönség a felolvasást lelkesen és hosszan megtapsolta. Utána Reinitz Béla dr. adta elő zongorakísérettel az általa megzenésített Ady-versek néhányát. Zseniális kompozícióival, mesteri játékaival és a versek alaptónusához illő hangjával óriási hatást ért el. A közönség frenetikus tapsviharával újból meg újból a zongorához készítette a kiváló zeneszerzőt, aki hatás tekintetében semmivel sem maradt mögötte Ady Endrének.“

A matinét követően Szabolcska a *Közönyben* megírta *Új költészet* című gúnyversét, a szerkesztőség pedig némi rezignációval állapította meg, hogy „itt, ahol egy éve még hirmondóra sem lelt a modern irány, ma már magának Ady Endrének tapsolnak“. Nem kétséges, hogy Temesvárott az új irány csatát nyert.

Az új szellemű irodalom művelése és népszerűsítése terén elért eredmények nyomán a Dél körében felvetődött egy önálló, saját sajtóorgánum létesítésének terve. Olyan folyóiratra gondoltak, mely szépirodalomon kívül társadalom- és gazdaságtudományi kérdésekkel is foglalkozzék. A folyóirat szerkesztését dr. Lengyel László vállalta, s 1910. január 1-én valóban megjelent a *Magyar Dél* „szépirodalmi, társadalomtudományi és nemzetgazdasági folyóirat“ első száma, a Moravetz Testvérek kiadásában. A havonta kétszer megjelenő folyóiratnak összesen 11 száma látott napvilágot; egy-egy szám terjedelme 32 oldal volt, a legutolsóé 29. Az egyes füzeteket folyamatosan számozva, 349 oldalas kötetet kapnánk.

A Dél írócsoportja igen változatos anyaggal szerepel a folyóiratban: Lengyel Ernő magvas esszékkel, Franyó Zoltán műfordításokkal, Goór Pál sokszínű írásaival, Jörgné Draskóczy Ilma és Vermes Ernő verseivel. Mellettük országos hírű szerzők jelenléte teszi közérdekké a helyi kezdeményezést. Tekintsük át röviden az egyes füzeteket.

Az első számból kiemelkedik Gozdsu Elek két írása; az egyiknek, egy elbeszélésnek a címe *Ultima ratio*, a másiké *Adyról — néhány szó*. Utóbbi irodalomtörténeti jelentőségű tanulmány, melyet egészben vagy részben más lapok is átvettek. A számban még Lengyel Ernő értekezik *A vidéki sajtóról*. Kunfi Zsigmond pedig *Imperializmus és szocializmus Angliában* címmel fejti ki nézeteit. Az „Írók — könyvek“ rovatban recenzió olvasható Ady *Szeretném ha szeretnének* című kötetéről.

A második számban (január 15.) Lengyel Menyhért az igényes közönség számára stúdiószínházak létesítését javasolja (*Egy kis színház, egy kis bolt*), Járosy Dezső temesvári muzikológus pedig a zene új vívmányait ajánlja a közönség figyelmébe (*Új szépségek a zeneművészetben*). Franyó Zoltán Verlaine *Charleroi* című

költeményét tolmácsolja magyarul. A bánági románság gazdasági és kulturális felemeléséért, a magyar—román barátságért száll sikra Vas Béla (*Délmagyarország és a román kérdés*).

A harmadik füzet (február 1.) Lengyel Ernő Mikszáth-tanulmányát, Babits Mihály *Éji dal* és Balázs Béla *Éjjél a Halászbástyán* című versét, Gozdsu Elek *Nemes rozda* és Móricz Zsigmond *Judith és Eszter* című elbeszélését tartalmazza. Lendvai Jenő szociográfiai dolgozatának témája *A kereskedelmi alkalmazott társadalmi helyzete*.

A negyedik számban (február 15.) látott először napvilágot két Ady-vers: *Engem félig szerettek és Párizs menekül előlem*. (Utóbbi keletzése: Párizs, január végén.) Verssel szerepel e számban Franyó Zoltán is (*Egy poéta cimborámnak*). Elbeszélést közöl a lap Bíró Lajostól (*A harmincnégyéves asszony*) és Szomorj Dezsőtől (*Hosszú nap*). Bresztovszky Ernő szociológiai írással jelentkezik (*Halálország* címen a nagy halálozási arányszám okait vizsgálja).

A március 1-én megjelent ötödik számban Goór Pál Verlaine- és Franyó Zoltán Li Taj-po-fordítása szerepel. A versválogatást kiegészíti Somlyó Zoltán *Komp a Drinán* című költeménye. Figyelmet érdemel Szomorj Dezső *A nagyasszony* című drámaváltozata is.

A hatodik füzetben (március 15.) publikált esszék közül figyelemre méltó Stefan Zweig írása Dickensről (Franyó Zoltán fordításában), Wittner Ottó *Művészet és szocializmus* című értekezését közli. A versek szerzői: Miklós Jutka (*Lenni vagy nem lenni*), Kemény Simon (*Percek*) és Balla Ernő (*Végórán*). Itt olvasható Tömörkény István egy elbeszélése is (*Jánosok*).

A hetedik füzetből (április 1.) kiemelhetjük Lengyel Ernő eszmefuttatását *Az irodalom decentralizációjáról*, Lesznai Anna *Bűcsű a kerttől* és Babits Mihály *Szőlőhegy télen* című versét. Sikerült alkotás Goór Pál *Három nővér* című elbeszélése és Lengyel Géza dialógusa, a *Két asszony*.

A nyolcadik számban (április 15.) Máday Andor a szociáldemokráciáról értekezik (*Haladás és szociáldemokrácia*), Felix Salten *Lueger* című esszéje a bécsi politikus alakját idézi. A *Csipkés Komárominé* című elbeszélés szerzője Móricz Zsigmond.

A május 1-i, kilencedik lapszámban elbeszélés olvasható Bíró Lajostól (*Mária*) és Kaffka Margittól (*Idill*), vers pedig Dehmeltől (*Tragikus jelenés*, Goór Pál fordításában).

A tizedik szám (május 15.) jelentősebb írásai: Lengyel Ernőtől *Történelmi materializmus és a magyar irodalom*, Pogány Józseftől *Marx, Engels és a 48-as magyar forradalom*. E számban olvasható Tömörkény István írása a nazarénusok-ról (*Új hit és az idők végezte*).

Az utolsó *Magyar Dél*-füzet 1910. július 1-én jelent meg. Ez a szám tartalmazza Kunfi Zsigmond írását *A magyar közjogi politika útjairól*, Wilhelm Bölsche *Bacillusgondolatok* című fejlődéstörténeti eszmefuttatását, Gömöri Gyula írását a társadalomtudományi eszmék fejlődéséről (*Eszmék*), Rilke *Téboly*, Dehmel *Esti séta* című versét.

Miután a *Magyar Dél* tartózkodott a konzervatív tábor elleni mindennemű támadástól, úgy látszott, hogy a helyi irodalmi háborúság elesített. Az Arany János Társaság 1910. évi Mikszáth-émlékkülésén azonban „ilyen kedves módon jellemezte Szentkláray, a tudós történetíró a legújabb költészetet: Üresség, elvtelenség, vallástalan, istentelen és hazátlan kozmopolititás, mely az érzékiségben fullad el és a föld porában vergődik“.

Habár Ady már korábban azt tanácsolta a fiatal verselőknek, hogy ne törődjenek a maradiakkal „ott a petyhüdt, csúf Bega körül“, hiszen — mint írta — már „hódítóan szállnak a ti bátor, új dalaitok“ (*Üzenet Költőcske Mihálynak*), Lengyel László nem állhatta meg, hogy Szentkláraynak ne válaszoljon, és e szavakkal pontot ne tegyen a sokáig húzóó irodalmi vita végére: „Türelmetlen, elfogult, gyűlölködő kifakadás ez, nem vitatkozom vele... Ez a vita már el van intézve. Természeti törvény, hogy az öregeknek távoznok kell. At kell adni a helyet a fiataloknak, az erősebbeknek, a moderneknek, akiknek a szívéből a kor, a haladó kor, melyet diadalútjában gyűlölködéssel egy pillanatra sem lehet megállítani, patintotta ki ezt a költészetet. Természeti törvény. És hogy is éneklj Horatius? »Naturam expellas furca, tamen usque recurret.« (A természet visszatér, ha vasvillával is üzd el.)“ (*Hadakozás*, Magyar Dél, 1910. 6.)

Egy nemzedék hivatása

Ady Endre költészetének hazai fogadtatásához

„Szeretném hinni, hogy Ady Endre sírva felpanaszolt életbérént a hálás utókor nem ünnepi alkalmak keresésében fogja visszafizetni — írja Szentimrei Jenő a kolozsvári *Vasárnapi Újság* egyik vezércikkében, 1924-ben, a költő halálának ötödik évfordulója s az Ady-szülők aranylakodalma ünnepélyes hangulatában. — Lehet, hogy karriert csinál holta után Ady Endre. Már iskoláskönyvekbe sem tartják méltatlannak felvenni egy-két versét, már itt-ott emlékezni is szabad róla, s talán a szobra is állani fog, de ennek a nemzedéknek, amely előtt önvérével törte föl az ugart, nagyobbra van hivatása és kötelessége Ady Endre iránt. Ennek a nemzedéknek fáradsalmakat, küzdelmeket, gúnyt, leki-

csinylést, elgáncsoltatást nem ismerő tanítómunkával kell beérkeztetnie Ady Endrét egy nemzet apraja-nagyja szívéig.“

Ez hát a program, amelyet a költőtárs, pontosabban a magát Ady Endre szellemi örökösének, hűséges sáfárának valló Szentimrei a vezetése alatt álló lapban megfogalmaz. A cél, amelyet a kialakulófélben levő erdélyi magyar irodalom, illetve az irodalomszervezők egyik szárnya, a széles népi tömegek felé tájékozódó polgári radikálisok szeretnének elérni, hogy a többszörösen újra- meg át-retegződő olvasóközönség a hazai és külföldi irodalmi életre egyaránt figyelő, az önállóság igényével fellépő erdélyi magyar irodalmat eltartó olvasótáborra nevelődjék.

Aprily Lajos mondotta egyszer, a hagyomány szerint a húszas évek elején, hogy az embereket ezentúl aszerint kell megkülönböztetni, ellenesei-e avagy barátai, népszerűsítői Ady Endrének. Nos, kik, miért és hogyan hivatkoznak rá, miért nyúlnak Adyhoz, a személyes ismeretség jogán idézik-e pusztán emlékét, avagy megtartó példát keresve, s azt megtalálva, a *mi-tudat* erősítése végett fordulnak hozzá? — megannyi izgalmas kérdés a korabeli sajtóban bűvárkodó számára.

A terjedelmes sajtóanyagból két kolozsvári lap, a *Vasárnap* és a *Vasárnapi Újság* Ady-vonatkozásait szeretném az alábbiakkal hozzáférhetővé tenni a további kutatások számára.

A Kriterion Könyvkiadó megbízásából az elmúlt esztendőben összeállítottam e két, méltatlanul elfelejtett (igaz, eléggé nehezen hozzáférhető) hetilap irodalmi antológiáját. Minthogy az antológiát a *Vasárnap* és a *Vasárnapi Újság* történetének részletes leírása vezeti majd be, ezért itt csak a legszükségesebbek felelevenítésére szorítkozom. Négyéves időszakot fog át a két lap — 1921. november 13. és 1925. március 29. között jelentek meg —, s noha a *Vasárnapi Újság* nem minden tekintetben folytatója a *Vasárnap* megkezdte útnak, mégis egységes egészként foghatjuk fel a két lap pályáját.

A *Vasárnap* a Kalácsa Betéti Társaság — Kós Károly, Nyíró József, Páál Árpád, Szentimrei Jenő és Zágoni István mindenféle tőkés csoportosulástól független irodalmi vállalata — kiadásában jelent meg, s az Erdélyi Néppárt szócsöve volt. Főszerkesztőként Benedek Elek, felelős szerkesztőként a mindenek, egyszemélyben szerkesztő, szervező és grafikus Kós Károly, majd 1922. június 15-től Szentimrei Jenő jegyezte a lapot, amely képes politikai néplap jellegével elsősorban a falusi földműves és a velük rokonszenvező értelmiségi rétegekhez szólt. Megszűnéséig — 1923. január 21-ig — három évfolyamot, összesen 62 számot ért meg. A fő hangsúlyt a néppárti eszmék terjesztésére helyezte, az irodalmi alkotások aránya viszonylag kicsi.

A *Vasárnapi Újság* a kalácsa-csoport erőfeszítései eredményeként a Kalácsa kibővítéséből a korabeli irodalmi bal- és jobboldal erőinek időleges összefogásával életre hívott Haladás Lap- és Könyvkiadó Betéti Társaság kiadásában jelent meg, először 1923. május 6-án: III. évfolyam 1. szám jelzessel. Főszerkesztőként Benedek Elek jegyezte, szerkesztője Szentimrei Jenő. A Haladás egy év múlva felbomlott, a lap az 1924. évi 13. számtól emiatt V. évfolyamot jelez, s a *Vasárnapi Újság* visszakerül a kalácsások tulajdonába. Az 1925. március 29-én megjelent utolsó — VI. évf. 13. — számáig összesen 97 alkalommal látott napvilágot, s végül

beolvadt a Paál Arpád szerkesztésében újrainduló *Újság* című napilapba. A *Vasárnapi Újság* már bevallottan irodalmi, művészeti, kulturális magazin, napi politikával egyáltalán nem foglalkozik, hangsúlyozottabban fordul a városi iparos, kereskedő és értelmiségi rétegek felé, bennük remélve az önállósulás útjára sodródott erdélyi magyar kultúra támogatóit, fenntartóit, ezeknek a rétegeknek a kiművelésén, irodalmi ízlésének kialakításán fáradozott.

Szükségesnek látszott ez a dióhéjnyi laptörténet egyrészt az Ady-vonatkozások bibliográfiai adatainak megértése végett, másrészt, hogy időben és térben elhelyezhető legyenek.

Négy nagy csoportra osztható ez a ma már nemcsak kortörténeti szempontból érdekes, hanem az Ady utóéletében dokumentumértékkel bíró anyag. Íme a leltár.

I. Eredeti Ady-versek

1. Első közlés

*Zokszó Ferenczy Zsizi*hez. (1924. július 20. — V. évf. 28. sz. — 4.) A lapban a verses ajánlás fotókópiája jelent meg, letakart címmel. A költő Szentimreiné Ferenczy Zsizi-nek, Csinszka gyermekkori barátjának írta e sorokat 1917 novemberében, a nászajándékkul küldött „összes Ady” elé.

2. „Elfelejtett versek”

Intermezzo. (1924. augusztus 3. — V. 30. — 11.) A szerkesztőségi megjegyzés szerint e verset, amely kötetben még nem jelent meg, Földessy Gyula szíveségéből közlik, mutatványként a Dóczy Jenővel szerkesztett, rövidesen megjelenő *Ady-múzeum* című kötetből.

Boldog örvény. (1925. március 15. — VI. 11. — 17—18.) A tanulmányait Budapestén végző Jakab Géza, a lap munkatársa a *Színház* megsárgult évfolyamaiban lapozva talált erre a versre (1903. december — I. 5. — 13—20.); *Egy régi vers s egy régi költő* címmel pársoros bevezetőt írt hozzá.

3. Ismert versek

Az én testamentumom, *Az Úr érkezése*, *A föl-földobott kő*, *A grófi szérún* és a *Két kuruc beszélget*. (Tegnap ott, máma itt) (1922. január 7. — II. 1. — 2—3.) Noha ismert versekről van szó, mégis érdemesnek tartottam felsorolni őket, mint-hogy a *Vasárnap* vezércikkírója, Szentimrei Jenő az újévi beköszöntőben ezeket a verseket közli teljes egészükben. Már a cikk címe is sokatmondó: *Petőfi és Ady*. Petőfi és Ady, „a ma élő magyarság legnagyobb poétája” életében és költészetében fellelhető párhuzamokat bontja ki a szerző, s hazafisága, sajátosan-mélyen vallásos lírája, és — némi túlzással — a Petőfi verseihez hasonlóan közérthető *A grófi szérún* jogán a néppárt zászlajára a Petőfi neve mellé odakerül az Ady is.

II. Ady emléket idéző, nagysága előtt tisztelgő versek

Ady Mariska: *Éjféλι beszélgetés (Ady Endre szellemével)* (1925. március 1. — VI. 9. — 19.)

Áprily Lajos: *Patroklos alszik. A halott Ady emlékének*. (1924. július 20. — V. 28. — 8.)

Bartalis János: *Sírbeszéd Ady Endréhez. Halálának ötödik évfordulóján*. (1924. február 17. — IV. 7. — 13.)

Ritoók Emma: *Közös sorsok útja. Ady Endre emlékére*. (1925. január 11. — VI. 2. — 23.) *Ady koszorúja* címmel Rozsnyay Kálmán szerkesztésében összeállítás jelent meg Adyhoz vagy Adyról írt versekből, köztük Áprily Lajos, Mihály László írásai; e kötetből közölt mutatvány a Ritoók Emma verse.

Szentimrei Jenő: *Don Juan második élete*. XVIII. ének. 19—26. szakasz. (1924. július 20. — V. 28. — 7.) A szerző verses regényt írt, ebből ez a rész az Ady emléket idézi. Az első szakaszt elhagyva, három sor módosítással a Rozsnyai-féle kötetbe is bekerült, onnan az *Igaz Szó* 1957-es Ady-számába, valamint Szentimrei posztumusz verseskötetébe (*Versek*, 1968) *Ady óda* címmel.

III. Ady életét-költészetét népszerűsítő, elemző írások

Ady-anekdota. (1925. február 15. — VI. 7. — 16.) A lapban beindult *Új anekdotakincs* rovatban közlik az 1917-es történetet, amelyben I. E. kolozsvári újságíró pörüljárását meséli el a szerkesztő Szentimrei (aláírás nélkül).

Ady Endre és a nők. (1924. július 27. — V. 29. — 17—18.) *Az asszonyok vasárnapja* rovatban eléggé lényeglátó ismertetés Ady szerelmi lírájáról, Ady és Léda kapcsolatáról, Csinszka szerepéről Ady életében.

„[...] Itt is [ti. szerelmi lírájában], mint mindenben, a teljesség átéléset szomjazta, hogy az életet a maga teljességében tudja kifejezni. Ezt a költészetet nem lehet és nem szabad a társas illem keretei közé beszorítani, egyszerűen azért, mert nem tűri magán sem ezeket, sem semmiféle más korlátokat. Abszolút szabadságot kíván, de saját költészete számára is, hogy teljes magát állíthassa oda, ha tanulságul, ha gyönyörűségül, ha gyötrelmek okozójául a világ elé, mert az a

költő s főként a lírai költő rendeltetése, hogy önnön tüzének lángjai közt szemünk láttára égjen el.

Ebből a látószögből nézve Ady egyedülálló lírája színekben, bőségben, mélységben és teljességben a legtöbbit a nőknek köszönheti. Léda ösztönzésére tanul meg franciául és kerül ki Párizsba, ahol a legjobb cimborája lesz a szépségek birodalmában ez a nem mindennapi asszony. Ő fedi föl előtte Nyugat kultúrájának káprázatos gazdag kincsházát, és ezzel kapja meg Ady költészete a férfiaság keserű alaphangját, melyből a magyar tétlenség, rövidlátás és tunyaság ostorát fonja meg. Lédának köszönheti a »legszebb szerelmet«, amely benne egy vulkánt fúj föl, s szakadnak, patakoknak nyomán a szebbnél szebb, délszaki bujaságú és túlfűtöttségükben páratlanul álló Léda-versek. [...] Ez a szerelem bontja ki a váradi tehetséges újságíró-poétából Ady Endrét, a Vér és Arany költőjét, és ez a szerelem több volt egyszerű szexuális gyönyörkeresésnél, ebben úgy együvé forrik elválaszthatatlanul az »égi és a földi« tartalom, akárcsak a külső forma a mondanivalójával azokban az Ady-versekben, amelyek méltán csinálták meg a maguk forradalmát és iskoláját a magyar költészetben.

[...] Mindazonáltal, hogy sokan szerették s hogy sokat szeretett, két vonzalma tudott csak elhatározó irányt szabni életének és művészetének: Léda és Csinszka. Egy okos, nagyon művelt és nagyon élő asszony, aki a pálya fölszálló ívét rajzolta meg energikus, céltudatos kézzel, és egy fiatal, szinte gyereklány, aki az »ifjú karok kikötője« lehetett Ady Endre számára. Akinek meg kell vallania, hogy ezt »az összes szerelmet« ajándékol hozhassa neki. A kis, eszes, önfeláldozó Boncza Bertuka nagy áldása volt egyre gyengülő, erőben szemlátomást aláhajló utolsó éveinek. [...]"

Aláírás nincs a cikk alatt, a stílusjegyek alapján azonban Szentimrei Jenőre gyanakszunk.

Ady Endre és a tamáskodó újságíró. (1923. június 3. — III. 5. — 15.) A *Vasárnapi Újság* az előfizetők beédesgetése céljából, engedve a kor divatjának, *Grafológia*-rovatot indított, már az első számoktól. Egy tamáskodó kolozsvári újságíró próbára akarván tenni a grafológust, egy Ady-levelezésként küldött el elemzést véget. Az akkor szenzációszámba menő íráselemzés, lévén találó, ma is érdeklődésre tarthat számot. Erdemesnek tartom ideiktatni. Az eredetinek hasonmását is közli a lap:

„kodni. Most csak azt tudja / meg, hogy hetek óta beteg / voltam. De nyolc nap óta / élni akarok, négy nap óta / járok, ödelgek a Tavaszban /“

„A végletek embere. Tökéletes jóság és tökéletes rosszaság váltogatják sűrűn egymást a lelkében. Sokszor elképzelhetetlen akarateréjű, de ugyanakkor száznál-mas akaratlanságot is mutat. Föltétlenül művész, zseni. Szereti, ha becézik, ő azonban rideg kegyetlenséggel képes gyötörni az őt szeretőket. Forrongó, forradalmi kedély, aki állandó nyugtalanságok között hanyódik. Semmiféle gazdasági érzéke nincs, a pénzt a legkönnyelműbben elszórja. Szexuális életében túlzottan szenvedélyes. sok tekintetben aberrációs hajlamú. A nőkel szemben állhatatlan.“

„A kételkedő Saulusból az eset óta Paulus lett“ — fűzi hozzá a szerkesztő.

Becsky Andor: *Az erdélyi irodalom mai keresztmetszete I.* (1924. október 12. — V. 40. — 13—14.) A lap teret enged a vitatkozó kedvű fiatal íróknak. Becsky Andor ezzel az írásával kezdeményez. Elmarasztalja az erdélyi írókat, vidékieknek, elmaradottnak bélyegzi őket. A szerző szerint sok az Ady-, Tagore-, Szabolcska-, de még a Petőfi-utánozó is. Megállapítja: nem utánozni kell Adyt, hanem folytatni. Hiszen alapjában más a kor, amelyben az erdélyi magyarság szószólói, a költők élnek.

Fehér Dezső: *Nagyváradi Napló.* (1924. április 20. — V. 16. — 22—23.) A lap felkérésére Fehér Dezső néhány sorban visszaemlékezik 30 esztendő szerkesztői pályafutására, a *Nagyváradi Napló* 26 éves múltjára. „Amikor aztán a »Nagyváradi Naplót« megalakítottam 26 év előtt és éles újságíró szemem meglátta a redakciómba került olyan kiváltságos tehetségeket, mint Ady Endre, Nagy Endre, [...] Dutka Ákos, Juhász Gyula, [...] Emőd Tamás, Ligeti Ernő, Zsolt Béla, Antal Sándor — tehetségimádó rajongásommal igyekeztem őket ráeszméltetni, hogy a vidéki szerkesztőségi műhely csak rövid stációja lehet talentumok meddő pazarlásának. És életem, újságírói pályám alkony felé közeledő öregségének legnagyobb boldogsága és büszkesége, hogy azok a fényugarak, melyek redakciómban lobbantak fel, ragyogó meteorjai lettek a magyar irodalomnak és az újságírásnak, míg én megmaradtam a régi műhely Házörzőjének, ahová várom, várom a hozzájuk hasonló újakat, fiatalokat... [...]"

Ugyanebben a lapszámban még Dénes Sándor, a szatmárnémeti *Szamos*, és Nagy Sándor, a zilahi *Szilágyság* szerkesztője említi Ady-vonatkozású emlékeket is.

Kömüves [N.] Lajos: *Ady Endre zilahi iskolája*. (1923. július 22. — III. 12. — 14—15.) A riporter a zilahi Wesselényi-kollégiumról ír. Megszólaltatja Ady egykori tanárai közül Both Istvánt és Kerekes Ernőt, s részletesebben ír Kincs Gyuláról.

Kuncz Aladár: *Ady Endre*. (1924. július 27. — V. 29. — 3—7.) Az Ady-szülők aranylakodalmá alkalmából rendezett Ady-ünnepen elmondott beszéd. (Irodalomtörténeti érdekessége miatt teljes egészében újraközöljük.)

Nagy Sándor: *Ady Endre ősi otthonában*. (1923. szeptember 23. — III. 21. — 9.) Nagy Sándor, a zilahi *Szilágyság* szerkesztője Erőndszepten meglátogatja az Ady-szülőket. Beharangozza a következő évre esedékes aranylakodalmat. Az 1924-ben sorra kerülő ünnepek előkészítésében, megszervezésében oroszánrésze volt.

Szentimrei Jenő: *Ady Endrét ünnepeljük* (1924. július 20. — V. 28. — 3—6.) Az Ady-émlékszám vezércikke. A szerző számba veszi a hagyományokat, a nagy elődöket: Petőfi, Kemény Zsigmond, Jósika, Szenczi Molnár, Apáczai Csere, Bod Péter nyugszik többek között az erdélyi földben. Két jelentős bölcsőt ringatott: Aranyét és Adyét.

Figyelmeztet Szentimrei: az ünnep elszáll, Ady méltó ünneplése az lenne, ha mindenki szívébe zárná-fogadná, ha a hétköznapok nyomorúságai között sokan hirdetnék azt a hitet, képviselnék azt az eszmét, amelynek jegyében aznap Zilahon az ünneplő poéták egyeseregtek az ország minden zegéből-zugából.

Szentimrei Jenő: *Lenci bácsi*. (1924. augusztus 3. — V. 30. — 6—8.) Beszámoló riport az emléktábla avatásáról, Erőndszeptről. Ugyanakkor kitűnő portrét fest Ady Lőrincről, amely nem esik pontosan egybe az irodalomtörténészek beállításával, miszerint fia költő-mesterségét értetlenül, ellenkezéssel szemlélte volna.

Szentimrei Jenő: *Petőfi és Ady*. (1922. január 7. — II. 1. — 2—3.)

Ady Endre és a színház. (1924. július 20. — V. 28. — 13.) A lap a „Vasárnapi Újság színháza” rovatában a magát (—) szignóval jelző szerző kimutatja, hogy Adyra nem voltak olyan nagy hatással a világot jelentő deszkák, mint a költői nagyságban hozzá mérhető Vörösmartyra, Petőfire vagy Aranyra. Noha Ady is írt szindarabot, színházi kritikát meg éppen bőven, s a Nagy Endre-féle kabarének is hosszú ideig lelkes közönsége volt, mégsem tudta — valószínűleg alkati adottságai miatt — érdeklődését hosszú távon ébren tartani.

IV. *Ady vonatkozású képek*

Az Ady-szülők, Ady szülőháza, Ady erőndszepti szobája, Nagy Sándor, a költő zilahi tanára. (1923. szeptember 23. — III. 21.)

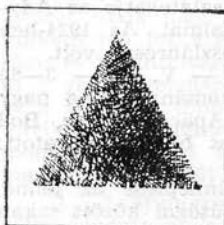
Az Ady-szülők, Ady az erőndszepti kúria kerti lugasában, Ady és Csinszka Ferenczy Zsizsinek dedikált képe, Ady dedikált képe Zsókanak (Denes Zsófiának), Boncza Bertuka képe 1914-ből, a *Zokszó Ferenczy Zsizsi*hez fotókópiája, az erőndszepti új kúria, Ady-szülőház. (1924. július 20. — V. 28.)

Ady arcképe a vasúti szabadjegyen, az erőndszepti emléktábla (tervezője Kós Károly), az Ady-ünnepek rendezői és főszereplői autogramjainak fotókópiája. (1924. július 27. — V. 29.)

Ez a leltár talán kiindulópontul szolgál majd Ady Endre költészete hazai fogadtatásának elemzéséhez (a húszas években). Addig is, amíg sikerülni fog hasonló részletességgel fölmérni nemcsak a hetilapokban, de a jelentősebb napilapokban (*Keleti Újság*, *Újság*, *Ellenzék*) még lappangó Ady-vonatkozású, költészete és eszméi ellen szegülő és mellette harcosan kiálló írásokat egyaránt, hogy árnyaltabbá válhasson a kép. Mert egyelőre egyértelműen pozitív a mérleg, s legfeljebb néhol, a cikkek nyersebb megfogalmazásaiból sejtethetjük, hogy szép számmal akadhettek más jellegű megnyilatkozások, elutasítások is.

Mert mai szemmel nézve az csak természetes, hogy a kolozsvári *Vasárnapot* és a *Vasárnapi Újságot* létrehozó polgári radikális írók, újságírók csoportja, akik a társadalmi bajok orvoslásának módját a dolgozók egymásratalálásában, a közös múlt megismerésében, egymás munkájának, az évszázadok folyamán összehordott, felhalmozott kultúrkincseinek kölcsönös megbecsülésében látják, sokszor folyamodnak Ady Endréhez megtartó példáért. Ehhez természetesen hozzájárult jelentős mértékben az is, hogy a költő Szentimrei Jenőre már korábban nagy hatással voltak az Ady-versek, s a személyes ismeretség, barátság mintegy predestinálta arra, hogy az 1918-ban Ady-cikkkel indult lapjában, az *Új Erdélyben* meghirdetett elveket a későbbiek folyamán a *Vasárnapban* és a *Vasárnapi Újságban*, akkor már mint Ady eszméinek elkötelezett terjesztője és népszerűsítője váltsa valóra.

Ady Endre

Alig tudom elfogódottságomat leküzdeni, ha arra gondolok, hogy azon a helyen, abban a városban kell az új magyar lírai szemlélet megteremtőjéről megemlékeznem, ahol gyermekszemei az emberi élet és a természet jelenségvilágát először szívták fel magukba. Még áll a dísztet, ahol ennek a csodálatos életnek boldog korszaka lejátszódott. Nyomról nyomra végig tudnánk kísérni lépteit az iskolából hazatért diáknak: a kövek, melyekre egykor lépett, talán még meg sem mozdultak helyükből, ugyanazok a házak állnak virágcserepes, nyitott ablakaikkal, amelyeken át egyszer idegen családi életek hívó, igézetes titokzatosságára pillantást vetett; ugyanazoknak a fák-

nak lombja suttog fejük fölött, ugyanazok a harangszavak, vágyak és elhívások szállnak a város levegőjében, s ha most élne, s mint vakációzó diák érminszenti otthonába sietne, minden úgy fogadná, mint régen, a régi ház, a régi kert és a régi drága jó szülők... És mégis hol van már ő tőlünk? Lehet-e az időváltozásoknak, az eseményeknek, az emberi élet élményeinek nagyobb méreteit és nagyobb messzeségét elképzelni, mint azt a három évtizedet, amely a diák Adyt elválasztja a halhatatlan költő Adytól, akinek lírai élete és egész álomvilága már mindnyájunk közkincsévé vált s pártoskodó mérlegeléseken gyözedelmeskedve, azokba a régiókba emelkedett, ahol a felsőbbleges művészi formák élik a maguk elmúlhatatlan örök életüket?

Jó volt idejőnnünk ebbe a városba, ahol a köveken, fákon és házakon a mindig élő múlt lehelete él; jó volt itt megjelenünk az Ady-szülők előtt, akiknek szeméből, ajkáról még ránk mosolyog a két élet, amelynek szerelmes egybeolvadása bennünket Ady Endrével megajándékozott. A fergeteges idők után legalább egy magános, magas csúcsot találtunk, ahonnan nézve tisztán bontakoznak ki előttünk eseményeknek és időknek szédületes forgatagai még akkor is, ha a bölcs látásra, a megértésre erőnk és képességünk nem volna elegendő. Itt nem mi beszélünk, hanem csak megszólaltatjuk e szent hely sugallatait. Eljöttünk nagyon messziről ide e bűvös tükörhöz, amely még ifjan, életkezdben őriz meg egy arcot. A nagy változások tengeréről visszakötünk az Ér partjára, s egy tekintettel átöljeljük az utat, amelyet a kis patak a végtelenségek óceánjáig megtett. Ady Endre jelentőségét a magyar irodalomban ma már mindenki nyilvánvalóan érzi. Vannak ugyan még kritikusok, akik atavisztikus meg nem értéssel verseinek homályosságáról, hazafiatlanságáról beszélnek, de ezekkel ma már nem lehet komolyan foglalkozni. A rosszhiszeműeket közöttük, akik a mai háború utáni idők értékelésének zűrzavarát kihasználva, tudatos propagandát űznek ellene, elhallgattatják majd azok a közeli idők, amikor Adyt dicsérni jó konjunktúra lesz; ami pedig a jó-hiszemű meg nem értőket illeti, azokon viszont bajos segíteni. Minden új fordulatokban gazdag időnek megvannak a halott-lelkű kortársai, akikről az idő tanulmányai lesiklanak, mint víz a falevélről. Élni és megélni nem jelent ugyanannyit. Az emberek átlaga irtózik a szép szokatlan formáitól, amelyek a lelket csak felzavarják anélkül, hogy magasabb rendű összhangig elvezetnék. A korok új lelkét a kiválasztott zsenik önnön életük feláldozásával teremtik meg, és kis számú híveik fokozatosan, legtöbbször legmélyebb tartalmának föláldozásával tudják a nagy tömegekkel elfogadtatni. Ady Endre ma a népszerűsítésnek ezen az útján van. A legolvasottabb és legkeresettebb költő mindenütt a világon, ahol csak magyar szó él. Az idő számára beteljesedett. Az emberek elérkeztek oda, ahol zsenije sokáig társtalantul, egész fajunk létkérdéseivel egyes-egyedül vívódva, előttünk szárnyalt. Annak idején, amikor az Új Versek s a Vér és Arany szokatlan muzsikájú, ismeretlen távlatokat sejtető versei először láttak napvilágot, volt annak némi jogosultsága, hogy az emberek homályosságáról beszéltek. Emlékezhetünk magunk is, hogy egy-egy versével milyen konok harcot kellett folytatnunk, amíg rejtett szépségébe behatolni tudtunk. Nem volt elég ahhoz, hogy ismertük Baudelaire-t, Verlaine-t, hogy tudtunk a német s a francia szimbolista líra harcairól és eredményeiről. Ady költészete szuverén és tisztán magyar talajból gyökerezett jelenség volt. Egy külön világot jelentett, mely felsőbbrendű gyönyöröket ígért, de az intuíció áldott malasztja nélkül határai közé senkit sem eresztett. És ma

megdöbbenve kérdezzük ugyanazoknál a verseknél, amelyeket egykor érthetlenségnek találtunk, hogy vajon milyen vakság gátolhatott meg bennünket e kristálytisza versek, e napszines világossággal elárasztott látomások rögtöni fölismerésében? Onmagunknak e sajátosság átváltozása egyenesen rámutat Ady költészetének egyik legjelentősebb tulajdonságára. *Minden verse, minden írása egy új világszemléletet hirdetett, amelyet a költő a maga teljességében átélt, s áldott intuícióval tisztá művészetté álmódott már akkor, amikor még ezt a szemléletet indokoló sorsfordulat a jövő sűrű fátylai alatt pihent.* Egész élete ennek a magasztos, de kegyetlen rendeltetésnek áldozata volt. Mi mindnyájan, akik kortársai voltunk, nyugodtan éltük a magunk életét, s nem is gondoltunk arra, hogy a látóhatáron túl új égbolt alakul, ismeretlen erők csoportosulnak, soha nem látott felhők gyülekeznek, amelyek egyik napról a másikra kifordított életünkre borulnak, s megmásítják eddig vallott gondolatainknak, érzelmeinknek megszokott rendjét. Ot azonban mégvészi magáraébredésének első pillanatától fogva kinozta, gyötörte a végzetnek csak tőle látott értelme. Azóta mi is megtanultuk, mit jelent az, ha egyéniségünket örvényeibe sodorja a közéleti vihar. Csakhogy mi együtt, a szenvedésnek és a felelősségnek közös megosztásával éltük meg a történeti idöket, míg ő egyes-egyedül állt harcba a titkos jövőjével, egyes-egyedül tárta oda egész idegrendszerét, ezt a sokhúrú, csodálatos hangszert, hogy a végzet szele a jövő dalait, a jövő vizsgatársait eljuttassa rajta.

Ady Endre nemcsak költő volt, hanem világszemléletalkotó is. Számára az egész világ mást jelentett, mint a mi számunkra. A mi világunkat a logika rendje építette körénk, amely visszatolja a természet nyugtalanító misztériumait, a dolgok jelentőségét fakóra szinteleníti, és merev kliséket állít oda, ahol természetfölötti valóságok élnek a maguk rejtelmes életét. Ady Endre túllátott az élet hamis kulisszáin. A mi mérsékelt égövi klímánk az ő szemében trópusi vidékek buja termékenységében és lázas kiteljesedéseiben mutatkozott. Mindent másképp látott, másképp érzett, mint mi, s ösztönös művészi *tehetsége arra sarkallta*, hogy ezt a tőlünk idegen látomásvilágot a mi nyelvünkre fordítsa, a mi számunkra megközelíthetővé tegye. Egyedül állott a maga külön világában, amelynek a mi világunkká kellett lennie, s egyedül kellett ennek a világnak minden problémáját megélnie, hogy a mi életünk részévé is lehessen.

Csak a nagy alkotó lírikusokra esik a művészi hivatásnak ily súlyos keresztje, melyért cserébe mindig az egyéni élet feláldozása jár. Ady Endre emberi élete éppen úgy beleolvadt, átértékesült a magyar líra fejlődésében, mint akár Csokonai vagy Petőfié. Ők hárman találták meg a magyar fájdalomnak, a magyar sorsnak legsajátosabb hangjait, s a nemzeti költészet másfél-százados fejlődésének útján e lírai szándéknak egy, a világműveltséggel ölelkező és mégis gyökeréig magyar epekedésnek megvalósulásai. Ha a tulajdonképpeni lírikus költészetet jellemezni akarom a magyar irodalomban, elég ennek a három zseninek kezét egymásba fűznöm, s vele átíveltem irodalmi fejlődésünknek százötven éves időszakát. *Csokonai*ban minden még csak szándék, heroikus nekifeszülés és lázas álmódózás. Ő a hajnala annak a napnak, amely Petőfi költészetében delelőjére száll, s Adynál színes, ezer fényárnyalattal tündöklő alkonyatban hajlik alá. Mind a hárman egész életüket vetették bele költészetükbe, s mind a hárman fiatalon szereztek vérrel írott költeményeikkel halotti párnát maguknak. Ha *művészetüknek feláldozott egyéni életüket, egyéni boldogságukat* keressük, akkor Csokonai, Petőfi és Ady élete három vércsepp csupán azon az úton, amelyen a magyar líra soha sem sejtett magaslatokig emelkedett.

De sem Ady költészetét nem körvonalaztuk eléggé, sem pedig a fellépésével támadt irodalmi újjászületésnek okaira nem világítottunk rá teljesen, ha lírájának csak azt az egy vonását emeljük ki, hogy új világszemléletet hozott magával. Lehetetlen Ady visszhangját és Ady harcát igazi nagyságában fölmérnünk, ha nem festjük alá a kort, az irodalmi viszonyokat, amelyeken költői egyénisége reliefbe domborul.

Közvetlen, az élet nagy kérdéseivel szemtől szembe szálló lírájának hangját ütötte meg olyan idöben, amikor egy hosszúra nyúlt epigonkorszak gyermekpoézissá szintelenítette le a költészetet. Megdönthetetlen törvénycikkébe foglalva uralkodtak a magyar költészet legnagyobb, legnemesebb korszakának hagyományai, amelynek utolsó kincshordója Arany János volt, de a gazdag formakészlet az egyéni inspirációban *szűkülőködő* költöket inkább lekötötte, semmint eredeti kezdeményezésre ösztönözte volna. A lírai költészet legnagyobb problémái [...] holtta fagyva meredtek ebben a költöietlen világban, amely a külső formának szolgai utánzásában elfeledte, hogy akármelyik korszak költészetének csak egy kötelező hagyománya lehet, s ez az *egyéni* gondolatnak, az *egyéni* érzéseknek az élet jelenéseiben való szimbolizálásában áll. A természettudományos gondolkozásmód, a

regényből kiinduló naturalisztikus irányzat csak erősítette a lírai költészetnek meddőségét. A vers lassanként irodalmi szempontból a legalsóbbrendű műfajok közé csúszott, amelynek egyetlen értelmét egy-egy akadémiai pályadíj, valamely ünnepi alkalom, vagy szöveget igénylő cigánymuzsika adott.

Külföldön ezzel szemben a naturalizmus már rég megbukott, s a halálos csapást rá éppen az életnek eddig elhanyagolt forrásaiból merítő lírai föllendülés mérte. Londonban a prerafaelisták állították fel az élet új eszményképét, Párizsban Mallarmé gyűjtötte maga köré az újraértékelt Baudelaire-re s a felfedezett Verlaine-re esküdő fiatal szimbolistákat, s Németországnak majd mindegyik műveltségi központjában költői iskolák alakultak, amelyek a kíméletlenül összetört régi versformák fölé új ritmusok, új ihlettségek világát építették.

Nálunk éppen tiz esztendőre volt szükség, hogy a nyugat-európai irodalom forradalma az epigonjainktól emelt magas falakon átsapjon. *És ennek a világot-irodalomba való kapcsolódásnak megvalósítója Ady Endre volt.* Nem akarunk igazságtalanok lenni azokkal a szórványos *kezdeményezésekkel* szemben, amelyek e tekintetben Ady fellépése előtt történtek, s amelyek éppen Adyra nézve is figyelemgerjesztők voltak, de ezek oly szűk körben s annyira csupán az ismeretetés határai között mozogtak, hogy általános irodalmi szempontból jelentőségük nem lehetett.

Ady első budapesti verskötetei a tett megmásíthatatlan erejével emelték a lesüllyesztett magyar irodalmat a nyugat-európai irodalom szintjére. Hangja, állásfoglalása és hite az új költészetben oly határozott volt, hogyha egyebet nem, legalább kételkedést, legalább riadalmat ébresztett irodalmi tekintélyeinkben. Verseivel az irodalmi irány kérdése egyelőre hosszú időn át levonhatatlanul *irodalmi* életünk napirendjére került, általános érdeklődést ébresztett eddig nálunk teljesen ismeretlen külföldi írók iránt, s bátrakká tette azokat a költőinket, akik új hangszerral, új énekmondásra odáig hiába vágyakoztak.

Ady fellépése tehát költészetünkben nemcsak új világszemléletet jelentett, hanem bekapcsolódást is a nyugat-európai irodalmi áramlatokba. [..]

Sokan szemére vetették álmodozó Párizs-rajongását, türelmetlen, szinte tünnettésszámba menő kikívánczozását a nyugati Babelbe, s teljes hozzá nem értéssel a francia szimbolistákban akarták Ady titokzatos eredetű költészetének nyitját megtalálni. Mily alaptalan vádák ezek a magyarság problémáit gyöttrővé élő költővel szemben, aki párizsi mámorában egy pillanatra sem tudta elfelejteni kálváriás magyar küldetését; fájának, szülőföldjének tragikus üzenetét. *Nyugatnak orchideás élete* csak álomkép volt számára, amelyhez epekedő ajkát alighogy hozzáérintette; *de a magyar ugar, a kipányvázott csikónak vergődő lelke, akárhogy is lázadozott ellene, ő maga, az élete, szívének legigazibb dobbanása volt.*

Ady költészetének éppen ez a magyar eredete élesen elhatárolja őt a nyugati költői irányzatok akármelyik képviselőjétől. A baudelaire-i dekadencia, az angol művészi hedonizmus éppen csak hogy átsuhan versein; a francia szimbolistáknak kötekedően abszolút művészi formaiságából pedig s a németeknek elvontságából vagy programszerűségéből semmit sem találunk bennük. *Költészetét mindezekkel szemben erős nemzeti és szociális vonások jellemzik*, amelyek már természetükénél fogva is Ady irodalmunkban egészen más szerepet és jelentőséget fognak juttatni, mint amilyen a nyugati szimbolista költőké a maguk irodalmában.

Erős a meggyőződés, hogy Ady a magyar irodalomban olyan népszerűséget fog elérni, mint amilyenre Baudelaire, Verlaine vagy a német szimbolisták a maguk olvasóközönsége előtt sohasem számíthatnak. És ennek nemcsak az a magyarázata, hogy Ady költészetének mélyeséges nemzeti és szociális gyökerei vannak, hanem következik ez abból a kivételes helyzetből is, amelyet Ady költészte a magyar líra fejlődésében teremtett. Ady előtt lírikusaink csupán Petőfi és Arany formakészletére, rimelésére és költői szemléletére támaszkodtak, s azokat, akik az irodalmi közszellemmel szembehelyezkedve egyéni útra merészkedtek, a páncéllal vértezett kritika elhallgatásra vagy visszhangtalan társtalanságra kényszerítette. Vajda János, Reviczky és Komjáthy ismert hajótöröttei egyéni költői próbálkozásainknak, s áldozatai egy nagy korszak elfogult kritikái szellemének, amely a művészi szépet csak a maga alkotta kódex értelmében volt hajlandó elképzelni. Márpedig tudnunk kell, hogy Petőfi forradalmi fellépése előtt is volt magyar líra, amelynek sokoldalú műformai kísérlete, zengzetes és szuverénül költői nyelve minden folytatás nélkül maradtak, mert a Petőfi fellépésével megnyílt irodalmi éra éppen ezzel az irányzattal állott szöges ellentétben. Mindenki előtt ismeretesek a Petőfi—Arany-korszak nagyszerű eredményei, de nyilvánvaló az is, hogy mikor ez az irányzat alkonyulatba hajlott, az elkövetkező lírai megújulásnak föl kellett venni a kapcsolatot azokkal a költői irányokkal, amelyeket a népies nemzeti iskola feledésbe merített.

Ady fellépése lírai költészetünk egy szakadéknak merész áthidalását jelentette. Szerepe forradalminak látszik az őt megelőző epigon korszakkal szemben, s mégis szélesebb alapján áll a hagyományoknak, mint elődei, mert messzibbre nyúl vissza a múltba, s egyetemesebb szempontokat ölel magához. Költészetének megvan az a jelentősége, hogy nemcsak új világszemléletet hozott, nemcsak bekapcsolódott a nyugat-európai irodalmi áramlatokba, hanem a magyar lírai költészetet *egyetemessé* is tette.

Elég csak egy pillantást vetnünk az utolsó két évtized gazdag lírai termésére. Nincs műforma, nincs ritmusoknak, időmértékeknek lehetősége, nincs a költői egzaltációnak egy árnyalata sem, amely ebben a költészetben hangot ne talált volna. Nem fogunk minden költőnkben Ady-hatást találni, sőt jellemző modern líránk életképességére, hogy nyomára sem akadunk annak, amit Toldy Ferenc keserűséggel panaszolt a Petőfi-korszakra, hogy mindenki egy kolomp után megy: *de mégis él Ady szelleme, Ady felszabadító gesztusa* minden költőnkben, akár klaszszikus álmokat kerget, akár szabad versekben éneklí a mai élet diadalát; akár a legelvontabb egyéniesség szféráiba vonul, akár a tömegérzések hullámaiba veti magát, mert *a vers diadalát, a költői hivatás áldottságát* ő hozta vissza a magyar irodalomba.

Ezt jöttünk elmondani itt a boldog családi ünnepet ülő Ady-szülők, s e város közönsége előtt, amely fiának híven őrzi emlékét. Tudjuk, hogy 30 év óta, amikor Ady Endre mint diák elment tőlük, sokat szenvedtek miatta; szerető s mindig bízó szívüknek sok bujkáló rágalom, félreértés és lekicsinylés ellen kellett megküzdenie. De ők kitartottak mellette. És most eljön az igazságtevő idő, s visszahozza nekik a költő arcát.

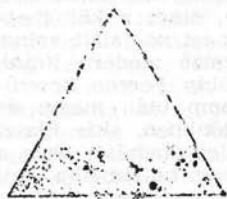
— Ady Endre szülei, rokonai, barátai, nézzetek az arcra, amely megtért hozzátk. Mi csak a kortársak mécsesével világítunk rá, s mégis milyen tisztán ragyog. De majd utánunk fölgyűlnak a jövőző kor emlékező fároszai, s azoknak a fényében sohasem ismernének rá a költőre, akit *emberi sors hívása* vezérelt el közületek, s a halhatatlanság megszépítő győzedelme hozott vissza.

1924

A Kós Károly készítette
érmindszenti emléktábla

Zilahi emlékezés

Hölgyeim és uraim! Sohasem fájt a lelkem annyira, mint most, azért, hogy nincs meg sem a politikai debateri képességem, sem az ékesszólásom, amelyekkel méltó formában tudnám kifejezni azokat az érzéseket és gondolatokat, amelyek a legnagyobb és a román irodalom és kultúra által is ismert zseniális magyar költőnek, Ady Endrének mai nagyszerű emlékünnepe járják át a lelkemet. Engem a román állam kultuszminisztere küldött ide, hogy együtt ünnepeljem a minden népek lelkét a szeretet erős kapcsával összeforrasztani akaró Ady Endre emlékét a magyar testvérekkel. *És én boldog vagyok, hogy a költészet dicső emlékéül Mesterének testvéreül vállalhatom*

magam ezen a lélekemelő szép ünnepen.

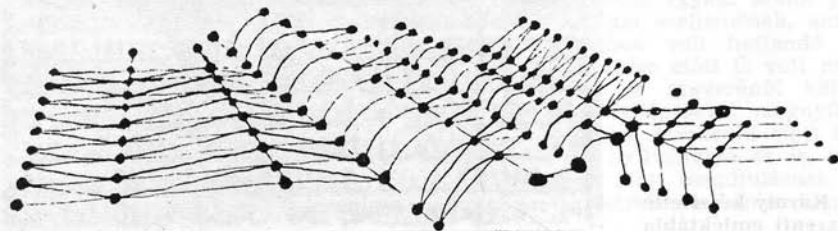
Amikor mi ma Ady Endre szellemének hódolunk, úgy érzem, hogy ez becsületünkre válik, mert szívünk érzésének, román kultúránk erősségének bizonyossága, hogy tiszteljük nagy íróinkat és művészeinket. Ebben az ünneplésben találkoznak most a román és magyar intellektuelek. A román írók múlt évi erdélyi turnéján nagy örömmel tapasztaltam, hogy a magyar írók megbecsüléssel és testvéri érzéssel közelednek hozzánk. Most mi jöttünk el, mert érezzük, hogy a kapcsolat, mely gondolkodásunkat, érzésünket egybefűzi, csak erősödött. A találkozás hidját fel kell építeni az évig, ahova nagy szellemeink költöztek. *Az ő árnyékaikban talán mégis meg fogjuk egymást ismerni*, talán annyira össze fogunk forni, amint egy pár ember a boldog harmonikus házasságban, hogy egész életre össze legyenek fűzve románok és magyarok. Tíz év előtt egy különös nyáréjszaka volt, melyről Ady megrendítő költeményét hallottuk ma művészi előadásban. Most egy különös júliusi napot élvezünk, amikor a román és a magyar intellektuelek szeretettel, tisztelettel találkoznak egymással.

Ady Endre! Ady Endre! Halld meg szavunk fenn az égi szférákban! *Neked két hazát adott végzeted, mert Románia is fiának adoptál, magának követeli a magyar nyelven zengő világhírű költőt. Az övé is vagy, ha magyarul énekelte is, és mi éppoly büszkéek vagyunk arra, hogy van egy ilyen, a népek lelkébe világító szellemünk, mint másik hazád, Magyarország.* Román és magyar megértőd gyűjtják még ma hódolatuk tűzét dicső emlékednél, mely élni fog minden időn át!

Vajha e megható beszédnek hullámai eljutnának mindazoknak a lelkéig, akik még ma is nem a közös egyetértés megteremtésében, hanem az ellentétek kiélezésében buzgólkodnak.

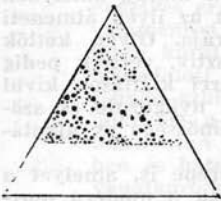
Akkor lenne igazán méltó az ünnep jelentősége Ady szelleméhez, és e távolból jövő üdvözlések akkor válnának azokká, amiket küldőik szolgálni akartak: a népek egymásratalálásának és a lelkek összeolvadásának soha el nem felejthető nagyszerű igéivé.

Elhangzott 1924. július 21-én Ermindszenten az Ady-szülők aranylakodalmán. A szöveget az *Emlékfüzet a zilahi és ermindszenti Ady-ünnepekről. 1924. július 20. és 21. Zálau — Zilah, 1924.* című kiadvány alapján közöljük.

„Verseinek gyökere-törzse: a gondolat”

Ady hazai német visszhangjából

A romániai német irodalomtörténetírásban általánosan elfogadott tény, hogy a modern korszak kezdetét egy század eleji folyóirat megindítása jelzi. Adolf Meschendörfer (1877—1963) brassói író, publicista, igazgató-tanár, aki már a század első éveiben „Modern könyvtár”-sorozatot indít, és művelődéspártoló egyesületet alapít, majd (nyomatásban is megjelent) előadássorozatban harcol az elszigetelődést, távlattalan múltba fordulást eredményező, érzelmes-idillikus „Heimatkunst” meghaladásáért, 1907 őszétől kezdve — 1914-ig, a világháború kitöréséig — kéthetenként megjelenő művelődési folyóiratot ad ki Brassóban *Die Karpathen* címmel. Egyik programadó cikkében világosan látja a lap célját: „...hírt adni a németek, magyarok és románok kultúrájáról. [...] megmutatni, hogy ezek a népek mit hoztak létre a múltban, s mit hoznak létre ma, de ismertté tenni nálunk azt is, ami kiemelkedik a külföld (mégpedig Németország és Ausztria) művelődési értékei közül.” Am a szerkesztő nemcsak azt tudja, hogy *mit* kell közölnie, hanem azt is, *hogyan* lehet általában a korszerűség színvonalára emelkedni: szerinte ez úgy érhető el, ha „minden szellemi kincsünket az idő magaslatára emeljük. Ha nem járunk sántikálva az újítások nyomában, hanem a konkurrenséknél gyorsabban aknázunk ki őket; ha modern újságokat és folyóiratokat, modern iskolákat, modern bankokat, modern kereskedőket és iparosokat, modern tudósokat, modern népnevelőket, s ráadásul modern költőket, művészeket és építészeket mutathatunk fel.” Ezért a folyóirat fő feladatvállalása: „Ismét megrohanjuk a várakat, s bálványokat döntünk le, kiporoljuk a parókáját s levágjuk a copfját mindazoknak, akik a múlt századból átmentették őket. A *saját* szemünkkel akarunk látni, s ellenőrizni a régi értékeket, még átvételük előtt; utáljuk a sablonokat, és becsljük az eredetiséget, szűzföldet törünk fel és a jövő felé vivő vezérek után kutatunk. Nem feledjük, hogy most vagyunk születésnapunk, s ezért tiszteletteljesen lapozunk apáink könyveiben, hogy megtanuljunk, hogyan *nem* szabad ma cselekednünk.”

Meschendörfer több írásából idéztünk, hogy a bennünket közelebről érdeklő területen, a folyóirat és a magyar irodalom kapcsolata vonatkozásában is teljesen világossá váljék, miért fordult a szerkesztő — és néhány közeli munkatársa — olyan előszeretettel a korabeli haladó irodalom alkotásai felé. Persze, teret szentel a klasszikusoknak (Vörösmarty, Petőfi, Arany, Jókai) és a magyar népköltészetnek (Kriza, székely és csángó népmesék, népdalok) is, de már a megjelenés első éveitől kezdve fordításokban, tanulmányokban, könyvismertetésekben mutatja be a kor olyan nagyjait, mint Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső és — különös súllyal — Ady Endre.

1909 nyarán jelenik meg az első Ady-vers (*Nem jön senki*) Hermann Roth fordításában, majd két év múlva egész csokor következik: *Havasok és Riviéra*, *Proletár fiú verse*, *Egy régi-régi fűz*, *A magyar Messiások* — Eduard Schuller, és *Rözsárgát a pusztán*, *A tizéves Éva*, *Szelid esti imádság* — Egon Hajek tolmácsolásában. Ismerteti a folyóirat a *Szeretném*, *ha szeretném* című kötetet, mindjárt a megjelenése után (a recenziens rövid, érdekes párhuzamot von a csaknem egyidőben indult *Nyugat* és *Die Karpathen* között), s az *Igy is történhetik* című novellaválogatást. De ezeken túlmenően a szokásostól eltérő terjedelmű elemző tanulmány jelenik meg 1911 májusában Ady Endre költészetéről, s ebben a szerző, Veigelsberg Emma* éles meglátással — s nem egy megállapításában máig ható érvénnyel — elemzi e líra sajátos vonásait. Úgy gondoljuk, nem érdektelen megtudni, hogyan ismerhette meg több mint hat és fél évtizeddel ezelőtt a magyar költészet iránt érdeklődő hazai német olvasó a lírikus Adyt:

* Ignatus (Veigelsberg Hugó) Budapesten élő nővére volt, aki a magyar irodalmi lexikonokban nem szerepel, csupán egyetlen szöveggyűjtemény említi — erdélyi szász íróként!

Valahányszor Magyarországon új, életképes irodalmi irányzat lépett porondra, hogy felvegye a harcot idejétműit elődjével, mindig valamely poéta nevét írta először zászlajára, s mindig verseknek kellett megnyitniok az új korszak szívét.

Nem nehéz kitalálni ennek a szüntelenül ismétlődő jelenségnek az okát. A lázadás a létezővel szemben, a helyért folytatott küzdelem, annak szándéka és tudata, hogy az elődöknél jobbat hoznak létre, természetszerűen hangos elégedetlenséghez, lázadózáshoz s az újítók és harcosok mindennemű túlhajtásához kell hogy vezessen. Am az egyetlen irodalmi műfaj, amelyben ez a fellépés alkalmas talajra talál, a líra, éspedig csupán az ilyen átmeneti korokban élő, bizonyos szerencsés temperamentumok lírája. Olyan költők számíthatók ide, akiknek az egyénisége és alkata szuggesztív, verseik pedig frissek, sosem hallottak, meglepetésszerűek. S akik a harci kiáltáson kívül tettekre is képesek, mivel a költő gazdagságának le kell nyűgöznie és szövetségeseikként meg kell tartania mindazokat, akiket különösége és alkatának agitatív jellege vonzott.

Ilyen költő Ady Endre, s ennek megfelelő az a szerepe is, amelyet a magyar irodalom történetében betölt. Ő úttörője volt annak a modern mozgalomnak, amely véget vetett a hazafias dítirambusok, a primitív, hamisan csengő szerelmi dalok, az à la bohème, művészi tudatosság nélkül összerfécelt novellák és más műfajok hasonló termékei sokáig tartó, szinte véget nem érő virágkorának. Ott, ahol elhasznált szavak, semmitmondó jelzők feledtették el az olvasást, újszerű ritmusok sodró lendületével kellett a vonakodót arra készíteni, hogy újra megpróbálkozzék az olvasással. A magyar irodalomnak ebben a legújabb szakaszában, amelyről beszélünk, Ady Endre ritmusai gondoskodtak erről, s kortársai az ő révén tanulták meg ama többi modern költőt is olvasni, aki fellépésében csöndesebb, kevésbé hatásos és kevésbé feltűnő.

Most már bizonyos mértékben arrivé, a nevét ismerik, verseit olvassák, megszokták őket, s nem csupán a harci kiáltás hallatszik ki belőlük; ha ma olvassuk és elemezzük őket, akkor már nem vagyunk kitéve a minden eredeti egyéniséggel szemben megnyilvánuló pártfogásnak és reménytelen elfogultságnak, tehát objektívebben és pártatlanabban láthatjuk el kritikai tisztúntket.

Az Adyban rejlő nagymértékű szuggesztivitás forrásának neveztük azt a jellemző magatartását, mely a fellépésekor országszerte honos attitűdökkel a legélesebb ellentétbe került, s feltétlenül feltűnést kellett keltenie. Ha azonban ez volna e versek szuggesztivitásának egyetlen forrása, akkor jelentőségük csak időleges, történelmi jellegű lenne, s nem lehetne közük a művészet maradó alkotásaihoz. De itt nincs ilyesmiről szó. Az erőteljesen hangsúlyozott sajátlagosság Ady sikereinek nem egyetlen, s noha sekélyebb, ugyanakkor legbővebb forrása.

Ha szélességében leginkább a szenzáció dolgozott Ady javára, mélységében túlnyomórészt képteremtő ereje hatott, az a meghökkentő adottság, amellyel gondolatokat és érzelmeket hús-vér valósággá, helyzeté és mozgássá változtat, olyan víziókká, amelyek konkrét tartalmukon túl grandiózus természeti és életmegnyilvánulásokként rejtett bölcsességek és megoldások sejtelméit derengtetik fel, mély áhitattal töltenek el, s az emberi lélek mélységeiből felszállva hatalmas erővel és eredetiséggel mintegy mítoszokként hatnak. „...minden verse vallásos vers — írta Ady Endre könyveiről az esszéista Lukács György. — Ha egészen röviden akarám formulálni azt, ami a legmélyebben közös valamennyiben, azt kellene mondanom: vallásos versek, egy nagy misztikus, vallásos érzés kiáradása mindenféle és mindenhová. Egy olyan erős vallásos potencia, egy oly végtelenül heves megkívánása a vallásnak van itt, hogy mitológia lesz ezeknek a verseknek a világában mindenből, Isten vagy ördög az élet minden megnyilvánulásából, zoltár minden versből, ami róluk íródott. Mitológia lesz az egész életből Ady verseiben. Egy egészen új magyar mitológia jött létre már a magyar versekben is.“ És valóban, sok Ady-motívum és -kép ered a kortársai lelkeben kifejezésre váró érzések mélyéről, úgyhogy egy egész sereg könnyen lelkesedő és önállóság híján levő költő nem tudott ellenállni, s ezentúl Ady mintájára, Ady motívumaival és szóhasználatával írta verseit. Az epigonokat általában kevés elismerés illeti, ám be kell vallani, hogy ezek többnyire becsületemberek, akik — ha valami jobban tetszik nekik, mint a sajátjuk — fölöttébb következetesen járnak el. Mindenesetre egy költő tagadhatatlan

egyéniségét és hatását a legkönnyebben (s általában helyesen) epigonjai száma és értéke alapján lehet megítélni. És sokan közülük valószínűleg nem is tagadná függőségüket, ha az „epigon” szónak nem volna oly rossz csengése.

Mindezek után eléggé különösnek hathat, ha azt mondjuk, hogy Ady lírája voltaképpen gondolati líra. Semmilyen indulatnak nem adja oda teljesen önmagát; mindig észlelhető bizonyos szemlélődő tartózkodás. Gyakran csak egy érzésszakra villan fel; de megvan az a adottsága, hogy mindazt, ami bensőjében végbemegy, illetve végbemehet, való ténnyé válása után is követni képes, mégpedig következetesen megőrizve az érzelemnek ama nyomait, amelyeket sodró ritmusaiban s a valóban nagyon mozgalmas és eseménydús életének leggazdagabb pillanataira való emlékezés révén a szenvedélyes érzések árnyalataiként tud visszaadni. De mindig felfedezhető, hogy valamennyi vers gyökere-törzse tulajdonképpen a gondolat, bármennyire is fonja körül az érzelem sűrű repkénye. Különben a nagy lírikusok, akiknek megadatott az érett férfikor, egyetlen korszakban sem voltak fegyelmezetlen, csupán szubjektív érzelem- és percemberkéek, s ha az önmagukkal való foglalkozást a szubjektivitás jeleként foghatjuk is fel, ezzel ellentétben egész bizonyosan az objektivitás jelét kell látnunk önmaguk alapos megfigyelésében és határozott elfordulásukban minden előítéletől, amikor saját magukra vonatkozó kemény igazságokról van szó.

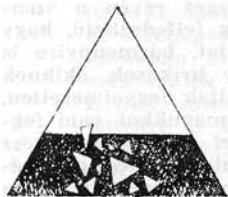
Ami most már Ady témáit illeti, ezek ritka, manapság csaknem felületeségnek tűnő sokoldalúságot mutatnak; nála a mindenből részt vállaló ember sosem rejtezik a magának legmegfelelőbbet céltudatosan alakító költő mögé. Megírta a szerelmi dalok változatos formáit; az első ifjúi fellángolásra éppoly eredeti és nyersen-őszinte hangokat talált, mint az élete delére érkező férfi gyönyörére és a csúcsról lefelé haladó ember még mindig erotikus örömeire boldog jövőjű lánykák láttán. Ritmusai szocialista eszméket is hordoztak; ezenkívül vannak versei, amelyekben megszólal a nyakasan kevély magyar vidéki nemesség, amelyhez különben ő is tartozik. Vallásos költeményei tántoríthatatlan, hívő istenkeresőnek mutatják. Kevés csöndes hangulati dalt írt, de legjobb munkái közé tartoznak azok, amelyekben a beteges fáradtság után hirtelen friss életöröm jelentkezik, s az életet lelkesedéssel telve, pompásan pogány erőtől duzzadóan igenli. Önmagával való foglalkozásának oly sok árnyalata van, hogy egyetlen, korlátozott terjedelmű írásban nem lehet kimeríteni őket; a határ, amely ezeket a verseket a szerelmes versektől elválasztja, nehezen húzható meg, mivel szerelmi dalai is kifejezetten öntükrözések, s gyakran a szerelemtől független érzésről szólnak. Meghökkenítő módon világítja meg a legbonyolultabb érzelmeket nagy tömörítő erűjű és szemléletességű, mély értelmet hordozó szimbólumokkal, valósággal feloldódik képeiben, s az ábrázolás hatásos hangjait üti meg. Újabbán sikeresen kísérletezik a kuruc-motívummal is; ez a téma természetesen rendkívül fekszik a lázadó Adynak. A halál is sokat foglalkoztatta; legújabb verseiben, amelyek még nem jeleznek megtorpanást, ismét filozófiai témákhoz fordul.

Nyelvművészetének külön fejezetet kell szentelni. Felmérhetetlen jelentőségű volt a kortárs magyar irodalom számára, és nagyon kevés ama modern magyar írók száma, akik tagadhatnák, hogy hasznosították mindazt, amit Ady a magyar nyelv újjászületéséért tett. Függetlenül attól, hogy továbbjut-e vagy sem, az Adytól megtett lépés az egyenesirányú fejlődés vonalában van, s utána mindenkinek meg kell tennie. Persze, hiú vállalkozás volna Ady nyelvét behatóan elemezni azok számára, akik őt nem olvashatják eredetiben. De értéke enélkül is fölmérhető. Mert ő teljes ember, aki megérteti merte és megértetni tudta önmagát, s jobb megértése végett minden emberbe bátran belevágott. Olyan ember, akiben megvan a művész szeretetre-méltó és imponáló temperamentuma, valamint a tudós látnok pompás gesztusa, aki a távolba világos kitekintést, a mélységbe pedig világos betekintést szerzett. S ugyanakkor a vizuális képzelet csodálatos tulajdonságaival megáldott ember: becsületos és költő.

Befejezésül csak annyit: ne feledjük, hogy ez az írás akkor jelent meg, amikor még javában dúlt a harc Ady körül, hívek és ellenségek csaptak össze, pró és kontra érvek özönét zúdítva egymásra. E csatazaj hullámai nem jutottak el a távoli Brassóba, s a német olvasó csupán arról értesült, hogy új csillag jelent meg a magyar irodalom egén — Ady Endre. Aki két csodálatos tulajdonsággal megáldott ember: becsületos és költő.

Bibliográfiai adalékok

Ady román fogadtatásához

„Húsz évvel ezelőtt, amikor megjelent életerőtől duzzadó, merész hangú verseivel, forradalmasította szomszédaink intellektuális világát, s azóta az Ady-kultusz egyre növekszik. Költszete, bár a magyar társadalom sok hibáját ostromozta, s humanista jelszavakat hirdetett, nemzeti költészet, amilyen nem született Arany óta. Kifejezőereje, formai újítása s egy nyugtalan természet állandó önkorbácsolása Adyt a modern magyar líra legkiemelkedőbb képviselőjévé s a mai egyetemes költészet jelentős alkotójává tette.“ (Octavian Goga: *Andrei Ady. Cultura* I. 1. 26. [1924. január])

Ezt a néhány sort, mely a magyar próféta erős egyéniségét sűríti magába, Octavian Gogától, a költő egykori barátjától idézzük, egy másik látnoktól, aki legjobb korszakában ugyancsak népe társadalmi és nemzeti törekvéseit énekelte meg. Nem véletlen, hogy ezt az íróportrét éppen a *Cultura* című folyóirat hasábjain találjuk, mely „több román, magyar és német tudós és író közös megegyezésének terméke, s melynek célja három, belső lényegét tekintve különböző, de sok nemes ügyben közös érdeket képviselő etnikai tudat közt teremteni kapcsolatot...“ (*Cultura* I. 1. 1.) A Sextil Pușcariu vezetése alatt megjelenő folyóirat alapítójának jelszava tökéletes kifejezője az egymást megismerni óhajtó erdélyi értelmiségieknek, akik igyekeztek megérteni mindazt, ami érték a művészetben és a kultúrában, áttörve az időleges nézeteltérések gátjait, egy művészeti alkotás vagy egy haladó gondolat szülte nemes költői üzenet közös átélésével közeledve egymáshoz.

Az Ady-líra nagyságának hatása alatt Octavian Goga így ír e költészet románra fordításáról: „szükségyszerű mindazoknak, akik a szomszédok lelkének mélységeit akarják megismerni“ (i. m.). Neki köszönhetjük, amint ez köztudott, a nagy költő verseinek legszebb román tolmácsolását.

A *Cultura* idézett első számában Goga értékes fordításában *A Hortobágy poétiája* (*Poet*), a *Korán jöttöm ide* (*Tîrziu*), *A krisztusok mártirja* (*Martir*), *A Tisza-parton* (*Ce caut?*) és *A magyar Ugaron* (*Ogorul unguresc*) című Ady-verseket találjuk. A fordítások művészi szintjének érzékeltetésére *A Tisza-parton* című vers két szakaszát közöljük, eredetiben és Goga tolmácsolásában:

A TISZA-PARTON

*Jöttem a Gangesz partjairól,
Hol álmodoztam déli verőn,
A szívem egy nagy harangvirág
S finom remegések: az erőm.*

*Gémes kút, malom alja, fokos,
Sivatag, láрма, durva kezek,
Vad csók, bambák, álom-bakók.
A Tisza-parton mit keresek?*

CE CAUT?

*Eu viu de la malul riului Gange
Cu visu-mpletit din raze de soare,
Mi-e inima, biata, o floare de lotus
Cu fine petale tremurătoare.*

*La iaz lingă moară e chiot și larmă
Și mîini noduroase lovesc din topoare.
Vai, cum mă ucide sărutul sălbatic.
— La marginea Tisei ce caut eu oare?*

Octavian Goga biztatása visszhangra talált, kezdeményezését a harmincas évek kolozsvári lapjainak hasábjain több román műfordító követte. A *Hyperion* című irodalmi és művészeti folyóirat 1932-ben a következő Ady-verseket közölte: *Párisban járt az Ősz* (*S-a furișat toamna-n Paris*) és a *Sötét vizek partján* (*La țarm de ape-nunecoase*); mindkettőt Iuliu Boșan fordította (*Hyperion* I. 7. 8. [1932. július]; illetve II. 1. 5. [1933. január]).

Ebben az időben számos román Ady-fordítás Teodor Murășanunak köszönhető, aki rendkívül tevékeny volt a kor erdélyi irodalmi életében. Az *Abecedar* című tordai lapban 1933–1934-ben nyolc Ady-verseket közölt, egyeseket Silviu Bardeș álnéven, köztük a *Tüzes seb vagyok* (*Sint rană de foc*), *Ne lássatok meg* (*Să nu*

mű vedefti), *A Hortobágy poétája (Poetul)*, *A sárga láng (Flacăra galbenă)* címűeket. (Az első három idézett vers az *Abecedar* 1933-as évi, első évfolyamának 26—28. számában, a 11. lapon, a negyedik 1934-ben, a 45—48. szám 13. lapján található.) *A Pagini literare* című lapban, mely az *Abecedar* folytatója Tordán, 1934—1943 között, olvashatunk a lelkes Teodor Murășanunak köszönhetően, további 33 Ady-verset ugyancsak. Újraököltek többek közt: *A Hortobágy poétája (Poetul)*. — III. 2. 111. [1936]), *Ne lássatok meg (Să nu mă vedeți)*. — IV. 9. 382. [1937]), *A tavaszi viharban (Furtună de primăvară)*. — IV. 5. 248. [1937]), és *A Tisza-parton (Pe malul Tisei)*. — IV. 9. 38. [1937]) című verseket.

Idézzük *A Hortobágy poétája* első és utolsó szakaszát, magyar eredetiben és a tordai költő fordításában:

*Kúnfajta, nagyszemű legény volt,
Kínzottja sok-sok méla vágynak,
Csordát őrzött és nekivágott
A híres magyar Hortobágnak.*

*Era un flăcău cu ochi mari, neam de Cui
Chinuit de-al dorințelor nestins furnicar,
Păzea și el ciurda, umblînd vîgăur
Peste-nfloritul Hirtibaciu maghiar.*

*De ha a pizkos, gatvás, bamba
Társakra s a csordára nézett,
Eltemette rögtön a nótát:
Káromkodott vagy fityörészett.*

*Dar, aici, printre ortacii timpîți, fără treab
Și ciurda, în frunte, cu tauri de prăsilă,
Își îngropa în suflet cîntările de grabă
Și-ncepea să-njure sau să fluiere-n silă...*

A magyar Ugaron, mely Goga tolmácsolásában az *Ogorul unguresc* címet kapta, T. Murășanu fordításában *Ogorul* címen szerepel. Összehasonlítás végett az első két szakasz román változatait közöljük:

OGORUL UNGURESC

*Pe țarina-n părăginire
În larguri buruiene cresc,
O știu cîmpia-nțelenită:
Este ogorul unguresc...*

OGORUL

*Pe pusta larg-apăsătoare
De mărăcini abia răbesc,
— Cunoașteți țelinile-aceste?
Ele-s ogorul unguresc!*

*Eu mă cobor la sfînta humă...
O roade ceva, stau și-ascult.
Popor de ierburi otrăvite,
Unde sint crinii de demult?*

*Ating cu buza fruntea țărnei:
Ogor sărac și fără glas,
Printre cucutele cît omul
O floare nu țî-a mai rămas!*

Teodor Murășanu a *Pagini literare* 1936-os és 1937-es évfolyamában olyan jelentős Ady-verseket közölt, mint: *Az anyám és én (Eu și mama)*. — IV. 12. 513.), *Dózsa György unokája (Strănepotul lui Doja)*. — IV. 9. 383.), *Kis, falusi ház (Casa mică)*. — IV. 5. 249.), *A paraszt Nyár (Vară țărănească)*. — III. 6—7—8. 351.), *A vár fehérr asszonya (Doamna albă a castelului)*. — III. 6—7—8. 352.), *A mi gyermekünk (Copilul nostru)*. — III. 6—7—8. 351—352.)

Megemlíthetjük még Ana Voileanu-Nicoară két fordítását, melyet a *Gînd românesc* című kolozsvári folyóiratban közölt 1939-ben: *A percek aratója (Secerătorul de clipe)*. — VII. 10—12. 467.) és *Párisban járt az Ősz (A fost toamna în Paris)*. — VII. 10—12. 439.)

Bibliográfiai jegyzetünkben mindössze néhány szerény adalékot teszünk közzé, elfelejtett Ady-fordításokra hívjuk fel a figyelmet, jelezve, hogy Ady már a harmincas években szélesebb visszhangra talált — noha az idézett fordítók nyilván nem tudták elérni Goga maradandó értékű Ady-átültetéseinek művészi színvonalát.

K. E. fordítása

A Holnap hőse

Egyénileg a forradalmár Ady Endre felbukkanását *Fantom* című versének megjelenésétől számitánám. Ez a vers csaknem azonos időpontban egyszerre három helyen jut nyilvánossághoz: Debrecenben, Nagyváradon és Zilahon. Bizonyos, hogy egykori igazgatója, Kincs Gyula volt legbátrabb támogatója régi diákjának, mikor felelős nevelői minőségben Zilahon, kisvárosi hetilapban minden aggályoskodás nélkül közzétette a *Fantomot* még 1900-ban. A *Fantom* nem más, mint *Az én menyasszonyom*. Ezzel a végleges címmel az 1906-ban megjelent *Új versek* kötetében negyedik-ötödik közlésben látott napvilágot. Az akkori társadalmi rendnek legérzékenyebb pontján, képmutató szerelmi életében tapint elevenére. Ady ezzel a verssel mint gögös complimenttel búcsúzott Debrecentől, és mutatkozott be Váradon.

Továbbmegyünk. 1902 őszén, a kolozsvári Mátyás-szobor leleplezésén, a császár-király képviselőjében megérkező főherceg fogadásakor messzehangzó botrány történt. Egyik fiatal ellenzéki képviselő a császári ház himnuszának felhangzásakor szervezett csoportjával rágyújtott Kölcsey himnuszára, a nép himnuszára. Hónapokig tartó hírlapi és országgyűlési viták kerekedtek ebből. A képviselő elítélésére nem volt paragrafus a törvénytárban. Erre katonai rangjától akarták megfosztani, mint tartalékos tisztet. Meg is fosztották, s a képviselő a további üldözés elől kimenekült Amerikába.

Ehhez is van szava egy Ady-cikknek, lényegre tapintó szava. Bizonyítja, hogy pontosan ismeri a fogalmat, amellyel helytelenül élnek közhasználatban. Nagy gazdag budapesti napilapot oktat ki a vidéki újságíró *Forradalom* című cikkében. A lap forradalomtól félti az országot az éleshangú parlamenti összecsapások miatt. Ady megvigasztalja: Abból a parlamentből forradalom ugyan nem lángolhat ki. Majd komolyra fordítja a szót:

„Voltaképpen pedig úgy áll a dolog, hogy forradalom nem lesz. Forradalom van ebben az országban. Vértelen, pusztító, szörnyű veszedelem. Forradalom. És hogyné lenne? Koldusabb sohse volt ez az ország, mint most. Belső nyavalyáktól kínlódbb sem. És soha annyit elvenni tőle nem akartak, mint most. Pénzt, önzertet, hitet és reményt. [...] Ez a parlament nem csinál forradalmat — aktíve... De csinál másként. Táplálja, növeszti a dülő, a csöndes, a tartó nagy forradalmat. [...] Ez a forradalom igaz. A budapesti lapé vízió...“

A forradalmár Ady, ez most már világos, mint a nap, már Nagyváradon jelen volt. Személyi súlya nem volt azonban elegendő még, hogy az ellentámadást a reakció érdemesnek tartsa teljes gőzzel megindítani ellene. Előbb önmagát kellett „megcsinálnia“, hogy egymagában is félelmetes ellenséget lásson benne a rendszer.

Ősök és rokonok

A vezérnek harcostársai élén tisztáznia kell [...] az ősök és rokonok kérdését. Elődeit és felmenő rokonságát mind politikában, mind irodalomban igen kényesen válogatja meg. Dózsa György unokája, Esze Tamás komája, aki áldón gondol Tánácsics Mihályra, Petőfit, Vajda Jánost, Csokonait és Balassit irodalmi és politikai elődökként is szívesen vállalja (*Csaba új népe*).

Nagyobb lélegzetű tanulmányokat kezd írni saját szerepének és a körülötte össze-vissza kuszálódó arcvonalak helyzetének tisztázására. A *Nyugatban* jelenik meg *A magyar Pimodán*, amely sok mindenbe bevilágít, amit Baudelaire- és Verlaine-befolyásokkal kapcsolatban költészetére aggtak. „Túlértékeli kissé Verlaine-t, és felnagyítja a szimbolista költő valóságra törekvését. Maga is benne él a dekadencia sodrában, és a szimbolizmus befelé fordulását úgy fogta fel, mint realizmust, lázongást a kapitalizmus ellen.“

Párizsból nem a *Nyugat*, hanem Révész Béla új folyóirata, a *Renaissance* részére Petőfi örök időserűségét boncolja (*Petőfi nem alkuszik*). És mert minden Ady-írásnak egy a lírai hőse, két dolog kiolvasható belőle. Az egyik, hogy Ady sem alkuszik. A másik, hogy Petőfi óta fejlődött a társadalom tudománya. Fejlődtek az igények a forradalom „katekizmusával“ szemben. Versben ezt nemsokára így fejezi ki: „Petőfi szavánál van szükség jobb szóra: / Mindent meglátóra,

mindent felrugóra" (*A márciusi Naphoz*). És kiadói megbízásából ugyancsak Párisban összeállít egy új Petőfi-válogatást: *A forradalmár Petőfit*.

A tanulmány Petőfi leglényegesebb emberi és költői vonását ragadja meg, forradalmiságát. A válogatásnak nyíltan bevallott szándéka ez: „megteessék e fölséges ember aktualitása s rokonsága azokkal, akik ma Magyarországon [...] *forradalmat* csinálunk.“ Követendő példának tartja Petőfi magatartását, de szánakozik magáramaradtságán. Ebbe burkolja saját egyedülvalóságát és magáramaradottságát igaz forradalmi szándékával.

Hol áll az ő forradalmisága Petőfiéhez viszonyítva?

Ez a Petőfi-tanulmány keletkezőkor már nem szorul tisztázásra. Akkor már rég közismertek a *Népszava*-melléklet vallomástevő versei. Rég ismerik a kommünár Jean Allemane könyvéről írt beszámolóját, amelyben Ady a szocializmust az emberiség megváltójának vallja, és élete legboldogabb pillanatának, hogy kezét szoríthatott a könyv írójával, a párizsi kommün még élő hőssel. Másutt szögezi le, de félreérthetetlenül: „Ez az új irodalom, ha messziről [...] nem is tetszik szocialistának [...], a szocializmus által, a szocializmus révén: van. Még a szimbolizmusa [...] is azt a szocializmust szimbolizálja, melyet nem értenek és még inkább: nem akarnak érteni.“ (*Irodalmi háborgás és szocializmus.*)

Miért nem tud ez a forradalmiság tettekben megnyilatkozni? Mi vet új és új gátat a költőnek és az évek során szépen gyarapodó hívek forradalmi lendületének?

Először is az Ady-vers: tett. Nemcsak vallja ezt, egész életével bizonyítja is. Az ő versei magából kitördelt életdarabok. Fájdalommal szüli őket, akár gyermeket az anya. Férfihangú költő, és tele van feminin érzékenységgel. Betegség jegyvezte el a halállal, mikor azt a betegséget még csak szörványosan és nagyon bizonytalan eredménnyel tudták gyógyítani (*Mihályi Rozália csókja*). Vádakkal gyöttri magát, hogy eszméinek vitélő harcosa nem lehet, csak a tömegekkel együttérző hirdetője. Párizsból Budapestre, Budapestről Érmindszentre menekül, mint anyjához a gyermek. A szülőföldből igyekszik meríteni új és új erőt.

Egy harmadik nagyobb tanulmánya ugyancsak szót érdemel; a *Nyugat* elődjében, a *Figyelő*ben látott napvilágot, szintén Osvát Ernő szerkesztésében: *Ismeretlen Korvin-kódex margójára*. A múltba pillant abban, de jövőt kereső tekintettel. Mátyás király reneszánsz nagyságát, művelődés iránti fogékonyságát dicsőíti és a török vazalluskori, fejedelmi Erdélyt. Hiszen Mátyás is erdélyi volt. Itt kell keresni a jövőt teremtő lehetőségeket: „Próbáljuk Erdélyt folytatni, hátha lehet?“ Próbáljunk a magyarhonnál különb kultúrát csinálni.

Ismeretes azonban egy másik Ady-jelszó is: *Nyugat ellen Nyugatot hoz*, ami magyarra fordítva ennyit jelent: nekünk egyenértékű versenytársként kell kapcsolódnunk a népek versenyébe.

Minden rém riogat

[...] Egy boros hajnalon Kuruc Adám deáknak kezdte érezni magát. És megjelentek költészetének sokszínű palettáján az idők kuruc versei. Egy régi új ezópusi verses beszéd, amely beleillett az ő bibliai, archaizáló, ő nyelvből új nyelvet alakító költői művébe. Háború alatt hatékonyan érzékeltette ez a megnyilatkozási forma: Ady és a népforradalom nem halt meg, csak alszik. S olykor még nem is alszik. Az ellenség már a megfélemlítés fegyverével dolgozik (*Minden rém riogat*). Hát jó. Mi majd átmenetileg, kényszerből öklünket fogjuk egymásnak mutogatni.

Messzire bevilágítanak a világháború éveibe, és a visszatérő típusok egyre fokozódó sugalló erejével hatnak a kuruc versek, többnyire *Két kuruc beszélget* gyűjtőcím alatt. Révai József állapítja meg róluk és méltán: „E versek a magyar líra örökértékű remekművei. [...] A kurucversek formája, hangulata, egész belső tartalma Ady lírai gondolkodásának legmélyéről fakad.“

Néha ravasz elméről tanúskodnak, máskor a paraszti észjárás meghökkentő ismeretéről („Ez az urak dolga“, „Nem leszünk ott pajtás, mikor megbékelünk“). Ezen a hangszeren végig lehet játszani a jellegzetesen Ady-témák minden változatát: politikát, szerelmet, tépelődést, önvádat. Az újra és újra fellángoló biza-kodást is:

*De ha bitangékat
Kertemből elűzöm,
Kertem százsorszépét
Kebeledre tűzöm*

*Lakodalom lesz itt,
Piros lesz a kertem
S lesz más lakodalom,
Várj egy kicsit, lelkem.*

(Lesz más lakodalom)

„Kuruc deák levele. Kis hűgornak küldöm.“ — Ezzel az alcímmel és ezzel az ajánlással indítja útnak versét a nagy háború előestéjén.

A kuruc deák, aki azt a versikét írja, legalább fél évtizedet öregedett, mióta Kuruc Adám hangján elkezdett énekelni. Sok idő fél évtized a későn beérkezett és a Holnap élébe rohanó Ady életében. Aki mindent egészen akar. Egészen kiélni az Életet, egészen kiűriteni a testi örömök habzó kelyhét. Egészen meghódítani egy világos körvonalaiiban el sem képzelte, eljövendő világot. Egészen új rendet kiharcolni az avult régi helyén, és egészen legyőzni a haladás útkeresztező ellenségeit! És talán: egészen legyőzni a kételkedést, amely újra és újra megtépázza hitét, önbizalmát.

Mindez nem ment, nem mehetett az emberi szervezet elhasználódása, föl-égetése nélkül. Még egyszer megjárta Párizst, amely már nem rejtőző helye, hanem emlékeinek, szép kezdéseinek, Lédához fűző nagy szerelmének temetője.

Rajtakapja magát, hogy öregszik. Hogy elfut az élet, amelyet ő nagy É-vel írt, és mindennél többre taksált.

Az öregedő kuruc deáknak „kis hűga“ villan meg ilyenkor a fejében. A fejében és a szívében. Hogy végre csakugyan ő is lenne Valakié. Valakié, aki egészen és fenntartás nélkül az övé. Aki érdemes rá, hogy „istenülő vágyaiba“ belásson. Hogy egész megújult erejével fordíthassa legjobb képességeit zilált élete rendbehozására. Elég volt a szanatóriumok csaló légköréből. És annak is legfőbb ideje, hogy a haza kertjéből „bitangékat elűzze“.

Tartsd magad

Ha nem jön közbe a háború, Csucska kedve szerint való erdélyi emberré asszimilálta volna a Partium szülőttjét, Zilah és Nagyvárad neveltjét. Így az ezerszemű cenzúra ellenőrzése alatt s az idők nehezültségével a humanista Ady bontakozott ki mind szélesebben, mind mélyebben Erdély talaján. Mindenekeelőtt háborúellenes maradt utolsó lehetetég.

Félreértés ne essék: nem jámbor pacifista. Nem a harcnak volt ő ellensége, még csak nem is a gyűlöletnek. Ezek vérben, idegeiben voltak. A kor esedékes nagy forradalmát féltette a háborútól, amelyet — úgy érezte — a hatalom urai az elégtelenség véérébe akarnak fullasztani. Nemcsak a kettős monarchiában, de az imperializmus egész táborában mindenütt.

Első látásra meghökkentően hangzik talán a Holnap élébe rohanó Ady lantján egyik kései versében, hogy ifjú asszonyát arra kéri, tartsa meg őt *tegnapi* embernek (*De ha mégis?*). Milyen megnyugtató volt azonban tudomásul venni: ezt a tanácstalan Ady-híveknek a háború kellős közepén, amikor uszító szólásokban, elpocsékolt vérben, rossz háborús versekben térdig gázolt a világ. A költő minden erejével megkapaszkodik tegnapi magában. Az akar és az fog maradni, aki volt. Gyűlölte és elutasította magától mindazt, ami körülötte a humanizmus gyálatára történik. Ember akart maradni, tisztán akarta átmenteni magát a Holnapba (*Ember az embertelenségben*).

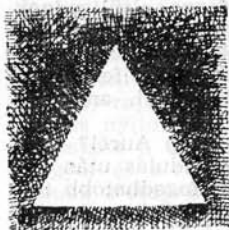
Részletek egy hosszabb tanulmányból

Simon Sándor: Ady-illusztráció

Útitársam, Adyfalváért hadakozó Papp Aurél

A riport, a jó riport: dokumentum. Amit a kortárs rövidebb-hosszabb utánajárással még közvetlenül ellenőrizhet, azt az utókor számára csak a korabeli pontos leírás, a helyszíni felvétel őrzi meg hitelesen. Cseke Péter 1976 márciusában készült adyfalvi riportja kettős értelemben is dokumentum értékű: megörzött egy régi állapotot, arcokat és harckokat villantott fel, a tárgyi Ady-emlékek őrzőit idézte meg többszöri látogatásai nyomán — és dokumentál egy rokonszenves riporteri magatartást, amelynek hasznosságát egy paradoxális helyzet bizonyítja. Cseke Péter riportja ugyanis „út-ügyben” időszerűtlenné vált: a centenárium előtt az adyfalvi bekötőút elkészült, folyik a szülőház tatarozása-rendezése, s nyilván nem lesz akadálya most már, hogy az egyéb helyi tervek is megvalósuljanak. De éppen így válik újra aktuálissá, az évfordulóhoz és Ady örökségéhez méltóvá ez az írás: a múlt-és jelenidőzés. Cseke Péter hosszabb riportjának második, középső részét közöljük, amely az immár kettős örökségre a legélesebben vet fényt. (A szerk.)

Kevesen tudják már manapság, hogy Papp Aurél életének utolsó szakaszában — a Bálcescu-, a Dózsa- és a Horea-kompozíciók gondja mellett — a rá jellemző vehemenciával küzdött azért, hogy tisztességes módon állítsunk emléket a nagy magyar költőnek; hogy az érminszentiek Ady emlékének ápolása révén jussanak kövezett úthoz, múzeumhoz, nyolcosztályos általános iskolához, népkönyvtárhoz. Mindenhez, ami az emberhez méltó élethez szükséges. Ady Endre szelleme, vélte, csak így hagyhat maradandó nyomokat az együttélő népek lelkében.

Tervei jórészt dugába dőltek. Akkor, amikor megszülettek, kivitelezhetetlennek bizonyultak. Számunkra mégis azért fontosak, mert ma is az emberi és művészi tartás felemelő példáját sugározzák. Papp Aurél ugyanis akkor vált nálunk az Ady-kultusz apostolává, amikor a leginkább szükség volt az ő fellépésére.

„Mint ahogy Néked nincsen és nem lehet semmi egyéni érdek — írta Bustya Endre irodalomtörténésznek 1957. december 22-én —, éppúgy nincsen nékem sem, hogy ezeket a dolgokat végrehajtani akarom.“ A felnövekvő nemzedékek érdekében elkövetett gesztusnak minősítette már első perctől kezdve az Ady-ügyben tett lépéseit. Úgy érezte, hogy ezekben a kérdésekben ő a legilletékesebb. És nem például néhány aktatologató bürokrata. Egész egyszerűen: sem emberként, sem művészként nem bírta elviselni azt — olvashatjuk az egykori Nagybánya tartományi néptanács művelődési osztályának címzett első „beadványában“ —, hogy éppen akkor történjék Ady Endrével szemben méltatlanság, amikor a leginkább lehetőségünk lenne arra, „hogy a mai idők nagy Váteszének emlékét méltón megörizzük a jövő nemzedékek számára is“. (1954. április 12.)

Magyarul írt Ady-emlékezései — melyekben sosem próbálja Ady barátjává feltolni magát — nemcsak tárgyuk miatt vonták magukra az irodalomtörténészek figyelmét; irodalmi értéket is képviselnek. Mint a legújabb értékelésekből kiderül, Papp Aurél minden addiginál hitelesebb képet festett az Ady-szülőkről, a költő gyermekéveiről és az egyéniségét formáló érminszent viszonyokról. Hogy sorai mögött milyen tudatosság munkált, milyen izzású belső parancs adta kezébe a tollat, hogy az ő „kínkeserves Ady-ügyében“ — így minősítette! — szót emeljen, arra nagyon jól rávilágít Tabéry Gézához küldött egyik levele. A nagyváradi író örömmel fedezte fel és üdvözölte az Igaz Szó 1957-es Ady-emlékszámában publikáló barátját, hogy aztán postafordultával ezt kelljen olvasnia: „Ha Néked tetszik az írásom így is, amint megjelent: hát legyen. De! Vigyázz, mert ezzel a véleményeddel igen nagyot csúsztal előttem! Egyedül az szolgál mentségedre, hogy nem ismered az eredeti kéziratokat.“ (1957. december 12.) Emberségében érzi magát megbántva, amiért írásából törölték az 1953. október 30-án leégett és az évfordulót megelőző sietségben rosszul újjáépített szülőház további sorsa fölötti ag-

godalmát. Fércműnek tekinti a problémamentesen napvilágot látott írást, és egyáltalán nem titkolja, hogy öröm helyett *fájdalmat* keltett benne a nyomtatott szöveg látványa.

Rabiátus természetű ember lett volna? A szűkszavúan pontos Kós Károly, aki a két világháború között az Adyéhoz hasonló utat járó festőművész elismeretiséért küzdött, 1970-ben a következő jelzőket használta vele kapcsolatban: atlétatípus, jószívű, könnyelmű, becsületes, bátor, hűségese, nyugtalan, tevékeny, szeretlen, mulató, rabiátus, veszekedő, verekedő — és gyámoltalanul gyáva, amikor személyes sorsát kellene igazgania. Gogához például nem mert elmenni a saját ügyében Kós Károly nélkül, de 1924-ben, az első romániai Ady-ünnepségen szó nélkül kipenderítette az állambiztonság emberét — amikor az be akarta tiltani az összejövetelt —, személyes sértésnek tekintvén az illetlen beavatkozást. (Beke György: *Tolmács nélkül*. Bukarest, 1972. 12.)

Papp Aurél elsőként értesült a gondatlanság miatt lángbaborult Ady-ház állapotáról (a húga Érmindszenten lakott), és ő volt az, aki azonnal tájékoztatta róla az Írószövetséget meg a Műemlékvédelmi Bizottságot; ugyanakkor széles körű levelezésbe kezdett, s igyekezett megmozgatni mindenkit a helyreállítás érdekében.

Számomra teljesen érthetetlen, hogy később miért kellett arról panaszkodnia: hívó szavára éppen azok nem mozdultak, akiknek a leginkább erkölcsi kötelességük lett volna. Lapjaink egymást túlkiabálva harsogták: *közelebb a valósághoz*; de munkatársukat nem küldték el Érmindszentre. Az érdektelenséget látva, Papp Aurél betegen vágott neki az útnak, és Gellért Sándor társaságában négy napot töltött azzal, hogy megtudakolja: az Ady-portáról elherdált tárgyak hová jutottak.

Am hiába írta meg benyomásait, az Ady-porta berendezésére vonatkozó elképzeléseit — a szerkesztőségek nem adták le írásait, „felterjesztései“, „beadványai“ süket fülekre találtak. Utólag többen úgy vélekedtek: nem csoda, hogy nem járt kellő eredménnyel; az efféle irományok természetüknél fogva elsüllyednek. — Nem beadványokkal kell az ilyesmit intézni — visszhangzik bennem Kós Károly érvelése. — Szét kell bontani azt a házat, és paticsból ismét összerakni. Ennek ez a módja! Nem hinném, hogy az érmindszentiek ilyen hamar elfelejtették volna a paticsfal készítését. Akácvessző mindig akad, s föld is annyi, amennyit bele kell abba a falba döngölni ...!

Ezek szerint a jó ügyet rossz módszerekkel szolgálta volna Papp Aurél? Vagy pedig arról lenne szó, hogy még nem ismerte ki magát a felszabadulás után egy előző kor embere? Katica néni fogalmazta meg számomra a legelfogadhatóbb módon a történet lényegét. Szerinte azért történt minden úgy, ahogy közismert, mert Papp Aurél olyan magától értetődő igényekkel és elképzelésekkel állt elő, amiket nyíltan nem tagadhatott meg senki; de mert senkinek sem fűződött közvetlen érdeke a dolgok véghezviteléhez — az érmindszentieket kivéve —, így melléje sem álltak. Meghallgatták — hiszen érdemes művész volt —, de aztán csak legyintettek, ráhagytak mindent. Hogy minek a nevében hadakozott oly vehemensen Adyfalváért Papp Aurél? Mi volt az a mindent átható elv, amelynek érvényességét nyíltan nem tagadhatta senki? Az Írószövetséghez küldött 1954-es levelében ezt is megfogalmazta. Eszerint azért kell Érmindszenten „örök emléket emelni Ady Endrének, hogy a saját falujából élessze és tartsa ébren továbbra is a jövő nemzedékek figyelmét az együttélő népek megbecsüléséért és egymás szeretetéért. Mi, az időben, korban és szellemben Őt-követők, tartozásunknak csak kicsiny részét fogjuk ezzel elszámolni. Ezt a kicsiny törlesztést azonban kötelességünkkel teszi ADY ENDRE szelleme, az együttélő népek iránti egyforma szeretete, s mi [...] ezen szándékunkkal is kezlet kell nyújtunk az ezer év óta velünk együttélő testvérnépnek.“

Ehhez a kinyilatkoztatáshoz még olvassuk hozzá Papp Aurél két, megrendítő hatású elményét — Adyfalváért folytatott küzdelmének nyitó és záró fejezetét —, hogy jobban érzelhessük: igazsága a mi igazságunk is. 1954. április 12-én ezt írta:

Az új házat Ady Lajosné egy Dobos nevű székely földművesnek adta ki bérbé, aki azonban a feleségével együtt igen-igen messze van attól, hogy tudatában legyen, ki volt Ady Endre vagy akár Ady Lajos és az öreg Adyék. Ennek megfelelően viselkedik is, mert a leégés óta már nemcsak a szülőházban volt muzeális bútorok, képek stb. jutottak a Csáky szalmája sorsára, hanem azok is, amiket odamenekítették az új házba, a Dobosék őrzésére. Nos, itt van a helyzet lényege, amiért én ezt a levelet nagyon fontosnak tartom ... Fontosnak, mert ha sokáig fogunk késni, mint például a leégett szülőház újjáépítésével, [...] megtörténhetik, hogy akkorára már minden elkallódik, s nemcsak az öreg Adyék holmijai, de a többi is, az Ady Endre és az Ady Lajos emlékei is új gazdára találnak. Érthetetlen, de megtörtént, hogy az új házban ma is az lakik, aki oka volt a szülőház leégé-

sének, s aki az őrizetére bízott tárgyakat, házat, s belső és külső holmikat hol maga rongálja, hol pedig szó nélkül engedi, hogy elhurcolják!

Az 1957. október 28—30. keltezésű, *Érminszen*t című írásában pedig ez áll:

Leiki fájdalommal, amit az új szülőház megnézésénél éreztem, csak szívesen volt lesújtóbb. Szégyelltem, hogy Ady Endre emlékét kontár elemre és kezekre bízta... És bár a kormány nagy pénzeket utalt ki ezen kegyeletet érdemlő emléképiletek és ingatlanok megőrzésére, Ady Lőrinc és Pásztor Mária és fiaik emléke ma is csak Mari néni legutolsó gondozójának, Szabó Béláné Kovács Katica gondos felügyeletének köszönhetik mai állapotukat... Az újonnan épített szülőház olyan fájdalommal idéz elő bennem, mint amikor Rómában a Sixtus-kápolna előtt Michelangelo freskóinak másolatait kínálják megvételre... Persze, hogy fel van, újra van építve Ady Endre szülőháza! Sőt, be is van fedve, igaz, hogy elhasznált náddal, és hitványul összeteremtettéve, mint ahogyan a filmkulisszákat szokták megcsinálni, hogy a fényképfelvételnek csak éppen azonosságát mutassanak annak eredetijével, ahol, mondjuk, egy történelmi jelenet játszódott le valaha... Sőt, az ajtók, az ablakok is be vannak jó vastagon festve barna olajfestékkel, hadd mutassanak újat és fényeset. És az új paticsfalak is úgy vannak összehevenyészve, hogy az időnek nem is kell őket megdöntenie, mert előre is dülő állapotban vannak újra összeeszkábálva.

Még csak annyit: Papp Aurél maga vállalkozott arra, hogy az újjáépítéssel járó ügyes-bajos dolgokat intézi, és a munkálatokat a helyszínen irányítja. Természetesen: ingyen. A tartományi művelődési osztály főnöke azonban egy kerékyártó mestert bízott meg helyette. Nyilvánvalóan: fizetség ellenében.

Szólnunk kell Papp Aurélnak arról az elképzeléséről is, mely Ady faluját irodalmi zárandokhelyé változtatta volna. Hogy miképpen? Tabéry Gézához írt egyik levelében ez is fennmaradt szerencsére. Elgondolását a következőképp szerette volna kivitelezni: az újjáépített szülőházban és ama másikban, amit kúriaként tisztelnék az Ady-rajongók, „az Ady-relikviákat múzeumszerűen elrendezni, aztán egy hatalmas nyitott helyiséget az írók alkalmi gyűlései számára, ahol Ady szellemében terjesszék a demokráciát, s a nyitott helyiség előtt Ady Endre szobrát, s véle a magyar és a román népet szimbolizáló egy-egy kaszás-dózsás alakját, amint kezét fognak s Ady Endre pedig [...] mintegy soha el nem múló együttes, békés munkára ösztönzi őket...” (1954. szeptember 18.)

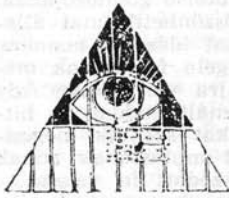
Nem tudtam pontosan megállapítani, hogy ez a szoborterv azonos-e azzal, amit még élete utolsó napjaiban is melengtetett magában. Többször kijelentette ugyanis: ha valaki szebbet, jobbat tud bemutatni, ő meghajlik az előtt. Senki és semmi nem számít, csak az, hogy a szobor Ady szellemét adja vissza. Mindenesetre 1957 augusztusában még az előbbi háromalakos kompozíció méreteiről tájékoztatta Bustyát. Ekképpen: „De szívesen csinálnám meg azt a kétszeres, háromszoros hármás Ady-szobrot, oda Érminszentre! Aztán zárják be utánam az ajtót azok, akik nem kímélték tőlem a pávatollat, de koldusalamizsnával sem segítettek, hogy megvalósíthassam jószándékú gondolataimat...” Ugyanakkor azt is világosan látta, hogy a falu szempontjából nem a zárandokhely és nem a szobor a legfontosabb; illetve abban bízott, hogy ilyenformán jutnának az itteniek jobban gondozott utakhoz és sok mindenhez, amit másképp nem remélhetnek.

„Nálunk minden eseménynek az az értékmérője, javít-e valamit az utainkon, melynek sarába hat ökör is belepusztulhat” — olvashatjuk az egyik szülőföldfogantatású Ady-novellában, *A Bogh-birtok sorsában*. Nem véletlen, hogy Papp Aurél is akként szemléli az Adyval kapcsolatos eseményeket: javítanak-e valamit az utainkon? Ezért küldi — jóval az országos Ady-ünnepségek előtt — a figyelmeztető sorokat barátainak: „Az érminszenti országos jellegű ünnepély ügye igen nehéz probléma lesz! Nehézzé fogja tenni az október végi, illetve novemberi időjárás [...] Számot kell vetni azzal, hogy ezekben a hónapokban Érminszen szinte megközelíthetetlen!” (1957. augusztus 28.)

Amit ez az ünnepség, a nyolcvanadik születési évforduló, javított az Adyfalvára vezető úton, azt a kiadós, hosszan tartó őszi esők el is mosták rövidesen. Mert csak kavicsot hordattak akkor az útra. De legalább megmozdult valami. Lehettét tapasztalni a költő szülőfalujával hivatalból is törődők sürgését-forgását. Ezt látván, Papp Aurél ismét tollat ragad, hogy „Érminszentet Erkávással egy kiköveztet úttal kössék össze, de sürgősen, nagyon sürgősen!!! Addig, amíg ki nem megy a kobakokból az a kevés nagyrabecsülés Ady Endre iránt, amit most szedtek magukba az ott volt notabilitások!!!” (1957. december 22.)

A centenáriumra elkészült a betonút és ezt már az eső sem moshatja el.

Estéink az Ady-körben

Valahányszor fiatal irodalmunk, illetve irodalmunk legfiatalabbjai fölött seregszemlét tartunk jövőt kutató szemmel — amiként tette azt például az *Igaz Szó* szerkesztősége is nemrég, országos jellegű vásárhelyi találkozásán —, vizsgálódásunkban nem kerülhetjük meg soha a kérdést: mi történik az irodalmi körökben? A fiatalok jelentős hányada „vidéken”, olyan vidéken indul, ahol nincs irodalmi lap bátorító avagy ilyen-olyan kedvetket szegő ilyen-olyan szerkesztőkkel, kritikussokkal; s ez a helyzet a fiatalok számára minden bizonnyal hátrányt jelent az irodalomnak-indulásban. Ezt a hátrányt csökkenthetik irodalmi köreink, melyekben a mozgáshoz-élet-

hez föltétlenül szükséges közvetlen, személyes kapcsolatok létrejöhetnek, alkotó légkör teremthető vitákban és veszekedésekben is, főként pedig az egymást pártoló közös igyekezetben, távlatokat nyitó igényes szellemi konfrontációkban.

Hogy miként növeszti a termést a fiatal irodalmárok együttléte a nagyváradi Ady Endre Irodalmi Körben, arról azok tudnának leghitelesebben vallani, akik e váradi fórumon olvasták fel s terjesztették vitára első írásaikat. Gondolunk elsősorban azokra, akik már publikálnak is több-kevesebb rendszerességgel; a versírók közül a már önálló kötettel rendelkező Gittai Istvánra, valamint Kőrössi P. József-re, Zudor Jánosra, Pataki Istvánra, Tüzes Bálintra, Mérai Csillára, Fábján Imrére, Hunyadi Mátyásra, Tóth Agnesre, Farkas Antalra. Balla Istvánra; a prózaíró Török Miklósról és Szlafkai Attilára és a drámával is kísérletező Varga Gáborra és Nikolits Árpádra; az esszé és a publicisztikai ígéreates értelemmel művelő Ara Kovács Attilára, illetve Nagy L. Róbertre. És persze a kör vezetői munkáját ügyszeretettel végző Nagy Béla és Tőke Csaba újságírókra, Tóth Károly tanárra. Ok, a kör minden-heti életének szervezői-erjesztői pontosabban meg tudják mondani, hogy mit ér az alkotás szempontjából a műhelymunka, hol tart e közösségben az egymás betűvetése iránt érzett erkölcsi felelősség és az igaz értéket teremteni vágyó kritikus igényesség.

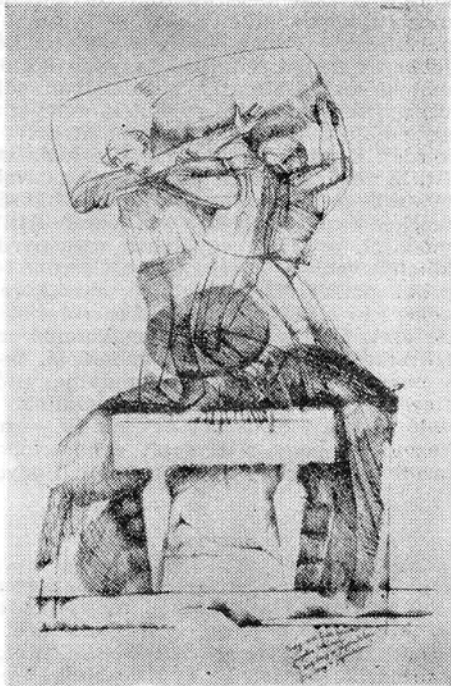
Most itt csupán azok nevében jegyeznék le értékelő szavakat, nem pusztá elismeréssel, hanem éppen köszönettel is, akik, noha nem jelentkezték-szerepeltek írásokkal a szakszervezeti művelődési ház stúdiótermében, mégis igen sok értékes órát töltöttek a körü estéken. Mert eléggé nem méltányolható a körnek az a kezdeményezése, immár többéves gyakorlata, hogy abban a városban, mely szellemiekben oly sokat adott egykor Adynak, s melynek mindmáig oly sokat ad Ady szellemiekben — az Ady-hitűek, a szellemi kapunyitogatók misszióját is vállalták, fölzárkózva azokhoz, jó egyetértésben mindazokkal, akiknek a közművelés, a színvonalas irodalmi-művészeti tájékoztatás szocialista kultúránk fontos, szent dolga. A körü rendezvények „második félidejéről”, a helyi szerzők munkáinak vitái mellé programált második napirendi pontról van szó — az írói vallomásokról, műhelybeszélgetésekről, tudományos tartású előadásokról, az élménybeszámolókról, azokról a vendégekről, akik a váradi hívásra eljöttek, és mindig szívesen eljönnek az ország minden tájáról. Csupán az 1976—1977-es évad vendégkönyvét lapozom fel (ebbe minden tisztelt vendég emléksorokat ír), s fölídézem személyes élményeimet, amikről tudom — sűrűn teleült széksorok, teltházak képe tanúsít az emlékezetben —, hogy nemcsak az anyémekek, hanem a műveltségpártoló szélesebb váradi közönsége. Szabó T. Attila a Tár tudósi munkájáról; Balogh Edgár a táj és a nép összetartozásának irodalmi ábrázolásáról; Kántor Lajos és Láng Gusztáv a lírai hagyományról és moderniségről; Deé Nagy Anikó a Téka-alapító Teleki Sámuelről; Magyar Lajos és Jakabos Ödön Kőrösi Csoma Sándorról szóltak az élőszó személyes varázsával; a *Művelődés* látogatása alkalmával Kovács János és Znorovszki Attila szerkesztői problémákon túl a közművelés általánosabb kérdéseit is vita tárgyává tették; amikor pedig Bretter György, Aradi József, Tamás Gáspár Miklós, Agoston Vilmos és Egyed Péter jött el megvitatni Molnár Gusztáv kötetét — a szerző jelenlétében —, valóságos filozófustalálkozó volt Váradon; Salamon László, Szamadó Ernő és Sarkózi Gerő írói vallomásai életművekbe nyújtottak mélyebb betekintést; Gy. Szabó Béla is elmondotta művészi krédóját, s a gyakorlatias váradiak kérésére dedikálta albumait; a kör számára különösen érdekes elő-

adást tartott az irodalomtörténész Bustya Endre, természetesen Ady-kutatásokról. Ez utóbbi műsor már átvitt a jövő évad programjához, jelezte, hogy az ősszel az országban és a világon Ady-centenáriumot ünneplünk; és már évad végén jóelőre-idejében elment a levél, hogy az új évad nyitására az Ady-kör tisztelettel és szeretettel várja a kiváló költőt, aki oly sokat tett Ady műveinek román át-költéséért is, Eugen Jebeleanut...

Említettem, hogy ezek a kör-i rendezvények éppenséggel nem szűk körben zajlottak, szélesebb közönséghez szóltak, a korszerű műveltség erjesztésének szándékával, és vonzottak olykor annyi látogatót, mint egynemely színházi előadás. (Jegyezzük meg zárójelben, hogy az Ady-kör terméséből és a Iosif Vulcan testvér-kör anyagából fordított versekből szabályos irodalmi matinét rendezett az irodalmi színpadnak elkötelezett színészünk, Varga Vilmos.) Író-tanár és tudós-író, filológus és filozófus, képzőművész és irodalomtörténész, néprajzos és könyvtáros és lapszerkesztő a színházi hatóerejűvé nemesedő irodalmi kör-i pódiumon — tanulság, bizonyosság. Tanulság arra, hogy az irodalmi kör-i élet mai értelme nem lehet a köldöknézés és befeléfordulás, hanem csak a differenciált bekapcsolódás a tágabb szellemi szférákba. S bizonyossága annak, hogy az irodalmi peremvidék (lehet-e Várad az irodalom szempontjából „vidék“?) fölfelé-nivellálódása együtt járhat egy nagyon fontos szolgálatnak a teljesítésével, az olvasóneveléssel. Az az irodalmi kör, mely nem pusztán író-irodalmáiraival, hanem a mindenféle foglalkozású irodalmár olvasóival is törődik, értük mindent megtesz tehetsége és tehetősége szerint, nos, ez a kör valóban érdemes az elismerő szóra, országos figyelemre és szeretetre, mind tovább.

Erdemes arra a névre, melyet visel.

Paulovics László:
„Zúg-zeng a Jégcimbalom“

Miért akarta Ady megkarmolni az agg rozmárok arcát?

Felmérésünk azt volna hivatott tisztázni: mennyire ismerik a fiatalok Ady Endrét, kik ismerik, mennyire szeretik, mennyire hat, mi hat belőle és miért. Elképzelhető, hogy készül olyan ankét is, amely a miénk eredményeinek ellenkezőjét bizonyítja majd. Hiszen az Ady-kérdés, s különösen az Ady-kultusz, mindenki számára mást jelent. Bizonyítsuk ezt három idézettel:

1. Babits Mihály: „Minden politikai zsvajvon keresztül az ő nevének folyton és hangosan kellene kihallatszania. Ehelyett különös némaságba süllyedt Ady neve. A támadások elhallgatnak, de hallgat a hű lelkesedés is.“ (1920)

2. Kosztolányi Dezső: „Közvetlenül a háború utáni korszakban [...] egymás után tűntek fel Ady bibliamagyarázói. [...] A szemtanúk és életrajzírók könyvei előntéssel fenyegették könyvtárszobánkat. [...] Dél előtt Ady-matinék voltak, délután Ady-délutánok, este Ady-esték.“ (1929)

3. Németh László: „Adyt egyre ritkábban emlegetik, s akik emlegetik, egyre kevésbé ismerik. [...] Olykor rendeznek még egy-két Ady-estélyt, de műsor, szereplők, tolmácsolás alig öregbitik Ady dicsőségét.“ (1934)

Egy költő az őt követő és a korához képest egyre távolodó, későbbi korokban élő generációkra — nyilván — mindig másként hat. A hatásváltozás oka nemcsak a költő korának atmoszférájától való eltávolodásban — tehát ennek külső szemlélésében — keresendő, hanem természetesen a távolodás függvénye szerint egyre változó és egyértelműsödő hivatalos irodalomtörténeti álláspont befolyásának erejében is, amelytől — nemcsak az átlagolvasónak — rendkívül nehéz függetlenül. A verseknek egy bizonyos olvasói rétegre való hatását szubjektív és külső tényezők egyaránt nagymértékben befolyásolják — például az olvasói szubjektum életkora is. A mai huszonevesek generációja például tizennégytől tizenhat éves koráig olvassa megszállottan Adyt. Utána legtöbbször József Attila verseivel kerül meghitt kapcsolatba. Ekkor — szinte olyan élesen sarkítva, mint a Petőfi—Arany párhuzam esetében — feltevédik a kérdés: Adyt vagy József Attilát szereted-e jobban?; melyiket tartod nagyobb költőnek? Úgy tűnik, hogy — bár nagyon sokan már a megfogalmazás pillanatában sejtik, és a kérdés elméleti vonatkozásainak végiggondolása után rájönnek, hogy már maga a kérdésfeltevés hibás — mégis az említett generációt meghatározott életkorban intenzíven foglalkoztatja ez a kérdés. Ugyanis a választás állásfoglalást tükröz; konkrétan: az Ady mellett, József Attila rovására kitarotk sokkal aktívabban, cselekvésre-készebben érdeklődnek a nemzeti problematika iránt. Következésképpen a tizennégy-tizenhat éves korban megkonstruált Ady-kép a József Attilával való mérelegre helyezés időszakában módosul, és ezzel egyidőben szegényedik is: az, aki ebben a periódusban Ady-kötetet vesz a kezébe — elsősorban (ha nem kizárólagosan) a sajátos nemzeti problematikát tartalmazó verseket keresi meg. Tapasztalat szerint a szóban forgó generáció körében (főleg diákokról van szó) még vannak szenvedélyes Ady-olvasók, de ezek ösztinte és lázas izgalommal már csak a fent említett verseket olvassák. Következtetés: a tárgyalt generáció, verset olvasván, politikumra éhes elsősorban, s nagyon kevesen esnek ámulatba attól, ahogyan a nyelv hívja fel önmagára a figyelmet. A kamaszkori megszállott Ady-olvasásnak, majd a József Attilával való összehasonlításnak egy másik — az előbbihez szervesen kapcsolódó — következménye, hogy a tárgyalt generációnak a verskultúrája, az előzőekben körvonalazott verseszmény miatt, rendkívül egyszerű...

Az ankét eredményei

Vizsgált csoportunk életkori megoszlása a következő. 53 megkérdezett közül: Húsz év alatti 7,5%, húsz és huszonöt év közötti 54,6%; huszonöt és harminc év közötti 28,3, harminc és harmincöt év közötti 9,4%, a többiek huszonevesek. Csoportunk tagjainak 58,4%-a kolozsvári, 15%-uk Hargita és Kovászna megyéből származik. Vásárhelyről, Brassóból, Váradról jött egyenként 5,6%, más megyékből

7,50%. Szakmai hovatartozásuk szerint: 30,10% egyetemi hallgató, 25,60% munkás, 7% mérnök, 13,20% tanár, 9% középiskolás tanuló, 150%-uk más foglalkozású.

Következtetéseink helyességét — úgy véljük — nem befolyásolja a kolozsváriak túlsúlya. Felmérésünk Kolozsváron készült, s nem is szándékunk eredményeit területileg általánosítani, a teljességre vonatkoztatni. Ez: esettanulmány. Ezért a kérdőívünk kérdéseire adott válaszok eredményei, illetve a válaszadók életkor szerinti, szakmai és vidékek szerinti megoszlása közötti korrelációk kiszámítását mellőzzük. A mutatók közötti jelentős összefüggések minőségi oldalára azonban alkalomszerűen felhívjuk a figyelmet.

Kérdőívünk a következő kérdéseket tartalmazza:

1. Sorold fel három e szászadi kedvenc magyar költőt.
2. Olvasod-e Adyt vagy nem?
3. Adyt a) a szülők
b) iskola
c) barátok
d) előadások
e) magad útján ismerted-e meg?
4. Hány Ady-verset ismersz?
5. Idézd a címüket vagy egy sort belőlük!
6. Melyik versből van ez az idézet?
„Sírjáig eljut, lázítva, bárhova,
gőgös grófi szó s piszkos szolgálének.“
a) A grófi szérún
b) Proletár fiú verse
c) A Tűz márciusa
d) Csák Máté földjén
e) Küldöm a frigy-ládát
7. Melyik versből van ez az idézet?
„hosszú Csend és máglyára lép,
villámló trónjára Dózsa.
Koronája ég; tüzes vas.
Füstől az egész magyar róna.
De lehet, hogy holnap virradóra
felkelnek az új milliók.“
a) Ady Endre:
Dózsa György unokája
b) Ady Endre:
A magyar Ugaron
c) Sinka István:
Pusztaszer megszállása
d) Petőfi Sándor:
Föltámadott a tenger*

Általában Ady ismeretét és ennek minőségét kívántuk vizsgálni. Az első kérdés megvilágítja, hogy a megkérdezettek az önmaguk műveltségéről kialakított képében milyen helyet foglal el Ady. Az 53 alany közül 24-en József Attilát, 23-an Adyt, 15-en Nagy Lászlót, 10-en Weörest, 9-en Radnótit választották.

A második kérdésre adott válaszokból kitűnik, hogy olvasói tudatunkban mennyire intenzív Ady jelenléte: 23-an olvassák, 27-en nem. Hárman bizonytalan választ adtak.

A harmadik kérdésre adott válaszuk szerint öten a szülők révén, huszonhatan az iskolában, hatan barátok hatására, öten előadások alkalmával, kilencen pedig egyénileg ismerkedtek meg Ady költészetével.

Ezekből az adatokból kiderül az iskola fokozott felelőssége. Egyelőre még ne is részletezzük, hogy ez a szerep Ady népszerűsítésében vagy elidegenítésében nyilvánul-e meg. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy az iskolában nyert információk meghatározó módon hozzásegítenek egy mindig változó, véglegessé Ady-kép kialakulásához. Az iskola eme fokozott felelőssége olyan oktatási rendszer létrehozását igényli, amely az anyanyelvi-irodalmi tájékozódást minden iskolatípus számára lehetővé teszi.

Tovább árnyalhatjuk a képet: arra a kérdésre, hogy hány Ady-verset ismernek, négyen azt válaszolták, hogy egyet sem. Verstudatukban maximum három Ady-vers él — derült ki hat válaszból; a következő csoport (huszonnégyen) három-tíz, tizenkilencen pedig tiznél több Ady-verset ismernek. (Az összkép kedvezőbb a valóságosnál, de emlékeztetünk arra, hogy csoportunk jelentős hányada egyetemi hallgató, és mindegyikük érettségizett.)

A megnevezett versek gyakorisági rangsora a következő:

1. Dózsa György unokája
2. A grófi szérún
3. Csák Máté földjén
4. Magyar jakobinus dala
5. Párisban járt az Ősz

Ezt főlegesen magyarázni: a listával nyilvánvaló módon, az iskola tankönyvslágerei vezetik, s itt szabad teret nyújthatnánk az iskola kárhóztatásának, ha ugyan nem azt sütjük ki, hogy az alanyok legtöbbször iskola nélkül még ezt a 4-5 Ady-slágrét

* E kérdőívet — mely számunkra szociológiai eszköz volt — itt azért közöljük, hogy az olvasó vele önmaga Ady-ismeretét is ellenőrizhesse.

sem ismerné. Továbbmenően azt is elmondhatnánk, hogy a nemzetiségi kultúra e viszonylag aktív csoportjának Ady-képe egyoldalú, és üvegszerűen merev. Következésképp szükséges felülvizsgálni azokat az esztétikai és irodalomkritikai normákat, amelyek az ilyen minőségű Ady-befogadást meghatározzák. Mi sem bizonyítja jobban ennek az Ady-képnek a merevségét és homályosságát, mint az a tény, hogy a megkérdőjelezettek közül tizenhatan állították: ismerik *A grófi szerűn* című verset, azonban néhány Sinka-sor olvastán az előbbieket közül többen úgy vélték tudni, hogy az idézet *A grófi szerűn* című versből való. Ugyanez a helyzet a *Csák Máté földjén* című verssel: tizenötön helyezték a legismertebb Ady-versek sorába, s ezek közül négyen állították, hogy az idézett Sinka-sor ebből a versből származik. Hasonlóképp, a 6-os számú (kontroll) kérdésre adott válaszokból kiderül, hogy *A Tűz márciusából* vett idézetet sokan azok közül is a másik négy versből valónak gondolták, akik ezeket ismert versként jelölték meg. A helyes válaszra tízen tapintottak rá, de közülük is többen csak véletlenszerűen, amint ez a többi kérdésre adott válasszal való összevetésből kitűnik.

Úgy véljük, ez az egyoldalú, merev kép egyik fő oka annak, hogy Ady egyáltalán nem olyan népszerű *valójában*, mint ahogyan ez az első kérdésekre adott válaszokból kiderül. Annak érdekében, hogy Ady visszanyerje azt a hatékonyságot, amellyel a század első felében rendelkezett, olyan változtatásokra volna szükség, amelyek — a szubjektívizmus kockázatát vállalva — bizonyos nem hagyományos szempontok szerint készülnének, és pontosan azoknak az erkölcsi, esztétikai, nyelvhasználatbeli, cselekvési értékeknek az alapján, amelyeket a költészet, a nyelv és a társadalom változása azóta kitüntetett. Az utóbbi években nálunk megjelent Ady-versválogatások többnyire csak mintegy kiegészítik és folytatják az iskolai tananyag megcsontosodott Ady-portréját. Az iskolai Ady: a magyar ugar költője, a Dózsa Györgyök, Esze Tamások egyenesági leszármazottja, az éhező parasztság szószólója, a forradalom viharadara.

Nem mintha mindezt (árnyaltabban!) nem tartalmazná Ady költészete. De nem redukálható csupán erre. Amellett, hogy ez a kép leszűkíti Adyt, és csak mint társadalmilag tisztán látó költőt hajlandó tudomásul venni, ugyanakkor előfeltétele annak a szillogizmusnak is, miszerint Ady azért nagy költő, mert társadalmilag tisztán látó elme. Következésképpen végiggondolva eme logikai alakzatot, nyilvánvaló, hogy a világirodalom legnagyobb költői Marx és Engels volnának.

A legkedveltebb Ady-versek kiválogatásában megnyilvánuló egyéni preferenciák egyértelműen Ady politikai és metafizikus verseire irányulnak, e második az elméleti gondolkodás utóbbi években tapasztalható térhódításával is kapcsolatos. Nem arról van szó, hogy az eddigi, politikailag tisztánlátó költő képét vetnők el, hanem arról, hogy Ady mai olvasójának igénye: e politikum szellemtörténeti, a költői életműben végigvonuló fejlődésének az ismerete. Nem a tisztán látó Ady képét kell elvetnünk, hanem ki kell bővítenünk a tisztánlátásig vezető úttal, mivel az olvasó nem csupán Ady politikai tantételeire kíváncsi, hanem ezek választásának okaira és módjára is.

Ady, mint ezt legszébben Németh László magyarázta el, annyira önálló, elszigetelt jelensége a magyar irodalomnak, hogy a helyes kifejezés nem is az, miszerint Ady saját nyelvet teremtett magának, hanem: külön, magáraszabott kultúrája van. Ady abban a törekvésében, hogy megtalálja az ehhez az autonóm, egyszemélyes kultúrához adekvát nyelvet, olyan beszédet teremtett, amely kísérleti jellegéből következően nem mindenütt egynemű, azonos értékű. Ezzel magyarázható az annyiszor Ady szemére vetett sok mororosság, szecessziós mesterkélttség, erőltetett elvontság. Mindamellett Ady nagyon sok esetben váratlanul modern, József Attila, sőt Pilinszky utáni hangon beszél (például *A nagy Cethalhoz* című versében). Erre a történelem és a líra későbbi fejleményei fényében is aktuális mozzanatra kellene összpontosítania a figyelmét az Ady-kommentárnak iskolában, pódiumon, sajtóban egyaránt.

Mert a mai versolvasó azt, amit Ady így fogalmaz: „Vad szirttetőn mi ketten / Állunk árván, meredten, / Állunk összetapadtn, / Nincs jajunk, könnyünk, szavunk“ (*Vad szirttetőn állunk*) — azt inkább Nagy Lászlónál olvassa el így: „s mi felszalagozva és megkoszorúzza a dörgő időben / arccal a tengernek itt feszülünk öntve szoborrá.“ (*Menyegző*)

Ezzel szemben az a sor, hogy „Megkarmolom az agg rozmárok arcát“, vagy „Nincs szebb az Ősz kiszimatánál“ — ma sem mondható másképpen.

Az ankétot Andrásfi Katalin, Balla Zsófia, Egyed Péter és Szöcs Géza készítette.

Ady

Jött mindennek, hajtotta, hozta lánctépő, teremtő ősi indulat. Jött törvénytadó igazságtevőnek, s mondott ezernyi elélt, rozsdás igenre dacos nemet.

Jött a külső Szilágyból, az Ermellék fele olvadó lankáktól száz hepehupán át a bort vérező, bort verejtékező dombtarajok fele; jött vörös-fényes öszön, holdas nagy téli éjen, harsogó tavaszban Zilah fele, Kelet fele. Mintha e romhegy Mezesnek akarta volna vetni a hátát ifjan, hogy itt töltsse föl példázatos lelkét sok százados szándék, mielőtt Nyugatnak, Holnapnak, Európának szegül. Innen hajszolta álmoknak légiója, Őt, a kegyetlen sorsú született kegyosztót, ki lett Istent sirva káromló zsoltáros — öreg magyar szavakkal protestáló újhites. És ide tért vissza valahányszor Anteuszként, e földet megérinteni. A születés és halál között feszülő élet próbája a teremteni bírás. Sorsát, küldetését történelem és népsors határozta meg. Nem volt oly szellemi béklyó, mit ne kísérelt volna meg elszakítani, széttörni irodalomban, társadalmi közgondolkodásban egyaránt.

A magyar líra kényes, büszke pávájának szinte tékozlón tépte ragyogó tollait, s szórta a jövő szelébe, mely tovább örvénylik e tájon emberöltők sora fölött hitet életön. Mert — hadd mondjuk vele —: „lám még mindig élünk“, igen, ez a helyzet velünk: itt Európában, és itt Zilahon is.

Szilágyi Zoltán

Álmok légiója

Mindmáig hiába törekedtem sorssal, világgal, átokkal szembe könyöklő dacos arcának megrajzolására.

Talán azért, mert számomra Ő mindig Jelenés volt, akár az égig érő tűz-ozlop. S ha meggondolom, akkor is tűnt fel, amikor eljött az idők teljessége.

Amikor a jót el kellett választani a rossztól, az álnokságot az igazságtól, a sötétséget a világoasságtól. Érkezését pedig boldog prófétaí sóhaj előzte meg:

*Áldott legyen, ki eljövend,
Az idegen, nagyálmú Gyermekek,
Kit küldtek régi bánatok.*

Verseit félrevonulva, ijedt örömmel olvastam, mint aki nemcsak egy óriási szív harangvirága alatt rejtőzik, amelyen átremeg a költői erő fénye, de részese valami örök titokzatosságnak is.

Igen: élni míg élünk, / Igen: ez a szabály. / De mit csináljunk az életünkkel, / Ha fáj? — visszahangoztam később az ő kérdését.

És válaszként a rímek ősi hajnalát idézte elém, vérrel átitatott, aranytól ragyogó képeit, és arcomat a karéj kenyértől és az egyéni gondoktól a közösségi sors és a történelmi sors felé fordította, hogy eszmélkedésem éveiben ez tápláljon.

Kérdésekre nem versekkel felelt, hanem nagy életmegtámaszkodásokkal; nem cifra szolgáit küldte fogságba esett testünk és lelkünk kiszabadítására, hanem álmok légióját és indulatának forradalmi szabadsapatait.

Móricz Zsigmond szélességében terjesztette ki a nép és a magyarság fogalmát, Ady mélységében mélyítette el. Ezért szerettem meg benne egy életre a közösséget, a fajtát, amelyhez tartozom, sorsának jó és rossz napjaiban egyaránt.

Ezért jut eszembe, valahányszor idegenből érkezem haza, *A föl-földobott kö:*
a tékozló fiú, aki

*Messze tornyokat látogat sorba,
Szédül, elbusong s lehull a porba,
Amelyből vétetett.*

Bálint Tibor

Szilágyi István és Bálint Tibor jegyzete a Román Televízió 1977. május 15-i magyar adásában közvetített zilahi Ady-ünnepségen hangzott el.

Százéves leltár miatt zárva

A hegyhez nem az van közelébb, aki a tövében lakik, hanem aki fokokként megmászta, minden rejtett ösvényét felderítette, fától fáig feltérképezte és nemcsak irodalmi földrajzkönyvekből tudja, hogy lelkünk világtérképén van egy beláthatatlan Petőfi-síkság, egy kiapadhatatlan Bartók-folyam vagy egy Ady-sion-hegye, hanem önnön lelkét birtokba is veszi hepehupáival, síkságaival, s nem árt, ha kitűzi a táblát: turistáknak tilos a bejárás! Ne tessék az elkallódott lelkiismeret hétvégein kiruccanni — nem egy ember, hanem egy egész nép hitével megszentelt írás berkeibe, s azt teliszórni az életuntság okádékával s a bőfögő pöffeszkedés papírhulladékával. És ne tessék a természetért olyannyira rajongani, mert könnyen kiderülhet, hogy a túlzott természetszeretet titkos embergyűlöletet álcáz. Álmélkodni lehet ugyan, de egyáltalán ne tessék rajongani!

A förtelmes dolgok közt is a legförtelmesebb a művészetért való öncélú rajongás. Aki a szép dolgok örökös vonzásában él, örökös kibúvót talál arra, hogy nem kell részese legyen az élet teljességéért vívandó harcnak, hiszen bírāja lehet! Pedig a művészet — Ady úrral mondom — ugyanaz a mindennapi megkoszorúzása agyvelőnknek töviskoronával, és önbeoltás az emberiség minden mérgező bajával. Mi egyéb a művészt, mint az igazság keresztrefeszítésének vértanúsága s a láncait szaggató Prométheusz örökös szomjúhozása, amit nem lehet kapucinerbe és sörhabba fojtani?!

Nos, széplelkek: kellene-e új versek?
Lelkesedtek-e Jézus keresztrefeszítéséért?

Új versek? Igen.

Mondom Ady úrral minden szépleleknek: a művészetről általában, az irodalomról különösen semmiféle véleményem nincsen. Akik annyira pontosan tudják, mi mire való, azoknak többnyire fogalmuk sincs róla. Ne művészetéről faggassatok, hanem életről, halálról, sorsról, szerelemről, álmokról, jövőről, holnapról. A sokat tudók mindig valami másról beszélnek: Pósa bácsi a hagyományos formáról, Tisza Pista a hazafiságról és egy sereg más fogalomról, amik jelenthetnének valamit, ha legalább annyira láthatók lennének, mint Platón embere.

Új versek? Igen.

A széplelkű esztéták, ha éppen meghökkennek, úgy járnak a formával, mint az együgyű ember, aki egyedül azt kifogásolta a traktorban, hogy nem olyan, mint a ló. Erre kár több szót vesztegetni. Kérdezzék meg őket akármelyik parasztot, mi a véleménye az ekéről? Aligha van neki véleménye róla. Az eke eke, a borona meg borona. A termés viszont lehet jó vagy silány. Erről van szó. Sokan azt hiszik, hogy az írás célja a mű esztétikai gyönyöre. De már olyan ostoba paraszt nem akad, aki az ekét tartaná a mezőgazdaság céljának, vagy az eke formáját.

Új versek? Igen.

Azt a benzinszagú Heródesét az irodalom turistáinak: „ma hová is ruccanunk ki?” „Mi az, hogy az Ady-kemping leltár miatt zárva?” „És nincs aszfaltozott útja?” „Azért mégiscsak kár: arra a sztriptízure Lédával mégiscsak befizettem

volna.“ „Azért az egy nagy marhaság a hét szilvafából Eiffel-tornyot csinálni!“ „Párizs neki nem volt elég nagy?“ „Vagy ő nem volt elég nagy Párizsnek?“ „Különbön is a költészet egy nagy marhaság: annyi élvezet sincs benne, mint egy Trabantban.“ „Az Ermellék pedig egyenesen egy nagy unalom.“ „El sem látni onnan Párizsig.“ „Még hogy Ady-hegy?“ „Miért nem mindjárt Mont Blanc vagy Kili-mandzsáró?“ „És mire való ez az egész céccó?“ „Nekem felfújhatják ezt az Adyt, mert nekem megvan a magam véleménye.“ „Ez a demokrácia? Mi az, hogy turistáknak tilos?“ „Valamikor olvastam. Valamelyiknek a címére is vissza tudnék emlékezni.“

Most éppen százéves leltár miatt zárva.

Majd holnap.

Inkább Ady-leltárt, mint Ady-ünnepet.

Hazát leltározzuk: szavakat. Szavakat leltározzuk: az írás becsületét. A becsületet leltározzuk: az ember lelkiismeretét. A lelkiismeretet leltározzuk: életünket. Életünket leltározzuk: bejárt és be nem járt utak összegéből megmentett álmokat. Álmokat leltározzuk: az élő víz pentatóniáját az Ertől az óceánig. Az óceánt leltározzuk: sorsokat szaggató szenvedélyeket, ragadozó indulatokat s benne életünk első és örök ringató bölcsőjét. Bölcsönket leltározzuk: eredendő ártatlanságunkat és anyánkat. Anyánkat leltározzuk: életünknek arcunk redőiből karcolt térképét s a mámor reggelén megtalált anyatej ízét. Térképet leltározzuk: anyánkat, bölcsönket, lelkünket, álmainkat, életünket, anyanyelvünket, hazánkat.

Hazánkat leltározzuk. Szavanként. Kövenként. Kavicsonként. Végül is.

Juhász Gy.

Csönd és lárma

„Most is együtt a csönd s a lárma“

Negyedszázada keresem az igazi Adyt, a *nekem* igazi Adyt.

Néha úgy tűnik, meglelem Öt magamnak. Megtaláltam a soha-nem-hallott Adyt, a mindenki előtt rejtve maradt Adyt, a Minden-Titkok TITKÁT. Nem pőz ez, hanem szenvedély, már-már dühödtt szenvedély: szeretném meglelni az ÉN ADYMAT. Ebből a forró vágyból születtek meg Ady-vers-rejtelmeket kutató zeném. Nem megzenésítések ezek a művek, sokkal inkább lekottázott Ady-muzsikák; *Ady-symphoniák*.

Ady-zene?

A *Nyugat* költői közül Juhász Gyula, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc zeneibb költészetet teremtettek, mint Ady. Tóth Árpád költeményeit hamarabb zenésítettem meg, mint bármely más, általam csodált és szeretett költő verseit. Zeneiségük ragadott meg. Akkor még nagyon idegének éreztem magamtól Ady *vélt* zeneietlenségét. Csak később merült fel bennem a kételkedés: milyen zenét hall Tóth Árpád, Juhász Gyula? Ők kész, megkomponált zenét hallanak, zenei illusztrációkat (gyakrabban, mint hinni vélünk). Valaki már megírta ezt a zenét: „És fölsírtak sóvárgón, lágyan, tompán / A nagy Chopin holdfényes dalai“ (Juhász Gyula: *Muzsika*). Vagy a tárgyak, a dolgok titkos muzsikája kel életre szavaikból, zene, amely változathatatlannal adva van, tökéletesen lekottázott, kész, befejezett zenei kompozíció. („Az arca / csupa fény, felhő, remegés, / *virágzene*: szóba fogni / túlsok és túlkevés. / *Virágzene*: érthetetlen. / Ki tudja, nem álom-e? / Tűnt évek titka, merengő / fény- és illatzene.“ — Szabó Lőrinc: *Enyém volt s mégsem enyém ma.*) Adynál is fellelhetjük ezt a zenét: „Az Ősz csak bennünk változott, / Ódon és nemes muzsikája, / Ha van szép szív, ma is megleli.“ (*Az Ősz muzsikája*) De én nem ezt a zenét kerestem!

Ady — számomra — ultramodern hangzásképek komponistája: kortárs zeneszerző. Hangzásélményeinek újszerűségére csupán most kezdünk figyelni. És most ismerjük fel, hogy ezt a hangzásvilágot csak a legmodernebb zene eszköztárából választott kifejezési eszközökkel lehet tökéletesen visszaadni.

Túlzás Adyt modern zeneszerzőnek megtenni?

Feleletül hallgassuk meg egyik versének zenéjét (nem véletlen, hogy Bartók felfigyelt erre a versre): „Hallottatok már? / Ősszel, amikor kavarog a köd, / Az éjszakában valaki nyöszörög. // Valami dobban. / Valaki minden jajt összelopott, /

Valaki korhadt, vén deszkákon kopog.“ (Az őszi lárma) A virág-, fény- és illatzenét (Szabó Lőrinc) nehéz hangokra átváltani. A zenéhez konkrét hangélményekre van szükség, inspiráló hangélményekre, hangzásimpulzusokra. Ady az a költő, aki bőven halmoz fel verseiben ilyen zenei impulzusokat. Alljon itt következő példaként a *Kocsi-út az éjszakában* utolsó versszaka: „Fut velem egy rossz szekér, / Utána mintha jaj-szó szállna, / Félig mély csönd és félig lárma, / Fut velem egy rossz szekér.“ Csodálatos zenei kép. Ady itt is átlépi a vers szűk hanghatárait, amit alkot, az már szavakkal leírt zene (a mai zenében akad néhány szavakkal kifejezett zenei partitúra is). Ady zsenije kellett ahhoz, hogy egy költő ilyen megszűre jusson: a verstől a zenei kompozícióig. Ezért tartom Adyt modern zeneszerzőnek is. Gondoljunk csak az előbbi idézetre: „Utána mintha jaj-szó szállna, / Félig mély csönd és félig lárma“. Különös hangzásélmény az a „mintha jaj-szó“. A „mintha“ fantasztikussá, kozmikussá növeli a hatást. A „félig lárma“ ezernyi zajával, zörgésével, a mély csönd titokzatosságában rendkívüli hangszíntölt. Ady a saját hangzásképeit vetíti ki; Ady nem hallgatja a „szép muzsikát“, Ó éli a zenét, nem átéli, hanem egyé válik vele.

Ugy érzem, ez az igazi Ady. Ady-zenémmel szeretném másokkal is meghallgatni: a „csöndet“ és „lármát“, a kettőt együtt és mindazt, ami e kettőben benne foglaltatik; a „valami dobban“-t, a „zengett a fény“-t, a „napsugarak zúgását“-t, a „cseng az élet“-et.

Terényi Endre

...a hangja, hangjai

„Megnőtt a világ, megsokasodtak az írástudók és farizeusok“ — írta Ady, a század legelején. S tegnap, amikor Latinovits lemezre mondta e vers-értékű Ady-prózát, ma, amikor újra és újra, megunhatatlanul visszajátszatjuk a művet, Költő és Színész zseniális találkozását — csak csodálkoztunk, csak csodálkoznak a látélet pontosságán. Profécianak is szokás nevezni a látéletet; „a szó magyarázatához hozzátartozik, hogy modern profécia — igazítja helyére a kifejezést egy fiatal kritikus (Radnóti Sándor) —, amelynek alapja nem kinyilatkoztatás, hanem a történelem summája.“

Nő, egyre tágul a világ, s ahogy sokasodnak az írástudók, úgy nő a technikai eszközök szerepe, úgy erősödik a törekvés, hogy az utókor számára megőrizzék mindazt, ami az egyedből mulandó. A kinyomtatott könyvek s a kéziratok, a személyi tárgyak mellett az álló- és mozgókép és a hang is felidézheti már letűnt korok nagy (akkoriban nagyinak hitt), sőt kis embereit. Ady, a nagyok közül is az egyik legnagyobb, hangjával mégsem lehet köztünk, nem emlékeztethet rá magnószalag, de még fonográfhengerre rögzített felvétel sem. Az ő hangját ki kell találnunk — hiszen egyre hangosabb korunkban, a hangkultúra hihetetlen méretű előretörése idején, a költői üzenet is csak úgy maradhat tömeghatású, úgy termelődhet újra tömegméretekben, ha igazodik napjaink játékszabályaihoz. Persze, könnyen áll a cáfolat: Ady maga teremtette a játékszabályokat, s különben is, összemérhető-e, mélységében, az elhangzó szó a leírtéval, a számtalanszor újraolvashatóval...

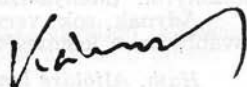
Minden ellenérv ellenére, Ady utóéletét, mai jelenlétét nem függetleníthetjük a felhangzó versektől. Végül is arról van szó: Ady Endre lírája csupán irodalomtörténeti emlék, amelyet az évfordulókon illik méltóképpen megünnepelni (és a középiskolában megtanulni), vagy része a jelennek? Nyilván lehet didaktikai célú hangfelvételt is készíteni, vagy tisztes rangú összeállítással adózni egy híres életműnek. Ez nem azonos a szellemi jelenléttel. Irodalom- és művészetszociológiaiak akkor válik érdekessé a kérdés, amikor egy verslemez a könnyűzene-lemezek verseny társának bizonyul, amikor keresik, kölcsönzik, beszélnek róla. Amikor a kevesek olvasmányélményének — legalábbis statisztikailag — sokszorosa lesz a hangélmény. Biztosíthatja ezt, első fokon, közvetlenül, a pódium. Sokan őrizzük emlékezetünkben azokat a különféle szintű ünnepélyeket, amelyeken szabályszerűen felhangzott a *Magyar jakobinus dala* és a *Proletár fiú verse*. És őrizzük, későbből, a népszerűvé váló önálló versműsorok, előadóestek és matinék Ady-idézeit. Mégis, a lemez az, amely mint mass media tartósan hat(hat), amelyről parancsolóan írni kell(ene) — akár az új könyvekről.

Magam is szerettem volna vállalkozni egy átfogó elemzésre, néhány Ady-lemez ismeretében. Miközben jegyzeteimet próbáltam rendezni (és elolvastam két-három elemzés-kísérletet), rá kellett jönnöm, hogy ez még nagyobb felelősség, több időt és elmélyülést kíván, mint az olvasott Ady-versek kiváltotta mai élményt rögzíteni. Ha csak három, viszonylag új lemezfelvételt akarnék szembesíteni, a különböző előadói felfogások érzékeltetésére, a Sinkovits Imrét, a Latinovits Zoltánét és a mi nagyváradi Varga Vilmosunkét, olyan szakmai kérdésekbe ütköz-nék, melyeknek elfogadható megoldására legalább hetek és hosszas előtanulmá-nyok szükségesek. Akkor hát ne is szóljunk róluk? Vagy maradjunk meg az imp-resszionistának bélyegezhető kritikánál? A legegyszerűbb (?) volna verset írni Latinovits csodálatos azonosulásáról vagy inkább arról a heroikus küzdelméről, amellyel a szövegek mögött az embert találja meg — önmagára ismer. Egy fájdalmas Adyt köszönhetünk neki, az indulatok magasízzását, sok-sok felfedezést (versét és prózáét). Felfedezését egyúttal annak, hogy igenis, a verset szabad „éne-kelni” is, énekelve elmondani — ha ez az ének (sirató) belülről fakad. És lehet a légfelfokozottabb hatás forrása a monotonía, a lélegzetnélküliség.

Sinkovits higgadt, logikus elemzését — elemezni kellene; azt, ahogyan ér-telemezi, megfejtí a nagy Ady-szimbólumokat (*Vér és arany*, *Az Értől az Óceánig*), ahogy értelmi hangsúlyokkal is élménnyé tud tenni olyan lírai rezzeneteket, mint *A Gare de l'Est-en* vagy a *Párisban járt az Osz.* Varga Vilmos vállalkozásában fő-képpen az ismert politikai versek felfrissítését tudnám dicsérni (a *Főlszállott a pávát* mindenekelőtt). Azt viszont már versről versre és sorról sorra kellene végig-venni, vajon mennyire helyénvalók a hagyománnyal szakító hangsúlyai, a szándé-kos eltérések egy többé-kevésbé megszokott gyakorlattól, s hol lesz zavaróan sze-cessziós az építkezése (rálicitálva az Ady-versek szecessziós elemeire).

Nem folytatom. A verslemez-kritikát nem lehet Adyval kezdeni, rajta kísér-letezni. Örvendeni azonban szabad — és kell: annak, hogy ez az élesen korhoz kötött líra új utat tört magának, s éppen így bizonyítja, hogy igenis a mi korunk-hoz is kötődik. Lényegét tekintve, nem élhetünk nélküle. Erre a legteljesebben Latinovits érzett rá. Olyan hatékonysággal, hogy a lemezhallgatók körében sikerült divatba hoznia Adyt. Mint a Sebő-együttesnek József Attilát — és Nagy Lászlót.

Jó volna hinni, hogy ez a divat sem ősszel, sem tavasszal nem változik.

Levél Anna-Maija Raittilának Tapiolába a nyugdíjba vonulásom utáni lelki válságról

Kedves Anna-Maija!

Az anekdota szerint, mikor a cigányt hétfőn reggel akasztani vitték, így só-hajtott fel: Ejnye, de rosszul kezdődik ez a hét! Én is felsóhajthatnék: Ejnye, de rosszul kezdődött ez az év! Tudniillik nyugdíjba vonultam. Amikor Magácska ot-tahagyta a tanügyet, lemondott a tanárságról, nem esett-e át semmiféle lelki vál-ságon? Énnálam most állt elő a legnagyobb lelki válság, amin átmenyek. Hogy is kerüljek feléje? Úgy gondoltam, nyugdíjas koromban mennyit fogok olvasni. Cso-portosítottam a magyar könyveket, méghozzá hármass csoportokban:

Jókai — Mikszáth — Móricz; Pázmány Péter — Tolnai Lajos — Szabó Dezső; Mikes — Tamási — Tersánszky; Takács Sándor — Eötvös Károly — Kelemen Lajos; Móra Ferenc — Komáromi János — Krúdy Gyula; Veres Péter — Sinka István — Szabó Pál; Kemény Zsigmond — Németh László — Gulyás Pál.

Nem találtam párjukat, egyedül álló csillagok maradtak: Ady, Karácsony Sándor és Kodolányi János.

S mi történt? Előveszek egy könyvet (Zilahy: *Két fogoly*), el akarom olvasni. Nincs ízem hozzá. Mi ez? Csak gondolkozom magamon. S megeltem a magyará-zatát: Minek olvassak én már, ha nem vagyok „tanár”? Kinek, minek? Mint tanár

nem olvashattam eleget, mint írónak nem kell a könyv. Vagyis az sül ki, hogy tanár voltomért olvastam, nem író voltomért. Ez azért nagyon furcsa, mert mindig azt hangsúlyoztam eddig: a tanárság nekem csak mellékfoglalkozás, csak pénzereseti lehetőség, a főfoglalkozásom az írás, én író vagyok.

Kedves Anna-Maija, Adynak mégiscsak van párja, de nem a magyar irodalomban, hanem a világirodalomban, és ez a Kalevala. Karácsony Sándor *A magyar demokrácia* című könyvének egyik cikkében, aminek alcíme *Kelet problémája*, összehasonlítja a finn és a magyar életet, kultúrát, történelmet. Csak ezzel a két határozószóval hasonlítja: ott—itt. Ott: Kalevala. Itt: Ady. Papp István meg, a debreceni egyetem finnugor tanszékének egykori professzora Ady és a Kalevala közt párhuzamot vont. Tanulmányának a címe: *A Kalevalától Adyig*. Papp István ezekben látja az összefüggést: paralelizmus, szaggatott ritmus, szimboliztika.

Ha még élek és lesz nyugalmam, tapiolai csendem, belevetem magam kidolgozni a Kalevala és Ady szimboliztikáját. Most még csak ködként gomolyognak a fejemben a szampo meg a Nap, Ilmarinen aranyból kovácsolt szüze meg a Léda arany-szobra. Szóval, kedves Anna-Maija, a Kalevala Adyban folytatódott. Ady világa a Kalevala világa modernebb formában.

Ady és a Kalevala szimbólumainak az összehasonlítását meg kell előznie egy olyan tanulmánynak, amelyik kimutatja Ady és a magyar népdalok jelképeinek közös voltát. A ló, a szekér, a páva, a hal népdalaink leggyakoribb jelképei. Ugyanígy Adynál. Csak Ady többet ad, mint a népdalok: meghúzza a képet. Vegyük a ló-képet. A ló a népdalban magát a személyt jelenti. Íme:

*Este kezdtem a lovam, este kezdtem a lovamat nyergelni,
Reggelig tart, sejhaj, reggelig tart a szerszámot rátenni,
Csillag van a kis pej lovam fején, nem kantár,
Nem is legény, sejhaj, nem is legény, ki a lányokhoz nem jár.*

Érti, kedves Anna-Maija? Nagyon „nehéz eset” volt az a kislány, nagyon makacs, makrancos ló: estétől reggelig kellett vele bajlódni. Hogy nem lóról van szó, hanem valójában lányról, bizonyítja a negyedik sor, ez magyarázza meg a jelképet: Nem is legény, sejhaj, nem is legény, ki a lányokhoz nem jár. Már a csillag is utal arra, hogy nem lóról van szó, hanem lányról, helyesebben menyasszonyról. (Menyasszony szavunk eredeti értelme: csillag, hajnalcsillag, kishold.)

Adynak sok versében előfordul a ló-kép. Természetesen azt is meghúzza, továbbviszi a jelentését népdalbeli jelentésénél. Lássuk:

*Hajh, Alföldre lenyargalt,
Szűk, vén fejű magyar nép,
Be elmúltak a multak
S lovaid kisántultak.*

Lovaid kisántultak = eszméid idejüket múlták. Rávilágít a ló-kép jelentésére:

*Ha láttok a magyar Mezőn
Véres, tajtékos, pányvás ménet:
Vágjátok el a kötelét,
Mert lélek az, bús magyar lélek.*

Új, az életet tovább bírató eszmét kér az Istentől a háború szörnyű napjaiban. Új lovat kér:

*Segítsd meg, Isten, új lovaddal
A régi, hű útra-kelet,
Hogy só-bálvánnyá ne meredjek
Mai csodák előtt.*

Ady és a magyar népdalok jelképeinek összehasonlítása után jöhet Ady és a Kalevala egybevetése. Ha még élek és lesz nyugalmam. Egyelőre tart a lelki válság. S volt tanártársaimnak, akik érdeklődnek, hogy hogyan érzem magamat mint nyugdíjas, csak annyit tudtam mondani:

— Azért jó nyugdíjasnak lenni, mert egy héten csak egyszer kell borotválkozni.

Nagy tisztelettel és szeretettel:

Gellért Sárosi

Vasárnap délután II.

Egy lakatos az „ügynevezett Tehnofrig gépgyár“-ból

Igen, ez itt már a Gépész utca vége.

Leszállunk a buszról, jó ötven métert baktatunk visszafelé, jobb- és baloldalt csinos kis családi házak sorakoznak, nem látni, de úgy érzem, nincs aszfalt a talpam alatt, csak sár.

Ismerősünk házának léckapuján túl viszont mintha még a kőlapocskákat is az imént síkálták volna fényesre, ragyogóra: még a szegélyükön sincs sár. Mintha tisztes vendégváró háziasszonyi gonddal egyenként kiemelték volna a sárból, megmosták, fényesítették, törülgették volna valamennyit, a homályosabbjára talán még rá-rá is fújtak, mielőtt utoljára végigszaladt rajtuk a törlőröngy, s egyenként visszaillesztgették őket pontos, kijelölt helyükre, a nyomukat vigyázva őrző sárba.

A kerítés léckapujától az előszoba ajtajáig.

Melynek keretében már ott áll Mórész Lajos, ma délutáni házigazdánk és felesége. Arcukon a mosoly, akárcsak a ház felé vezető utacska, keskeny, vendégváróan tiszta, barátságos: de érzem, hogy mosolyuk belseje felé is csak a lerakott kis kövecskéken lépegethetek előre, ha azt akarom, hogy tisztának ítéltessem meg ebben a hajlékban.

Mórész Lajos negyvenkét éves. Lakatos a Tehnofrig gépgyárban. Ahogy ő mondja: „az ügynevezett Tehnofrig gépgyárban“.

Húsz éve dolgozik ott egyfolytában. Egyetlen hiányzása, egyetlen kihágása sem volt ez idő alatt. Húsz éve semmit sem kért a gyártól. Csak azt, amit amúgy is megkapott: munkát.

Illetve — ebben az évben kért először. Olyasmit ráadásul, amit a lelke mélyén ő maga talán nagyon elítél: kivételt kért. Hogy a fiát ne helyezték el más városba a szakiskola elvégzése után, maradjon itt a gyárban.

Mórész Lajos szereti a gyárat.

Nagyon szereti.

Annyira szereti, hogy a felesége ezen néha-néha még el is kacagja magát. Annyira természetesen, ahogy régebben talán el-elsírta magát.

Kacagni-sírnivaló az a gyár, a Mórész Lajos gyára.

Valahányszor csak szó esik róla, Mórész Lajos arca, akármilyen is volt azelőtt, elkomolyodik, határozottá, öntudatosá válik. Bármerről is kanyarodott oda a beszélgetés, szinte érezni lehet: eddig, s ne tovább. Azt hiszem, a gyár az egyetlen dolog, amiből Mórész Lajos nem hagyná magát soha kiforgatni. Ilyen emberre szokták mondani: a gyár a mindene.

— Én nem bírtam volna ennyi ideig egy helyben maradni! — kacag az aszszony. — Igaz, nem is voltam sokat állásban, mindössze vagy nyolc évet a házasságunk elején, a nyomdában. De nem mondhatom, hogy nagyon szerettem volna. Ő meg úgy szereti, hogy ki sem lehet azt mondani! Én nem is igen tudom ezt megérteni.

Enyhe ingerültséggel hangjában kacagja el magát a férfi, majd szemöldökét felvonva, értetlen fiaikat oktató apák modorában mondja el, ki tudja hányadszorra már:

— Hiába, húsz év nem kis idő! Húsz éven át együtt nőni a gyárral! Az a kétszázféle produs, amit mi ott gyártunk, az mind az én munkám eredménye is! Ha azt akarta az ember, hogy egy ilyen helyen becsülete legyen, nagyon meg kellett becsülnie elsősorban magát a munkahelyet. Húsz év alatt, kérem, én még soha nem késtem. S nem is kértem semmit. Pedig, hej, de hányan voltak, akik két-háromévi munka után kipanamázták maguknak a lakást, a jobb munkahelyet, magasabb besorolást — s aztán továbbálltak. Kihasznlálták a vállalat jóságát. Én ilyet nem tudnék megtenni. Nekem ennél többet jelent az, hogy bárhova nyitok

be, engem mindenütt szívesen fogadnak, ha valami problémánk van fenn a részlegen, akármelyik irodába benyitok, nem kell ott álljak az ajtóban, sapkával a kezemben, s várjam, míg valaki megkérdezi, hogy ki vagyok, s mit akarok, akár-hova nyitok be, még a sapkám se veszem le, s már hallom is az irodistákat: „Jó napot kívánunk, Mórén elvtárs — mivel szolgálhatunk?”

Az asszony erre a — minden bizonnyal jól ismert — végszóra lép be a szobába. Észre se vettem, amikor kiment. Kezében tálca, jó házi rétestésztaival megpupujázva, pillanatokon belül jőféle házi bor, poharak s kávéscsészék ringanak elém a rétestészta mazsolás illatán.

Illendőképpen érintetlen marad minden egy darabig.

Tenyérközépszi kis hamutálca csillog-villog előttem. Mintha a terített asztal tartozéka lenne az is.

Látszik, hogy a házban nem dohányoznak. Valószínűleg dohányzó vendég sem jár a házhoz. Vagy ha igen, hát csupán egy-cigarettányi időre ül az asztal mellé.

— Nem járnak össze a gyári munkatársakkal?

— Hát éppen most készülünk meghívni őket. Az idén ünnepeljük ugyanis a húszéves házassági évfordulómat. Különben tényleg nem szoktunk összejárni. A húsz év alatt egyszer történt meg, hogy néhány kolléga egészen váratlanul be-köszöntött hozzánk! Azóta nem volt senki.

— Hogy lehet ez?

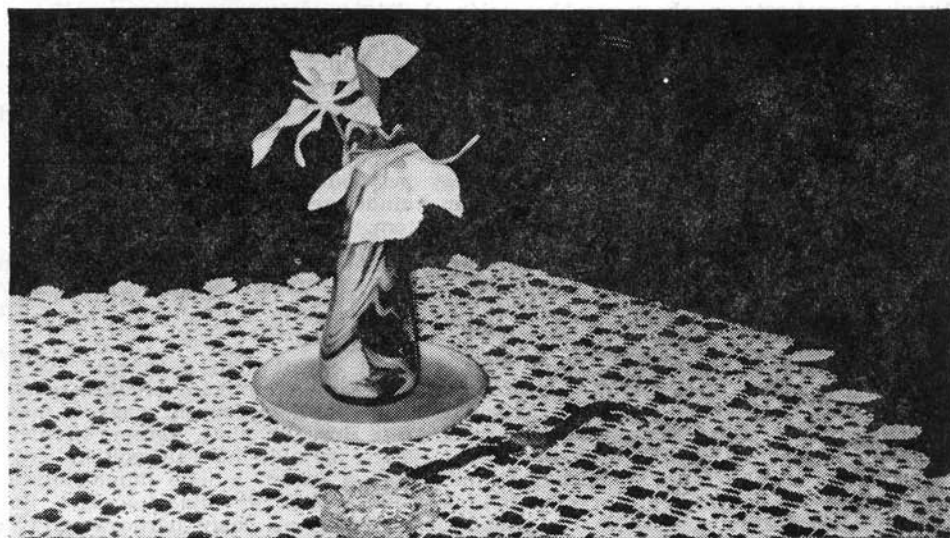
— Látja, nem is tudom, ez tényleg furcsa egy kicsit. Pedig hát mondtam, elhiheti nekem: ott benn a gyárban nagyon jól megvagyunk egymással, jól érzem magam köztük. Furcsa, ezen én eddig még nem is gondolkoztam.

Igy terelődik ismét a gyárra a szó. A gyárra, ahol becsületes művezetők, becsületes mérnökök, becsületes igazgatók dolgoznak együtt, nagy odaadással — és Mórén Lajossal.

— Soha nem gondolt arra, hogy otthagyja a gyárat?

— Nem, ő nem gondolt soha ilyesmit! — mondja kicsit zsörtölődő-kötekedő felhanggal az asszony.

Húsz év alatt kivívta a nélkülözhetetlen, a törzsgárdához tartozó szakmunkásnak kijáró megbecsülést, a részleg munkavédelmi felelősének választották, rendszeresen felszólal a Dolgozók Tanácsa ülésein, s megnyugtató érzéssel tölti el, hogy a vállalat igazgatója is helyenvalónak találja észrevételeit, javaslatait, kérését háromezer lej körül ingadozik, rendszeresen megkapta a különböző ünnepek alkalmával a kitűnő szakmunkásnak kijáró jelvényt és kézszerítést, kétszoba-konyhás magánháza tisztán, szépen, életformájának harmóniaigénye szerint berendezett, fiatalabb korában motorbiciklin bejárták az országot az asszonnal, azóta is el-eljárnak minden nyáron Szovátára, Parajdra, Félix-fürdőre, szóval, ha mindezt elérhette egyhelyben ledolgozott, húszévi munkája révén — miért menne most máshová?

„Ezért a gyárért mindent megteszek, ami erőmből telik“ — gondolja a férfi.
„Ezért a becsületességért most már neked is megengedhetnék, hogy egy kicsit lógázhass a lábad“ — gondolja az asszony.

A rétes kitűnő, a bor kitűnő, a kávé kitűnő. Amilyennek egy ilyen házban a rétesnek, bornak, kávénak lennie kell. Semmi sem bontja itt meg a harmóniát. Így hát a rétes, a bor, a kávé sem bonthatja meg.

— Amikor tízéves koromban Vásárhely mellől ideköltöztem, azt mondták a falumbeliek: „No, Lajos, elmész Kolozsvárra, elmész, és úrigyerek leszél!“ Hát annyi bizonyos, jól tettem, hogy eljöttem, mert igaz, hogy anyám még a mai napig is parasztasszony maradt, de én nemigen szerettem ott. A földmunka az olyan, hogyha valaki nem szereti, akkor inkább ne is foglalkozzék vele!

Házigazdám ezt nem is annyira nekem, inkább csak úgy magának mondta talán.

Amolyan koccintás előtti összefoglalónak.

— S a mama szokott-e feljönni abból a faluból ide Kolozsvárra, a fiához, a menyéhez?

— Minden évben eljön egyszer.

— S mi érdekli a mamát itt, a fia házában? Szokott kérdezősködni, hogy s mint élnek?

— Akár hiszi, akár nem, első kérdése mindig az, amikor megérkezik: „A magyar operába vettetek-e valami jó előadásra jegyet?“ Mert a mama, otthon a kultúrházban, minden előadáson ott van!

Így aztán a jegyek általában meg vannak véve. Nem szokatlan dolog ez Móréhéknál, rendszeresen járnak színházba, operába. Ez utóbbit az asszony szeretette meg a férjével, az asszony, aki hóstáti földész szülők gyereke, de a Marianumba járt iskolába, s diáklány kora óta operarajongónak mondja magát. Címek, szerzők neve, színészek neve pupujázódik hirtelen elem az asztalra, életművek és kritikák dűlnek pillanatok alatt halomba a rétesel megrakott asztal fölött. Plenzdorf romokban heverő színpadi világa mellől csak Páskándi „Tornya“ és Sütő „Csillaga“ emelkedik lassan, méltóságteljesen vendéglátóim háza fölé.

Megérkezik a fiú.

A fiú, a tizennyolc éves.

A fiú, aki mindig azt mondta, hogy autószerelő szeretne lenni, „de hát kisebb korában soha nem szedett szét egyetlen játékautót sem“, a fiú, akit a szakiskola elvégzése után az egész osztállyal együtt Konstancára helyeztek volna (ahogy az apja mondja: „abba az úgynevezett Konstancába“), ám apjának húszévi becsület, odaadó munkája révén kijárt, hogy a Tehnofrig alkalmazza a fiút, aki most apja mellett dolgozik a gyárban, nem ugyanazon a munkahelyen, de mégiscsak mellette van, s akit borzasztóan bosszant, hogy apja ismerősei, főleg a nők, mikor

megtudják, hogy a Mórén Lajos fia, olyasmiket mondanak neki, hogy na Zolika, hát pont olyan vagy, mint az apád, tisztára olyan vagy, legyél te is olyan becsületes dolgozója a gyárnak, mint az apád, egy olyan pillér kell legyél te is itt, mint az apád volt húsz évén át, mondják neki, s ettől a fiú pont annyira dühös lesz, mint amilyen az ifjú W. volt a színpadon, ha ilyesmiket mondtak neki, s legszívesebben talán ő is lábára ejtené ilyenkor az éppen kezéügyében levő vasdarabot az alkalmi szónokoknak.

— Én úgy láttam helyesnek, ha a Tehnofrig szakiskolába jár, s ha a Tehnofrigbe jön be dolgozni. Én ott mind ismerem a tanárokat, mérnököket, becsületes, jó szakembereket mind, akiktől lehet szakmát is, emberséget is tanulni. Az nem szégyen, ha másoktól tanul az ember. Én még az üzemi gyűlésekre is szívesen járok, hisz ha csak egy-két új szót hall az ember a gyűlésen, már akkor is tanult valamit ott.

Hogy ez nekem szólt-e inkább, vagy a fiának — nem tudom eldönteni.

Zoltán arcán mindenesetre a fiataloknál oly jól ismert, kicsit fellengzős mosoly rajzolódik ki.

— Te is szeretsz gyűlésre járni?

— Nekem mindegy.

— Mégis, ha munka végeztével kétféle ajtón át lehetne kijönni a csarnokból, a jobboldalin jönnének mondjuk azok, akik gyűlésre szeretnének menni, a baloldalin, akik egyenesen haza — melyik ajtón lépnél ki?

— A baloldalin!

Az anya könnyedén, felszabadultan elcacagja magát, én magam is, csak Mórén Lajos babrál továbbra is az asztalterítő rojtjaival.

A fiú csupán egy hónapja dolgozik a gyárban. Úgy tűnik, minden rendben lenne különben körülötte. Reggelente anyja örömmel figyelmezteti az apát, ha a fiú jókedvvel, dudorászva készülődik a gyárba. Pedig milyen korán kel! Egy hónap, igaz, nem sok idő. Gyűlés is csak egyszer volt ez idő alatt.

— Milyennek találtad ezt a gyűlést? — szegezem neki a kérdést.

— Nyíltabbnak, mint amilyen az iskolában volt.

— Hogy érted ezt?

— Itt az emberek megmondják a hibákat is. Az iskolai gyűléseken mindig csak olyan huzavona volt.

— Milyen huzavona, mi az, hogy huzavona, fiacskám? — szól közbe kissé türelmetlenül az apa.

— Huzavona-huzavona! — mondja kissé hányavetin a fiú.

Nem a békéltető szándék, hanem a kíváncsiság miatt avatkozom közbe.

— Milyen hibáról esett szó azon a gyűlésen?

— Hát az egyik munkás mesélte el, hogy valami betonlapokat öntöttek, s mikor már megvoltak a munkával, akkor egy traktor jött keresztül az udvaron, az egészet szétrnyomta, újra kellett önteni, s szinte mégis a munkásoknak lett bajuk belőle.

— Hogy érzed: te, alig tizenhét évesként, elmondhattad volna ugyanezt azon a gyűlésen?

— Hát...

— Hát persze, hogy elmondhatta volna! Az kell, mi mindig is mondjuk, hogy a fiatalok igenis mondják el a véleményüket, ne hallgassanak el semmit, ne legyenek bátortalanok!

Replikájához, mintegy megerősítendő az elmondottakat, az apa a tenyere élével ütögeti az asztalt.

A vasárnapi borospoharak finoman össze-összekoccannak.

Aztán összekoccannak még egyszer — de most már akarattal.

„Egészséget, egészségünkre!”

A hangulatot mégsem a bor, hanem a feleség oldja-lazítja fel a kacagásával:

— Ilyen az én férjem, én még el-elnézek egyet-mást a fiataloknak, s azt is megértem, hogy bizonyos dolgokban másként éreznek és gondolkoznak, mint mi, csak az izlésük ne lenne olyan furcsa, én például még eddig nem tudtam rávenni a fiamat, hogy eljőjön bár egyszer velünk, s megnézzé a Csárdáskirálynőt, őket csak azok a sikítós zenék érdeklik! Nem mondom, én is szeretem a könnyüzenét, de azokat, amelyek egy kicsit komolyabbak valahogy, mint például a Hószagú szél fújja hajunk vagy a Dónát úti orgonák, amiknek van valami tartalmuk is, azok igen, azokat nagyon szeretem. És bizony szombaton meg más napokon is átjáró a szomszédokhoz filmet nézni esténként, nálunk emiatt soha vita nincs, pedig hát van olyan a szomszédok között, aki el-elmondja: „Te, hogy hagyod ott a férjed annyiszor este?” — de hát az ilyesmi bennünket egyáltalán nem zavar, ez egy olyan régi felfogás.

Feleki Károly felvételei

— Ebből nálunk probléma soha nem volt. Én meccsre járok rendszeresen, ő meg tévézni a szomszédokhoz. Nem azért, mintha nekünk nem telne televízióra, ez nem probléma, egyáltalán nem probléma, de itt lefele már nem lehet fogni az adást, nem érdemes tévét venni.

Innen, valami megmagyarázhatatlan módon, megint csak a gyár felé kanyarodik a beszélgetés.

A férfi feláll, keresgél egy kicsit a szekrényben, majd egy ügyes kis fémlábú, borotválkozótükörnek látszó valamit tesz az asztalra. Egyelőre csak a hátát látom, s azt, hogy Mórén Lajos mintha nézegetné magát benne.

Felesége még megkérdi, mit tudok a múlt operaelőadásról, megemlíti-e majd a kritika, hogy Szilágyi kétszer hibázott az egyik áriánál?

Mondom, mincs róla tudomásom, nem járok operába.

S aztán a drótlábú kis fényezett falapocskára felém fordul, s meglepődöm, hogy nem magamat, hanem egy kis hasas pingvint s egy horganyzott lemezből kivágott hópehely pillantok meg magam előtt.

Aztán a lapocskára visszafordul lassan Mórén Lajos felé, aki azzal a nézéssel, amiből jól kiolvashatni, hogy számára bizony a saját arca is ott dereng valahol ezen a fényezett kis falapocskán, hozzáteszi:

— A húsz éve ott dolgozó munkásoknak adták, az ünnepélyen!

A fiú elcsendesedve, hangtalanul ül az ágyon.

Pár nap múlva kapja kézhez élete első keresztét.

— Mennyi lesz az?

— Ezernégyszáz lej.

Természetesen, egy magnót szeretne vásárolni belőle.

— Úgy határoztunk, hogy veszünk neki belőle végre egy szép, komoly szürke öltönyt.

A fiú nem szól semmit.

Némaságából is jól kiérezni: bármilyenek is az apák, a fiúknak másokká kell lenni.

A tökéletes családi harmóniában ő a disszonancia.

Kenéz Ferenc

Piaget útja

A természet- vagy a társadalomtudományok területén alig akad szakember, aki ne tudna lényegesen mondani szinte a legidősebb és a legaktívabb szaktekin-
télyek egyikéről, a tudósok dékánjáról, a svájci Jean Piaget-ről. Műveinek száma
már könyvtáryira rúg, s talán a legközérthetőbből, például az alig százalapos
Epistemologie génétique (románul: *Epistemologie genetică*. Cluj, 1973.) című tanul-
mányáról is elmondható, hogy a benne lévő gondolatok megértése alapos tudást és
szorgalmas munkát feltételez. Figyelemre méltó ebből a szempontból a kissé szo-
klatlan összeállítású *Dictionnaire d'Epistemologie Génétique* (Paris, 1966), amely
éppen a piaget-i kulcsfogalmak meghatározására törekszik. J. H. Flavell, Piaget
egyik kiváló ismerője közel 500 lapon kénytelen kifejtteni Piaget fejlődéslélektani
gondolatait (*The Developmental Psychology of Jean Piaget*. New York—Toronto—
London, 1970). Nevét 7-8 különféle irányzattal (strukturálizmussal, funkcionálizmussal,
neobehaviorizmussal, gestaltizmussal stb.) szokták együtt emlegetni. Piaget
azonban elutasítja ezeket a tudománytörténeti törekvéseket, melyek szerinte hiába-
való fáradozások — Piaget ugyanis *önálló rendszerben gondolkodik*. Műveiben első-
sorban a filozófiai természetű igazságok kísérleti alátámasztására és az értelem
lélektanának mint a logika tapasztalati tudományának a megalkotására törekszik.
A materialista és dialektikus perspektívákban gondolkodó, interdiszciplináris be-
állítottságú tudós számára éppen interdiszciplináris kapcsolatai miatt bizonyult
kedvező kutatási területnek a fejlődéslélektan.

Mert Piaget-t elsősorban mégis a fejlődéslélektan szenvedélyes művelőjeként
ismerik, s csak másodsorban a genetikai episztemológia alapítójaként. Van, aki a
tudós interdiszciplináris otthonosságát csak azzal tudja magyarázni, hogy Piaget
úgymond hátat fordított eredeti szakterületének.

A legilletékesebb — maga a tudós — a XVIII. Nemzetközi Pszichológiai
Kongresszuson (Moszkva, 1966) így vélekedik saját fejlődéséről: „Mindenki tudja,
hogy valamikor zoológus voltam, de úgy gondolják, azóta teljes mértékben szak-
mát változtattam, pedig ez szerény véleményem szerint egyáltalán nem így van.“
Tény, hogy Piaget már hetéves kora óta szenvedélyesen érdeklődött a madarak,
kővületek és tengeri kagylók iránt. Első önálló szaktudományos megfigyeléseit tíz-
éves korában közli folyóiratban. Kisiskolásként a szülővárosabeli (neuchâtel) i)
természettudományi múzeum kisegítő laboránsa, és a molluskákat tanulmányozza.
Biológiai elkötelezettsége tehát nyilvánvaló.

Bergsonból kiindulva (*Evolution créatrice*) ugyanakkor felismeri, hogy a bio-
lógia fontos érvekkel szolgálhat a tudományos megismerés folyamatának feltárá-
sában. „Biológus vagyok, de az episztemológia a szenvedélyem“ — szokta mondani.
Azt is érzi azonban, hogy a tudományos megismerés homályos útjának a megvilá-
gításához szüksége van egy olyan közbeeső láncszemre, mely összekapcsolja a
biológiát az episztemológiával. Véleménye szerint a bölcséleti elemzés egymaga
nem töltheti be ezt a közvetítő szerepet (*Înfelepçiunea și iluziile filozofiei*. Bucu-
rești, 1970). Célserű lett volna — nyilatkozta később — a prehisztórikus embert
tanulmányozni, vagyis nyomon követni az embert történeti fejlődésében. Sajnos
azonban az emberré válás folyamatáról pszichológiai szempontból keveset tudunk;
az ősemberről szinte egyetlen lélektani tanulmány sem készült. A mai, primitívnek
vélt törzsek pedig, mivel évszázadok óta szocializálódnak, távol esnek az ősember-
től ahhoz, hogy valóban primitívek lehetnének. A társadalmi hatások oly mélyen
befolyásolják az ember fejlődését, hogy korunk „primitívjeinél“ szinte már lehe-
tetlen a *pszichológiát a társadalmitól* szétválasztani, vagy legalábbis ez a tuda-
ományos célokat szolgáló művelet sokkal inkább megvalósítható a gyermek eseté-
ben (*L'Express*, 1968. 991.).

Ilyen és ehhez hasonló elmélkedések vezetnek el Piaget-t a hiányzó láncszem
felfedezéséhez. Hamarosan rájön, hogy a *biológia és az episztemológia közötti kap-
csolat megteremtésére mindenekelőtt a fejlődéslélektan hivatott*. Ennek a felfede-

zésnek, valamint kitartó munkájának következménye és végső eredménye a szinte véget nem érő genetikai episztemológiai művek sorozata.

Ugyancsak ifjúkorában, pályafutásának még „prepszichológiai” szakaszában, Piaget felismeri, hogy közös logikai struktúrákkal lehet leírni a szenzomotoros (külső) és a gondolati (belső) cselekvések spontán szerveződését.

A külső—belső cselekvés egységéből kiindulva nyomom követi az intelligencia fejlődését a gyermek logikájától az ifjúéig. Megállapítása szerint szerkezetileg az intelligencia a rendezett és egymással összekapcsolt műveletek rendszere. Az értelmi műveletek viszont belsővé vált (interiorizált) és megfordítható (reverzibilis) cselekvések, amelyek olyan együttes struktúrákkal állnak összefüggésben, amint az később kiderül, mint a logikában a „csoportok” vagy „hálók”. Kisgyermekkorban a cselekvés még csak tárgyi jellegű, de a fejlődés során a külső cselekvés áttevődik a belső eszmei szintre. Kialakulnak tehát az értelmi műveletek, az intelligencia legfontosabb építőkövei. Míg a konkrét műveletek manipulálható tárgyakon valósulnak meg (tényleges vagy közvetlenül elképzeltelt manipulációval), addig a formális műveleteket (az ítéletek logikája) hipotéziseken vagy egyszerűen verbális kijelentéseken végezzük (J. Piaget: *Az értelmi fejlődés szakaszai; Pszichológia intelligenciái; Naşterea inteligentiei la copil*). A gondolkodás tehát a cselekvésből származik, és műveleti rendszerében játszódik le, állítja Piaget, aki kutatásaiban a lelki tények magas fokú absztrakciójára, azok logikai lényegének a kiemelésére törekszik. Módszerével így struktúrákat, egyensúlyi formákat — az érzékszervi-mozgások (0—2 év), a konkrét műveletek előtti (2-3—6-7 év), a konkrét műveleti (7-8—10-11 év) és a formális műveleti (11-12—14-16 év) struktúra — emelt ki a gondolkodási folyamatból. Ez vezet el számtalan kísérleti próbálkozásra keresztül a különböző jelenségek egyneműségének felfedezéséhez (Nemes László: *Az értelmi fejlődés és a gondolkodás szakaszai Piaget műveiben; Piaget és Inhelder: Pszichológia copilului*).

„Kezdő” pszichológusként Piaget most már Binet párizsi laboratóriumában a Burt-féle verbális értelmességi tesztekkel végez vizsgálatokat iskolás gyermekanyagban. A tesztelés során főleg a tesztfeladatra adott *helytelen* válaszhoz vezető értelmi mechanizmusok érdeklik. A pszichiátriai vizsgálati eljárásokból, Bleulertől tanult ismereteiből kiindulva, Piaget kidolgozza később általánosan elfogadott, ún. „klinikai módszert”. „Az újonnan feltárt tények valóságos aránybányáját Piaget mindenekelőtt az általa bevezetett új *klinikai módszernek* köszönheti. Utóbbit hatékonysága és sajátos volta a pszichológiai kutatás egyik fő módszerének avatja, egyszerűsége pótolhatatlan eszközzé teszi, amikor a gyermeki gondolkodás bonyolult összefüggő képződményeit fejlődésükben és változásaikban vizsgáljuk. Ez a módszer egyesíti tulajdonképpen Piaget valamennyi szerteágazó kutatásait, ez rajzolja meg belőlük a gyermeki gondolkodás összefüggő, életteli klinikai képét” — írja róla L. Sz. Vigotszkij (*Gondolkodás és beszéd*. Budapest, 1971).

A gyermek beszédéről, kauzális gondolkodásáról, erkölcsi ítéletéről stb. ismertett adatok (J. Piaget: *Le langage et la pensée chez l'enfant*, 1923; *La causalité physique chez l'enfant*, 1927 stb.) éles vitát váltanak ki a kor pszichológusainak körében. Habár ezeket a tanulmányköteteket Piaget azért írja, hogy az ifjúkorban tervbe vett rendszeres és átfogó episztemológia számára biztosítsa a szükséges adatokat, mégis bevezető jellegű gondolatait kizárólag gyermekfejlődési szempontból ítélik meg. Emiatt vázlatos kiinduló terveit és részleges eredményeit legtöbbször, tévesen, mint végleges állításokat teszik vita tárgyává. „Piaget ugyan hiteles megfigyelés alapján írja le a jelenségeket — mondja H. Wallon —, de a leírást magyarázatnak tekintette. Ezzel felbontotta, felaprózta a lelki életet; a nézőpontok, a szakaszok és az alszakaszok tömegében elsikkadt a pszichikum egysége. Ezen azután úgy próbált segíteni, hogy bevezeti az értelmi fejlődés általános magyarázó elveként a *mozgások sémát*, és erre az egyszerű kéltre próbálja visszavertíteni a gondolkodás komplex műveleteit (H. Wallon: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1971). Vigotszkij szerint Piaget abban reménykedett, hogy a pszichológia akkori elméleti válsága elől „a tények biztos, magas fala mögé rejthető. De a tények megcsalták, elárulták. Problémákhoz vezették, azok pedig elmélethez, ha mindjárt fejletlen, erőtlen, ki nem fejtett, de mégis valóságos elmélethez, melytől annyira óvakodott” (*Gondolkodás és beszéd*). Hamarosan maga is felismeri, hogy eddigi, kizárólagosan verbális természetű, kísérleti eljárásai képtelenek átfogó képet nyújtani a megismerési struktúrák fejlődéséről. Tehát: tiszta verbális feladathelyzetet keresztül, a konkrét cselekvés hiányában lehetetlen feltárni az értelem fejlődését a maga teljességében. Ezúttal Piaget felismeri a „cselekvéses logika” és a verbális, „szimbolikus logika” megkülönböztetésének fontosságát. Éppen korábbi kiindulópontjának a már említett hiányossága akadályozta meg abban, hogy feltárja az általa feltételezett „egységes műveleti struktúrákat”.

Hogyan találkozik a biológiai alapozás az episztemológiai kérdésfelvetéssel, milyen gyakorlati következtetésekhez juttatja ez Piaget-t?

Nemcsak arról van szó, hogy pszichológiai rendszerében az értelmi funkciót a biológiából kölcsönzött fogalmakkal (organizáció, adaptáció, asszimiláció, akkomodáció) közelíti meg, és magát az intelligenciát célszerű alkalmazkodásnak tekinti.

A metafizikai, fizikai és biológiai megismerés történetét tanulmányozva figyelme egyre inkább a megismerés alapkategóriáira (az osztályok és a viszonyok, a tér és az idő, a mozgás és a sebesség, a véletlen és a valószínűség stb.) irányul. Véleménye szerint el kell jutnia ahhoz, hogy a tudományok történeti fejlődésében észlelt menetet — az egyén fejlődésében is megtalálja. A világot az egyes ember és az emberiség fokozatosan ismeri meg: az egyéni gondolkodás és tudás az emberiség által már elért eredmények hatására alakul ki és fejlődik. Ezt a fejlődést teszi Piaget, főleg az intelligencia tanulmányozása révén, kutatásának fő tárgyává.

E kutatások a legötletesebbek és a legérdekesebbek azok közül, amelyeket Piaget valamikor is végzett. A mostani eredmények maradandóbbaknak bizonyultak és nagyobb egyetértésre találtak a pszichológiai közvéleményben, mint az ugyanarra a gyermekanyagra épült 1920-as évi adatok. Azért is jelentős ez a kísérlet-sorozat, mert éppen munkásságának már említett hiányosságát küszöböli ki. Az újonnan bevezetett fogalmak segítségével sikerül tisztázni a konkrét műveleti struktúrák kialakulását és sajátosságait, valamint bevezetni a formális műveleti struktúrákat.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni annak a formai és tartalmi változásnak a fontosságát, amivel az utóbbi két-három évtizedben Piaget írásaiban találkozunk, és ami minden bizonnyal a kutatások logikai-algebrai modellekhez való közeledésének tulajdonítható. Véleménye szerint „a pszichológiai kezét nyújtja a logikának, amikor azt mutatja ki, hogy az értelem spontánul fordul bizonyos műveleti struktúrák szervezése felé, amelyek izomorfok azokkal a struktúrákkal (vagy azok egyes részeivel), amelyek a matematikusok számára konstrukciójuk kiindulópontjait jelentik, a logikusok pedig az általuk kidolgozott rendszerekben találkoznak velük... A logikus algebrai technikák hasznosak lehetnek a pszichológus számára az egyen-súlyi formák vagy a struktúrák leírásában. Ez azonban nem jelenti azt, hogy minden további nélkül, egyszerűen azonosítja a logika törvényeit a gondolkodás törvényeivel“ (*A matematikai struktúrák és az értelem műveleteinek struktúrái*).

Kísérleti adatait ettől fogva Piaget következetesen ezeknek a logikai-algebrai modelleknek az alapján értelmezi, hiszen az adatok összevetését ez teszi lehetővé. Figyelemre méltó azonban az a kritikai megállapítás, amely szerint a struktúrák feltárása Piaget számára szinte már többet jelent, mint maguk a feltárt struktúrák. Nyilvánvaló, hogy Piaget, mint logikus, maga is érdekeltté vált azoknak a látszólag korlátlan lehetőségeknek a kiaknázásában, amelyeket az ilyen természetű struktúrák magukban rejthetnek. Egy biztos: igyekezett bevonni munkájába mind a logikusokat, mind a pszichológusokat, ami egyaránt kihatott a logikára és a lélektanra.

Inhelderrel érdekes tanulmánysorozatot végez a serdülők gondolkodásáról. Piaget a gondolkodás valóságos folyamatainak lehetséges szimbolikus ábrázolásán fáradozik, munkatársa, Inhelder pedig rendszeresen kísérletezik a fizikai törvények indukciójával gyermekeknél és serdülőknél. A gyermekkor logikájától a serdülőkoréig vezető úton nyert adatoknak a logisztikai értelmezése a *De la logique de l'enfant à la logique de l'adolescent* (Paris, 1955) című könyv tárgya. Ebben a szerzők a konkrét és a formális műveletekről, valamint e műveletek kapcsolatairól nyújtanak beható elemzést az olvasónak. Ez a könyv az egyedüli fontosabb piaget-i tanulmány a serdülők (12-16 év) gondolkodási sajátosságairól. Központi szerepet kap Piaget-nál az észlelési struktúrák kutatása. Az észlelési struktúrákat az értelmekkel összevetve arra a kérdésre szeretne választ kapni: hogyan válhat az egyik tanulmányozása a másik hasznára, és fordítva.

A nyolcvanéves Piaget tudományos pályafutására visszatekintve joggal állapíthatjuk meg, hogy az eredetileg négy évre tervezett fejlődéslélektani kutatások több mint négy évtizedet vettek igénybe. A fejlődéslélektani eredményeket episztemológiai síkra vetítve most már szinte magától értetődő módon lehet alkalmazni a matematika, fizika, biológia, pszichológia és a szociológia területeire. Az 1955-ben Genfben általa alapított *Centre International d'Epistemologie Génétique* (Genetikai Episztemológiai Nemzetközi Központ) pszichológusok, logikusok, matematikusok, kibernetikusok, fizikusok és más szakemberek közreműködésével tanulmányozza a tudományos fogalmak kialakulását. A kutatási program keretén belül felkérnek évente három, episztemológiában érdekelt kiváló tudóst, hogy Genfben egy főiskolai tanéven keresztül együttműködjenek a genfi pszichológusokkal, meghatározott

genetikai episztemológiai problémák tanulmányozásában. Napirendre csak azok a kutatási problémák kerülhetnek, amelyeknek a kísérleti és az elméleti tanulmányozása egyaránt lehetséges. A tanév végén, a nyert adatok és az elképzelt értelmezések megvitatására újabb 8-9 külföldi, hasonló érdekltségű, elismert tudós érkezik Genf-be. Az így jóváhagyott eredmények egy monográfiatorozatban, az *Etudes d'épistemologie génétique* különböző kötetekben kerülnek az olvasók elé. Az 1960-as évektől Piaget tudományos energiája főleg genetikai episztemológiai problémák megoldására irányul. (A főiskolai oktatás iránt is érdeklődő Piaget két ízben is ellátogatott Romániába. Először 1961-ben, amikor a Bukaresti Egyetem megtekintése után Kolozsvárra, a Babeş—Bolyai Tudományegyetemre érkezik, ahol többek között a gyermek értelmi fejlődéséről, saját kutatásairól hosszasan elbeszélget a Pszichológiai Tanszék munkatársaival; másodszer 1973-ban, a Bukaresti Egyetemre, mely ez alkalommal díszdoktorává avatja.)

Piaget „újtát” a biológiától az episztemológiáig persze itt csak vázlatosan és leegyszerűsítve jellemezhetjük. Egy életút „tíz percben”? Piaget erre kissé zsörtölődve azt mondáná: „10 perc! A pszichológia nem lenne tudomány, ha a lényegesen 10 perc alatt nem mondhatnánk el róla.” Piaget 1928-ban az anyag és a súly állandóságáról folytatott beszélgetést Einsteinnel. A nagy fizikus többször is így kiáltott fel: „Milyen nehéz, mennyivel nehezebb a pszichológia, mint a fizika.” Minthogy ezek a szavak Einsteintől származnak, mondja Piaget, egyszerre nyugtalanító és megnyugtatók... Ami nyugtalanító, az az elméleti rendszer „érvényességének” kérdése.

Többben is fenntartással fogadják a piaget-i rendszer nem egy elemét. Jerome S. Bruner például azt rója fel neki, hogy fejlődéslelektani elmélete csak „általában” használható, mivel a megismerési struktúrák „általános” fejlődési sajátosságait jól leírja, de sajnos nem magyarázza meg kellőképpen az egyéni különbségek eredetét és természetét. Másodsorban, nemcsak hogy nem fedi a megismerés sokszínű jelenségét az emberi életciklus egészén, de még azt sem öleli fel teljesen, amit mi „megismerésnek” nevezünk. Bírálói szerint az emberi megismerést nem az automata hideg egykedvűsége, hanem a megelégedettség vagy az elégedetlenség, az együttérzés vagy a gyűlölet, a lelkesültség vagy a felháborodás jellemzi. Semmit vagy szinte semmit sem érthetünk meg az emberi természetből, még az intelligencia kialakulását és működését sem, ha úgy elvonatkoztatunk az érzelmi élettől, mint azt Piaget teszi. E külső bírálatok (köztük H. Wallon és L. Sz. Vigotszkij) és belső észrevételek hatására félévszázados útja során Piaget gondolkodásmódja sok mindenben fejlődött, szenvedélyeiben és tudományos elkötelezettségében mégis hű maradt önmagához.

Piaget ma is, nyolcvanéves kora ellenére, ugyanolyan érdeklődéssel követi munkatársai folyamatban levő kutatásait, mint tudományos pályája kezdetén. „A múlt nem érdekel. Szeretném — mondja —, ha a terveimet oszthatnám meg Önökkel.”

A XXI. Nemzetközi Pszichológiai Kongresszuson (Párizs, 1976) tanítványa, P. Fraisse talán mégsem túlzott, amikor e szavakkal fordult lobogó ősz hajú, huncut tekintetű, még mindig szenvedélyesen pipázó Mesteréhez: „Ön a XX. század legnagyobb pszichológusa!”

Kulcsár Tibor

Stratégia a lélektani tesztek használatában

Egyetlen szaktudomány módszere sem váltott még ki olyan évtizedekig tartó társadalmi visszhangot, mint az alkalmazott és differenciális lélektan leghasznosabb módszere: a *lélektani teszt*.

Amikor a tudománytörténeti események sodrában e próbasorok feltételezett, de nem bizonyított elméleti indítása hitelét veszítette, amikor illetéktelenek kezében a módszer tényleges értékéből is veszített, indokolt újra felfigyelni arra a szakmai hozzáállásra, ahogyan Kozmutza Flóra az értelem- és ösztönvizsgálatot Illyés Gyula faluvizsgálatának szolgálatába állította. Az a társadalmi felelősségtudat, amely a *Lélek és kenyér* (Nyugat, 1940) lapjain elénk tárul, a kutatás változó társadalmi körülményei között is érvényes. Az egykori nincstelenek és az alig valamivel

többel bírók gyermekeiről nyújtott, a lélektan módszereivel felszínre hozott emberismereti adatok addig a talajig vezetődnék vissza, amelyben az élettapasztalatok gyökereznek s a tudattartalmak sarjadnak.

A lélektani vizsgálat módszereit kezelő pszichológus mesterségbeli tudásának mai igénye szervesen kapcsolja ezt a munkát a ma időszerű feladatokhoz.

„Antiteszt-revolúció“

Azok a próbasorok, tesztek (az angol nyelvbe ófranciából átment jövevényszó, nemzetközileg használt jelölése bizonyos megoldandó feladatoknak), amelyeket az egyéni és társadalmi érdekek jobb gyakorlati összehangolása végett alkottak meg, a lehető legszélesebb körű tudományelméleti, jogi, etikai vitákat kavarták fel, és nem alaptalanul. A lélektani vizsgálat nélkülözhetetlen módszereivel való visszaélések olyan kedvezőtlen közvéleményt váltottak ki, amely az ötvenes-hatvanas években az ún. „antiteszt-revolúció“-ba torkollott. A tesztek mértéktelen és felelőtlen alkalmazása (szakképzetlenek részéről is), valamint piaci áruvá süllyesztése ellen fellépők sorába álltak genetikusok, neuropszichológusok, az Amerikai Egyesült Államok oktatói kara, szülői egyesületek, politikai pártok, szakmai testületek s utcai tüntéseken részt vevő dolgozók mellett pszichológusok is.

A lélektani tesztek olyan állami, politikai fórumokat foglalkoztattak, mint a Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága (1931, 1936); az angliai marxista sajtóban 1949-től megkezdődött az intelligencia tesztés vizsgálatának kritikai elemzése; széles körű előzetes társadalmi-szakmai vizsgálat alapján foglalkozott velük az Amerikai Egyesült Államok Kongresszusa (1964—1967). A pszichotechnika többször is ügyrendi pontja volt olyan országos és nemzetközi egyesületek tevékenységének, mint az Amerikai Pszichológus Szövetség (1966), a British Psychological Society (1957), a Nemzetközi Alkalmazott Lélektani Társaság különféle ülései és ez utóbbi XVII., liège-i kongresszusa (1971).

Országunkban a Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiája lélektani és pedagógiai osztályának a Romániai Pszichológusok Egyesületével közösen szervezett bukaresti tanácskozásán (1970) *A lélektani tesztek valós értéke és korlátai* címmel foglalkoztak behatóan e témakörrel. A már előzetesen közreadott tájékoztatók a pszichológia mai tudományelméleti alapvetésével vizsgálták az olyan vonatkozásokat, mint *A tudományos teszt ismérvei* (Zörgő Benjámín), *A tesztmódszer a lélektani statisztika távlatában* (Ion Radu), *Teszthasználat a pályalkalmasság feltárásában és értékelésében* (Constantin Botez), *A tesztek alkalmazása az értelmi fejlettség szintjének meghatározásában* (Alexandru Cosmovici) és *A személyiségdiagnózis érvényességének korlátai* (Mariana Roşca). A vita eredményeként körvonalazódott, hivatalosnak nyilvánított álláspont korszerű igényességgel szabja meg a teszthasználat elvi-gyakorlati elvárásait (*Revista de psihologie*, 1971. 81—102.).

Ami a világsiker után következett

Tény, hogy a lélektani tesztek alkalmazásával kapcsolatosan állami és szakmai szinten, oktatás- és munkaügyi minisztériumok hatáskörében szerte azokban az országokban, ahol az emberismeretnek e módszereit alkalmazták, nemritkán szélsőségesnek bizonyuló intézkedéseket fogantatosítottak; számos írott és íratlan korlátozást léptettek érvénybe, olyanokat, amelyek elévültek, vagy ellenkezőleg: időtállóknak bizonyultak.

Mindez a lélektani tesztek „világsikere“ után következett be akkor, amikor szakmai körökben is bizalmatlanságot eredményeztek a módszerrel való visszaélések. Akkor, amikor nyilvánvalóvá vált az, hogy a század első évtizedétől kezdődően megsokszorozódott próbasorok diagnosztikus-prognosztikus értékére épített kezdeti optimizmus túlzottnak bizonyult.

Az emberi adottságokról és lehetőségekről kétségtelen ideológiai elkötelezettséggel vallott merev felfogások kategorikusan jelentkeztek az öröklődés vagy a környezeti hatások és a fejlődés meghatározó, végzetes jellegéről vallott nézetekben, mindenekelőtt éppen az előnytelen környezeti-társadalmi helyzetek eleve adottságáról, megváltozhatatlanságáról kialakított álláspontokban. Az intelligencia főleg tesztmódszeres vizsgálata közvetlen eszköze lett ily módon igen sok európai országban az osztálykülönbségek fenntartásának már iskoláskortól kezdve, az elkülönítő A, B, C tagozatos oktatási formával, Észak-Amerikában pedig a faji megkülönböztetés, a szegregáció fokozásának.

A század eleji elméleti feltételezések önigazolásukra egyoldalúan ugyancsak teszteredményeket használtak, jöllehet a mindennapi iskolai munka éppen úgy,

mint az utólagos szakmai beválás igen sok esetben kiigazította vagy éppen megcáfolta a teszteredmények alapján megfogalmazott előrejelzést. Különösen az alacsonyabb intelligencia-kategóriákba soroltak utólagos teljesítménye, társadalmi hasznossági szintje haladta meg a prognózist. Erre szükségszerűen sor került, hiszen a teszteredményekkel egyoldalúan számolva nem lehet a személyiség dimenzióit kielégítően felvázolni.

A túlzott elvárások kára

A „válság” előidézésében mindig részes volt a tesztek túlméretezett alkalmazási igénye is. Az intézményi, a vezetőszemélyi elvárások gyakran nem számolnak az alkalmazott lélektan ágának tényleges lehetőségeivel s a szakmai kockázattal.

Különösen a hatvan-hetven évvel ezelőtti fejlett nyugati országokban kelt életre az az elképzelés, hogy a modern ipari társadalom személyi állományát éppen a lelki élet belső koordinátáinak megfejthetősége alapján, az embertényezőt a lehető leggazdaságosabban fogják be a műszaki fejlődés iramába. Így hódítottak mind nagyobb teret az értelmességi vizsgálatok mellett a pályaalakmassági mérések a termelés számtalan elkülönülő ágában, a közlekedés, a kereskedelem — a piackutatás, reklám, a szolgáltatások szubjektív tényezőinek — jobb megnyergetése végett, továbbá a hadsereg személyi állományának elosztásában, a hierarchia, a fegyvernemek személyi tényezőinek átszervezésében (különösen Amerikában és Angliában); a tesztekkel nyert ismérvek túlzott szerephez jutottak igazságügyi esetekben, a gyermek fejlődésszintjeinek mérésében, az iskolaérettség megállapításában, a normalitás—szubnormalitás elhatárolásában, az iskolával, önmagával vagy éppen a társadalommal meghasonló személyiség sérült és ép pszichikai összetevőinek felkutatásában, a pszichoterápia kidolgozásában, az ideg- és elmegyógyászat, az ambuláns ideggondozás vagy más klinikai diagnosztikus kiegészítésében, a mentálhigiéniá, a házasságközvetítés, a geriátria terén éppen úgy, mint a modern életforma még számtalan más vonatkozásában.

A lélektani tesztek ilyen skálájú igénybevétele során természetes az, hogy a szakmódszer személyi és vállalati érdekekkel kerül szembe, s mindez szélsőséges hangulati végleteket, „társadalmi közérzetet” eredményez.

A nemkívánatos munkamegosztás

Ilyen szakgyakorlás során a pszichológusok körében is nyugtalanságot keltett az a sajátos munkamegosztás, ami következményeiben messze túlhaladta a szakmai keretet. Tényként kellett számolni azzal, hogy a pszichotechnikusok csoportja elkülönült a lélektan alapvető kérdéseinek kutatóitól. Azok, akik kizárólagosan a tesztek tökéletesítésére figyeltek, a „csak mérő pszichológusok” nem tartottak lépést magával a szüntelenül új szintéziseket létrehozó általános lélektanral. Elhanyagolták a teszteredmények kiegészítését, értelmezését a lélektan más módszereivel nyert adatokkal, mint pl. a megfigyelés, a kísérlet, a beszélgetés jellegű klinikai módszer, az anamnézis-környezettanulmány, a nyomonkövető vizsgálat, az életrajzalkotás, -elemzés, jóllehet a tesztfeladatok megoldásának eredménye csupán mennyiségi mutató, olyan nyersanyag, ami további minőségi elemzésre vár. Csupán olyan szintjelző, amely teljes értékét csak más mutatókkal egybevetve kaphatja meg, így a személyiségre, az indítékokra, az érzelmi egyensúlyra, a társas kapcsolatokra vonatkozó adatokkal.

A lélektani tesztek valóban az első, gyors információszerzés eszközei lehetnek a szakember kezében, de a lélektani vizsgálat nem maradhat a gyorslisták hibalehetőségi szintjén. A csoportos vizsgálatot feltétlen egyéninek kell követnie. A teszthasználatra kötelezően jellemző az, hogy a gyorsan lebonjolható adatszerzésnek jóval többszöröse az ismérvek rendezésére, viszonyítására, elemzésére, értelmezésére fordítandó idő.

Mire jök a lélektani tesztek?

E módszer alkalmazásának célja lényegében az egyéni különbségek megállapítása, az adott életkeretben nélkülözhetetlen személyi adottságok, készségek, ismeretek felszínre hozása, vagy ellenkezőleg: éppen a bizonyos munkakörökben, iskolatípusokban stb. ellenjavallott pszichikai összetevők eseteinek kiszűrése.

Sok teszt szerkesztési alapelve és értelmezési lehetősége a mérés nagyfokú objektivitásának hordozója. A számokban kivetíthető egyéni teljesítmény olyan értékskálához viszonyítható, amely statisztikailag reprezentatív (életkor, nem, kép-

zettségi fok, földrajzi zóna szempontjából analóg) népesség előzetesen megvalósított vizsgálata alapján körvonalazódik.

A teszteredmény viszont csak arra válaszol meglehetősen pontosan, hogy az egyén mire képes az adott időpontban. Csak fenntartással következtethetünk arra, hogy mik a jövőbeni fejlődési lehetőségek. Tény az, hogy a statisztikai értékelés egyben el is kendőz egyéni sajátosságokat. A hagyományos teszt módszerben mindig a végeredmény, a válasz a lényeg, s ugyanakkor elsikkad a legfontosabb, az, hogy milyen úton-módon lehet eljutni a helyes megoldáshoz, milyen értelmi műveletek mozgósítása nyomán jelentkezik a teljesítmény.

A lélektani tesztekkel szembeni ellenvetések az olyan kérdések megválaszolását is sürgették, hogy milyen összefüggésben adott a társadalmi és az intelligenciaszint, a teszt örökletes vagy szerzett minőségeket vesz-e számba.

Szükségsszerűvé vált olyan próbák megalkotása, amelyek kevésbé érzékenyek arra, ami szociális, kulturális, nemzeti. Olyan próbákra volt szükség, amelyek képesek behatolni e rétegek alá, azt hozva felszínre, amivel mindenki rendelkezik. Ennek lehetőségét bizonyítják a kor nagy episztemológusának, Piaget-nak és iskolájának próbái. A pszichogenetikus próbák éppen azzal mutatnak kiutat az intelligencia-koeficiens zsákutcájából, hogy a gondolkodási folyamatokat követik nyomon. Ennek értelmében azok a szintek, szakaszok az irányadók, amelyek az értelem fejlődésének határköveit is jelentik. Az értelem fejlődésének egymást követő fázisai egyaránt azonosnak bizonyultak az egészen különböző társadalmi keretben is. Függetlenül attól, hogy kedvező vagy kedvezőtlen az a társadalmi talaj, amely például a svájci értelmiségi réteg vagy az amerikai szegény osztályok gyermekeinek létalapja, az értelem fejlődésvonala azonosnak bizonyult.

A tesztek érdekében

A termelőegységek vezetői, a társadalmi felelősségben osztozó szervező-ellenőrző személyek rendszerint pontosan tudják azt, hogy miért óhajtják a pszichológus munkáját és módszereit egész készletének igénybevételét (például a munkaerőáramlás szubjektív-objektív okainak földerítésében, a fiatalok munkahelyi szakkeresésére és a tudományelméletet szorította háttérbe).

Márpedig az alkalmazott lélektannak, s módszereit között a teszteknek is, létkérdése az, hogy az alapos elméleti munkával megalkotott, statisztikailag ellenőrzött, költséges eszközöket megmentsse az elértéktelenedéstől.

Nemzetközi és országos bizottságok hivatottak annak megszervezésére, hogy az a módszer, amely laboratóriumi elszigeteltséget igényel, ne váljon ismét illetéktelenek számára is hozzáférhető piaci áruvá. (Hazánkban a pszichológusok egyesülete keretében, a Társadalom- és Politikai Tudományok Akadémiájának irányításával 1973 márciusában alakult meg az országos tesztbizottság.)

A lélektani tesztek megszerkesztésének, forgalmazásának korlátozásával megbízottak feladata olyan megelőző intézkedések foganatosítása, amelyek óvják a módszert, és megvédik a közönséget is a visszaélésekkel szemben azáltal, hogy csak képzett szakember tevékenységi körébe utalják.

Nem túlzás az, hogy a lélektani tesztek csak kellő ideológiai, társadalmi és tudományos ellenőrzés mellett, csak szigorúan betartott pszichológus-etikai tartás birtokában használhatjuk a legkisebb szakmai kockázattal.

A pszichológus védelmében

A lélektani vizsgálat keretében, a teszthasználattal vonatkozásait elemezve, végső soron mindig magának a vizsgálatokat végző pszichológusnak a személyiségjegyei, mesterségbeli tudásának milyensége kerül előtérbe, és ez döntő a tesztek alkalmazásában is. A pszichológustól függ az, hogy mivé válik kezében a módszer.

A lélektani tesztek nemzetközi és hazai átértékelése után, a gyakorlati pszichológusnak is meg kell küzdenie újra és újra azokkal a helyzetekkel, amelyek a tesztek válságát előidézték: a túlméretezett elvárásokkal éppen úgy, mint az elutasító magatartással.

Több országban kidolgozták már a pszichológus munkájának szakmonográfiáját (pályatükrét, professziogramját), valamint a pszichológushivatás etikai kódexét.

A francia deontológiai kódex a személyekre irányuló szakmai tevékenységet csak az etikai értérendszer koordinátaiban engedi meg. A lélektani vizsgálatot

csak az emberi méltóság, a magánélet, a személyi érdekek és a személyi szabadság tiszteletbentartásának érvényesítésével engedélyezi.

A szakmai titoktartás a pszichodiagnózis területén is a büntető törvénykönyv előírta feltételekhez hasonló módon értelmezendő. A szigorúan bizalmas jelleg egyaránt vonatkozik a vizsgálat menetére, az adatok kezelésére, tárolására, későbbi felhasználására is. Jellemző, hogy az esetek konvencionális jelölése, elszemélytelenedési joga mellett a vizsgálatot végző kiléte nyilvános.

Deontológiai követelmény a pszichológus teljes autonómiájának érvényesítése a módszerek megválasztásában, alkalmazásában, valamint a befolyásolástól mentes függetlenség megóvása. A lélektannak vissza kell utasítania minden olyan munkakörülményt, amely akadályozná az etikai elvek érvényesítését, és ez több, mint kenyérgkérdés.

Hazai szakirodalmunkban a két évtizedes látszólagos pangás, de lényegében az elméleti tisztánlátást érlelő évek után Mariana Roșca könyve (*Metode de psihodiagnostic*. București, 1972) mindenekelőtt az elvi, etikai hozzáállásra, a tesztekkel nyert emberismereti adatok értelmezésének felelősségére tanít. Ez az összefoglaló munka számtalan teszttypusról nyújt rendszerbe igazodó képet, s pontosan bemutatja a próbák reálisan kimutatott hatóságát, értékét és korlátait.

Az alkalmazott lélektan s így módszerei között a teszteknek is létkérdése körüli sajátos helyzet az, hogy fejlődésük nagymértékben függ a nem szakmabeli illetékesektől. Olyanoktól, akik beosztásuk, társadalmi hatókörük alapján igénylik a lélektan módszereivel feltárható tényeket, akik anyagi feltételeket biztosítanak a munka végzéséhez, és igazolják is tényleges hasznát. Így a pszichológus és a tesztek érdekében jogos elvárás az etikai normák kölcsönös tiszteletben tartása.

Farkas Magda

Fadrusz János:
A zilahi Wesselényi-szobor

Fadrusz emlékezete

Fadrusz János, aki 1858-ban született, paraszti környezetben, melybe a sors négy testvérével együtt helyezte, már érzékeli a „mondo cané“-t; adókkal s egyéb hasonló találmányokkal agyonnyomorított „földész“ apját inkább szitkozódni, mint panaszkodni hallja Bécs felé. De az is elhatározó, hogy Pozsonyban élnek, abban a városban, melynek hagyománya és hangulata nemrégén még Petőfihez, Kossuthhoz, a rebellis országgyűlésekhez kötődött. Így hát a gyermek Fadrusz — bátran kimondhatjuk — született lázadó, akinek nagyralátó gyermekálmait egyelőre a szegénység diktálta lakatosinasság töri le. De Feitzelmaier Károly, a „majsztram“ műhelyében, illetve ha esti pihenésre tér üllő és kalapács mellől, társaival nem keveredik, nem hancúrozik, hanem félrevonulva rajzol. Az ilyen ember már korán dörmögővé, nehezen barátkozóvá válik. Rajong a magányért, féltve őrzi a felfedezett ajándékot, s mindenkire ráhurrog, aki zavarni merészeli.

Felszabadulása, segédgé avatása idején még éppen hogy megszűnt (1872-ben) a céhrendszer, de a jogszokásokban tovább él: Fadrusznak a szabaduláshoz *műremeket* kell készítenie, s a segédállapot ifjú várományosa egy finoman kivert kapudísszal remekel, melyet megcsodálnak a céhbeli atyák is. Fadrusznak már tekintélye van mestere előtt, s a minőségi munkákat, melyekhez a megszokott alakításokon kívül fantázia is kell, rendre a nagyszerű segédre bízta, akinek zsebébe néha egy kis dugsegélyt is csúsztat, ha a többiek nem látják; a pénzt az ifjú Fadrusz ceruzára, tusra, papírra költi, hogy tovább rajzolhasson. Már Doré képes bibliájából másolja a képeket, s egyre inkább marja a felismerés: ez így nem mehet tovább, másolni és alkotni kettő. Beiratkozik Engel Károly pozsonyi rajziskolájába, ott próbálja tovább a vonalak varázsát. A rajziskolát aztán a zay-ugróci fafaragó iskolával váltja fel. Körülbelül ez az időpont az, amikor a lakatos Fadrusz elindul a szobrász Fadrusz meteor-pályáján.

Van valamennyi megtakarított pénze — és bízik önmagában, úgy gondolja, hogy rövid tanulás után elsajátíthatja annyira a fafaragás technikáját, hogy abból csalódások, a szakma nehézségei, az anyag ellenállásával is meg kell ismerkednie.

Katonáskodása után Pozsonyba visszatérve, folytatja munkáját, ahol abbahagyta. Segítséget hazulról nem kaphat, az újraindított kis, egyemberes faragóüzem már-már éhenhalással fenyeget, amikor beérkezik az első szerény megrendelés. Nagy tervei vannak, s ezek nagy témákat szülnek: egyetlen farönkből szeretné kifaragni az emberi sorsot, az egész világot minden nyűgével-bajával; *Az emberi életről* című faragványára művészkörökben is felfigyelnek.

Fadrusz már huszonöt éves, és ha visszatekint élete utolsó tíz évére, aligha lehet önmagával megelégedve. Ez a kis elismerés, sőt az egyre gyarapodó megrendelések sem nyugtatják meg, de most rámosolyog a szerencse. Enyhe kis mosoly ez: 1883-ban a Hummel emlékszobra javára Pozsonyban rendezett kiállításon való részvételre Fadruszt is felkéri. A művész megint csupa lendület, elragadtatás, s ehhez illően egy Ahasvérust ábrázoló reliefet ad, mely most már nagy feltűnést kelt. A kiállítást Batka János, a város levéltárosa rendezi, s ez a könnyen lelkesülő ember büszkén mutatja meg a jelenlevő Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszternek a szárnyait éppen csak bontogató művész alkotását. Trefort a kormány embere, itt most reprezentálnia kell, anyagi segélyezést ígér a művész számára — és Fadrusz elhisi a kegyelmes szavakat. Hallatlan lendülettel veti magát a munkába. Aztán telnek a napok, Trefort nyilván megfeledezett ígéretéről, Fadrusz pedig nem az az ember, aki kéréssel levéllel emlékeztesse.

Kiszámíthatatlanul, mégis logikusan jött a megoldás. A fordulatot nem Fadrusz szobrásztehetsége provokálja ki. Nagyon elmehetett a kedve a faragástól, mérész kanyarodóval a porcelánfestésre veti magát, melynek technikáját megint csak meg kell tanulnia. Anyagilag valamit javul a helyzete, amikor 1885-ben egy országos kiállításon tányérdekorációival díjat nyer.

Fadrusz „keserű korszakában“ él, a sikert már nem sokra becsüli, nem sejtí, hogy ez a vákeset s a porcelánfestés indítja el most már visszavonhatatlanul szobrás pályáján. Mert ha Fadrusz nem ujjong, ujjonganak helyette, a maguk Fadrusz-
száért, a jó pozsonyiak, újrakezdi érte a kilincselést, hiszen a város hírnevéről van szó. Felkeresik Bécsben a Pozsonyból elszármazott, jóhírű szobrászt, Tilgner Viktort, s rábíráják, hogy nézze meg Fadrusz munkáit. Tilgner ösztöndíjra javasolja ifjú kartársát, amit a pozsonyi takarékpénztár ki is utal a művésztnek.

Fadrusz most Tilgner tanítványaként veszi elő ismét vésőjét, kalapácsát. Alkotásszomja megható, Tilgnernek kellemetlen; a mester házon belül érezve magát, egyre ridegebb lesz. Féltekenységét betetőzi a tanítvány egy mellszobrá, melyet a pozsonyi kiállításon a műbarátok nagy lelkesedéssel fogadnak. A darabos, ám érzékeny Fadrusz otthagyja mesterét, s beáll dolgozni Hellmer mellé a bécsi akadémiára. Itt készítette *Az öreg Csorvayné*t ábrázoló mellszobrot, melyel nevét még ismertebbé teszi. Eletkorát már három x-szel írja; az iskola nélkül indult lakatosnának nehéz utat kellett befutnia, míg most először művésztnek fogadják el a kartársak és a társadalom. Aztán *Krisztus a keresztján* című szobrát drága pénzen veszi meg egy amerikai műgyűjtő, s a siker, ha eddig gyéren mosolygott, most már az ajtó dőngeti. Pozsony egy Mária Teréziáról készíttendő szoborra hirdet pályázatot 1893-ban, s ezt csak ez a különös fiatalember nyerheti meg.

1897 májusában nagy ünnepélyt rendeznek a szoboravatásra, s amikor „lehall a lepel“ a carrarai márványból kiszabadított lovas amazonról, teljes a siker.

Fadrusz nevével visszhangzik az ország s a külföld. Ugyancsak 1893-ban részt vesz a kolozsvári Mátyás-szobor pályázatán is, ahol megint első díjat nyer, s a város megbizsa a szobor elkészítésével. Témája sokféle lehetőséget kínált a regék igazságos Mátyásától, aki áruhában leplezi le a nagyurak népsanyargató túlkapásait, a Mátyás „bús hadát“ nyögő intrikus Bécsig vagy a *Szép Ilonka* vadászregéig. Fadrusz a felsorolt összes, olcsón kínálkozó lehetőséget elvetette, s beleélve magát a történelmi korba, széles pátosszal lehámozta a királyról a regék bizonytalan ragyogását, s megmintázta a középkori, némettől-töröktől rettegett, gáncstalan lovagot, akinek dicsőségét mellékalakjai, vezérei, hadban vele küzdelmet-sátrat megosztó, érte rajongó bajtársai hirdetik. A kor, melyben a szobor készül, a pátosok kora, s Fadrusz ennek a kornak jelképe volt. Jó barokkosan harsog, de pátosza kétségbeesetten valódi, mely mögött a vátesz intelmei vannak, ezért is fordul olyan szeretettel a nép felé. Kinizsi, a tagbaszakadt, irdatlan erejű paraszt-hadvezér ugyanolyan imponáns, mint a harci ménjen mellé a történelemnek feszítő kényúr. (A művész otthonról hozott parasztszeretete a Wesselényi-szobor esett parasztjában akkora szeretetté magasztosul, amilyet csak egy ilyen sokat hányt-vetett, szenvedett, népből jött művésztől várhatunk. Hogy némelyik szobrá mégsem „időálló“, azt a történelemmel, a korabeli igényekkel magyarázhatjuk elsősorban.)

Még mintázta a Mátyás-szobrot, amikor egy szomszédos kisváros, az akkor alig hétezer lakost számláló Zilah, talán az egyenlőtlen versengéstől hajtva, nem akart lemaradni. Ennek a városnak is volt hőse: az osztrákgyűlöletben nevelt nyakas nagyember, ifjabb Wesselényi Miklós, a szabadságharc előtti időkben Bécs számára a legkellémetlenebb ember, aki egyszer mint „árvízi hajós“, majd paraszti célszerű gazdálkodásra oktató, nyomorult körülmények között kultúrát terjesztő színésztrüppokat pénzelő, a pozsonyi országgyűléseken vad reformerként követelőző ember, a Habsburg-politikának állandó gondot okozott.

Ennek a Wesselényinek a megmintázására kapott megbízást Fadrusz. Az eredeti javaslat még 1891-ből származott, amikor Pungur Antal zilahi polgári iskolai tanár indítványozta egy Wesselényiről készíttendő szobor felállítását a város főterén. Az indítvány alighanem az irattárba került volna, ha Fadrusz nem épp akkor-táj vállalta a kolozsvári Mátyás-szobor elkészítését, és ha... abban az időben nem éppen egy Wesselényi Szilágy vármegye főispánja. Így a zilahi „megyei vének“ elmentek Kolozsvárra megtekinteni a makettet, s a lelkesedés tömegpszichózisa csakúgy elkapta őket, mint a kolozsváriakat. Megkörnyékezték hát a művészt, hogy nem volna-e hajlandó Zilahnak egy Wesselényi-szobrot készíteni. Fadrusz nem rajongott a gondolatért (aminek fő oka a rengeteg elvállalt munkája volt), de amikor a zilahiak a jobbágyszabadító Wesselényiről kezdtek beszélni, talán a paraszteredet mozdult meg benne, s elvileg beleegyezett, hogy részt vesz a pályázaton. Mert pályázatot hirdettek, melyre Fadruszon kívül Széchy Antal, Sennyey Károly, Bezeredy Gyula és Holló Barnabás pesti szobrások is elküldték munkáikat. A zsűri nem fogadta el a pályázat műveit, s kárpótlásul miniatűr szobraikat 400-400 koronával jutalmazta. Fadrusz műve viszont, a Zilah főterén ma is látható szobor csakúgy ámulatba ejtette a megrendelőket, mint a Mátyás-szobor a kolozsváriakat, egyhangú döntés alapján őt bízták meg az alkotás elkészítésével. A húszezer forintos árajánlat után megkezdődtek a léleksorvasztó alkudozások; hanem Fadruszban

emberükre találtak. Hogy a további alkudozásoknak elejét vegye, kijelentette, van munkája elég, a Mátyás-szobor sincs még befejezve, Kisbéren Wenckheim lovaszobora várja, Pozsonyban a Petőfié, Szegeden a Tisza Lajosé. A szoborbizottság gyorsan összeült, hogy megkössék a szerződést. Ennek értelmében 1897 május elsejére kellett Fadrusznak a szobrot elkészítenie, „mely munkájáért — beleértve a szobor megmintázását, gipszbe öntését, ércbe öntését, a szobor ide szállítását és felállítását — húszezer forintot kap“. De beloptak a szerződésbe egy tizedik pontot is: „Magára vállalja Fadrusz János a vármegye Zilah városi millenniumi emlékkövénék tervezését, s miután erre nagyon kevés pénz áll rendelkezésre, az emlékkő themája pedig a szobrást igen érdekli, tehát megelégszik ezen munka kivitelével járó élvezettel, és díj nélkül vállalja el az emlékkő minta elkészítését és piacon való felállítását, a felmerülő kiviteli költségeket pedig Szilágy vármegye közvetlen az illető mesterembereknek fogja fizetni.“

Fadrusz nem vitakozott, nem alkudozott, a közelmúlt kegyetlen nélkülözései sem tudták krajcároskodásra rázorítani, hanem a kikötött határidőt, 1897. május elsejét mégsem tudta betartani, egyszerűen azért, mert nem kapott pénzt! A szoborbizottság jogi fogalmazása kifogástalan volt, de ami a szervezést illeti, olyan gyerekes hibába estek, melyen ma is bámulunk. Terv szerint százával küldték szét a pénzkérő körleveleket az országba instanciákhoz, módos emberekhez, gondolván, hogy a pénz özönével fog érkezni. Szilágy vármegye 17 648 korona és 96 fillért (!) ajánlott meg, az összegek azonban lassan érkeznek. Szomorú kiábrándulás, újabb körlevelek, majdnem eredmény nélkül, s akkor születik meg a mentő ötlet: bálákat kell rendezni! És vigad a megye, gyűl a pénz, Fadrusz dolgozik.

Itt az alkalom, hogy örökre el ne kallódjék, néhány kivitelezési problémáról megemlékezni. A jobbágy alakján Fadrusz sokat töprengett. Fáradt paraszt alakja ma is messze sugározza azt a szeretetet, mellyel a művész megmintázta. A vállán levő cifraszűr hímzése a szobron is időt rabló pepecsmunka, ezt teljes egészében feleségére, Deréky Anna szobrász- és festőművészre bízta; s akkor jött az újabb gond: a paraszt csizmája. A századfordulón köztudott volt, hogy a parasztok hamisítatlan és ormóttan „ványolt“ csizmát viselnek, kétoldalt szárvarrással, melynek mestere s művésze a mindenkori csizmadia. Fadrusz meg is látogatott néhányat műhelyében, hanem az új csizmákkal semmire se ment, neki „lehűrbolt“, szegény-csizma kellett volna. Elindult hát a vásárokon csizmavadászatra, így találta meg a neki való sáros-poros, agyonviselt csizmát, melynek az évek s a szilágysági sár jócskán felkunkorították az orrát, a szára is kétoldalt varrva.

Fadrusznak még egy végső csatát kellett megvívnia a megyeiekkel. Nem akart s nem tudott félmunkát végezni, elképzelése szerint Wesselényi alacsony talpazaton állt (közel a néphez!) — s ez az alacsony rendezés megkívánt maga körül egy kis parkot, ahova lépcsőkön megy fel az, aki közelről is látni akarja. (Ma a szobornak új, sokkal magasabb talpazata van.) A parkhoz Fadrusz művészi kivitelezésű kovacsoltvas kerítést tervezett, négy oldalon a felvezető lépcsőkönél vasoszlopokra helyezett kandeláberekkel. Am ennek elkészítése nem az ő dolga volt, legfeljebb ajánlhatott valakit, aki alkalmas a művészi munka kivitelezésére.

Meg is tette. A megyeiek tanácsa előtt elmondta terveit, a kivitelezésre pedig Marton Lajos és fia pozsonyi műlakatos iparművészeket jelölte meg. Bejelentése nagy meghökkenést okozott. Alkudoztak, csúrték-csavarták a dolgot, végül azonban megszavazták az újabb költségeket, s megbízták Fadruszt, hogy hozza le a műlakatost Zilahra. Evvel be is fejeződött volna a tárgyalás, Fadrusz felállt, távozni készült, de azután meggondolta magát, az ajtóból még visszatért:

— En lehozom Marton Lajost, ahogy kívánják, de figyelmükbe ajánlom, hogy az intelligens ember, főiskolát végzett iparművész, s egy-kettőre sarkon fordul, ha úgy bánnak velem, mint... énvelem. Akkor pedig igazán nem tudom, kit ajánlhatnék a munka elvégzésére.

Csendesen kiment a teremből. Elképzelhető az utána maradt felháborodás, de Marton Lajos mégiscsak lejött Fadrusz szavára. Nincs rá dokumentum, hogyan sikerült megalkudni vele, de a kerítést elkészítette, s az egykorú Szilágy, Zilah hetilapja a szoborleleplezés után így jellemezte a kerítést: „költemény vasból.“

Kész volt hát a szobor, a leleplezés végső dátuma 1902. május; a megye az ünnepélyes alkalomra, több jelölt után, végül is Beöthy Zsoltot nyerte meg az ügynek, ő tartotta az ünnepi beszédet. Azután a főispán, Wesselényi unokája emelkedett szólásra, s mert fiatal korában vívni is tanult, nem állta meg, hogy egy oldalvágást „be ne vigyen“ Fadrusznak, aki annyi borsot tört a megyei vének orra alá: „Az imént elhangzott remek, és még talán az ércszobornál is maradandóbb emléket biztosító szónoklat hatása alatt állván, elfogódva szólalok föl...“

Így törlesztette le a megye utolsó adósságát szoborügyben, de Fadrusz ezzel már nem törődött, mint ahogy avval sem, hogy kolozsvári mintára, ahol az egye-

tem díszdoktorává s a város díszpolgárává választották, Zilahon is megkapta a város díszpolgári címét. Gyorsan összepakolta a betyárbutort, s indult, hiszen már várta a megkezdett Petőfi-szobor. Szívvel-lélelkel dolgozott rajta, hiszen Petőfi a nép költője volt, azonkívül Pozsonynak készítette, szülővárosának, mely kezdettől olyan rendületlenül hitt a kis lakatosinas tehetségében. A sors sokszor kegyetlen: éppen ezt a szobrot nem tudta befejezni. 1903-ban tüdőgyulladással ágy-nak esett, s pár nap múlva meghalt.

Alig volt negyvenöt éves.

Kovács Károly

Kisdedővásunk kezdetei II.

2. Óvoda és társadalom

Az *Erdélyi Híradó* 1843. 60. számában Z. jelzéssel *Kisdedővók* címmel olvashatunk egy tanulmányt, amely az óvoda, a szülők és a társadalom kölcsönhatását fejti ki: „én is korunk kérdését a szociális állapot viszonyaiban s egyik talán legszükségesebb megoldása módját a nevelésben sejtem. [...] Bámultok tán, ifjú pajtásim, hogy csak a szív nemesítéséről szólék, s az értelem kifejtése talán elkerülte figyelmemet. De talán még jobban bámultok azon nyilvánításomra, hogy szántsándékkal és korántsem feledségből tettem. Kisdedővóban az emberiségnek ama két dicső vonása nem társasan állanak együtt, hanem a második csak eszköz gyanánt jelenik meg az első, mint cél mellett. Ha a kisdedővó kisdedseregének minden idejét célszerűen választott játék és foglalkozásokkal betölti; ha a henylésnek, az unalomnak rést nem ad; ha az alkalmilag és mintegy változás okaért nyújtogatott eszmék a lehető legalsók, érzékibbek, de tiszták, és a lélek úgynevezett legalsóbb (nem rangban K.O. [Kedves Olvasó], hanem mivel a többinek alapul szolgálnak) — tehetségeit élesztők és ébresztő módon előadottak leendetek, ezzel a kisdedővó tiszte egészen teljesítve van, s aki többet kíván tőle, az a nemeket s célokat véti össze, az összezavarás pedig nem záloga a sikerülésnek.“

A továbbiakban felsorolja az óvoda hasznát, például a gyermek szempontjából: „Korai szoktatás a renchez és tisztasághoz; testi erejük gátlástalan és ártalmatlan kifejlése; durvaságban növekedett idősb testvéreik és játszótársaik példától távolítás; engedelmességre, erkölcsi magaviseletre és ereikhez alkalmazott foglalkozásokra való csendes nyájas ösztönzet; az óvatlanokat érhető különböző veszélyektől oltalom; kölcsönös jó indulatra és másokhoz bizalmas szeretetre vezérlés.“

A szülők szempontjából: azon képesítés, hogy „ápolás nélkül szükölködő gyermekeiket jó kézben tudván, üzerségök és keresetök folytatásának egész nyugodt lélekkel és gond nélkül neki adhatják magukat, hogy a fiatalabb gyermekeik gondviselésére többé nem kívánható idősb testvéreket rendszeren iskolába küldhetik; aztán a jó példa, mely a jobban szoktatott gyermekekről a szülőkre, a testvérekre is visszahat“.

A népnevelés fontosságának felismerése mellett nagy szerepet játszott a filantropia is az óvodák létrehozásában. Az elfoglalt szülők felügyelet nélkül maradó gyermekei, vagy a szülők nemtörődömsége miatt csavargó gyermekekről való gondoskodás sok óvoda alapítását eredményezte. Városokon jótékony nőegyletek alakultak e célból. Munkájuk eredményeként aggok otthona, csökkent munkaképességük dolgozó háza, néppark stb. létesül. Ezek a jótékony nőegyletek karolják fel a kisgyermekek szervezett nevelését, ugyancsak ők teremtik elő az ehhez szükséges anyagi alapot. Nem véletlen, hogy a városok külső negyedeiben alakulnak az első óvodák. Kolozsváron a Külső-Monostor utcán, Alsóvárosban, Temesváron az első óvoda a Gyárvárosban létesül. Háryné Bittó Mária vashámor-tulajdonos Istvánhegyen a hámorban dolgozó munkások gyermekei részére tart fenn óvodát. Az óvodák létesítésébe — mint láttuk — bekapcsolódtak a megyék és a székely székek is, sok esetben szép eredménnyel. Az óvodák létesítése közügygé vált, megmozgatta a széles társadalmi rétegeket. Az adományok, alapítványok mellett műkedvelő előadások, hangversenyek rendezése az eredeti cél mellett a művelődést is szolgálta.

A tanulmány első része 1977. 7. számunkban jelent meg

A vélemények megoszlottak; sokan azt hangoztatták, hogy az óvoda a szegények iskolája, mások viszont azt, hogy ha a különböző társadalmi osztályokból származó gyermekek együtt nevelkednek, ez a haladást szolgálja. 1845-ben olvashatjuk: „Az aradi óvodában úr és polgár gyermekek vannak; a két nemből, összesen 90 felé. Némelyek nem helyeslik, hogy az óvodát urak gyermekei foglalják el.“ A cikkirő saját véleményét is közli: „ez által is a különböző rang és állapotok közti évezredes kőfal lassanta porlódik.“

1842-ben a kolozsvári alsóvárosi előiskolát patronáló nőegylet elhatározta, hogy ugyanebben a városrészben óvodát létesít. Két év múlva a *Múlt és Jelen* 42. számában *Kolozsvári újságok* címmel hosszú tudósítást olvashatunk az óvodáról: „a kisdedővő-intézetek célja éppen nem tanítás, s ennyiben azok nem is oskolák, de szép, idves magas rendeltetésűk, az értelem fejteése és szív képzése — az ártatlan gyermekek bevezetése az életbe, arra elkészítése, hogy a tanulási pályára léphessen, legyen az a polgári vagy tudós oskolában, szóval emberré kimívelésének első lépése; azokban nincs semmi vallásos vagy nemzeti különbség által elválasztó kőfal. [...] Kisdedővőjük, Görög Imre a tolnai képezde végzettje. [...] Egész módja és bánása a gyermekekhez leereszkedő, velők együtt érző, atyai indulatot, nagy békétűrést és szelídséget mutat.“ Külön kiemeli a közlemény, hogy a város egyik tanácsosa és több városi tisztviselő is beíratta gyermekeit az óvodába, „mely példa sok nem éppen értelmes és előítéletes szüléket az intézet iránt hajlandókká fog tenni“.

A remény nem vált valóra. 1845-ben az *Erdélyi Híradó* 30. számában *Kolozsvári napló* címmel már az ellenvélemény jelentkezik. Kifogásolják, hogy a Magyar utcai új óvodának több mint 100 tanulója van: „Ezen növendékek azonban többnyire mind városi tehetősebbek gyermekei, kik azokat külön is jól növeltethetnék. A kisdedővő intézetek célja inkább népnevelés lévén, így az alig van elérve. [...] Nem is akarjuk gyanítani, hogy az oka a kisdedővő urban volna, gyöngédtelen bánásmódja miatt mi a szegényebbet elijesztene, s ezekre kellő gondot nem fordítva — nem keressük okát a tisztelt igazgatóságban, mely kétségtelenül éberen őrködik fölötte, hanem inkább a népben, mely még idegen az intézettől. [...] Tisztelettel szólítjuk fel az igazgatóságot, ha tán az ok a kisdedővő-vágy vagy a népben gyökereznek, az akadályokat elhárítsa a magas cél előmozdítására.“

Nemsokára megjelenik az *Erdélyi Híradó*ban Görög Imre válasza *Véd-szó a magyar-utcai kisdedővő-intézet ügyében* címmel (1845. 30.). Ebből idézzük: „A magyar-utcai kisdedővő vádoltatik; a vád a nőegyesületet, a vagyonosabb polgár gyermekek szülőt, valamint engem, ez ügynek vezetőjét, egyaránt terheli. [...] Ne rágódjunk a pusztá szón, mert a kisdedővő intézet inkább akármilyen más lehet, csak óvoda nem. [...] Az a legboldogtalanabb gyermek, kit mindentől megóvnak; ezért satnyul és fonyad el [...] a tanítónak nem az a kötelessége, hogy növendékeit megóvja; [...] hanem az, hogy gyermekeit odavezesse, hogy azok önmagukat tanulják megóvni. [...] Az óvointézet edző, gyakorló, képző, csak óvoda nem. [...] A kolozsvári nemeslelkű nőegyesület nem pusztai, hanem városi kisdedővő intézetet kívánt létrehozni, — népszerűség volt a célja s a különböző osztályok egyesítése, távol vala azon szándéktól, hogy a polgárságot kirekessze. [...] Kisdedővő intézetünk népességének száma jelenleg 158. Ezek közül 75 mesteremberek gyermekei, 28 úri, 18 paraszt, 5 árva, 3 törvénytelen születésű, 14 szegény özvegyeké, 15 pedig szoigák és cselédéké. Növeljük tehát a gyermekeket minden rang és személy különbség nélkül [...], ezt parancsolja a jogegyenlőség, a törvény, a becsület és a felebaráti szeretet.“

A vita a sajtóban tovább folytatódott. Ott működjenek óvodák, ahol erre szükség van: „A külsőmagyar-utcai kisdedővő intézet népnek, mégpedig szegény-népnek, nem pedig [...] vagyonos polgároknak volt eleitől fogva szánva.“

A megoszló közvélemény nyomán a szépen fejlődő óvoda 1845. november 29-én bezárta kapuit. Kolozsvár második óvodája a társadalmi ellentétek áldozata lett.

A dési óvoda megalapítása kiemelkedő példája a társadalmi összefogásnak. A megye, a város minden rétege megmozdult. 1844. január 23-án a megyei közgyűlésen a kisdedővő ügyével foglalkozó bizottság jelentése — olvashatjuk a *Nemzeti Társalkodó*ban — indítványokat, megfontolt terveket tartalmaz: létesítenek „12 tagból álló megyei állandó bizottmányt“, amelynek feladata a megyében óvodák létesítése és azok ellenőrzése. „Azon kis elemi-iskolák, melyek kántorok s dászkelek keze alatt tengenek, igen célszerűen lehetne kisdedővősi célra használni.“ A tanítás rendszeresen Szent Mihály napjától Szent György napjáig tart, s a szünetben a 6 éven aluli gyermekek számára alakuljon át az iskola kisdedővő intézetté. A tanítók, mielőtt ehhez a munkához kezdenének, néhány hónapos szakképzésben részesüljenek a dési óvodában.

A kisebb falvakon, ahol iskolák nincsenek, „egyszerű kisdedóvodák úgy létesíttessenek, hogy egy jó erkölcsű köz-kedvességű s értelmes házaspár kisdedóvóul fogadtassék meg, és ennek házához gyűljenek a kisdedek [...]”

A kisdedóvók kötelességei ezek lennének: az ünnep, a vasárnapokat kivéve mindig jelen lenni az óvodában, kora reggeltől, késő estig nyitva tartani a kisdedek elfogadására; ezekkel legnyájasabban s atyai kifogyhatatlan jósággal s türelemmel bábni, testők, ruházatuk tisztán tartására figyelmeztetni; rendre, pontoságra szoktatni; egymás iránt szeretetre, kíméletre, engedékenységre s apró bajaikban egymás segélyezésére serkenteni, szüleik, felsőbbség s haza iránti tiszteletre s munka-szeretetre buzdítva.“

A jelentés első feladatul a dési óvoda létrehozását jelöli meg. Felhívás jelenik meg: *Szózat a dézi közönséghez, egy helyben felállítandó kisdedóvoda ügyében.* A dési református egyházi tanács rámutat arra, hogy „Egy kincsről akarunk mi hozzátok szólni [...], a kincs nem lehet semmi más, mint: gyermekeitek.“ Szól minden társadalmi osztályhoz, hangsúlyozza, hogy közérdek az óvoda fenntartása: „háznépnek sokkal nagyobb része korántsem képes megőrizni a kisdedeket a lélek és test száz- meg százféle veszedelmétől.“

„Földművelő vagy: kire bízod gyermeked, míg magad a mezőn dolgozol?“ — teszi fel a kérdést. „Kézműves vagy: mi történik a gyermekekkel, amíg az áruval piacra mégy?“ „Ezért közhasznu egy oly intézet — fejtegeti —: hol a kisdedeket 2 éves koruktól 7-ik évökig mindennap reggeltől délig, déltől estig, vagy — akár reggeltől estig [...] elfoglalnák.“ Befejezésül ezt olvassuk: „És megindulunk amennyien vagyunk [. . .] ésszel, kézzel, tanáccsal, tettel, s meglátjuk mily hamar előterem [...] »legyen« szavunkra a dézi kisdedóvoda.“

A felhívások nem maradtak eredmény nélkül. Műkedvelő társulat alakult, az előadások jóvedelme tetemes összeggel gyarapította az óvoda anyagi alapját.

Szigligetitől illő jutalom megígérése mellett kérték a *Két pisztoly* című színművet, ő az óvoda javára ingyen küldte. „A kisdedóvó javára Czako Zsigmond hazánkfia is újvíj ajándékul egy érzés- s tartalomdús levél mellett a műkedvelő társulatnak megküldé »Kalmár és tengerész« című, közdicsőséget aratott jeles drámáját“ — olvashatjuk az *Erdélyi Híradó* 1845. 7. számában. Az óvoda javára rendezett egyik bálról így ír az *Erdélyi Híradó* tudósítója: „El kell mondanom, hogy ez egy nemzeti bál volt, melyre casinónk termében minden tisztességes jellemű s öltözetű egyén hivatalos vala.“ Bármilyen erős is az összefogás, ilyen hirt is olvashatunk: „Keserű fájdalommal kell kijelentenünk, hogy ezen szent ügynek is vannak ellenségei, kik rágalmakat terjesztgetnek szét, hogy nem lesz semmi a kisdedóvodákból. A pénzt felszedik és elköltik. Jobb lenne kórházat vagy szegények intézetét építeni; a kisdedóvoda éppen szükségtelen, melyik anya adja oda gyermekét, hogy ne lássa reggeltől délig és estig. S aztán minő bolondságok vannak ott? Hinta, meg lipinka, meg szökdösés, még gonoszkodni tanítják a gyermekeket!“

1845. június 5-én ünnepélyesen tették le a dési óvoda alapkövét „Közhaszonra 1845“ bevesséssel. Medgyes Lajos után a bethleni egyesült hitű esperes román nyelvű beszédében ismertette az óvodák célját és szükséges voltát. A tanítás 1847. július 1-én kezdődött, és az óvoda a XIX. század második felében is működött.

Ismerjük néhány óvoda tanulóinak számát és felekezeti megoszlását is. Mivel ez bizonyítéka annak, hogy az óvodák nemzeti és felekezeti különbségre való tekintet nélkül vették fel növendékeiket, példaként hozzuk a következőt.

1839-ben a Külső-Monostor utcai óvodába 82 fiú és 63 leány, összesen 145 tanuló járt. „1. A fiúgyermekek között 58 r. catholicus, 12 reformatus, 2 unitarius, 2 lutheranus, 8 görög-egyesült. Felsőbb iskolákba lépett 10, kimaradt 5.

2. A leánygyermekek között: 44 r. catholica, 14 reformata, 2 unitaria, 1 lutherana, 2 görög-egyesült. Meghalt 1, kimaradt 21.

Három árva fiúgyermek a szegények dolgozó intézeténél egyszersmind étellel tápláltatott és ruháztatott; egy közülük a szebeni kir. árvanevelő intézetbe alapítványra behelyeztetett. Kettő, mihelyt koruk engedni fogja, mesterségre adandó.“ (*Nemzeti Társalkodó*, 1840. 3.)

3. Első óvodáink működése, felszerelése és tananyaga

Több óvodának ismerjük a részletes leírását, munkabeosztását és felszerelését. Idézzük, hogy Szász Károly szerint milyen egy óvoda:

„Miből áll, én elmondom: Egy szoba, ha lehet, kettő, egy tágasabb fedett tér játszóhelynek, egy felügyelő vagy még célszerűbb felügyelőnő s egyéb ügyszólván semmi.

A szülők, kiknek elfoglaltságuk vagy saját tehetetlenségük érzése szükségessé teszi, minden reggel határozott órában, tisztába öltöztetve, megmosdva, megfésülve, eleséggel ellátva, idehozzák gyermekeiket.

Itt legfőbb dolguk a játék. A nagyobb leánykák gondjaikba veszik a kisebbeket, ez egyúttal nekik is gyakorlóiskola, mely után tehetősebb házakba gyermekek felügyeletére vállalkozhatnak, segítnék a felügyelőnek a játékok vezetésében és a kisebbek szemmel tartásában. Szabályos időkben a játékok egy-egy félóra értelmes beszélgetés váltja fel. Kérdezgetve fordul a felügyelő a kisdedek felfogásához alkalmazott tárgyról, vagy észfejtő, szívnyemesítő történeteket mond el. Rövid verseket mond el és tanultat meg. Képeket, betűket mutatva, rajzolva, játszva vezeti be az írás-olvasásba. Könnyebb kézimunkákat tanítanak a nagyobb gyermekeknek, míg a kicsik, ha elfáradtak, leterített gyékényen vagy pokrócon alszanak.

1845 ben egy látogató így ír: „Nem hagyhatom említetlen — Aradról szólván — a kisdedóvodát. Néhány feledhetetlen órát töltötten az ártatlan gyermekcsoport között. Egy tágas kertben, virágágyak és gyümölcsfák között szépen kifestett deszkaszímben vannak sorban az ülapadocskák, a színnek eleje egészen szabad: falain egymás mellett állatok képei különböző színű borítékok alatt, de amelyek alól egy billentésre az állatok kiugorva láthatókká lesznek; tovább földabroszok, fali a-b-cék függnek szép rendben. Ez nyári óvoda. Télen természetesen fűtött terembe vonulnak. A gondolat: természet szűz kebelében oktatni a gyermekvilágot, rendkívül tetszett nekem.“ (*Erdélyi Híradó*, 1845. 99.) Megemlíti, hogy a gyermekek bátran, szabatosan mondtak el erkölcsi történeteket és verseket. Az óvodák alapítói szakképzett kisdedóvodát alkalmaztak.

Legrészletesebb leírást a *Nagyalmási kisdedóvó intézet* címmel Papp József nagyalmási népnevelő ad: „A tanulók középszámát, télben, nyárban százza lehet tenni; kicsik, nagyok egy teremben, úgy fiúk és leányok, csakhogy külön oldalon, a kicsi fiúk meg külön s a nagyobbak ismét külön csoportban ülnek. A tanítás kezdődik reggel 8 óraker és 9-ig ülünk benn, de az órának csak a fele része helytülés, a másik fele mozgás; az első félórában beszél a tanító olyat, mi mind elméjét, mind szívét nyemesíti a gyermeknek, a másik félóra alatt betűzés, szótagolás, olvasás, ekkor minden gyermek mozgásba jö: 9 óraker szabad egy fertályt játszani, és ezután csengetvén, a feladott példákat mindenki tartozik leírni, a nagyobbak leveleket, a kisebbek szókat, betűket rajzolgatván, mi eltart 10 óráig. 10-től fél 12-ig számolás főben és táblán a nagyobbakkal. A kisebbek pedig Russ számológolyóin vagy apró fácskákkal számolni tanulnak; ha ezt megúják vagy kedvök veszni kezd, egyébehez fognak. Fél 12-ker hazamennek, vagy kinek tarisznyájában van, ott marad egész nap. Délután kezdődik a tanítás, télben egy óraker, nyárban két óraker, és iskolában ülnek télben 4 óráig, nyárban estve 6 óráig, a tanítás változtatva úgy, mint délelött, akkor szabad hazamenni.“

Ismerteti az óvoda tanszereit és tananyagát is: „Igen egyszerű olvasó táblák oly betűkkel, hogy a gyermek három ölnyiről is olvashat.“ Térképek „mind nagyban“. Földgömbök, melyeken „tisztán kimutatjuk, mi okozza a tavaszt, nyárt, ősz és telet. Természettudomány kedvéért a természet három országa lerajzolva, a földtől kezdve az emberig, hogyan folytak ki egymásból. Trencsenszky állatországa Bécsből [...] Russ számológolyói. Palatáblák az írás és rajzolás könnyítésére. Különféle színű betűk a színek megismerésére. Naprendszer gyermekek felfogásához alkalmaztatva. Alaktudomány, úrismeret és minden mértékek ismerete. Mérge növények ismerete. Énekek hegedű kíséretében. Ezen iskolába, ki csak a helységben szállást kap, mindenek felvételnek és ingyen taníttatnak valláskülönbség nélkül.“

Végül az óvoda telkét és épületét írja le: „A telek 110 négyszögöl, egyharmada veteményes, a többin az épület és a játszóhely szépen kiporondozva. — Az épület áll egy fedél alatt 6 szobából. Két tágas szoba a tanulók számára, az egyikben tanulnak, a másikban írnak. A többi pedig a tanító lakása, konyhája és kamarája. A kert és udvar között semmi rekesztés. Az udvar egész körül eperfával ültetve. A kert egy sor egresfa választja el a játszóhelytől. A kertben széles utak, egres, veresszőlő a szélein. Mind a kertbe, mind az udvaron, akármely felé fordul, gyümölcs és virág kínálkozik a gyermekeknek. Kertben úgy szabad nekik játszani, mint az udvaron, és még soha egy ág leszakasztással sem találtunk egyet is, semmit sem bántanak, megtanulják becsülni a másét, meg az oltás és fatenyésztés sikeres hasznát és koránti örömeit. Az udvaron testgyakorlatra készült eszközök.“ Sorait ezzel zárja: „felszólítok minden iskolatanítókat és erre a pályára törekedőket, kiknek kedvök van saját költségükön magukat készíteni, felkeresni ne átalják intézetünket, mivel én mit magamnak sajtíftottam, másokkal közleni szerencsének tartanám.“

Tanítványaim gyakorolják magukat a kosárkötésben és selyemtenyészésben.“ Papp József felhívásának meg is volt az eredménye. Rapos József közli, hogy Makfalvára, Mezőmadarasra, Mezőbádra és Kibédre készített fel kisdedóvokat.

Kovácsi Antal, több tankönyv szerzője, *A kisdedóvó intézetekről* című cikkében így ír: „Nálunk ugyanis oly túlzott, mondhatni helytelen fogalmuk van sokaknak a kisdedóvó intézetekről, miszerint valóságos elemi iskoláknak nézik azokat, hol tudományt, értelmi és erkölcsi képeztetést nyerhet a gyermek. [...] Én nem ily intézetnek tartom a kisdedóvódat. [...] Mint neve is mutatja, fő és elvitathatatlan rendeltetése óvás [...] a kisdedóvódat főladata a csecsemőt oly eszméktől, lelki benyomásoktól megóvni, melyek későbbi képeztetésére kártékonyak lennének.“ (*Erdélyi Híradó*, 1845. 1.) Szerinte a gyermekek óvodai oktatása terén a „beszéd és értelem gyakorlások“ azok, amelyek nélkülözhetetlenek.

Az említettekől látjuk, hogy az óvodák tanításáról, bár különböző vélemények hangzanak el, ezek nem alapvetőek. Lényegében Pestalozzi hatása érzik az oktatáson, kinek életcélja volt a nevelés és tanítás útján enyhíteni a szegény nép nyomorán. Az oktatásban a szemléltetésből indul ki. Nálunk Gáspár János, Kovácsi Antal ismerteti eszméit, de Brunsvik Teréz közvetítésével hatása különösen a bányászati óvodák működésén érzik. Az akkori óvodák tanítási módszere, a kérdve-kifejtő katekizálás ma már elavult, de a maga korában a népnevelés igen fontos és népszerű eszköze volt. A természet megszerettetése és a munkára nevelés igen nagy érdeme a reformkor óvodáinak.

Egy lényeges dologról, a fegyelmezés módszereiről keveset tudunk. A kolozsvár-alsóvárosi óvodánál említik meg, hogy Görög Imre „a macacs vagy mérges gyermeket külön padra ülteti, mint akinek több jó gyermekek között helye nem lehet, s így lassanként önként engedelmességre hajtja, téríti“. Ugyanitt olvassuk: „a csintalanokat a csendesen ülők és szép magaviseletűek példájával kívánja javítani. [...] Midőn a közlő ott volt, egyik gyermek nyakravalója szélét szájába dugván elnyálazta, kit a kisdedóvó magához szólítva, igen szépen elébe adta egy ily szokás rút voltát, s egy más kisebb gyermeket is odaintve, ki azt mit a másik nem cselekedte, figyelmeztette az elsőt a kisebbnek szebb és illendőbb magaviseletére.“ (*Múlt és Jelen*, 1844. 42.) Más utalást a fegyelmezés módjairól nem találtunk, bár nem tudjuk minden kétség nélkül elfogadni azt, hogy a testi fenyték teljesen kizárt fegyelmezési eszköz lett volna. Kétségeinket még inkább megerősíti, hogy *A költsönös tanítás módjának rövid rajza oskoláink állásához alkalmazva*, Kolozsvárott 1833-ban megjelent munkának hatodik fejezete, a *Fenyítéstartás*, a következőket tartalmazza: „Haragból, ok nélkül soha nem kell büntetni. A vesszővel verés utolsó orvosság s az helybeli T. Pappal előre lett közlés nélkül, ennek nem is kellene történni; aki pedig fejét, tenyerét s akármi részét a gyermeknek tulajdon kezével ütné, az nem tanítónak való.“

Remélem, hogy a fentiekből eléggé látszik a korai kisdedóvás e kezdeti korszakának neveléstörténeti jelentősége, világosak eszmei és társadalmi vonatkozásai, és nyilvánvaló a kezdeményezés nagyszerűsége. Hozzá tartozik ez annak a megbecsüléséhez, amire múltunkból büszkék lehetünk. Nem látszik fölöslegesnek Pestalozzi, Brunsvik Teréz, Wesselényi és Szász Károly emlékének felelevenítése külön tanulmány keretében, vagy a teljes bibliográfia közlése, ami alapul és ösztönzésül szolgálhatna a kisdedóvás teljes történetének külön kötetben való feldolgozására.

Böjthe Jolán

IRODALOM

Gáspár János: *Pestalozzi növelés és oktatáselvei*. Erdélyi Híradó, 1846. 111—112. — Komoly [Gáspár János]: *Pestalozzi*. Erdélyi Híradó, 1845. 54. — Uő.: *Pestalozzi Henrik és halhatatlan érdemei. Szózat a szülők- ifjak- és gyermekbarátokhoz*. Erdélyi Híradó, 1845. 71—75. — Medgyes Lajos: *A kisdedóvó-intézet ember és nemzet-képző intézet. Polgári beszéd nemes B-Szolnok Dérsen fölláttandó kisdedóvoda szögletköve letételekor*. Erdélyi Híradó, 1845. 49. — Papp József: *Nagyalmási kisdedóvó intézet*. Múlt és Jelen, 1845. 7. — P. H.: *Előhaladás* (Zilah, nov. 6.). Protestáns Egyházi és Iskolai Lap [Pest], 1842. 36. — Rapos József: *Brunsvik Teréz... élete és műve: vagyis a köz-alapnevelés-ügy múltja és jelene hazánkban*. Pest, 1868. — Szász Károly: *Oskolákról*. Nemzeti Társalkodó, 1841. 1—5.

Az erzsébetvárosi állami gymnasium értesítője. I. és IV. Kolozsvár, 1892., 1895. — *Erdélyi Híradó*, 1833., 1841—1847. — *Kolozsvári Lap*, 1852. — *Múlt és Jelen*, 1843—1846. — *Nemzeti Társalkodó*, 1840., 1841., 1844. — *Vasárnapi Újság*, 1842., 1862., 1863.

Írói életrajzok

Gondolatok a könyvtárban

Dávid Gyula és Mikó Imre *Petőfi Erdélyben*, Vita Zsigmond *Jókai Erdélyben* című, több kiadást megért munkái az irodalmi élet örvendetes eseményére figyelmeztetnek: a monográfiák és portrésorozatok mellett újra előtérbe kerültek az *írói életrajzok*. Irodalomtudományunk nemigen bővelkedik a jól használható, eligazító, tudományos igényű írott életrajzokban. Bizonyára azért, mert az életrajz nem vonzó műfaja az irodalomtudománynak, az aprólékos adatgyűjtés időt emésztő filológiai kutatómunkát igényel, s nem utolsósorban azért, mert az eredmény nem elég mutató. De hát kell-e egyáltalán írói életrajz?

Műveiből lehet alaposan megismerni egy író, mégis szükségünk van a körülmények ismeretére is. A monográfiák s a portrék a nagy egyéniség életét követik nyomon, sőt nemegyszer az életű és az irodalmi munkásság összefüggésének feltárásából kortörténeti háttér kerekedik ki. Pontos, körültekintő filológiai alaposítás, életrajz-történeti kutatás nélkül nincs hiteles portré, de a műelemzés is nyerhet vele. Ezek szerint az irodalomtudomány igenis igényli a tudományos értékű életrajzokat — amint ezt újabb munkák is igazolják. Példaként idézhetjük Fekete Sándor *Petőfi Sándor életrajza I. A költő gyermek- és ifjúkora* (1973) című könyvét.

Az életrajz ősi irodalmi műfaj, egy egyéniség életének más író tollából származó leírása — az adatszerű felsorolástól egészen a tanulmányzerű életrajzig. Az igazi életrajz kimondottan a személyi életre vonatkozik, de nem erkölctan, nem történelem, nem biológia vagy lélektan, nem is irodalomelmélet. Ezért az írói életrajznak mint műfajnak túl kell lépnie azt a határt, amely az irodalomtudományt az általános történelemtől, az erkölctantól és a lélektantól elválasztja; a személyiség életrajzába bele kell épülnie a hős és az életrajzíró viszonyának. A biográfusnak dokumentumokat, leveleket, szemtanúk vallomásait, önéletrajzi nyilatkozatokat kell értelmeznie, bírálnia — a tapintat és a szókimondó őszinteség határán. Ember formál tehát emberi dolgokról véleményt. Ahány életrajz, személyiség-megrajzolás: annyiféle tudós feladat, módszer, megoldás lehetséges. S bizonyos értelemben: annyiféle alkotói eredmény is. Közhely, hogy egy jó példakép elképzelhetetlen a megírójában is élő művészi alkotóerő működtetése nélkül, a szakember, a tudós és a szépíró képességeinek találkoznia kell a biográfusban: a szépíró kiegészíti a tárgyon töprengő embert, a tények, az adatok tiszteltének jegyében munkálkodó tudós a lírátor „túlkapásait” fékezi.

A XIX. században teret hódító pozitívizmus sorozatosan jelentetett meg elsősorban tudományos igényű készült életrajzokat. Az irányzat képviselői, a Taine kidolgozta környezetelmélet szerint az egyéniséget a környezet (milieu) determináltjának tekintették, az alkotást a környező erkölcsök másolatának, amelynek megértéséhez a korszak ismeretén túl a művészegyenység pszichológiai elemzése is szükséges. Igazuk bizonyítására a pozitívista életrajzírók temérdek adatot gyűjtöttek (kár, hogy a Scherer-iskola adatbogarászássá fajult), s bár a ténybizonyítást, a tudományosság bűvöletében dolgoztak, érdemük, hogy a lélektani elemzés fontosságára irányították a figyelmet, s az életrajz műfaját bizonyos szabályok betartásához szoktatták.

Az ókortól napjainkig íródott valamennyi életrajz egyben vallomás is a példaképről, a rokonlelkű írójáról, az elődről, a csodált üstökösökről, kiknek élete nem zárt le a halállal. Ilyen értelemben szemléletes Petőfi élete, akinek példáján talán a legjobban volt megfigyelhető az életnek a visszafelé való újraépülése, de arcvonásainak a cáfoló legendák és értékelések áradatában talán a legtöbbször és legtöbbszörre újra meg újra véghezvitt átalakítása is — mondotta egyik Petőfi-kutató, Vörös Károly. Megkezdődött ez már Erdélyi János, Gyulai Pál műveivel,

majd 1888-ban, a Kisfaludy Társaság pályázati felhívásával: „Kíváncsi vagyok Petőfi Sándor életrajza, fő tekintettel nem annyira a feladatnak esztétikai oldalára, mint inkább a biográfia anyagának teljes, pontos, részletes és kritikai összeállítására.“ A beérkezett pályamunkák legjobbjának Ferenczi Zoltán háromkötetes Petőfi-életrajza bizonyult. Ferenczi nagyszorgalmú, alapos biográfus, aki évek hosszú során át a pozitivisták lelkiismeretességével gyűjtötte az adatokat, a tények pontos megállapítására törekedett, s tudásának egész arzenáljával fogott az anyag szelékciójához, hogy minél teljesebb és megbízhatóbb könyvet adjon a nagyközönség kezébe. A költő fejlődését fokról fokra vizsgálta, úgy is, mint emberét, úgy is, mint művészt. Megérdemelten nevezte Illyés Gyula e munkát a nagyszerű Ferenczi Zoltán Petőfijének, s nagyon is objektív a *Magyar Irodalmi Lexikon* méltatása: egyik legjelesebb, legteljesebb Petőfi-életrajz, évtizedekig a legfontosabb írásmű a Petőfi-kutatók számára. Illyés *Petőfije* esszézerű életrajz, érdeklődését főleg a költő belső fejlődése köti le, így műve a művészi alkotáshoz áll közelebb. A Ferenczi adatait is több ponton kiigazító Fekete Sándor könyve ugyancsak a tudományos igényű életrajztípust képviseli, s kimondottan a szakemberek számára készült. E tudományos életrajzból kibontakozó éles kontúrú, mégis árnyalt kritikai kép azt az elvet illusztrálja, hogy a költő ifjúkora művészileg is szerves előzménye volt a költő forradalmának, majd szabadságharcának. Elődöktől és kortársaktól származó gazdag anyagismerettel és kitűnő kritikai érzéssel szembesíti az egymásnak nemegyszer súlyosan ellentmondó adatokat, s így leszámolva apróbb és nagyobb helyi vagy országos mítoszokkal, világos, szabatos, hiteles életrajzot nyújt az olvasónak (a három kötetre tervezett mű első, 1844-ig vezető részének).

Az életrajzhoz csatolt bevezető sorokkal Fekete Sándor művének célját így fogalmazza meg: „Egy iskoláit évente váltogató diák, egy ifjú obszits, egy faluzó színész vándorútjait fogjuk követni. A költői tehetség érlelődési és érvényesülési folyamatát szeretnénk rögzíteni, de nem áztatjuk magunkat azzal a reménnyel, hogy rejtélyeket fejthetünk meg. E nyugtalan országjárónak volt öccse is; mindketten ugyanazoktól a szülőktől származtak, egy táj, egy nép nevelte őket, részben még iskolájuk is közös volt, mégis, mekkora a különbség köztük! Ha más nem, a példa meggyőzhet bennünket arról, hogy az életrajz köznapj adataiból nem lehet a költővé levés végső titkait kibontani. De hogy miről beszél majd ez a költő, milyen élmények örömet-kínját súrítí verssé, a sors milyen kohójában készül a lángelménél nem kisebb fényű jellem, arról legtöbbet mégiscsak az életrajz mondhat. Ezért kötelessége minden kornak, hogy újra és újra ellenőrizze és fel-frissítse a költő életének történetét is, hogy az adatok és adalékok, az egymást cáfoló legendák és értékelések áradatából kimentse és felmutassa a lényegét, címás mítoszok nélkül.“ A legaprólékosabban tudományos bemutatást igénylő problémák tárgyalását függelékbe teszi, itt veszi szemügyre és vizsgálja meg az életrajz kereteibe nem illeszthető részletességgel, többek között a Petőfi nemzetisége és osztályhelyzete körül egy évszázada hadakozó nézeteket, a Petőfi színéssz pályájának különböző részleteire utaló, illetve színészi képességeit értékelő adatokat. A Petőfi-biográfia nagy vitatémái közül csak a származáshely körül kibontakozó vitát ismerteti a főszövegben, elsősorban a költő egész további magatartására vonatkozóan is lényeges következtetései miatt. Fekete igyekszik rendet teremteni a vitatott életrajzi kérdésekben. Újból felidézi, és véleményünk szerint helyesen ítéli meg az oly sok energiát felemésztő szülőhely-vitát, a Dunavecset, Kunszentmiklóst, Szabadszállást a lehető szülőhelyek sorából kizáró Kiskőrös—Kiskunfélegyháza-pórt, amelynek változó indulatokat hömpölygető vitái az 1960-as években elsősorban a Kiskőrös pártján álló Dienes András és a Kiskunfélegyháza mellett érvelő Mezősi Károly között zajlottak. A szerző a hiteles tények, dokumentumok s az egymással higgadt tárgyilagossággal szembesített vélemények alapján az egyedül lehetséges józan állásponton van: ma sem dől el, hol született a költő, s ebben a kérdésben további tudományos vizsgálatot tart kívánatosnak.

Kettős igényt tartva szem előtt, négy fejezetben mutatja be a költő ifjúságát (*A mézáros és gyermeke; A redematus fia; A földönfutó; A vándorszínész*). Az eseményeket lépésről lépésre követve, az életrajz egyéb kritériumaira is vigyáz: milyen testi és szellemi tulajdonságot örököltett Petőfi Petrovics Sándortól és Hruze Máriától; melyek voltak a kisgyermek első élményei. Az emberi kéz művelte alföldi táj szépségét Főlegyháza ismerte meg, itt szívta magába a magyar nyelv népi ízeit. Fekete Sándor Petőfi olvasmányélményeit vizsgálja, s azt kutatja, mit jelenthetett a tizegynéhány éves gyermeknek a nagyváros forrása. A pályakérdés zaklatott kalandjainak (színészet, katonaság), a csaknem hatéves bonyolult periódusnak a tudományos felderítése nehézségekbe ütközik. A költő az *Úti jegyzeteken*, az *Úti leveleken* s egy rövid önéletrajzi vázlaton kívül nem hagyott

ránk önéletrást. Az életrajzi adatok ellenőrzése, a vallomások, emlékezősek, megjelent tanulmányok közléseinek szembesítése itt igényli a legszigorúbb tárgyilagosságot. A színész Petőfiről kritikus elődökkel vitázva, a tehetség méltatásán kívül fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy a színészi pálya idején megismert mintegy százötven darab a költőt az európai romantika különböző hullámaival ismertette meg. A szerző Petőfi „kalandjaiban” jellemet edző élményt lát; ezekből a kalandokból, kóborlásokból nemcsak tapasztalatot gyűjtött verseihez, innen vitte magával a táj, a nép, az ország, a haza szeretetét. A harmincas évek végi és a negyvenes évek eleji Petőfi még kialakulatlan jellem volt, de akiben a kópé vonásai már a jövőt formáló lázadó vonásaival keverednek szüntelenül. A biográfia tudományos értékének lényeges eleme a Petőfi-filológia jelentős munkáinak kritikai vizsgálata. Szigorúan szakszerű megközelítésből eredő józanság, tárgyismeret, leleményesség, mindig tárgyilag is igazolt intuíció jellemzi Fekete Sándor munkáját. A puritán adatszerűség rendszerint a mű olvashatóságának a rovására megy, s a pályakép folyamatos előadását is megtörheti — Fekete könyve viszont érdekes olvasmány (csupán a színes környezet- és korrajz hiányzik).

Az ifjú Petőfi olyan eleven erővel van jelen, hogy az olvasó a tudós-szerző művészi vezetésével maga is részesévé, tanújává válik a gyermek és az ifjú Petőfi életének. Erdeme a műnek, hogy nem az életmű felől következtet vissza az életrajzra, hanem józan tárgyilagossággal az eseményeket szerkeszti össze. Annál kevésbé tudja megőrizni higgadtságát, amikor meghaladott nézeteket elemez, illetve támad — túlfűtött hangnemben.

Noha nyilván más céllal, más szerzői apparátussal készült, ehhez az életrajz-típusoz sorolnám Dávid Gyula és Mikó Imre *Petőfi Erdélyben* című munkáját, amely egybegyűjtve mutatja be Petőfi életének minden erdélyi vonatkozását dokumentumát. Könyvükkel azokon az erdélyi helyeken kalauzólnak végig, ahol a költő megfordult, attól a pillanattól kezdve, amikor Erdély földjére lépett, addig a pillanatig, amikor az utolsó szemtanú is látta.

Körültekintő munkával gyűjtik össze a Petőfi-irodalomból az adatokat, a legapróbb mozzanatok mellett sem mennek el szó nélkül, tanúkat idéznek, tanúkat szembesítenek, s a dokumentumok kommentálása mértékutató, tárgyilagós. Dávid Gyula és Mikó Imre könyve történelmet, legendát és irodalmat sző egybe, amennyiben nemcsak Petőfi erdélyi tartózkodását eleveníti meg, de megvilágítja az események szerepét a művek keletkezésében. Stílusa, hangvétele a művészi életrajz felé tolja a nagy dokumentáltsággal megírt életrajzot, s többek közt ez magyarázza, hogy a könyv bestsellerré vált.

Életrajzi tényekhez ragaszkodik, de azokat regényírói eszközökkel (színes korrajz, remek környezetrajz, plasztikus portrék, egy-egy visszaemlékezés életesítése) jeleníti meg Mikszáth Kálmán *Jókai Mór élete és kora* című, immár klasszikus művészi életrajza. Mikszáth tehát regényt írt Jókairól, olyan műformát indítva útra, amely a századelőn nálunk még ismeretlen volt, az európai irodalomban is alig létezett: az életrajzi regényt. (A két világháború közötti időszakban lesz igen népszerű, olykor már divattermekké silányulva.) Egy nagy író írt remek könyvet egy nagy íróról — Kosztolányi szavaival szólva — úgy, mintha csak két fejedelem bizalmas beszélgetését hallanók. Mikszáth a teljes embert igyekszik megragadni tiszteletreméltó erőnyeivel és emberi gyarlóságaival együtt, s úgy állítja be hősnek, mikszáthi hősnek Jókait, s úgy írja meg a könyv hőse élettörténetének eseményeit, hogy ekközben végesvégig önmagáról, önnön eszményeiről, író-ságának indítékairól és rejtmeiről is vall, hiszen az életrajzíró sem tagadhatja meg egyéniségét, ízlését, önmagát. A hiteles portré érdekében hatalmas tényanyagot gyűjtött össze. Mikszáth regénye életközpontú, de a pályaképet is felvillantja.

A Kriterion Kiadó jóvoltából újabb életrajzi munkát kaptunk kézbe Jókai Mórról. Vita Zsigmond a *Jókai Erdélyben* című munkájához korabeli sajtóvisszhangokból, különböző helytörténeti kiadványokból, monográfiákból, szaktanulmányokból dokumentálódott. Szemtanúk, kortársak vallomásait használta fel, az adatokat a Jókai-irodalom legfontosabb műveivel vetette össze. Jókai 1849-ben jön először Erdélybe, utójára 1902-ben; mindössze három hónapot töltött itt (Petőfi tizenegyet), ez az élmény azonban örökértékű számára. Az első fejezetet indító kérdésekre — „Vajon hol kezdődött a Táj és az Író találkozása? Melyik volt az az első pillanat, amelyen túl már nem idegenként, hanem bizonyos vonzalommal tekintett a Királyhágó felé? Mi volt az első hír, amely érdeklődését felkeltette, az első történet vagy az első alak, amely képzelését megmozdította?” — keresve a választ, a könyv tudományos lelkiismeretességgel kelti életre Jókai erdélyi napjait úgy, hogy a korszak történelmi, társadalmi és politikai viszonyait is próbálja feleleveníteni. Vitának is sikerült, a túlzott filologizálás veszélyét kiküszöbölve,

beépítenie az adatokat az életrajzba. Eligazító és olvasmányos, szórakoztató könyvet tehetett az olvasó asztalára.

Négy kiváló életrajzt közelítettünk meg. Nélkülözheti-e a szakirodalom az ilyen szerű munkákat? Aligha. Sőt az olvasóközönség is szegényebb volna nélkülük. S ez vonatkozik az életrajz műfajának mindhárom típusára. Az egyik típus történelmi kíváncsiságunkat elégíti ki, a másik erkölcsi voltában, egyéniségében, belső énjében ragadja meg az író, a harmadik típus az alkotási folyamatba enged bepillantást.

Boros Erika

Versminőség és irodalomtörténeti érték

„Figyelemmel kísérhető-e az életmű belső, szubjektív rendjén belül, hol és hogyan jelentkeznek a leendő objektív, irodalomtörténeti minőségek?“, azaz hogyan ragadható meg az egyedi jelenségek vizsgálata során (és révén) az általános, a törvényszerű — teszi fel a kérdést könyve* bevezetőjében Széles Klára, s Reviczky Gyula költészetét vizsgálva talál és ad egyfajta, nem kizárólagos választ e hogyanra. A bevezetőben megfogalmazott kérdés általános irodalomtörténeti jellegéből is következtethetünk arra, amiről a könyv egésze meggyőző: nem annyira a Reviczky-költészet vizsgálata itt a fő cél, hanem a vizsgálat során alkalmazott módszerek, egy életmű irodalomtörténeti megközelítésének lehetőségei izgatják a szerzőt.

Az egész műre jellemző módszerességgel, pontossággal Széles Klára már a könyv elején közli vizsgálatának fő jellemzőit: azt, hogy a poétikai szempontok előtérbe helyezésével próbálja meg beilleszteni Reviczky költészetét az egyetemes művészettörténeti folyamatba, kijelölni a költő helyét a magyar irodalom s ezen belül a magyar líra történetében. Ehhez azonban föltétlenül szükséges az életművön belüli értékrend felállítását, az egyes alkotások irodalomtörténeti-esztétikai értékének a vizsgálata, hogy azután e lírán kívülre helyezkedve, a már „megmért“ irodalomtörténeti minőségekhez viszonyíthassa mindazt, ami időtállóan bizonyul Reviczky költészetében. A szerző tudja, hogy valamely rendszerbeli tag értéke annak következménye, hogy egyidejűleg a többi tag is jelen van, tehát egy rendszer valamely elemének értékét igazában a rajta kívül eső dolgok határozzák meg. Az életmű rendszerének működési elveit kutatva ezért vizsgálja az egyes alkotások közötti, a Reviczky-versek poétikai hierarchiáját meghatározó hasonlóságokat-különbségeket.

Közismert, hogy a művészet, ezen be-

lül az irodalom, a társadalmi szerkezet szerves része. E tényt szem előtt tartva, Széles Klára kiváló összefoglaló-rendszerző képességgel vizsgálja, hogyan lesznek a kor tényei Reviczky életművének tényeivé, azaz a költészet alakulását hogyan határozzák meg az adott történelmi-társadalmi körülmények. Így lesz a kötet első részének feladata a poétikai megközelítés történeti szempontjainak a kijelölése. Távolról közelítő módszert alkalmazva halad a szerző a XIX. század Európájától a magyar viszonyokig, és összefoglalja, hogyan határoz meg egy sajátos történelmi helyzet egy sajátos művészi szituációt. „...a polgárság, az újkor eredményeinek összegezése és felbomlása; egy új, még ismeretlen társadalom, új, még ismeretlen forradalmak, társadalmi erők, velük eszmék, vágyak készülődése“ a háttér, ez az alapja a művészetben bekövetkező változásoknak, annak, hogy a tárgyias, közvetlen ábrázolást egy közvetetebb, alanyibb váltja fel. A kívülről közelítő módszert felváltva, a szerző a Reviczky-költészet belső megvilágítását tűzi ki céljául, hiszen az irodalmi műveknek nemcsak intézményjellegükből következő történeti előfeltételük van, hanem pszichológiai is, amennyiben műalkotások. A korproblémák és életműproblémák kölcsönös összefüggését vizsgálva mutat rá arra, hogyan szakít ki a történelmileg meghatározott Időből tizenöt, alkotással mérhető évet Reviczky.

A könyv gerincét az a fejezet alkotja, amely a versek poétikai hierarchiáját tárgyalja, s rámutat arra, hogyan teszi érthetővé az egyes alkotások természetét a felállított értékrend. A Reviczky-líra fejlődési fokozatait követve, nyomon kísérhetjük a hagyományos poétikai keretek felbomlását és a sajátosan reviczky, egyénített versfajta kialakulását. Új poétikai kategóriák még, a régiék már nem alkalmasak e verstípusok megnevezésére, mert különböző eredetű költői konvenciók elegyítése révén alakulnak ki. Így lesz a Reviczky-költészet három

* Széles Klára: Reviczky Gyula poétikája és az új magyar líra. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.

Jellegzetes verstípusa a *Reviczky-dal*, a példázat és elmélkedés, és ez a sorrend a hierarchiában elfoglalt helyet is jelöli. Tehát az életművön belüli hierarchia csúcán a dal verstípusait helyezi el a tanulmányiról, ugyanis ezek alkotják az életmű mennyiségi és minőségi többségét, ezekben alányibb az ábrázolás, személyesebb a hang. Reviczky vonzódását a dalhoz így indokolja Széles Klára: „Azért annyira alkalmas önkifejezésre, mert különös tétováságát, tanácstalanságát e felfordult, elkárhított világban hasonló »ingadozó« műformává alakítja.” De nemcsak maguk a verstípusok tanúskodnak Reviczky költészetének sajátos egyéni jegyeiről, hanem köteleinek szerkesztésmódja is; ciklusokra tagolja őket, rendszeresen alkalmaz mottókat, nagy súlyt helyez a címválasztásra. E sajátos, egyéni, modern vonások miatt lehet az új magyar líra előfutára, Ady és a nyugatosok elődje.

Amit Széles Klára könyvéről minde-

nekelőtt el kell mondanunk, hogy az olyan kritikai mű, amely ugyanúgy kínálkozik olvasásra, mint a tulajdonképpeni irodalmi művek. Nyelve tudományos, de egy pillanatil sem nehézkes, módszerében mindvégig következetes. Világosan látja és körvonalazza a kérdést, kijelöli vizsgálódásának fókuszpontját, nem vész el a részletekben, s így nem sikkad el a lényeg. Mindig előzetesen kijelöli a tárgyat, közli felismerését, előre jelezve az utat, mely irányba fog haladni a fejezetekben; a részeket pedig összegező következtetések zárják. Analitikus módszerre összefonódik a deduktív eljárásokkal, elemzés révén tehát hitelesre válik a végző konklúzió. Minden sora elemző hajlamról, szintetizáló képességről, széles körű tájékozódásról tanúskodik. Új módszerrel keres feleletet lényeges kérdésekre: hogyan valósul meg az esztétikai érték egy életműben, s ez hogyan közelelhető meg.

Ambrus Ágnes

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

BABITS ADYRÓL. DOKUMENTUMGYŰJTEMÉNY

A Babits-hagyaték kiváló ismerője és tudós gondozója, Gál István egy modern irodalomtörténeti legenda tisztázására vállalkozott, amikor lelkiismeretes filológusi munkával kötetbe gyűjtötte Babits Mihálynak a nagy pályatársról, Ady Endréről írott kritikáit, tanulmányait, verseit s az Adyhoz — vagy róla — szóló leveleket, töredékeket (köztük a Babits súlyos betegsége idejéből fennmaradt ún. *Beszélgető füzetek* vonatkozó anyagát). Vállalkozásának indítékát, de egyben irodalomtörténeti summáját is adja Gál István a könyv bevezetőjében:

„A *Vér és arany* költőjét szeretik szembeállítani Babitscsal, a tudós költővel, a poeta doctusszal. A magyar irodalomtörténet meg is találta a megközelítően precíz kifejezést a két költőtermészetre, az »ihletett költő« és az »intellektuális költő« címkéjével.

Babits és Ady esetében valódi eltérések és vélt ellentétek gondos fenntartása, ápolása nemzedékeken át rangot és tekintélyt adott mindkét költő táborának. Mint fantomok túlélése esetében általában, itt is nagyban hozzájárul a fordított legendához, a két nagy ellenségeskedésének és rivalizálásának meséjéhez a tények és adatok, a hiteles szövegek ismeretének és tudomásulvételének hiánya.

Ady és Babits ismeretségének, barátságának és együttműködésének története a magyar irodalom nagy világnézeti barátságai közül az egyik legjelentősebb. Babitsnak a század első évtizedében írt kéziratai közelebb állnak Ady akkori költészetéhez, mint eddigi föltételezték, 1912 és 1919 között pedig a rohamosan rosszabbodó világhelyzet és a forradalom felé törő hazai változások, majd a haladó szellemet üldözött vadként célba vevő és végsőkig hajszoló országos hadjárat Babitsot a kezdeti rokonszenvnél is közelebb hozta Adyhoz. Ady halála után Babitsot irodalmi szerepe új föladatakra kényszerítette. A két forradalom idején az írói elkötelezettség példátlan vállalásával saját életművének kivételesen fontos társadalmi értékű dokumentumait fogalmazta meg. Ady halálával viszont a tudós tanár, a képzett irodalomtörténész lépett elő Ady életének és életművének megörökítésére tett javaslataival. Az Ady körül még évtizedig zajló vita lehetetlenné tette, hogy

a magyar irodalmi közgondolkodás higgadtan vessse mérlegre Ady életművét. A húszas évek elejétől a legkülönbözőbb politikai áramlatok nem veszik tudomásul Babits és a *Nyugat* érdemeit Ady kultuszának fenntartásában és megteremtésében.“

Az összegyűjtött dokumentumok alátámasztják Gál István ítéletét. A *Nyugataban* közölt Babits-írárok többnyire ismertek persze, legfeljebb új szövegkörnyezetbe kerülnek most; tekintélyes számú egyéb újraközléssel vagy éppen első közléssel is találkozunk azonban. Péchy Blanka Ady-estjét vezették be például azok a költői szárnyalású szavak, amelyeket Gál István az *Auróra* 1923-as évfolyamából idéz: „Nem az a próféta, aki jövendőt mond. Nem a banális »igék-hirdetője«, nem a pózoló szónok; nem aki beszél, hanem az, aki él. Az élet maga próféta, ha tudatára jut élet-voltának s mély rendeltetésének — ha tudatára jut királyságának és van ereje önnön fejére tenni a koronát. — »Az én yachtomra vár a tenger... Minden, mi új, felém üget.« — Így volt: mint egy király jelent meg akkoriban, aki trónját követelte: dalolva és diadalmasan követelte örömrészét az élettől. De a daloló királyban egy sötét látnok rejtőzött már: ez a próféta nemcsak Dávid volt, hanem egyúttal Ésaiás. A pacsirta álcája mögül kihangzott már a sirály vijjongása. A diadalmas énekes, a nagy ajándékozó, új kincsek feltárója évről évre inkább zord prófétává lett, kinek szavát már kevesek értették; szava a sirály szava volt a vihar előtt; nem ígéret többé, hanem intés; de nem értették; rest fülek! a pacsirta hangjára lestek még. Most kezdték csak érteni az ifjú Dávid zsoltárait — s már Ésaiás szigorú könyve hullt elbűk. Es akkor azt mondták: »Ady nem a régi!« S ő nem is volt a régi. Megnőtt s előresietett. Elsietett tisztelői elől: egy nagyszerű Achilles, akit hiába követnek a lelkes teknősbékák.“

Az *Erdélyi Helikonban* jelent meg az a Babits-tanulmány (1929-ben), amelyben Adyt Dantéhoz hasonlítja: „Ady szimbolizmusát valóban danteinek lehet nevezni: ahogyan ő is egy egységes nagy szimbólumrendszer épít ki, ahogyan az egész világ életének szimbólumává, s maga ez az élet ismét szimbólummá, szimbolikus és végzetes, kiválasztott s előre elrendelt léte válik önála is... S ahogyan ez a líra harccá lesz, mint az élet, nemzeti és emberi küzdelemmé, éppen azért, mert megmarad egyéni lírának.“ Kosztolányi különvéleményére reagálva pedig, azt mondja (szintén 1929-ben, a *Magyarország* című lapban): „Értem, hogy Kosztolányinak idegen Ady messianizmusa, de akkor el kell ítélnie vele együtt pl. Shelleyt és még sok más nagyon nagy költőt is, akik az emberiség legmagasabb s talán legködösebb álmának érzelmi kifejezést adtak. De mi lenne az élet, mi lenne a költészet ilyen álmok nélkül?“ (*Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1975.*)

K. L.

T. VERESS ÉVA: KÖRNYEZETVEDELEM ÉS MEZŐGAZDASÁG

Környezetszennyeződésről hallva az átlagos újságolvasó többnyire csak az ipar okozta ártalmakra szokott gondolni (a levegőbe bocsátott füstre, a folyókba vezetett szennyvizekre stb.). Holott a modern mezőgazdaság is *legalább hasonló mértékben* változtatja meg nemcsak a tájképi környezetet, kiterjedt monokultúrákkal helyettesítve a természetes életközösségeket, hanem a környezet — a levegő, de főleg a vizek s a talaj — „kémiai állapotát“ is. Ez a probléma áll a módszeresen felépített, szakszerűsége ellenére olvasmányos könyv központjában.

Probléma — mondjuk, amelyet nyilvánvalóan csak a biológiai tudományok és az agrotechnika *továbbfejlődése*, az elsősorban biológiai védekezésen alapuló ún. *integrális növényvédelem* alkalmazása oldhat meg. Mert „csak az ökológiai szempontokat messzemenően figyelembe vevő mezőgazdasági termelés tudja orvosolni az említett bajokat“; megismerve s szem előtt tartva „mindazokat a kölcsönhatásokat, amelyek a növények és a környezet között fennállnak, lehetővé teszi a termelőeszközök racionális felhasználását, a műtrágya, a növényvédő szerek észszerű alkalmazását a fajoknak és fajtáknak, valamint a helyi adottságoknak megfelelően. Lehetővé teszi, viszonylag kevés befektetéssel, maximális terméshozam biztosítását anélkül, hogy a környezetet helyrehozhatatlan károsodás érné.“

Igen hasznos és a hasonló kiadványok számára példamutató a függelékben adott *Környezetvédelmi kłszótár*, amely több mint nyolcvan, a könyv tárgykörével kapcsolatos, a szövegben tehát sűrűn előforduló szakszót értelmez, valamint az *Irodalomjegyzék*, amely több tucat hazai és külföldi, a vizsgált kérdésekről szóló szakmunkát és cikket sorol fel. (*Ceres Könyvkiadó. Bukarest, 1977.*)

Ó. S.

JÖVŐKUTATÁSI FOGALOMTÁR

A *Tudományszervezési füzetek* sorozatban megjelent kötet egy olyan új tudományágat mutat be, amely fejlődésének kezdeti szakaszában tart, fogalmai alakulóban, változóban vannak. E mindenképpen úttörő vállalkozás azonban nemcsak a kezdet nehézségeivel küzd; a szocialista országokban sokáig bizonyos tartózkodással fogadták az új tudományterület erős interdiszciplináris hajlandóságát. Talán ezzel magyarázhatók a *Fogalomtár* belső aránytalanságai: a közgazdasági, technikai vonatkozású szócikkek enyhe túlsúlya a társadalomtudományi (szociológiai, társadalomlélektani, demográfiai, politológiai) szócikkekhöz képest. A szerkesztőknek (Fodor Judit és Haraszthy Ágnes) mégis sikerült megőrizniük a fogalomrendszer nyitottságát, a címszavak között nemcsak a jövőkutatás elméleti és módszertani alapfogalmait találjuk meg. A *Fogalomtár* ilyen értelemben alapját képezheti egy elkövetkező *Jövőkutatói kislexikonnak*. A vállalkozás jellegét néhány szócikk bemutatásával próbáljuk érzékeltetni.

„*Cyborg*. A Cybernetic Organism (kibernetikus szervezet) szavakból alkotott műkifejezés. Jelentése: olyan élő, gondolkodó szervezet, ember, amely egy gépbe úgy van beépítve, hogy mozgási impulzusai vezérlőemelőik vagy -kerekek nélkül a gépet közvetlenül működtessék. Egyes nyugati jövőkutatók szerint a jövőben reális foglalkozási ágként vehető számításba. (Történeti elődjének a II. világháború japán kamikadze pilótái vagy a német egyszemélyes tengeralttjárók tengerészei tekinthetők.)

Deinognózis. A prognózisok egyik fajtája: olyan prognózis, amely egyes fejlődési tendenciák folytatódásának feltételezésével bizonyos vonatkozásokban valószínűleg bekövetkező veszélyekre, károokra, romlásra hívja fel a figyelmet. Lényegében vész-(előre)jelzés. (A kifejezés a görög deinon = vész, veszély és a gnózis = ismeret szavakból származik.)

Ekisztika. Az ember közvetlen környezetének komplex szemléletű vizsgálatával foglalkozó tudomány. Feladata, hogy a lehetséges emberi településeket a sokszor ellentétes szemléletű tudományágak (közgazdaságtan, biológia, pszichológia, szociológia, esztétika, technika stb.) segítségével átfogóan megvizsgálja, annak érdekében, hogy a közvetlen környezet emberi életre maximálisan alkalmassá váljék. Lényeges szemléleti eleme: minden alkotás (objektum) csak eszköz, melynek végső célja, hogy a felmerülő gazdasági, szociális, technikai, esztétikai és kulturális stb. igényeket a legmegfelelőbbben ki tudjuk elégíteni.

Posztfiguratív, kofiguratív és prefiguratív kultúra. Margaret Mead amerikai antropológus kifejezése történetileg egymás után következő kulturális (társadalmi) rendszerekre. A posztfiguratív kultúrában az ifjú nemzedék az öregebbtől tanul; a kofiguratív kultúrában mind a gyerek, mind a felnőtt főként a hozzá hasonló korútól tanul; a prefiguratív kultúrában az idősebb megtanul tanulni a fiatalabbtól. Prefiguratív kultúra akkor válik szükségessé, amikor a *jövő* szinte belerobbán a jelenbe. (Mead, M.: *Culture and Commitment*. New York, 1970.)

Szinektika. A csoportos alkotó gondolkodás módszere olyan megoldások keresésére, amelyek a lehető legkevésbé hagyományosak, legkevésbé „ésszerűek“. A görög eredetű szó, szó szerinti fordításban, különböző elemek összeillesztését jelenti. Lásd még: Brainstorming; Heurisztika.

Vadmadarak (angolul: wild birds). Az USA egyes nagyvállalatai által alkalmazott különleges »tanácsadók«, illetve »ötletgyárosok«. Feladatuk abban áll, hogy elsősorban a vállalat igazgatósága, a kutatás és fejlesztés irányítói részére alkalomszerűen, első megítélésre esetleg teljesen értelmetlen, képtelen, valószínűtlen, fantasztikus és frappáns ötleteket produkáljanak. Ezek az ötletek olyan gondolkodási folyamatok megindításához szolgálhatnak alapul, amelyek azután az ötlet megvalósítására célzó kutatásokra vezethetnek.

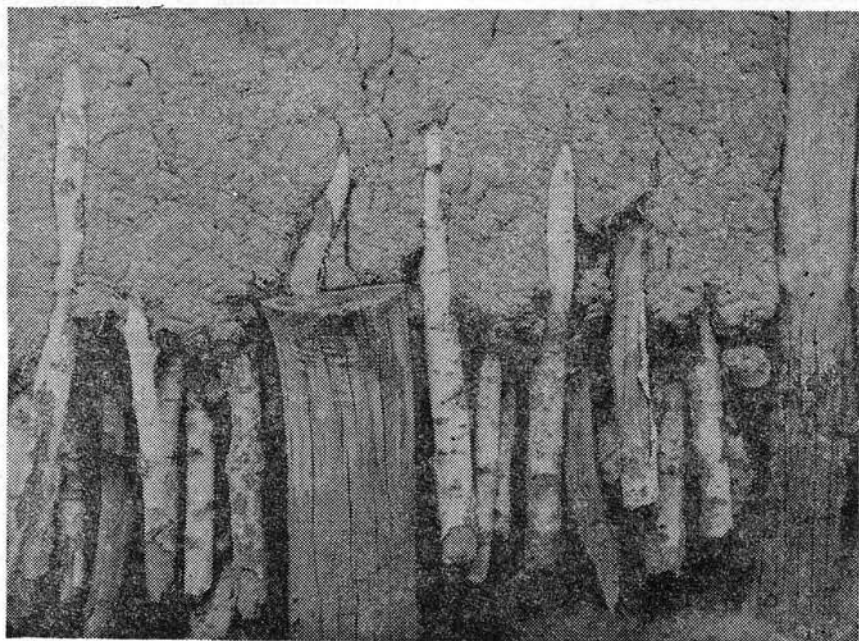
Vatikán-módszer. A római katolikus egyházban a bíborosok testületében az eltérő véleményekből egyetértő állásfoglalás kialakítására régóta alkalmazott módszer, amely hatást gyakorolt a *Delphi-módszer* kidolgozására is.

Lényege az, hogy a probléma vizsgálatával foglalkozók összjövételük megkezdése előtt egy papírlapot kapnak, amelyen a következő rovatok állnak: a megvizsgálandó kérdés; az ellenérvek; a mellette szóló érvek. A csoportban lezajló vita után a résztvevők visszavonulnak, és rövidebb-hosszabb elmélkedés után kitöltik a papírlapot. A beadott papírlapok feldolgozása alapján az ellenérveket és érveket rendszerezik, és a titkár az így kidolgozott új papírlapot visszaadja a csoport tagjainak. Ennek megvizsgálása után a résztvevők új vitautatást tartanak, majd ennek végeztével új papírlapot adnak a titkárnak. Ily módon lassan közös vélemény alakul ki, az érvek (ellenérvek) nagyobb része ugyanabba a rovatba

kerül, az ellenvélemény híveinek fokozatos átállása következtében. A probléma megvizsgálása akkor fejeződik be, amikor az összes érvek (ellenérvek) ugyanabba a rovatba kerülnek; ez mutatja, hogy az ellenfél vereséget szenvedett. A munkálatok összessége esetleg több hónapig, sőt évig is eltarthat. A probléma és megoldásának jelentősége azonban teljes mértékben igazolhatja ezt a késedelmet. (*La prévision technologique: méthodes et applications. Le progrès scientifique.* 1972. 156—157. 32.)

Tudásfa. A tudományos-technikai fejlődés folyamatainak leírására használatos gráf, amelynek az új tudományos és technikai vívmányok az ágai." (*Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.*)

A. J.

Bakó Klára: Patics

ADY ENDRE ÉS A NÉPISÉG (Jelenkor, 1977. 6.)

A XX. századi népi irodalommal, a „népiességgel”, pontosabban a népiséggel foglalkozó Pomogáts Béla ezen a címen foglalja össze azt, amit a magyar irodalomtudomány Ady költészetének tulajdonít a népi írók szemléletének alakításában, részben a mozgalom elindításában. „Ady költészete nem szimbolizmusával, nem erősen egyéni formanyelvével hatott, hanem eszméivel és moráljával, költői magatartása ösztönző erejével.” Pomogáts fogalmazása szerint Adytól minden irányba vezetett út („a Nyugat követőinek világirodalmi tájékozódásához és művészi tudatosságához” csak úgy, mint „az avantgarde egyetemes elhivatottságához és folytonos lázadásához”); ami a népi költőket illeti, aligha vitatható, hogy ők „Ady magyarságverseiből, a népi mondák, a prédikátorok és a kuruckor irodalma iránt érzett teremtő vonzalmából merítették biztatást, midőn a »régii magyarság«, az elsüllyedt és eltemetett hagyományok feltámasztására vállalkoztak. Az ő költészetének hatására fordult Erdélyi József a népköltészet, Sinka István a régi parasztballada, Gulyás Pál az archaikus népi mitológia költői tartalékaihoz.”

Pomogáts felvázolja az irodalomtörténeti folyamatot, a népiség szemléleti alapjainak kialakulását Ady életművében — a népnemzeti iskola avult stílárís népiességgel való szakítástól a „lázádo pogány” hitén, majd a nemzeti hagyomány birtokbavételén át a forradalmi meggyőződésig, addig, amikor „a kuruc versek népi hangja Ady költészetének állandó szólama lett”. Ady költői nyelvével jellemezve, ugyancsak jelzi a forrásokat: „A kulturális és irodalmi hagyomány szabta meg a szókészlet jellegzetes színeit, gazdagította Ady költői nyelvével a népi mondavilág, a hunmagyar rokonságról, a magyarság eredetéről és pogánykori történetéről kialakult nemzeti mitológia, valamint a latinos tradíció és a bibliás műveltség jellegzetes hőseivel, fogalmaival és szavaival. A hagyományos műveltségnek ezek a rétegei természetes módon nyertek szerepet költői világában és nyelvi rendszerében. Természetes módon épültek műveinek szövegébe a régi és táji jellegű szavak, a köznyelvben alig sze-

replő alaktani és mondattani sajátosságok is. Mindezek nagyrészt az Ermellék, a Szilágyság és Erdélyi köznyelvi hagyományából, valamint népnyelvből származtak. Szülőföldjének nyelvi formáit tudatos hűséggel őrizte és gondozta, emelte a modern költői nyelvbe. Szívesen kutatót fel elveszettek hitt régi magyar szavakat, kedvvel izlelgette az archaizmusok aszú izeit, büszkén fedezte fel a régies beszéd és költői kifejezés eredeti, tömör és ötletes alakzatait. Bizalmatlan volt a Budapesten kifejődött nagyvárosi nyelvhasználat iránt, amely idegenszerű, többnyire németes szerkezetekkel, hangletjtéssel és hangsúllyal torzította el a nyelv eredeti természetét.”

FÜLÖP ANTAL ANDOR — ÉS A FIATALOK (Arta, 1977. 1—2.)

A meglehetősen késéssel, de igényes kiállításban megjelenő bukaresti képzőművészeti folyóirat legutóbbi száma kellemes meglepetéssel szolgált a kolozsvári művészeknek és művészetpártolóknak: Mihai Drişcu *Itinerar Cluj-Napoca* (Útirány: Kolozsvár-Napoca) címmel gazdag összeállítást közöl a város képzőművészeti életéről, a megyei festészeti, szobrászati és grafikai tárlatokról, az orvosok országos téli tárlatáról, a Képzőművészek Szövetségének helyi fiókjánál tett látogatásról. Bőséges és jóminőségű reprodukció teszi hitelessé az egyes beszámolókat, igényes, nagyvonalú válogatás a kiállítások anyagából. Néhány műhely-látogatás nyomán betekintést nyerhet az olvasó fiatalabb és idősebb művészeinket foglalkoztató témákba, a most készülő sorozatokba; már jól kirajzolódott vagy most formálódó művészi arcélek villannak fel az *Arta* kolozsvári összeállításában. Közöttük, Zoe Vida Porumb, Andonis Papadopoulos és Ion Mitrea mellett, örömmel fedezzük fel két közeli munkatársunkat, a *Saint-John Perse világa* című rajzsorozatán dolgozó Bardócz Lajost s a Kolozsvár művészeti életének egyik legeredetibb, legegényebb színfoltját jelentő festőt, Fülöp Antal Andort. Legrepresentatívabb képeinek kifogástalan minőségű (sajnos, csak fekete-fehér) reprodukciói s a mellettük futó szöveg jelzik, hogy

hetvenedik életének küszöbén Fülöp Antal Andor az ország művészeti közvéleménye előtt végre olyan figyelemben részesül, amelyet régóta megérdemel.

Mihai Drîşcu lényegrelátó, rövid, de érzékeny összefoglalóját-elemzését teljes terjedelmében idézzük:

„Fülöp Antal Andor régen ismert művész — 45 év telt el első kiállítása óta —, de nagy szerénységgel fejezte ki a festészet iránti odaadását. 1908-ban született, 1925-től a kolozsvári Belle Arte növendéke, Catul Bogdan osztályában; tanácsadói még Aurel Ciupe, Anastase Demian, Romul Ladea; 1929-ben tanulmányútra megy Olaszországba, ahol Fra Angelico és Botticelli festészete vonzza leginkább; 1932-től — jelentkezésének évétől — több mint hatvanszor szerepel közös tárlatokon, 1960-ban egyéni kiállítást nyit, 1969-ben kerül sor gyűjteményes kiállítására. A Képzőművészek Szövetségének megalakulása óta tagja.

A rövid »életrajz« mögött a Ruskin magasztalta érzékenységét fedezhetjük fel: »bölcs, szerény, irigységtől és törtétestől mentes.«

Látszatra Fülöp Antal Andor képei bármimemű pátoztól mentesek. Már-már közönyös módon önmagával azonos festészet ez — innen a hasonlóság az ösztönös költészet pedánsan tiszta misztériumával —, melyet »az ideális természet utánzása«, *jótevő képek* megalkotása foglalkoztat; mégis erkölcsi pátozt, a harmónia, a méltóság, a csend — mint a mozgás megszűnése —, a finomság, a tisztaság adta értékek türelmes keresését s ennek »finitissimo« kiteljesítését sugallja. Ebben az egyéni ötvözetben, amely a *csodálatos pszichológiájához* tartozik, ebben az ötvözetben, amely az idő folyamán lényeges összetevőit nem módosította, bizonyos pedantériával egy szimbolista kiindulási pont nyomai fedezhetők fel (ez a szimbolizmus azonban a japán festészet sugallataival egybeolvastott preraffaelizmus és egy neoreneszánsz jelképiség formáit egyesíti).

A festő a hátterek, a kompozíciós rendezések hatásos tudományát gyakorolja.

Nem metafora azt állítani Fülöp Antal Andor festészetéről, hogy »kamara«-festészet, még városképeit is »ablakkeret« fogja közre. A festő tárgyköre a szobabelső, a meghitt világ, munkaeszközei és munkájának eredménye (több kompozíciója kép a képben), sok virág és néhány mozdulatlan, merevített, remekbe vésett női alak, »szépek, de szeplőtelenek, ártatlanok, de kihívóak«, mondaná a költő.

MÁRQUEZ JELENTI ANGOLÁBÓL (Le Nouvel Observateur, 1977. 657.)

1977 tavaszán, amikor a *Száz év magány* szerzője ott járt — Angolában nem lehetett gyufát kapni, továbbá tejet, szappant, aszpirint, borotvapengét és még sok egyebet. Egyes vidékeken több mint három hónapja kifogyott a só. Az angolai orvosok figyelmeztetése, hogy kerülendő a nyers gyümölcs és a zöldségfélék fogyasztása — akadémikus intelemnek bizonyult, ugyanis se gyümölcs, se főzelék nem volt kapható, mint ahogy parafa- vagy egyéb dugó híján csupán névlegesé vált az ásványvíz, amelynek fogyasztását — a még felforralva sem ajánlott víz helyett — az egészségügyi szervek javallották. Luanda — Angola fővárosa — tündöklően szép és modern, „leginkább az olasz Riviera fürdőhelyeire emlékeztet“, de belülről „nem egyéb pompás kagylóhéjnal. [...] A régi áruházak fölött még láthatóak a fogyasztói társadalom nagy cégeinek fényreklámjai, de a betört kirakatsoron üres polcokra látni. Megmaradtak a kávéházak is a tengerparti sétányra néző teraszukon a színes napernyőkkel, a hívogató bejáratú vendéglők, kabarék, meztelen nőket mutogató plakáttal, megvannak az európai bankok fiókjai a főutcákon, de mind, mind üres... Az utcákon feltűnően szegényes külsejű tömeg igyekszik ismeretlen irányba... Városi munkások, akik gyalogosan sietnek a nyomorúságos külvárosok felé, ahol a munkahelyük van. 1975 végétől a kormányzat érvénybe léptette a nagyon alacsony díjszabású utasszállítást a munkásság számára, de ez az intézkedés pusztán elméleti jellegű maradt: nincs se autóbusz, se tehergépkocsi, még taxi sincs, egyáltalán semmi, amit szállítóeszköznek lehetne nevezni.“

1975. november 11-én kezdődött, a nemzeti függetlenség kikiáltásának napján, amikor a portugál csapatok elhagyták az országot, és megalakult az Angolai Népi Köztársaság. Négyszázezer portugál távozott fegyverei védelme alatt. Az utolsók azoknak a nemzedékeknek a hosszú sorában, amelyek kizsákmányolták ezt a hatalmas, gazdag és távoli területet, amelyet már New York megalapítása előtt száz évvel elfoglaltak. Az angolai felszabadítási mozgalommal kötött megállapodás értelmében a gyarmatosítóknak csak a mindennapi szükségleteiket szolgáló tárgyakat lett volna szabad magukkal vinniük. Példátlanul pusztító exodusukban azonban valójában mindent elvittek.

„A portugál telepesek — állapítja meg Márquez — annyira biztosak voltak a hatalmukban s annak örökkévalóságában, hogy az utolsó percig folytatták a

harmincemeletes, légkondicionáló berendezéssel felszerelt szállodák építését, és autósztrádákat vágtak az elefántok taposta vadonban, miközben a gyarmati világ napja már leáldozóban volt Afrika többi részén. Lubango és Moçamedes között, hogy a hegyeket átszelve kijuthassanak a tengerhez, lélegzetelállító szerpentínutat építettek, valóságos remekművet. Meg voltak győződve róla, hogy a civilizációnak ezek a csodái varázseréjű adúk lesznek az MLPA (Mouvement pour la libération du peuple angolais) által megindított felszabadítási háború elhárítására, amelynek a diktatúra kormánya képtelennek bizonyult véget vetni. Később a hadiállapot arra kényszerítette őket, hogy külföldi tőkéhez folyamodjanak, és a nemzetközi társaságok a „főbejáraton” érkeztek az országba. De a portugálok fenntartották maguknak az ország létfontosságú szükségletei ellenőrzésének jogát. Annyira, hogy a távozás pillanatában, miután legyőzte őket a lassú, ellenállhatatlan folyamat, amelyet arra se érdemesítették, hogy megérteni próbálják, elég volt csak éppen magukkal vinniük mindazt, amit tulajdonuknak tekintettek. A szabad Angola arra eszmélt, hogy mindenéből kifosztották.”

Márquez részletesen ismerteti a hatalmas gazdasági vereszeség körülményeit. A portugálok „magukkal vitték saját technikusaikat, a szakmunkások zömét és azt a hatvanezer angolait, aki értett valamihez: gépkocsiszerelőket, gépészeket, vízvezetékszerelőket, tanítókat és egyszerű szolgazemélyzetet. Egy hajóra, amelyet az országban szerteágazó érdekeltségekkel rendelkező National Cash Register bocsátott rendelkezésükre, felraktak háromezer személygépkocsit. Elszállították még huszonnyolcezer teherautót [...], s amit nem tudtak »kimenteni«, azt felgyújtották; a közszállítást végző gépkocsik százait, mezőgazdasági gépeket és nagyértékű ipari felszerelést vetettek a tengerbe. S minthogy tudták, az angolai pénz sem a világon nem fogadják el, elutazásuk előtt néhány óra alatt mindent felvásároltak, valósággal kiürítették a boltokat. Pusztító dühük tetőfokán leszerelték, illetve használhatatlanná tették az általuk elhagyott lakóházak fürdőszoba-berendezéseit az utolsó mosdóig és vécéig. A visszavonuló hadsereg felrobbantotta a repülőtereket, felszedte a vasúti síneket, megsemmisítette a fegyverraktárakat, legéppuskázta a sarvasmarhacsordákat. Ami az állatállományból megmaradt, azt a dél-afrikai hadsereg szállította el: tizenöt ezer főnyi állomány került a rhodesiai hűtőkamrába. Elvittek a kávéültetvények termésé-

től az angolai népművészet legértékesebb alkotásáig mindent, ami a portugál gyarmati fosztogatás után megmaradt.”

Angola kifosztásának ezt az utolsó fejezetét évszázadok egyre módszeresebb etnikai és művelődési széttagolása előzte meg. Az a tizenegy etnikai csoport, amelyet 1575-ben az ország területén találtak, a céltudatos kolonialista mesterkedések politikája folytán négyszáz év múltán megosztottabb, mint valaha volt. A gyarmatosítók megtiltották a gyémántlelőhelyek vidékén élő lakosoknak, hogy vessenek, s mintegy huszonöt ezer mezőgazdasági munkás kényszerült a bányákba. A délieket, akik főként pásztorkodással foglalkoztak, és adót kellett fizetniük, hogy egy kutyát (!) tarthassanak, tömegesen telepítették északra, ahonnan viszont délre vezényelték át a lakosságot, hogy megfosszák történelmi gyökereitől, és meggátolják azoknak a kulturális és politikai erőknak a munkáját, amelyek a nemzeté válást szorgalmazták — összegezi Márquez az Angola mai helyzetét előidőző történelmi tenyeket.

Ezzel az örökséggel — állapítja meg a négyszáz éves afrikai magány előzményeit és távlatait vizsgálva a *Száz év magány* szerzője — ez az új, szabad ország több nemzedékre váró feladatok előtt áll. De már most, a béke első évében látványosak a haladás jelei. Ipari létesítmények százait tették ismét termőképpé; nagy mennyiségű cukrot halmoztak fel; betakarítottak nyolcvanezer tonna kávé; megszerverték a külkereskedelmet és a feldolgozó ipart; negyvennyolc óra alatt végrehajtották a gyermekparalízis megelőzését célzó négy napra tervezett oltási kampányt; maga a gyermekhalandóság egyetlen év alatt — hála az ingyenes egészségügyi szolgáltatnak — tetemesen csökkent. Felgyorsult az angolai szakemberképzés üteme. Az elkövetkező hónapokban háromszázezer új teherautó érkezésére számítanak, de amikor Márquez ezeket a biztató adatokat begyűjtötte — Angolának éppen 32 gépkocsivezetője volt...

A kormányzat józan realizmussal jár el az államosítások dolgában is: csupán a portugáloktól elhagyott vállalatokat sajátították ki, valamint a bankokat, az újjáépítéshez szükséges hitelkeret biztosítása végett. A koalaj és a gyémánt kitermelésére a kormány megállapodást kötött külföldi konzorciumokkal. Megoldani a káderhiányt — ez az ország talpraállásának egyik döntő feltétele. Addig is: a képzett szakemberek, az értelmiség csekély számát ennek a minden tekintetben elit rétegnek kiváló felkészültsége, öntudata, feltétlen hűsége hivatott pótolni.

BESZÉDES UTAK (Almanach de l'Humanité, 1977.)

A modern autósstrádák hosszát a sietős utazó a türelmetlenség mérföldköveivel méri. Ki tartja egyáltalán számon, hogy a mai úthálózat — legalábbis alapjait tekintve — régmúlt idők öröksége. Úgy is mondhatnánk, az utakat a történelem kövezte ki. Nemcsak a mindenkori utasember örömeire és bánatára, mert ezeken az utakon nemcsak a győztes vagy vesztes, a kereskedő vagy a zarándok, a nagyúr vagy a paraszt, az utazás vagy csavargás „hivatásosai” száguldottak vagy gyalogoltak. A történelmi utak a hírcsere és árucsera eszközeként végső soron az emberi tudást és civilizációt utaztatták keresztül-kasul e kontinensen.

A francia Annales-iskola komplex gazdaság- és társadalomtörténeti vizsgálatait hasznosítva a tanulmány szerzője, Henri-Paul Eydoux — saját megfogalmazása szerint — az utak „humanizmusát” szeretné felvázolni. Vagyis azt vizsgálja, milyen kapcsolatok fűzik a történelmi embert az utakhoz (és a hidakhoz). Az úttörténések igen bonyolult fejlődési folyamatot kell feltárnia, melyben nemcsak a tényleges utak fejlődésére vagy stagnálására kell figyelnie, de a különböző korok társadalmi, gazdasági, demográfiai viszonyaira, az utépítés és utazás technika- és fogalomtörténetére is. Ehhez azonban le kell számolni bizonyos előtételekkel.

A történelmi köztudatban sokáig élt az a hit, hogy a modern úthálózat megteremtése teljes egészében a rómaiak nevéhez fűződik. A római utak alapzatának részletes vizsgálata egyértelműen cáfolja ezt a közhitet. Caesar hadai Galliaiban már kiépített úthálózatot találtak. Más-különbön hogyan lehetne elképzelni, hogy a nehéz felszereléssel ellátott római hadak a történeti leírásokból ismert gyors útemben tudták volna megszállni Galliát?

A rómaiaknak természetesen nagy szerepük volt a megszállott területeken talált úthálózat felújításában és kiterjesztésében. A Római Birodalom rendkívüli hatalommal ruházta fel a korabeli út- és hídkarbantartó erőket. Egy terjeszkedő birodalom számára létkérdés, hogy katonái (és futárai) a lehető legrövidebb idő alatt jussanak el a birodalom legtávolabbi pontjára is. A római birodalmat tulajdonképpen a kiépített úthálózat tartotta össze, mely egy túlméretezett test többé-kevésbé túlterhelt, de azért igen teherbíró ideg- és érrendszerként működött. A fejlett úthálózat ugyanakkor nemcsak az áruk és hadak, hanem az utánuk száguldó rendeletek és a birodalom központjából a provinciák felé

sugárzó eszmék gyors terjesztését is lehetővé tette.

Ilyen összefüggésbe helyezve értjük meg, hogy e gallo-római *straták* miért nyílegyenesen, a domborzati formákkal alig törődve, haladnak a cél felé. Két-ségkívül hadászati megfontolásokból kerültek el ezek az utak a szűk völgyeket vagy lapályokat, az utak többsége magaslatokon, fennsíkokon át vezet. A főútvonalak szélességéből (13 méter) az egykori forgalomra is következtetni lehet. A másfél kilométerenként felállított (s az utépítő császár nevével ellátott) „mértföldkövek”, a kiépített kocsmá- és fogadóhálózat (minden 30 mérföldes — 45 km-es — útszakaszt két-három *mutatio*-nes szegélyezett, útszakaszonként egy éjjeli szállást is nyújtó, *stationes*-nek nevezett erődítéssel) fejlett úthasználatra utalnak. A futárszolgálat (*cursus publicus*) rendszerességben és gyorsaságban a vasút technikailag korszerűbb postaszolgáltatásával vetekszik: ez az ókori intézmény napi 75 km-es sebességgel továbbította a birodalom központjába a kormányzókhoz szükséges információkat, a birodalom perifériájára pedig a kormányzó rendeleteket. Ma már azt is tudjuk, hogy a „leveleken” órányi pontossággal tűntették fel a „feladás” időpontját.

A római birodalom tehát egy minden szempontból fejlett kommunikációs rendszer anyagi alapját hagyta örökségül a középkorra. A középkor pedig — úgy tudjuk — eljátszotta ezt az ingyen örökséget. A helyzet azonban sokkal bonyolultabb: a középkorról alkotott előítéleteinket is felül kell vizsgálnunk. Tény, hogy ez az úthálózat a birodalom bukása után elvesztette adminisztratív és hadászati funkcióját. Egy ilyen úthálózatot csak erős központosított hatalommal lehet fenntartani: éppen a hatalmi centralizáció biztosítása érdekében. A feudális széttagoltság idején az apró, önmagukba zárt hatalmi centrumoknak nemcsak hogy erejük nem volt az utak karbantartására, de érdekük sem fűződött hozzá, sőt éppen az volt az érdekük, hogy az út, a híd minél rosszabb legyen. A rossz út különféle előnyöket jelentett a birtok urának, megkönnyítette számára a rablótámadásokat, azzal, hogy kényszerpihenőre szorította az idegen kalmárt, ezenkívül a kátyúba brucit szeker földet ért tartalma — jog szerint — a birtok urát illette. Az utak azonban a középkori dezorganizáció nyomása alatt sem néptelenedtek el. Utazni „muszáj” volt, a vallásos mentalitás is világlátásra ösztönözte az embereket. A középkor embere többnyire úton volt, ura elől szökött, vagy éhség elől menekült, egy másik úr birtokára vagy a legközelebbi vá-

sárba tartott, a keresztes hadjáratok gyűlevész hadaként Jeruzsálemba vagy zarándokként Rómába indult, hogy e „nagy utazással“ lelkiüdvét megválthassa. Az utazás megváltozott jellegével együtt, melyben a helyváltoztatás sajátos szimbolikus jelentést vett fel, megváltozott az út fogalma is. Gyalogosan, illetve számár-, öszvér- vagy lóhátan bárhova el lehetett jutni, megszűnt a „kitüntetett út“ fogalma, csak „kitüntetett helyek“ léteztek, melyek közt vándorolva az utas tetszése szerint kalandozott a szeszélyesen elágazó és egymásba futó mezei vagy erdei csapásokon. Megváltozott a „karbantartás“ fogalma is. Az ősvények évről évre való kitaposása nem igényelt szakembereket. Az utak „mérnökei“ a szerzetesrendek voltak, akik jó szervezők módjára a zarándokok nagy tömegeinek időszakos mozgatásával biztosították a „kitaposás“ folytonosságát. E szimbolikus turizmus első baedekerét a XII. századból ismerjük. A tudós zarándok megtudhatta belőle az utak állapotát, a fenyegető veszélyeket, a helyi szokásokat, a vörösborok fajtáit és a bögölycsípés elleni védekezés módját. A zarándokok többsége azonban nem tudott olvasni.

Az utak állapotából mégis tévedés volna azt a következtetést levonni, hogy a középkorban a hidak is fölöslegessé váltak volna. A hidak „tekintélye“ különösen a második évezred elejétől ugrászerűen megnőtt, a hidépítés — az útépítéssel ellentétben — kegyes cselekedetnek számított. A XII. századi 900 méter hosszú avignoni köhid építőjét szentként tisztelték. A XIII. század gótikus köhídjai közül jó néhány még ma is használható állapotban van.

Nem véletlen, hogy a „kiskirályokkal“ szembeforduló központosítási törekvések újra fellendítették az utak ázsioját. XI. Lajos vezeti be újra a postaszolgálatot, és jelentős erőket összpontosít a közbiztonság növelésére, a postaállomások újjáépítésére. Bár az utak karbantartását a XVI. századtól külön „királyi útkezelőség“ irányítja, az államkincstár e célra előirányzott összegei mégis igen kevésnek bizonyultak. Az utak „feltámadása“ végső soron mindaddig várat magára, amíg a kibontakozó tőkés árucserre meg nem fordítja a hagyományos viszonyt ember és tárgy között. Addig — az utak úttalansága miatt — az ember számára egyszerűbb volt odamenni a tárgyhoz, mintsem elérni, hogy a tárgy jöjjön el hozzá (ezért volt háború, éhínség, pestis). Most eljött a tárgyak utaztatásának (az árucserének) a kora, s ezzel a központosított útépítés kora — a francia forradalom előestéjén 20 000 kilométernyi friss úttal rakják le a tőkés fejlődés, és

gyakorlatilag — a forradalom alapjait. Kitűnő, jól működő, központosított úthálózat nélkül (ahol minden út most már Párizs felé vezet) nincs forradalom, nincs Napóleon, nincs modern nemzeti állam.

AZ IDEGEN SZAVAKRÓL (Magyar Nyelvőr, 1977. 2.)

A Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának vezetősége a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából felkérte a Nyelvtudományi Bizottság, valamint az Anyanyelvi Bizottság elnökét, Benkő Lőrándot és Lőrincze Lajost, hogy a szűkségesnél és kívánatosnál nagyobb mértékben jelentkező idegen szavak kérdését vitassák meg a bizottságokban. A vitaanyag alapszövegét Fábrián Pál készítette el. Ezt az Anyanyelvi Bizottság a Szaknyelvi Munkabizottság bevonásával megvitatta, s a kiegészítésekkel együtt került az anyag a Nyelvtudományi Bizottság elé. Az ezt követő széles körű eszmecsere eredményeivel, tanulságaival bővült előterjesztés anyagát a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya Benkő Lóránd és Lőrincze Lajos referátuma után vitatta meg. A hozzászólásokat is értékesítve a két bizottság vezetője a végleges szöveget a Magyar Tudományos Akadémia elnökségének továbbította.

Az ügyrend ilyen részletes leírása azért szükséges, hogy ezzel is érzékeltetni lehessen, milyen méretű és nagy horderejű kérdéssről van szó.

Az előterjesztés tartalma röviden a következő.

Az utóbbi 8-10 évben a nyelvhasználat minden rétegében mértéktelenül elszaporodtak az idegen szavak. Mindez gátolja a világos gondolatközlést, a megértést, tehát társadalmilag káros és veszélyes. Meg kell találni e folyamat nyelvi problémáinak egészséges, harmonikus megoldását; ez csak a társadalom nyelvalkotó erejének, nyelvteremtő képességének kibontakoztatásával történhet. Az idegen szavak használata a célnyelvekben a legindokoltabb, ilyenfajta halmozások azonban túlzásnak minősíthető: „A nyelvi kód minőségileg *diszkrét* egységei a beszéd *hangkontinuumának* folyamatából emelkednek ki“; „Ez a *disztinkció* csak *regionális sztenderdek* formájában tükröződik“; „A világpiaci *impulzusok* az *export-* és az *import-*struktúrákat egyaránt egyoldalúan a *statikus komparatív* költségmentesítés felé *orientálják*“; „A *ráták* *statikus* nagyságának és *dinamikájuk* fokának *ütközése* a *pozíciók polarizálódásával* jár együtt“ stb. A szaktudományi idegenszódivat aztán továbbgyűrűzik: a köznyelv-

ben is érezteti hatását, sőt, a tömegköz-
lésben is (sajtó, rádió, televízió).

Az idegen szavak terjedésének egyik főoka a tudományok óriásléptű haladása. Új fogalmak új szavakat követelnek, a legtöbb szaktudományi idegen szónak még nincs elfogadott magyar megfelelője. Kitartóan kell igyekezni a szaknyelvek minél magyarázhatóbbá tételére. Meg kell akadályozni a szaktudományi arisztokratizmus eluralkodását (beavatottak — kívülállók), ami akadályozza a tudományok birtokba vételét. Ha a szakember nem szakközönséghez szól, már nem lehetnek érvényesek a szaktudományág idegenszó-használatának szokásai. Közérthető beszédre a szakember csak akkor lesz képes, ha tudományágának fontos fogalmait magyar szóval is ki tudja fejezni. A tudományok egymás közti kapcsolata sem lehet mellékes szempont: a közeledésüket akadályozó idegen szavak gátolják egymás eredményeinek hasznosítását. A terjedés másik oka a kényelmesség, nemtörődömség, közöny. Kétségtelen, könnyebb átvenni az idegen szót, mint lefordítani, magyar megfelelőt keresni. Kevés a törekvés az új fogalmak idegen nevének magyarázására. Aki egy idegen szót lefordíthatatlannak tart, az rendszerint nem is érti tartalmát, pontos közvetítésében maga is bizonytalan. De nemcsak az új fogalmakat jelölő idegen szavakról van szó. A régebben megmagyáritottak közül is már sok visszaidézett: a szervezet, elkülönülés, szerkezet, ma többnyire *organizáció*, *differenciálódás*, *struktúra*. Károkot okoznak az idegen szavak a rokon értelmű szavak rendszerének is. A *funkció* például lehet működés; feladat; tisztviselő; megbízás; szerep, rendeltetés stb.

A magyar megfelelők mellőzésének oka lehet a szakmai göggel párosuló nagyképűség, előkelőségek, külföldmájmolás, műveltség-(félműveltség)fitogtatás, de a megfelelő színvonalú anyanyelvi és irodalmi műveltség hiánya is közrejátszhat benne. Az iskolai nyelvi nevelés, a nyelv művelés és a nyelvi ismeretterjesztés nagy felelősségét nem lehet eléggé hangsúlyozni.

A közönség nem kis része bizonytalan az idegen szavak magyáritásának jogosságát illetően. Az idegen szavak magyáritásában nacionalizmust látó felfogás a kozmopolitizmus, a nemzeti nihilizmus útját egyengeti.

Mi a teendő?

Ahhoz, hogy az idegen szavak mai túlzó divatja megszűnjék, a közgondolkodás megváltoztatása szükséges. El kell oszlatni az idegen szavak magyáritásával kapcsolatos ideológiai tévedé-

seket: ez nemhogy nem ellenkezik a marxizmus felfogásával, hanem épp ez egyezik meg vele, mert minden nép anyanyelve segítségével tudja birtokába venni az ismereteket. Állhatatos küzdelmet kell folytatni az idegen szavak túlzott használatára indító emberi gyengeségek (szakmai gög, műveltségfitogtatás, divatmajmolás stb.) ellen. A szóhasználat demokratizmus a szocialista demokrácia tökéletesedését segíti elő. Tudományosan átgondolt egységes, tervszerű fellépés szükséges a művelődéspolitikai minden területén (tömegközlelési fórumok, oktatásügy, tudományos ismeretterjesztés). Alapvetési szinten ki kell dolgozni az idegen szavak átvételével és használatával kapcsolatos elméleti és gyakorlati kérdéseket. Mérlegelni kell azt is, hogy szókölcsönzés tekintetében a nyelvek nem egyformák, a befogadás mértéke koronként is változik, azonkívül erősen függ az átadó és átvévo nyelv rendszerének viszonyától. Az indoeurópai nyelvek például nagyobb nehézség nélkül fogadják be egymás szavait, mert ezek nemegyszer közös, ősi alapokra vezethetők vissza, hangtani, alakítási arculatuk is rokon; a finnugor alapú magyar szókincsbe viszont nehezen illeszkednek be az idegen elemek, mert társtalanok, nincs mire támaszkodniuk a magyar nyelvi közegben. Elvi megfontolások és mélyreható részletkutatások alapján kell kidolgozni a saját nyelvi szóalkotás hangtani, alakítási, jelentéstani, stilisztikai követelményeit. Rá kell irányítani a figyelmet a szóképzésre, e rendkívül tömör kifejezési módra. Találó magyar szó alkotása mindig egyéni lelemény eredménye, egy tudomány szaknyelvének megmagyáritására azonban csak közösségek vállalkozhatnak. Ezt a munkát egy létesítendő Szaknyelvi Intézetnek kellene irányítania, összehangolnia. Szükség volna egy magyáritó szótárra; tovább lehetne folytatni a szópályázatok jól bevált módszerét is.

Befejezésül: a Nyelvtudományi Bizottság és az Anyanyelvi Bizottság bízik abban, hogy „az idegen szavak használatának napirendre tűzése egy hasznos, szükséges és kilátásaiban sikerrel kecsegtető vállalkozás kezdeté”, elősegíti a társadalmi élet további demokratizálódását, a műveltség általános terjedését; a nyelvművelődés egész területére nézve is hasznos tanulságokkal jár majd, s a társadalom „saját érdekeit felismerve demokratikus légkörű vitákban ki fogja alakítani az idegen szavak használatának korunk és társadalmunk követelményeihez alkalmazkodó módját, egészséges mértékét“.

Déry Tibor 1894—1977

Nagy életműhöz — nemcsak nagy tehetség, nagy élet is szükségeltetik. Nagy életet pedig nemcsak ott fedezünk fel ámulva, ahol rendkívüli egyéniséggel találkozunk. A nagy élet — hosszú élet is: IDŐ. Az alkotó ember, ha méglyo gazdag teremtő gondolatban és akaratban, mint amilyen Krózusa az ihletnek, Herkulése a kitartó szívósságnak Déry Tibor volt, de nem kap élményeinek intenzitását megformálni elég időt — esztendőt, évtizedet, korszakot, pályaszakaszt —, legfennebb zseniális torzót hagyhat az utókorra. Déry Tibornak megadatott az írófejedelmek előjoga és elégtétele, a diadalmasan, pompázatosan kiteljesedett életmű, a teremtett világot s teremtő önmagát bölcs, fölényes meditációban összegezve visszapillantás. Forradalmak részese, börtönök lakója volt, idegenben bolyongó hontalan, s honában nem értett idegen, de mindezek túlélője is. Győztes. Kibírta, ami íróembert a legkeservesebben sújthat, hogy élete főműve évtizedhosszat kéziratban várja találkozását azokkal, akiknek szánta: Déry Tibort Osvát Ernő fedezte fel, Kassák marasztalta az avantgarde búvőkörében, Gaál Gábor becsülte s publikált kiadóra nem lelo írásaiból, és hatvanéves volt, amikor Lukács György, gyöngéd szigorrally, így minősítette A kiközösítő, a Szerelem, a G. A. úr X.-ben, az Ítélet nincs, a Képes riport, a Napok hordaléka majdani szerzőjét: „fejlődésképes“.

„Szabadság!... elkoptatott, buta közhely, ostoba ócskaság, minden szenvedélyemmel, minden erőmmel ragaszkodom hozzád, nélkülöd nem tudnék élni, utolsó eszményem vagy! [...] Te tettél engem olykor keményné, aki széteső és puha vagyok, te tanítottál meg a szánalomra, te fordítottad arcomat a szegények és az elesettek felé, és ha van valami nemesség munkámban, a sok szenny és kétértelműség között valami ragyogás az életemben, neked köszönhetem. Szabadság, a te jegyedat akarom viselni, amíg élek.“

Ezzel a börtönnaplóból kiragadott szabadsághimnusszal búcsúznak Déry Tibortól. Minden babérnál, bíbornál jobban ez a kitüntető jegy illet Hozzá. Ezt viselte a legbüszkébben.

Kós Károly 1883—1977

Élete s sokágú munkássága korszakokat ívelt át. Neve történelmi meghatározottságú fogalmakkal (transzilvánizmus) és intézményekkel (Erdélyi Szépműves Céh, Erdélyi Helikon) kapcsolódott össze, elválaszthatatlanul, hogy aztán az utóbbi egy-két évtizedben — egy hosszú, mélyen a férfikorba nyúló ifjúság harcos tapasztalataival s egy csodálatosan friss öregség kimeríthetetlen emlékeivel — maga is intézményé váljék.

Élete közel kilencvennégy esztendeje alatt többször is megélhette saját reneszánszát. Volt idő, amikor a pályanyitó építész munkásságára figyeltünk első sorban (a monografikus feldolgozásra is ez a részterület érett meg először), volt úgy, hogy a történelmet tanúságul hívó próza- és drámaírótt emlegettük a leggyakrabban (a Budai Nagy Antal-dráma és a Varju nemzetiség szerzőjét), s legutóbb — még a korra vonatkozó teljes dokumentumanyag, levelezés összegyűjtése és publikálása előtt — rá kellett ébrednünk az igazáért elfogultan hadakozó közéleti ember és irodalomszervező nagyságára, emberi példájának időszerűségére. A népének elkötelezett értelmiségi erdélyi szobrát róla lehetne megmintázni, ha kilencvenen túl is huncutul-nyugtalan arca (melyet, akik ismertük őt, örökre magunkkal hordunk) és tréfásan-komoly figyelmeztető ujja valahogy ellent nem mondana bármilyen szobor-merevségnek. Mondták ugyan vitafelei Kós Károlyt me revnek, kérlelhetetlennek, számvunkra azonban most már mindig a hajlíthatatlanságot jelenti, a józan következetességet, amellyel a nyelvi, a szellemi és tárgyi örökség megőrzését és továbbfejlesztését csak a román—magyar—német együttélés realizmusában tudta elképzelni.

Kós Károly, aki fél századdal ezelőtt a hasonló célt más úton kereső Gaál Gáborral és a Korunkkal annyit hadakozott, hivatástudattal és szeretettel fogadta hívásunkat — akár a kilencvenedik születésnapjára megjelentetett Kalotaszeg—Kés Károly-számunkhoz kértük segítségét, akár a Korunk Galériába invitáltuk, grafikus-építész munkásságának felidézésére. Ez volt — 1975 decemberében — az utolsó nyilvános szereplése, találkozásá hálás közönségével. És ebben éppúgy jelképet kell látnunk, mint abban, hogy a romániai magyar irodalom 1977-es kiadású középiskolai tankönyvének címlapjáról két néz reánk: a Kós Károlyé és a Gaál Gáboré.

ELŐ TÖRTÉNELEM

KOVÁCS KÁROLY • Fadrusz emlékezete 778

BÖJTHE JOLÁN • Kisdédóvásunk kezdetei II. 781

SZEMLE

BOROS ERIKA • Írói életrajzok (Gondolatok a könyvtárban) 786

AMBRUS ÁGNES • Versminőség és irodalomtörténeti érték 789

K. L. • Babits Adyról. Dokumentumgyűjtemény (Könyvről könyvre) 790

Ó. S. • T. Veress Éva: Környezetvédelem és mezőgazdaság (Könyvről könyvre) 791

A. J. • Jövőkutatói fogalomtár (Könyvről könyvre) 792

LÁTÓHATÁR

Jelenkor, Arta, Le Nouvel Observateur, Almanach de l'Humanité, Magyar Nyelvőr

DÉRY TIBOR

KÓS KÁROLY

ILLUSZTRÁCIÓK

Gy. Szabó Béla és Buday György fametszetei

Abrahám Jakab, Bakó Klára, Balázs János, Bardócz Lajos, Fadrusz János, Feleki Károly, Gál Éva, Kabán József, Kós Károly, Paulovics László, Simon Sándor, Szentes Lajos, Weiss István

ADY-SZÁMUNKRÓL. — Az amúgy is hatalmasan növekvő Ady-irodalmat szem előtt tartva, nem szerkesztettünk irodalomtörténeti képeskönyvet vagy publicisztikagyűjteményt, hanem megpróbáltuk, lehetőségeink szerint, eredeti hozzájárulásra mozgósítani munkatársainkat. Így „a teljes Ady“-ról áttolódott a hangsúly „a mi Adynk“-ra, a tekintélyes irodalomtörténeti tanulmányokról, új szempontú összefoglalásokról és részletelemzésekről a romániai magyar irodalom tegnapi és mai Ady-képére. Ady század eleji erdélyi fogadtatásának felidézésétől a húszas évek újraközölt dokumentumain át Szentimrei 1957-es tanulmányrészletéig (amely bevezetőnek készült a költő forradalmi lírájának gyűjteményéhez) és a mai írók vallomásaig a különböző műfajú és különböző szintű írások egy folyamatot igyekeznek érzékeltetni; nem csupán az Ady-kultusz helyi tényeit, tetteit (sajnálatosan hiányzik innen egy elmélyült tanulmány Makkai Sándor Ady-könyvéről), hanem a romániai magyar irodalom alakulását, öntudatra ébredését — azt, amit jelentős mértékben Ady költészetének köszönhet. Hozzá tartozik e képhez a költő román és német visszhangja, a sajátosnak és közösnek régebbi és újabb, változatlanul időszerű szembesítése.

Ünnepi számunk inícialeként használt rajzait Simon Sándor készítette. A művészfotó-illusztrációk szerkesztőségünk felkérésére készültek. Bardócz Lajos Ady-metszete ajándékként készült az *Utunk* barátai számára.

A Korunk Galéria szeptemberi műsora:

Szeptember 3.: Kántor Antal festményei. — A kiállítást Murádin Jenő művészettörténész nyitotta meg; Banner Zoltán Dsida-verseket, Csaba András csellóművész Bach Esz-dúr szvitjéből két tételt adott elő.

Szeptember 17.: Jakobovits Miklós festményei. — A megnyitón Bereczki Júlia színművésznő nagyváradi fiatal költők (Fábián Imre, Gittai István, Hunyadi Mátyás, Kőrössi P. József, Pataki István) verseiből olvasott fel; a Concordia kvartett (Ágoston András, Márkos Albert, Miklós András, Márkos András) Márkos Albert I. vonásnégyesét adta elő.

Új könyvek

- *** A végtelen mondat. Versek a szülőföldről**
CSIKI LÁSZLÓ: Szombat. A bűvár hazamegy. Verskönyv haladóknak
- *** 1877 tollal, fegyverrel. Tanulmányok**
DR. FIALLA LAJOS: Háborús emlékek 1877—78-ból. Válogatta és az előszót írta Glück Jenő. Kétnyelvű kiadás
- GÜZS IMRE:** Otthoni emberek. Novellák
- HORVÁTH ISTVÁN:** Az idő vizesése. Versek 1974—1976
- ITÓKA:** Ady Párizsban. Válogatta és a bevezető tanulmányt írta Robotos Imre. Téka
- KÁNTOR LAJOS:** Kép, világkép. A régi Korunk az új művészetért
- KASSAY MIKLÓS:** Mindig úton, hazafelé. Regény
- KOVÁCS ISTVÁN:** Egy parasztfiú elindul. Regényes önéletrajz
- *** Körutazás. Román novellák, karcolatok. Válogatta és az előszót írta Mircea Zăciu**
- MARKÓ BÉLA:** Sárgaréz évszak. Versek
- MURÁDIN LÁSZLÓ:** Szavak titka
- SZABÓ LŐRINC:** A költő és a földiek. Versek és műfordítások. Válogatta, az előszót írta és a függelékét összeállította Kántor Lajos. Tanulók Könyvtára
- SZÁSZ JÁNOS:** Amerikából jöttem. Naplójegyzetek
- SZEMLÉR FERENC:** Százlátó üveg
- SZŐCS GÉZA:** Kilátótorony és környéke. Versek
- SZŐCS KÁLMÁN:** A legszebb éneket kerestem. Válogatott versek. Romániai Magyar Írók
- *** Zenetudományi írások. Szerkesztette Szabó Csaba**